

Pali Text Society

Papañcasūdanī
Majjhimanikāyaṭṭhakathā
of
Buddhaghosācariya

EDITED BY

J. H. WOODS

AND

D. KOSAMBI

PART I.

SUTTAS 1-10

London

PUBLISHED FOR THE PALI TEXT SOCIETY

BY

THE OXFORD UNIVERSITY PRESS, AMEN CORNER, E.C.

AND AT

NEW YORK, TORONTO, MELBOURNE, AND BOMBAY

1922

CONTENTS

	PAGE
INTRODUCTION - - - - -	v
ABBREVIATIONS - - - - -	vi
ADDITIONS AND CORRECTIONS - - - - -	vii
SUTTA 1. Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā - - - - -	1
„ 2. Sabbāsavasuttavaṇṇanā - - - - -	59
„ 3. Dhammadāyādasuttavaṇṇanā - - - - -	87
„ 4. Bhayaḅheravasuttavaṇṇanā - - - - -	109
„ 5. Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā - - - - -	137
„ 6. Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā - - - - -	153
„ 7. Vatthasuttavaṇṇanā - - - - -	165
„ 8. Sallekhasuttavaṇṇanā - - - - -	181
„ 9. Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā - - - - -	196
„ 10. Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā - - - - -	225
BURMESE READINGS - - - - -	303

INTRODUCTION

THIS edition of the Papañcasūdanī is based upon the following sources :

1. The Singhalese MS. belonging to the Library of Harvard University, designated as C 1.

2. The first part of the printed book Papañcasūdanī, edited by Giridara Ratanajotitthera, and published by the Granthaparakāsha Press, 1898-1904, and designated as C 2.

3. The printed book Papañcasūdanī, edited by Dhammārāma Mahāthera, printed by the Royal Asiatic Society, Ceylon Branch, Colombo, 1917, and designated as C 3.

4. The transliteration of the Papañcasūdanī, made by Mrs. Bode, Ph.D., and kindly loaned us by Mrs. Rhys Davids, which is based on a Singhalese MS. belonging to Dr. Rhys Davids, and is designated as C 4.

5. The beautiful Burmese MS. of the Papañcasūdanī-Ṭikā, belonging to the Library of the India Office (No. 83, Burmese MSS.), placed at our disposal by the courtesy of Dr. F. W. Thomas, and designated as Ṭikā.

The quotations from the text of the Piṭakas and of the other Pali texts are put in inverted commas, and the reference in the round bracket immediately following is to the book, volume, and page of the Pali Text Society edition, or of the other editions as described under the list of abbreviations. The Suttanipāta, the Dhammapada, and the Theragāthā are referred to by the numbers of the stanzas. If pages of the Suttanipāta are referred to, the letter 'p' is inserted before the number. Unfilled brackets indicate that the quotations are not yet traced.

HARVARD UNIVERSITY,
CAMBRIDGE,
MASSACHUSETTS,
March 2, 1922.

ABBREVIATIONS

Four Nikāyās

- D. Dīghanikāya.
M. Majjhimanikāya.
S. Saṃyuttanikāya,
A. Aṅguttaranikāya.

Khuddakanikāya

- Dh. Dhammapada.
It. Itivuttaka.
Ud. Udāna.
Sn. Suttanipāta.
Vv. Vimānavatthu.
Pv. Petavatthu.
Th. 1. Theragathā.
Th. 2. Therīgathā.
Nd. 1. Mahā-Niddesa.
Nd. 2. Culla-Niddesa.
Ps. Paṭisambhidāmagga.
Jā. Jātakatṭhakathā.

Vinaya-Pitaka

- Vin. 1. Mahāvagga.
Vin. 2. Cullavagga.
Vin. 3. Pārājikā, etc.
Vin. 4. Pācitiyā, etc.
Vin. 5. Parivāra.

Abhidhamma-Pitaka

- Dhs. Dhammasaṅgaṇi.
Vbh. Vibhaṅga.

Uncanonical books

- Nett. Nettipakarana.
Miln. Milindapañha.
Visu. Visuddhimagga.

The abbreviations are those recommended by Professor Lanman. The references are to the edition of the Pali Text Society, except in case of the Vinaya-Pitaka (edited by Oldenberg, 1879-1883), of the Jātakatṭhakathā (edited by Fausböll, 1877-1896), and of the Milindapañha (edited by Trenckner, 1880).

ADDITIONS AND CORRECTIONS

Sutta 1.

- § 69² adhogamā vātā, kucchisayā vātā, koṭṭhāsasayā.
§ 93⁵ uddesavacanaṇ. So ti niddesavacanaṇ. Pikāro.
§ 127² vadāmi, acikkhāmi, desemi, paññāpemi.

Sutta 2.

- § 50⁹ Cakkhundriyasaṇvarasaññitaṇ.

Sutta 3.

- § 37³ vanapatthāni pantāni senāsanāni.

Sutta 4.

- § 63³ aññam pi kiñci karaṇīyaṇ ti.
§ 78¹ 'koci tisaṇaṇagato gahaṭṭho.

Sutta 7.

- § 26¹⁰ eva hi ettha.

Sutta 8.

- § 1¹⁴ tassa tassa nāmaṇ.
§ 29¹⁹ seyyasukhaṇ middhasukham anubhontā.

Sutta 9.

- § 33³ Desanānayo eva c' esa.
§ 35² phassāhāro tisso.
§ 53¹⁶ vuccat' āvuso jātī ti.
§ 63⁸ raho nisīditvā cintentassa.
§ 64¹¹ paṭicchādanato ca. Nirodhe paṭipadāya ca aññānaṇ
eken' eva kāraṇena veditabbaṇ: paṭicchādanato.
Nirodhapaṭipadānaṇ.

Sutta 10.

- § 45⁵ kūṭagonayuttaratho; ¹⁶ pi pubbe āciṇṇārammaṇaṇ.
- § 69¹⁰ -usabhā-aḍḍhagāvuta-gāvutanta-resu.
- § 75⁶ *All the authorities agree with the text. But it seems to be incomplete, and should read as follows:—tathā asammuyhanto abhikkamati. Abhikkamāmī ti.*
- § 76⁹ Vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā:
- § 91²¹ parivatteti ca sañcunṇeti ca visoseti.
- § 105³ *Kākehi vā khajjamānan* ti.
- § 134⁷ ito paraṇ rūpaṇ atthī ti.
- § 152⁹ te bhikkhu kālo ti.

Papañcasūdanī

nāma

Majjhimanikāyaṭṭhakathā

*NAMO TASSA BHAGAVATO ARAHATO SAMMĀSAM-
BUDDHASSA*

1.

[Mūlapariyāyasutta vaṇṇanā]

1. Karuṇā-sītala-hadayaṇ paññā-pajjota-vihata-mohata-
maṇ

sanarāmara-loka-garuṇ vande Sugataṇ gati-vimuttaṇ.
Buddho pi Buddhabhāvaṇ bhāvetvā c' eva sacchikatvā ca
yaṇ upagato gatamalaṇ vande tam anuttaraṇ Dham-
maṇ.

Sugatassa orasānaṇ puttānaṇ Mārasena-mathanānaṇ
aṭṭhannam pi samūhaṇ sirasā vande Ariya-Saṅghaṇ.
Iti me pasanna-matino Ratanattaya-vandanāmayaṇ
puññaṇ

yaṇ suvihatanantarāyo hutvā tass' ānubhāvena
Majjhimapamāṇa-suttaṅkitassa Majjhimāgamavarassa
Buddhānubuddha-saṇvaṇṇitassa paravāda-mathanassa
Atthappakāsanatthaṇ aṭṭhakathā ādito vasisatehi
pañcahi yā saṅgitā anusāṅgitā ca pacchā pi
Sīhaḷadīpaṇ pana ābhatā 'tha vasinā Mahā-Mahindena
ṭhapitā Sīhaḷabhāsāya dīpavāsīnam atthāya
Apanetvāna tato' haṇ Sīhaḷabhāsaṇ manoramaṇ bhāsaṇ
tantinayānucchavikaṇ āropento vigatadosaṇ
Samayaṇ avilomento therānaṇ theravaṇsappadīpānaṇ
sunipuna-vinicchayaṇaṇ Mahāvihārādhivāsīnaṇ
Hitvā punappunāgatam atthaṇ atthaṇ pakāsaṇyissāmi
sujanassa ca tuṭṭhatthaṇ ciraṭṭhitatthaṇ ca Dhammassa.

Silakathā dhutadhammā kammaṭṭhānāni c' eva sabh
cariyāvidhāna-sahito jhāna-samāpatti-vitthāro
Sabbā ca abhiññāyo paññāsaṅkalana-nicchayo c' eva
khandhā dhātāyatanindriyāni ariyāni c' eva cattāri
Saccāni paccayākāra-desanā supārisuddha-nipuṇanayā
avimutta-tantimaggā vipassanā-bhāvanā c' eva
Iti pana sabbaṇ yasmā Visuddhimagge mayā supārisud-
dhaṇ

vuttaṇ tasmā bhiyyo na taṇ idha vicārayissāmi.
Majjhe Visuddhimaggo esa catunnam pi āgamānaṇ hi
tathvā pakāsayissati tattha yathābhāsitaṇ atthaṇ
Icc' eva kato tasmā tam pi gahetvāna saddhim etāya
aṭṭhakathāya vijānatha Majjhimasaṅgītiyā atthan ti.

2. Tattha Majjhimasaṅgīti nāma paṇṇāsato Mūlapaṇṇāsā,
Majjhimapāṇṇāsā, Uparipaṇṇāsā ti paṇṇāsattaya-saṅgahā.
Vaggato ekeka-paṇṇāsāya pañca pañca vagge katvā paṇṇa-
rasavagga-samāyogā. Suttato diyaḍḍha-suttasataṇ dve ca
suttantā. Padato tevīsuttara-pañca satādhikāni asīti pa-
dasahassāni. Ten' āhu Porāṇā:

“ Asīti padasahassāni bhiyyo pañca satāni ca
puna tevīsati vuttā padam evaṇ vavattḥitaṇ ” ti.

Akkharato pana satta akkharasutasahassāni cattālīsaṇ ca
sahassāni tepaññāsaṇ ca akkharāni. Bhāṇavārato asīti
bhāṇavārā tevīsati padādhiko ca upaḍḍha-bhāṇavāro. Anu-
sandhito pucchānusandhi-ajjhāsayānusandhi-yathānusandhi-
vasena saṅkhepato tividhānusandhi. Vitthārato pan' ettha
tīni anusandhisahassāni nava ca satāni honti. Ten' āhu
Porāṇā:

“ Tīni sandhisahassāni tathā nava satāni ca
anusandhinayā ete Majjhimassa pakāsitā ” ti.

3. Tattha paṇṇāsāsu Mūlapaṇṇāsā ādi; vaggesu Mūla-
pariyāya-vaggo; suttesu Mūlapariyāya-suttaṇ. Tassāpi
evam me sutan ti ādikaṇ āyasmatā Ānandena paṭhama-ma-
hāsaṅgītikāle vuttaṇ nidanam ādi. Sā pan' eṣā paṭhama-
mahāsaṅgīti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya
ādimhi vitthāritā. Tasmā sā tattha vitthāritanayen' eva
evditabbā.

4. [1¹] Yaṇ pan' etaṇ evam me sutan ti ādikaṇ nidānaṇ, tattha *evan* ti nipātapadaṇ; *me* ti ādini nāmapadāni.¹ *Ukkutthūyaṇ viharatī* ti ettha vī ti upasaggapadaṇ, haratī ti akkhātapadaṇ ti iminā tāva nayena padavibhāgo veditabbo.

5. Atthato pana evaṇsaddo tāva upamūpadesa-samphaṇsana - garahana - vacanasampañiggahākāra - nidassanāva-dhāraṇādi-anekatthappabhedo. Tathā h' esa,² “Evaṇ jātena maccena kattabbaṇ kusalaṇ bahun” ti (Dh. 53) evamādisu upamāyaṇ āgato. “Evaṇ te abhikkamitabbaṇ, evaṇ paṭikkamitabban” ti (M. i. 460) ādisu upadeso. “Evaṇ etaṇ Bhagavā, evam etaṇ Sugatā” ti (A. i. 192) ādisu samphaṇsane. “Evaṇ eva paṇāyaṇ vasalī yasmiṇ vā tasmiṇ vā tassa muṇḍakassa samaṇakassa vaṇṇaṇ bhāsati” ti (S. i. 160) ādisu garahane. “Evaṇ bhante ti kho te bhikkhū Bhagavato paccassosun” ti (M. i. 1) ādisu vacanasampañiggahahe. “Evaṇ vyā kho ahaṇ, bhante, Bhagavatā dhammaṇ desitaṇ ājānāmī” ti (M. i. 258) ādisu ākāre. “Ehi tvaṇ, māṇava, yena samaṇo Ānando ten' upasaṇkama, upasaṇkamitvā mama vacanena samaṇaṇ Ānandaṇ appābādhaṇ, appātaṇkaṇ lahuṭṭhānaṇ balaṇ phāsuvihāraṇ puccha: Subho māṇavo Todeyyaputto bhavantaṇ Ānandaṇ appābādhaṇ—pe—phāsuvihāraṇ pucchati ti. Evaṇ ca vadehi: Sādhukira bhavaṇ Ānando yena Subhassa māṇavassa Todeyyaputtassa nivesanaṇ ten' upasaṇkamatu anukampaṇ upādāyā” ti (D. i. 204) ādisu nidassane. “Taṇ kiṇ maññatha Kālāmā, ime dhammā kusalā vā akusalā vā ti? ‘Akusalā, bhante.’ ‘Sāvajjā vā anavajjā vā’ ti? ‘Sāvajjā, bhante.’ ‘Viññugarahitā vā viññuppasatthā vā’ ti? ‘Viññugarahitā, bhante.’ ‘Samattā samādiṇṇā ahitāya dukkhāya saṇvattanti, no vā, kathaṇ vā ettha hotī’ ti? ‘Samattā, bhante, samādiṇṇā ahitāya dukkhāya saṇvattanti, evaṇ no ettha hotī” ti (A. i. 190) ādisu avadhāraṇe. Svāyaṇ idha ākāra-nidassanāvadhāraṇesu daṭṭhabbo.

6. Tattha ākāratthena evaṇsaddena etam atthaṇ dīpeti: Nānāyanipunaṇ anekajjhāsaya-samuṭṭhānaṇ attha-byañjanasampannaṇ vividhapāṭihāriyaṇ dhammattha-desanā-paṭivedhagambhīraṇ sabbasattānaṇ sakasaka-bhāsānurūpato

¹ Sum. V. i. 26 f.

² C 1, C 2, C 4 omit esa.

sotapatham āgacchantāṇṇaṃ tassa Bhagavato vacanaṃ sabbākārena ko samattho viññāturo? Sabbathāmena pana sotukāmatāṇṇaṃ janetvā pi evaṃ me sutaṃ, mayā pi eken' ākārena sutān ti. Nidassanattthena, nāhaṃ sayambhū, na mayā idaṃ sacchikatan ti attānaṃ parimocento, evaṃ me sutaṃ, mayā pi evaṃ sutān ti idāni vattabbaṃ sakalaṃ suttaṃ nidasseti. Avadhāraṇattthena, "Etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ bahussutānaṃ yadidaṃ Ānando . . . satimantānaṃ . . . gatimantānaṃ . . . dhitimantānaṃ . . . upaṭṭhākānaṃ yadidaṃ Ānando" ti (A. i. 24) evaṃ Bhagavatā, "Āyasmā Ānando atthakusalo dhammakusalo byañjanakusalo niruttikusalo pubbāparakusalo" ti (A. iii. 201) evaṃ Dhammasenāpatinā ca pasatthabhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ sotukamyataṃ janeti, evaṃ me sutaṃ, taṃ ca kho atthato vā byañjanato vā anūnam anadhikaṃ, evaṃ eva, na aññathā daṭṭhabban ti.

7. Me-saddo tīsu atthesu dissati. Tathā hi 'ssa, "Gathābhigītaṃ me abhojaneyyaṃ" ti (Sn. 81) ādisu mayā ti attho. "Sādhu me, bhante, Bhagavā saṅkhittena dhammaṃ desetū" ti (S. iv. 63) ādisu mayhaṃ ti attho. "Dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavathā" ti (M. i. 12) ādisu māmā ti attho. Idha pana mayā sutān ti ca mama sutān ti ca atthadvayaṃ yujjati.

8. Sutaṃ ti ayaṃ sutasaddo saupasaggo anupasaggo ca gamana-vissuta-kilinnūpacitānuyoga-sotaviññeyya-sotadvārānusāravīññātādi-anekatthappabhedo. Tatthā hi 'ssa, "Senāya pasuto" ti () ādisu gacchanto ti attho. "Sutadhammassa passato" ti (Vin. i. 3) ādisu vissutadhammassā ti attho. "Avassutā¹ vassutassā" ti (Vin. iv. 213) ādisu kilinnā kilinnassā ti attho. "Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappakaṃ" ti () ādisu upacitān ti attho. "Ye jhānapasutā dhīrā" ti (Dh. 181) ādisu jhānānuyuttā ti attho. "Ditthaṃ sutaṃ mutaṃ" ti (M. i. 4) ādisu sotaviññeyyaṃ ti attho. "Sutadharo sutasannicayo" ti (A. ii. 23) ādisu sotadvārānusāravīññātadharo ti attho. Idha pan' assa sotadvārānusārena upadhāritān ti vā upadhāraṇān ti

¹ C3 Avassutā' navassutassa; *The Vin. text*, Avassutā avassutassa.

vā ti attho. Me-saddassa hi mayā ti atthe sati evaṇ mayā sutan, sotadvārānūsārena upadhāritan ti yujjati; mamā ti atthe sati evaṇ mama sutan, sotadvārānūsārena upadhāraṇan ti yujjati.

9. Evam etesu tīsu padesu *evan* ti sotaviññānādi-viññāna-kicca-nidassanaṇ; *me* ti vuttaviññāna-samaṅgipuggala-nidassanaṇ; *sutan* ti assavanabhāvapaṭikkhepato anūnānadhikāvīparīta-gaḥaṇa-nidassanaṇ. Tathā *evan* ti tassā sotadvārānūsārena pavattāya viññānavīthiyā nānappakārena ārammaṇe pavattibhāvappakāsaṇaṇ; *me* ti attappakāsaṇaṇ; *sutan* ti dhammappakasaṇaṇ. Ayaṇ h' ettha saṅkhepo: Nānappakārena ārammaṇe pavattāya viññānavīthiyā mayā na aññaṇ kataṇ, idaṇ pana kataṇ, ayaṇ dhammo suto ti. Tathā *evan* ti niddisitabbappakāsaṇaṇ; *me* ti puggalappakāsaṇaṇ; *sutan* ti puggalakicca-ppakāsaṇaṇ. Idaṇ vuttaṇ hoti: yaṇ suttan niddisissāmi, taṇ mayā evaṇ sutan ti. Tathā *evan* ti yassa cittasantānassa nānappakārappavattiyā nānatthabyañjana-gaḥaṇaṇ hoti, tassa nānākāra-niddeso; *evan* ti hi ayaṇ ākārappaññatti; *me* ti kattāra-niddeso; *sutan* ti visaya-niddeso. Ettavatā nānappakārappavattena cittasantānena taṇsamaṅgino kattuvisaye gaḥaṇasanniṭṭhānaṇ kataṇ hoti. Atha vā *evan* ti puggalakicca-niddeso. *Sutan* ti viññānakicca-niddeso. *Me* ti ubhayakicca-yutta-puggala-niddeso. Ayaṇ pan' ettha saṅkhepo: Mayā savanakicca-viññāṇasamaṅgiṇa puggalena viññāṇa - vasena laddha - savanakicca - vohārena sutan ti.

10. Tattha *evan* ti ca *me* ti ca sacchikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti. Kiṇ h'ettha taṇ paramatthato atthi, yaṇ evan ti vā *me* ti vā niddesaṇ labhetha? *Sutan* ti vijjamānapaññatti. Yaṇ hi taṇ ettha sotena upaladdhaṇ, taṇ paramatthato vijjamānan ti. Tathā *evan* ti ca *me* ti ca taṇ taṇ upādāya vattabbato upādāya-paññatti. *Sutan* ti diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato upanidhāya-paññatti. Ettha ca *evan* ti vacanena asammohaṇ dīpeti. Na hi sammūlho nānappakāra-paṭivedhasamattho hoti *Sutan* ti vacanena sutassa asammosaṇ¹ dīpeti. Yassa hi sutan sammutṭhaṇ²

¹ C 1, C 2, C 4 asammohaṇ. ² C 1, C 2, C 4 pammutṭhaṇ.

hoti, na so kālantarena mayā sutan ti paṭijānāti. Icc' assa asammohena paññāsiddhi, asammosenā satisiddhi. Tattha paññāpubbaṅgamāya satiyā byañjanāvadhāraṇasamatthatā, satipubbaṅgamāya paññāya atthapaṭivedhasamatthatā, tadubhayasamatthatā-yogena attha-byañjanasampannassa dhammakosassa anupālanasamatthato Dhammabhaṇḍāgārikattasiddhi.

11. Aparo nayo: *Evan* ti vacanena yoniso manasikāraṇaṃ dīpeti, ayoniso manasikaroto nānappakāra-paṭivedhābhāvato. *Sutan* ti vacanena avikkhepaṇaṃ dīpeti, vikkhattacittassa savanābhāvato. Tathā hi vikkhattacitto puggalo sabbasampattiyaṃ vuccamāno pi, na mayā sutan, puna bhaṇathā ti bhaṇati. Yoniso manasikārena c' ettha attasammāpāṇidhiṃ pubbe ca katapuññataṃ sādheti; sammā-appaṇihitattassa, pubbe akatapuññassa vā tadabhāvato. Avikkhepena saddhammasavanaṃ sappurissūpassayaṃ ca sādheti, na hi vikkhitto sotuṃ sakkoti, na ca sappurisse anupassayaṃnassa savanaṃ atthi ti.

12. Aparo nayo: Yasmā *evan* ti yassa cittasantānassa nānappakāraṇavattiyā nānattha-byañjanagahaṇaṃ hoti, tassa nānākāra-niddeso ti vuttaṃ; so ca evaṃ bhaddako ākāro na sammā appaṇihitattano pubbe akatapuññassa vā hoti; tasmā *evan* ti iminā bhaddakena ākārena pacchima-cakkadvaya-sampattim attano dīpeti; *sutan* ti savanayogena purima-cakkadvaya-sampattiṃ. Na hi appatirūpe dese vasanto sappurissūpassayavirahitassa vā savanaṃ atthi. Icc' assa pacchima-cakkadvaya-siddhiyā āsayasuddhi siddhā hoti, purima-cakkadvaya-siddhiyā payogasuddhi. Tāya ca āsayasiddhiyā adhiḡamavyattisiddhi, payogasiddhiyā āgamavyattisiddhi. Iti payogāsayasuddhassa āgamādhigamūsampannassa vacanaṃ aruṇaggaṃ viya suriyassa udayato, yoniso manasikāro viya ca kusala-kammassa, arahati Bhagavato vacanassa pubbaṅgamaṃ bhavituṃ ti tṭhāne nidānaṃ tṭhapento *evam me sutan* ti ādim āha.

13. Aparo nayo: *Evan* ti iminā nānappakāra-paṭivedhadīpakena vacanena attano attha-paṭibhānapaṭisambhidā-sampattisabbhāvaṃ dīpeti, *sutan* ti iminā sotabbabheda-paṭivedhadīpakena dhamma-niruttipaṭisambhidā-sampattisab-

bhāvaṇ. *Evaṇ* ti ca idaṇ yoniso manasikāradīpakaṇ vaca-
naṇ bhāsamāno ete mayā dhammā manasā 'nupekkhitā,
diṭṭhiyā suppaṭividdhā ti dīpeti. *Sutaṇ* ti idaṇ savanayoga-
dīpakaṇ vacanaṇ bhāsamāno bahū mayā dhammā sūtā, dhatā,
vacasā paricitā ti dīpeti. Tadubhayenāpi attha-byañjana-
pāripūriṇ dīpento savane ādaraṇ janeti. Attha-byañjana-
paripunṇaṇ hi dhammaṇ ādarena asuṇanto mahatā hitā
paribāhiro hoti ti ādaraṇ janetvā sakkaccaṇ dhammo
sotabbo.

14. *Evaṃ me sutan* ti iminā pana sakalena vacanena āyasmā
Ānando Tathāgatappaveditaṇ dhammaṇ attano adahanto
asappurisabhūmiṇ atikkamati; sāvakattaṇ paṭijānanto sappu-
risabhūmiṇ okkamati. Tathā asaddhammā cittaṇ vuṭṭhāpeti,
saddhamme cittaṇ paṭiṭṭhāpeti. Kevalaṇ sutam ev' etaṇ
mayā, tass' eva pana Bhagavato vacanan ti dīpento attānaṇ
parimoceti, Satthāraṇ apadisati, Jinavacanaṇ appeti, dham-
manettiṇ paṭiṭṭhāpeti. Api ca *evaṃ me sutan* ti attanā
uppāditabhāvaṇ apatijānanto purimaṇ savanaṇ vivaranto
sammukhā paṭiggahitam idaṇ mayā tassa Bhagavato catu-
vesāraṇṇa - visāradassa dasabaladharassa āsabbhaṭṭhānāṭṭhā-
yino sīhanādanadino¹ sabbasattuttamassa dhammissarassa
dhammarājassa dhammādhīpatino dhammadīpassa dhamma-
saraṇassa saddhammavara-cakkavattino Sammāsambuddhas-
sa, na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā
vā vimati vā kattabbā ti sabbadeva-manussānaṇ imasmiṇ
dhamme assaddhiyaṇ vināseti, saddhāsampadaṇ uppādeti.
Ten' etaṇ vuccati:

Vināsayati assaddhaṇ saddhaṇ vaḍḍheti sāsane
evaṃ me sutam icc' evaṇ vadaṇ Gotamasāvako ti.

15. [1¹] *Ekaṇ* ti gaṇanaparicheda-niddeso. *Samayaṇ* ti
paricchinna-niddeso. *Ekaṇ samayaṇ* ti aniyāmita-paridī-
panaṇ. Tattha samayasaddo,

Samavāye khaṇe kāle samūhe hetudiṭṭhisu
paṭilābhe pahāne ca paṭivedhe ca dissati.

Tathā hi 'ssa, "App' eva nāma sve pi upasaṅkameyyāma
kālaṇ ca samayaṇ ca upādāyā" ti (D. i. 205) evaṃ ādisu

¹ C 3, C 4 °nādino.

samavāyo attho. “Eko va kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariya-vāsāyā” ti (A. iv. 227) ādisu khaṇo. ‘Uḥha-samayo parilahasamayo’ ti ādisu kālo. “Mahāsamayo pavanasmīn” ti (D. ii. 254) ādisu samūho. “Samayo pi kho te, Bhaddāli, appaṭividdho ahoṣi: Bhagavā kho Sāvattṭhiyaṃ viharati, Bhagavā pi maṃ jānissati: Bhaddāli nāma bhikkhu Satthu sāsane sikkhāya aparipūrakaṃ ti. Ayam pi kho te, Bhaddāli, samayo appaṭividdho ahoṣi” ti (M. i. 438) ādisu hetu. “Tena kho pana samayena Uggāhamāno paribbājako Samaṇa-Maṇḍikāputto samayappavādake tindukācīre eka-sālake Mallikāya ārāme paṭivasatī” ti (M. ii. 22) ādisu diṭṭhi.

“Diṭṭhe va dhamme yo attho yo c’ attho samparāyiko atṭhābhisamayā dhiro paṇḍito ti pavuccatī” ti

(S. i. 87)

ādisu paṭilābho. “Sammā mānābhisamayā antam akāsi dukkhassā” ti (A. iii. 246) ādisu pahānaṃ. “Dukkhasa pīṇaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho abhisamayaṭṭho” ti (Ps. ii. 108) ādisu paṭivedho. Idha, paṇ’ assa kālo attho. Tena saṇvacchara-utu-māsaddhamāsa-rattindiva-pubbaṇḍa-majjhantika-sāyaṇḍa-paṭṭama-majjhima-pacchima-yāma-muhuttādisu kālappabhedabhūtesu samayesu ekaṃ samayaṃ dipeti.

16. Tattha kiṃ cāpi etesu saṇvaccharādisu samayesu yaṃ yaṃ suttāṃ yaṃhi yaṃhi saṇvacchare utumhi māse pakkhe rattibhāge divasabhāge vā vuttāṃ, sabbaṃ taṃ therassa suviditāṃ suvavatthāpitaṃ paññāya. Yasmā pana, evaṃ me sutāṃ asuka-saṇvacchare asuka-utumhi asuka-māse asuka-pakkhe asuka-rattibhāge divasabhāge vā ti evaṃ vutte na sakkā sukhena dhāretāṃ vā uddisitāṃ vā uddisāpetāṃ vā. bahuṃ ca vattabbaṃ hoti; tasmā ekaṃ eva padena tam atthaṃ samodhānetvā ekaṃ samayaṃ ti āha.

17. Ye vā ime, gabbhokkantisamayo, jātisamayo, saṇvegasamayo, abhinikkhamanasamayo, dukkarakārikasamayo, Māra vijayasamayo, abhisambodhisamayo, diṭṭhadhamma-sukhavihārasamayo, desanāsamayo, parinibbānasamayo ti evaṃ ādayo Bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā anekakālappabhedā eva samayā, tesu samayesu desanāsa-

mayasaṅkhātāṇ ekaṇ samayan ti dīpeti. Yo vā 'yaṇ ñāṇa-karuṇā-kiccasamayesu karuṇā-kiccasamayo, attahita-parahita-paṭipattisamayesu parahitapaṭipattisamayo, sannipatitāṇaṇ karaṇīyadvayasamayesu¹ dhammīkathāsamayo,² desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesu pi samayesu aññātaraṇ samayaṇ sandhāya ekaṇ samayan ti āha.

18. Kasmā pan' ettha yathā Abhidhamme "Yasmiṇ samaye kāmāvacaran" ti (Dhs. 9) ca, ito aññesu suttapadesu "Yasmiṇ samaye, bhikkhave, bhikkhu vivicc' eva kāmehī" ti (A. ii. 214) ca bhummavacanena niddeso kato, Vinaye ca "Tena samayena Buddho Bhagavā" ti (Vin. i. 1) karaṇavacanena, tathā akatvā ekaṇ samayan ti upayogavacananiddeso³ kato ti? Tattha tathā, idha ca aññathā atthasambhavato. Tattha hi Abhidhamme, ito aññesu suttapadesu ca adhikaraṇattho bhāvena bhāvalakkhaṇattho ca sambhavati. Adhikaraṇaṇ hi kālāttho ca samūhattho ca samayo tattha vuttāṇaṇ phassādidhammāṇaṇ, khaṇa-samavāya-hetusaṅkhatassa ca samayassa bhāvena tesāṇ bhāvo lakkhiyati. Tasmā tadatthajotanaṭṭhaṇ tattha bhummavacananiddeso kato. Vinaye pana⁴ hetu-attho karaṇattho ca sambhavati. Yo hi so sikkhāpada-paṇṇatti-samayo Sariputtādīhi pi duviññeyyo, tena samayena hetubhūtena karaṇabhutena ca sikkhāpadāni paṇṇāpayanto sikkhāpada-paṇṇattihetuṇ ca avekkhamāno Bhagavā tattha tattha vihāsi. Tasmā tadatthajotanaṭṭhaṇ tattha karaṇavacanena niddeso kato. Idha pana aññasmiṇ ca evaṇjātike accantasāṇyogāttho sambhavati. Yaṇ hi samayaṇ Bhagavā imaṇ aññaṇ vā suttantaṇ desesi, accantam eva taṇ samayaṇ karuṇā-vihārena vihāsi. Tasmā tadatthajotanaṭṭhaṇ idha upayogavacana-niddeso kato ti. Ten' etaṇ vuccati:

Taṇ taṇ attham avekkhetvā bhummena karaṇena ca aññatra samayo vutto upayogena so idhā ti.

¹ "Sannipatitāṇaṇ vo, bhikkhave, dvayaṇ karaṇīyaṇ: dhammī vā kathā, ariyo vā tuṇhībhāvo." M. i. 161.

² C 3 dhammakathā°.

³ C 3 upayogavacanena.

⁴ C 3 ca.

19. Porāṇā pana vaṇṇayanti: Tasmiṇ samaye ti vā, tena samayenā ti vā, ekaṇ¹ samayan ti vā abhūlāpanamattabhedo esa, sabbattha bhumma eva attho. Tasmā ekaṇ samayan ti vutte pi ekasmiṇ samaye ti attho veditabbo ti.

20. *Bhagavā* ti garu. Garu hi loke Bhagavā ti vadanti. Ayaṇ ca sabbaguna-visiṭṭhatāya sabbasattānaṇ garu, tasmā Bhagavā ti veditabbo. Porāṇchi pi vuttaṇ:

“Bhagavā ti vacanaṇ seṭṭhaṇ Bhagavā ti vacanam uttamaṇ

garu gāravayutto so Bhagavā tena vuccatī” ti.

Api ca,

Bhāgyavā bhaggavā yutto bhagehi ca vibhattavā

bhattavā vantaḡamano bhavesu Bhagavā tato ti.

Imissā gāthāvasen’ assa padassa vitthārato attho veditabbo. So Visuddhimagge² Buddhanussati-niddese vutto yeva.

21. Ettāvata c’ ettha evaṇ me sutan ti vacanena yathāsutaṇ dhammaṇ desento Bhagavato dhammasarīraṇ paccakkhaṇ karoti. Tena, na idaṇ atikkantasatthukaṇ pāvacaṇaṇ, ayaṇ vo Satthā³ ti Satthu adassanena ukkaṇṭhitaṇ janaṇ samasāseti. Ekaṇ samayaṇ Bhagavā ti vacanena tasmiṇ samaye Bhagavato avijjamānabhāvaṇ dassento rūpakāya-parinibbānaṇ sāreti. Tena, evaṇvidhassa nāma ariyadhammassa desetā dasabaladharo vajīrasaṅghātasamānakāyo, so pi Bhagavā parinibbuto, ken’ aññena jīvite āsā janetabbā ti jivitama-damattaṇ janaṇ saṇvejeti, saddhamme c’ assa ussāhaṇ janeti. Evan ti ca bhaṇanto desanūsampattiṇ niddisati, me sutan ti sāvakasampattiṇ, ekam samayan ti kālasampattiṇ, Bhagavā ti desakasampattiṇ.

22. [1¹] *Ukkaṭṭhāyaṇ viharatī* ti ettha ukkā ti dipikā. Taṇ ca nagaṇaṇ maṅgaladivase, sukhaṇo sunakkhattaṇ mā atikkamī ti rattim pi ukkāsu ṭhitāsu māpitattā Ukkaṭṭhā ti vuccati. Daṇḍadīpikāsu jāletvā dhāriyamānāsu māpitattā ti vuttaṇ hoti. Tassaṇ Ukkaṭṭhāyaṇ. Samīpaṭṭhe c’ etaṇ⁴ bhumma-vacaṇaṇ.

23. [1²] *Viharatī* ti avisesena iriyāpatha-dibba-brahma-

¹. C 1, C 2, C 4 taṇ.

³ See D. ii. 154.

² *Visu.* i. 210.

⁴ C 3 omits c’ etaṇ.

ariyavihāresu aññataravihārasamaṅgi - paridīpakam etaṇ. Idha pana t̥hāna-gamanāsana-sayanappabhedesu iriyāpathesu aññatara-iriyāpathasamāyoga-paridīpanaṇ. Tena t̥hito pi, gacchanto pi, nissinno pi, sayāno pi Bhagavā viharat' icc' eva veditabbo. So hi ekaṇ iriyāpathabādhanam aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipaṭantam attabhāvaṇ harati, pavatte-ti; tasmā viharatī ti vuccati.

24. [1²] *Subhagavane* ti ettha subhagattā subhagaṇ. Sundarasarīrakattā¹ sundarakāmattā cā ti vuttaṇ hoti. Tassa hi vanassa sarīrasampattiyā² manussā annapānādīni ādāya rattiṇḍivaṇ tatth' eva chaṇa-samajja-ussave karontā bhoga-sukhaṇ anubhonti. Sundara-sundare c' ettha kāme patthenti, puttaṇ labhāma, dhītaṇ labhāmā ti; tesā taṇ tath' eva hoti. Evaṇ taṇ sundarasarīrakattā² sundarakāmattā ca subhagaṇ. Api ca, bahujaṇakantatāya pi subhagaṇ. Vanayati ti vanaṇ. Attasampadāya sattānaṇ bhattiṇ karoti, attani sinehaṇ uppade-ti ti attho. Vanute iti vā vanaṇ. Nānāvidha-kusumagandha - sammodamattakokilādivihaṇgamavirutehi³ mandamanda⁴ - māruta - calitarukkhasākhā - viṭapa - pallava-palāsehi ca, etha, maṇ paribhunjathā ti sabbapānino yācati viyā ti attho. Subhagaṇ ca taṇ vanaṇ ca Subhagavanaṇ; tasmiṇ Subhagavane. Vanaṇ ca nāma ropimaṇ sayañjātan ti duvidhaṇ. Tattha Veluvana-Jetavanādīni ropimāni; Andhavana-Mahāvana-Añjanavanādīni sayañjātāni. Idam pi sayañjātan ti veditabbaṇ.

25. [1²] *Sālarājamūle* ti ettha sālarukkho pi sālo ti vuccati. Yath' āha: " Seyyathā pi, bhikkhave, gāmassa vā nigamassa vā avidūre mahantaṇ sālavanaṇ, taṇ c' assa eḷaṇḍehi sañchan-nan " ti (M. i. 124); " Antarena yamakasālānan " ti (D. ii. 137). Vanaspatijēṭṭharukkho pi. Yath' āha:

" Tav' eva deva vijite tava uyyānabhumiyā

ujjuvaṇsā mahāsālā nīlobhāsā manoramā " ti ().

Yo koci rukkho pi. Yath' āha: " Atha kho taṇ, bhikkhave, mālūvābijaṇ aññatarasmiṇ sālāmūle nipateyyā " ti (M. i. 306).

¹ C 3 sundarasirīkattā.

² C 3 sirī°.

³ C 3, C 4 - vihaṇgamavirutehi.

⁴ C 3, C 4 mandamāruta.

Idha pana vanaspatijettharukkho adhippeto. Rājasaddo pan' assa tam eva jetthakabhāvaṇ sādheti. Yathā añña-trāpi, "Suppatiṭṭhitassa vo,¹ brāhmaṇa Dhammika, nigrodharājassā" ti (A. iii. 369). Tattha dvedhā samāso: sālānaṇ rājā ti pi sālārājā, sūlo ca so jetthakattṭhena rājā² ti pi sālārājā. *Mūlan* ti samīpaṇ. Ayaṇ hi mūlasaddo, "Mūlāni uddhareyya, antamaso usīranālamattāni pī" ti (A. ii. 199) ādisu mūlamūle dissati. "Lobho akusalamūlan" ti (A. i. 201) ādisu asādhāraṇa-hetumhi. "Yāva majjhantike kāle chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvataṃ rukkhāmūlan" ti () ādisu samīpe. Idha pana samīpe adhippeto. Tasmā sālārājassa samīpe ti evam ettha attho daṭṭhabbo.

26. Tattha siyā: Yadi tāva Bhagavā Ukkatṭhāyaṇ viharati, Subhagavane Sālārājamūle ti na vattabbaṇ. Atha tattha viharati, Ukkatṭhāyaṇ ti na vattabbaṇ. Na hi sakkā ubhayattha ekaṇ samayaṇ viharitum ti. Na kho pan' etaṇ evaṇ daṭṭhabbaṇ. Na nu avocumha: samīpatṭhe bhummavacanan ti? Tasmā yathā Gaṅgā-Yamunādīnaṇ samīpe goyūthūni carantāni Gaṅgāya caranti, Yamunāya carantī ti vuccanti, evam idhāpi, yadidaṇ Ukkatṭhāya samīpe Subhagavanayaṇ, sālārājamūlaṇ, tattha viharanto vuccati Ukkatṭhāyaṇ viharati Subhagavane sālārājamūle ti. Gocaragāma-nidassanatthaṇ hi 'ssa Ukkatṭhā-vacanaṇ; pabbajitānurūpanivāsattṭhāna-nidassanatthaṇ sesavacanaṇ.

27. Tattha Ukkatṭhā-kittanena āyasmā Ānando Bhagavato gahaṭṭhānuggaha-karaṇaṇ dasseti. Subhagavanādikittanena pabbajitānuggaha-karaṇaṇ. Tathā purimena paccayuggahaṇato attakilamathānuyoga-vivajjanaṇ, pacchimena vatthukāmapahānato kāmasukhallikānuyoga-vivajjanūpāya-padassanaṇ.³ Purimena ca dhammadesanābhīyogaṇ, pacchimena vivekādhimuttiṇ. Purimena karuṇāya upagamanaṇ, pacchimena paññāya apagamanaṇ. Purimena sattānaṇ hitasukhanipphādanādhimuttataṇ, pacchimena parahitasukha-karaṇe nirupalepanataṇ. Purimena dhammikasukhāparicāganimittaṇ phāsuviharaṇ, pacchimena uttarimanussa-

¹ The A. text, kho pana.

² C 3 rājā ca iti pi.

³ C 3, C 4 °dassanaṇ.

dhammānuyoganimittañ. Purimena manussānañ upakāra-bahulatañ, pacchimena devānañ. Purimena loke jātassa loke saṅvaḍḍhabbhāvañ, pacchimena lokena anupalittatañ. Purimena, “Ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati bahujaṇahitāya bahujaṇasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānañ. Katamo ekapuggalo? Tathāgato arahañ Sammāsambuddho” ti (A. i. 22) vacanato yadatthañ Bhagavā uppanno, tadatthapariniṭṭhānañ, pacchimena yattha uppanno tadanurūpavihārañ. Bhagavā hi, paṭhamañ Lumbinivane, dutiyañ Bodhimande ti lokiyalokuttarāya uppattiyā vane yeva uppanno. Ten’ assa vane yeva vihārañ dasseti ti evam ādinā nayan’ ettha atthayojanā veditabbā.

28. [1²] *Tatrā* ti desakāla-paridīpanaṇ. Tañ hi yañ sama-yañ viharati, tatra samaye, yasmiñ ca sālārājamūle viharati, tatra sālārājamūle ti dīpeti. Bhāsitaḍḍayutte vā desakāle dīpeti. Na hi Bhagavā ayutte dese kāle vā dhammañ bhāsati. “Akālo kho tāva Bāhiyā” ti (Ud. 7) ādi c’ ettha sādhaṇaṇ. *Kho* ti padapūraṇamatte, avadhāraṇe, ādikālatthe vā nipāto. *Bhagavā* ti lokagaru-dīpanaṇ. *Bhikkhū* ti kathāsavanayutta-puggala-vacanaṇ. Api c’ ettha, “Bhikkhako ti bhikkhu, bhikkhācariyañ ajjhūpagato ti bhikkhū” ti (Vin. iii. 24) ādinā nayena vacanattho veditabbo. *Āmantesī* ti ālapi, abhāsi, sambodhesi.¹ Ayam ettha attho. Aññatra pana ñāpane pi hoti. Yath’ āha: “Āmantayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave” ti² (). Pakkosane pi. Yath’ āha: “Ehi tvañ bhikkhu, mama vacanena Sāriputtañ āmantehi” ti (S. ii. 51).

29. [1³] *Bhikkhavo* ti āmantanākāra-dīpanaṇ; tañ ca bhikkhanasīlatādi-guṇayogasiddhattā vuttañ. Bhikkhanasīlatāguṇayutto pi hi bhikkhu, bhikkhanadhammatāguṇayutto pi bhikkhu, bhikkhane sādhu-kāritāguṇayutto pi ti sadda-vidū maññanti. Tena ca nesañ bhikkhanasīlatādi-guṇayogasiddhena vacanena hīnādhi-kajana-sevitañ vuttin’ pakāseṇto

¹ C 3 sambodhesī ti.

² Cf. ‘Arocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave.’ M. i. 271 and A. iv. 128.

uddhata-dīnabhāva-niggahaṇ karoti. *Bhikkhavo* ti iminā ca karuṇāvippphāra-sommadaya-nayananiṭṭhā-pubbaṅga-mena vacanena te attano mukhābhūmukhe karonto ten' eva kathetukanyatā-dīpakena nesāṇ vacanena sotukanyataṇ janeti. Ten' eva ca sambodhanatthena sādhucaṇ savana-manasikāre pi te niyojati. Sādhucaṇ savana-manasikārā-yattā hi sāsanasampatti.

30. Aparesu pi devamanussesu vijjamānesu kasmā bhikkhū yeva āmantesi ti ce? Jeṭṭha-seṭṭhāsanna-sadāsannihita-bhāvato. Sabbaparisa-sādhāraṇā hi Bhagavato dhammade-sanā, parisānā ca jeṭṭhā bhikkhū, paṭhamuppannattā; seṭṭhā, anagāriyabhāvaṇ ādiṇ katvā Satthucariyānuvidhāyakattā, sakalasāsana-paṭiggāhakattā ca. Āsannā te,¹ tattha nisīnesu Satthu-santikattā; sadāsannihitā, Satthusantikāvacarattā ti. Api ca, te dhammade-sanāya bhājanāṇ yathānusitṭha-paṭipattisabbhāvato.² Viseso ca ekacce bhikkhū yeva sandhāya ayaṇ desanā ti pi te eva āmantesi.

31. Tattha siyā: Kim atthaṇ pana Bhagavā dhammaṇ desento paṭhamāṇ bhikkhū āmantesi, na dhammam eva desesi ti? Satijananatthaṇ. Bhikkhū hi aññāṇ cintitā pi, vikkhit-tacittā pi, dhammaṇ paccavekkhantā pi, kammaṭṭhānaṇ manasikarontā pi nisinnā honti. Te anāmantetvā dhamme desiyamāne ayaṇ desanā kiṇḍānā, kiṇḍapaccayā, katamāya atṭhuppattiyā desitā ti sallakkhetuṇ asakkontā duggahitaṇ vā gaṇheyyuṇ, na vā gaṇheyyuṇ. Tena nesāṇ satijananatthaṇ Bhagavā paṭhamāṇ bhikkhū³ āmantetvā paccā dhammaṇ deseti.

32. [1³] *Bhadante* ti gārava-vacanam etaṇ; Satthuno paṭi-vacanadānaṇ vā. Api c' ettha *bhikkhavo* ti vadamāno Bhagavā te bhikkhū ālapati. *Bhadante* ti vadamānā te Bhagavantaṇ paccālapanti. Tathā bhikkhavo ti Bhagavā ābhāsati, bhadante ti te paccābhā-santi. Bhikkhavo ti paṭivacanaṇ dāpeti, bhadante ti paṭivacanaṇ denti. *Te bhikkhū* ti ye Bhagavā āmantesi. *Bhagavato paccassosun* ti Bhagavato āmantanaṇ pati-assosun. Abhimukhā hutvā suṇiṇsu, samputicchiṇsu,

¹ C 3 omits te.

² C 1, C 2, C 4 °sambhavato.

³ C 3 omits bhikkhū.

paṭiggahesun ti attho. *Bhagavā etad avocā* ti Bhagavā etaṇ idāni vattabbaṇ sakalaṇ suttan avoca.

33. Ettāvata ca yaṇ āyasmata Ānandena kamala-kuvalayujjala-vimala-sādurasaalilāya pokkharaniyā sukhāvata-ratanatthaṇ nimmalasilātala-racanāvilāsi-sopānaṇ vippakiṇṇa-muttājālasadisa - vālikākiṇṇa - paṇḍarabhūmibhāgaṇ titthaṇ viya, suvibhattabhitti-vicittavedikā-parikkhittassa nakkhat-tapathaṇ phusitukāmatāya viya pavijumbhitasamussayassa pāsādavarassa sukhārohanatthaṇ dantamaya-saṇha-muduphalaka-kañcanalatāvinaddha-maṇiganapabbhāsamudayujjala-sobhaṇ sopānaṇ viya, suvaṇṇavalaya-nūpurādi-sanghaṭṭa-nasadda-sammissa-kathita-bhāsita-madhurassara-gehajana-vicaritassa ulāra-issariya-vibhava-sobhitassa mahāgharassa sukhappavesanatthaṇ suvaṇṇa-rajata-maṇi-muttā-pavālādi-juti-vijjotita-suppatiṭṭhita-visāla-dvārabāhaṇ mahādvāraṇ viya, attha-byaṇjanasampannassa Buddhānaṇ desanāñña-gambhīrabhāva-saṇsūcakassa imassa suttassa sukhāvagāhanatthaṇ kāla-desa-desaka-parisāpadesa-patimaṇḍitaṇ nidānaṇ bhāsitaṇ, tassa atthavaṇṇanā samattā.

34. [1⁵] Idāni *sabbadhammanūlapariyāyan* ti ādinā nayena Bhagavatā nikkhittassa suttassa vaṇṇanāya okāso anuppatto. Sā pan' esā suttavaṇṇanā yasmā suttanikkhepaṇ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hoti, tasmā suttanikkhepaṇ tāva vicārayissāma. Cattāro hi suttanikkhepā: attajjhāsayo, parajjhāsayo, pucchāvasiko, aṭṭhuppattiko ti. Tattha yāni suttāni Bhagavā parehi anajjhittā kevalaṇ attano ajjhāsayaṇ' eva kathesi, seyyathidaṇ: Ākaṇkheyyasuttaṇ (M. 33), Vatthasuttaṇ (M. i. 36), Mahā-Satipaṭṭhānasuttaṇ (D. ii. 290), Mahā-Salāyatanavibhaṅgasuttaṇ (M. iii. 287), Ariyavaṇsasuttaṇ (A. ii. 27), Sammappadhānasuttanta-hārako (S. v. 244), Iddhipāda¹-Indriya-Bala-Bojjhaṅga-Maggaṅgasuttanta-hārako ti evam ādini, tesan attajjhāsayo nikkhepo. Yāni pana, "Paripakkā kho Rāhulassa vimutti, paripācāniyā dhammā, yaṇ nūnāhaṇ Rāhulaṇ uttarin āsavānaṇ khaye vineyyan" ti (M. iii. 277) evaṇ paresaṇ ajjhāsayaṇ khantiṇ manaṇ abhinī-

¹ Iddhipāda (S. v. 254), Indriya (S. v. 193), Bala (S. v. 249), Bojjhaṅga (S. v. 63), Maggaṅga (S. v. 1).

hāraṇ bujjanabhāvaṃ ca avekkhitvā parajjhāsayavasena kathitāni, seyyathidaṇ: Cūḷa-Rāhulovādasuttaṇ (M. iii. 277), Mahā-Rāhulovādasuttaṇ (M. i. 420), Dhammacakkappavattanaṇ (S. v. 420), Dhātuvibhaṅgasuttaṇ ti (M. iii. 237) evaṃ ādini, tesāṇ parajjhāsayo nikkhepo. Bhagavantaṇ pana upasaṅkamitvā catasso parisā, cattāro vanna, nāgā supaṇṇā, gandhabbā, asurā, yakkhā, Mahārājāno, Tāvatiṇsādayo devā, Mahābrahmā ti evaṃ ādayo, “Bojjhaṅgā bojjhaṅgā ti, bhante, vuccanti” (S. v. 72), “Nīvaraṇā nīvaraṇā ti, bhante, vuccanti” (), “Ime nu kho, bhante, pañcupādānakkhandā” (S. iii. 100), “Kiṇsūḍha vittaṇ purisassa seṭṭhan” ti (Sn. 181) ādinā nayena pañhaṇ pucchanti. Evaṇ puṭṭhena Bhagavatā yāni kathitāni Bojjhaṅgasuttādini, yāni vā pan’ aññāni pi Devatāsaṇyutta¹ - Brahmasaṇyutta - Mārasaṇyutta - Sakkapañha-Cūḷa-Vedalla-Mahā-Vedalla-Samaññaphala-Ālavaka-Sūcilomasuttādini, tesāṇ pucchāvasiko nikkhepo. Yāni pana² uppannaṇ kāraṇaṇ paṭicca kathitāni, seyyathidaṇ: Dhammadāyādaṇ (M. i. 12), Cūḷa-Sīhanādaṇ (M. i. 63), Candūpamaṇ (S. ii. 197), Puttamaṇsūpamaṇ (S. ii. 97), Dārūkkhandhūpamaṇ (S. iv. 179), Aggikkhandhūpamaṇ (A. iv. 128), Pheṇapiṇḍūpamaṇ (S. iii. 140), Pāricchattakūpamaṇ ti (A. iv. 117) evaṃ ādini, tesāṇ aṭṭhuppattiko nikkhepo.

35. Evam imesu catūsu nikkhepesu imassa suttassa aṭṭhuppattiko nikkhepo. Aṭṭhuppattiyaṇ hi idaṇ Bhagavatā nikkhittaṇ. Katarāya aṭṭhuppattiyā? Pariyattiṇ nissāya uppanne māne. Pañcasatā kira brāhmaṇā tiṇṇaṇ Vedānaṇ pāragā, aparabhāge Bhagavato dhammadesanaṇ sutvā kāmesu ādinaṇaṇ nekkhamme ca ānisaṇsaṇ sampassamānā Bhagavato santike pabbajitvā na cirass’ eva sabbaṇ Buddhavacanaṇ uggaṇhitvā pariyattiṇ nissāya mānaṇ uppādesuṇ: Yaṇ yaṇ Bhagavā katheti, taṇ taṇ mayaṇ khippam eva jānūma; Bhagavā hi tiṇi līṅgāni cattāri padāni, satta vibhattiyo muñ-

¹ Devatāsaṇyutta (S. i. 1), Brahmasaṇyutta (S. i. 136), Mārasaṇyutta (S. i. 103), Sakkapañha (D. ii. 263), Cūḷa-Vedalla (M. i. 299), Mahā-Vedalla (M. i. 292), Samaññaphala (D. i. 47), Ālavaka (Sn. p. 31), Sūciloma (Sn. p. 47).

² C 2 pan’ etāni.

citvā na kiñci katheti; evaṇ kathite ca amhākaṇ gaṇṭhi-padaṇ nāma n' atthi ti. Tena Bhagavati agāravā hutvā tato paṭṭhāya Bhagavato upaṭṭhānam pi dhammasavanam pi abhinhaṇ na gacchanti. Bhagavā tesāṇ taṇ cittācāraṇ¹ ũatvā, abhabbā ime imaṇ mānakhilaṇ anupahacca maggaṇ vā phalaṇ vā sacchikātun ti tesāṇ sutapariyattiṇ nissāya uppannamānaṇ² aṭṭhuppattiṇ katvā desanākusalo Bhagavā māna-bhañjanatthaṇ sabbadhammamūlapariyāyan ti desanaṇ ārabhi.

36. [15] Tattha sabbadhammamūlapariyāyan ti sabbesaṇ dhammānaṇ mūlapariyāyaṇ. Sabbesaṇ ti anavasesānaṇ. Anavasesavācako hi ayaṇ sabbasaddo. So yena yena sambandhaṇ gacchati, tassa tassa anavasesataṇ dīpeti; yathā “Sappa rūpaṇ aniccaṇ, sabbā vedanā aniccā” (), “Sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesū” ti ().

37. Dhammasaddo paṇāyaṇ pariyatti-sacca-samādhī-paṇ-ñā-pakati-sabhāva-suññatā-puññāpatti-ñeyyādisu dissati. “Idha bhikkhu dhammaṇ pariyāpuṇāti suttaṇ geyyaṇ” ti (A. iii. 86) ādisu hi dhammasaddo pariyattiyaṇ vattati. “Diṭṭhadhammo, viditadhammo” ti (Vin. i. 12) ādisu saccesu. “Evaṇ dhammā te Bhagavanto” ti (D. ii. 54) ādisu samādhimhi.

“Yass’ ete caturo dhammā vānarinda yathā tava saccaṇ dhammo dhitī cāgo diṭṭhaṇ so ativattati” ti (Jā. i. 280).

ādisu paṇñāya. “Jātidhammā . . . jarādhammā” ti (M. i. 162) ādisu pakatiyaṇ. “Kusalā dhammā” ti (Dhs. 1) ādisu sabhāye. “Tasmiṇ kho pana samaye dhammā honti” ti (Dhs. 25) ādisu suññatāyaṇ. “Dhammo suciṇṇo sukham āvahāti” ti (Sn. 182) ādisu puññe. “Dve aniyatā dhammā” ti (Vin. iii. 187) ādisu āpattiyaṇ. “Sabbe dhammā sabbākārena Buddhassa Bhagavato ñānamukhe āpāthaṇ āgacchanti” ti (Ps. ii. 194) ādisu ñeyye. Idha paṇāyaṇ sabhāye vattati. Tatrayaṇ vacanattho: Attano lakkhaṇaṇ dhārenti ti dhammā. Mūlasaddo vitthārito eva. Idha paṇāyaṇ asādhāraṇa-hetumhi daṭṭhabbo.

¹ C 3 cittacāraṇ.

² C 3 omits uppanna°.

38. Pariyāyasaddo, “Madhupiṇḍika-pariyāyo¹ ti naṃ dhā-rehī” ti (M. i. 114) ādisu desanāya vattati. “Atthi khv’ esa,² brāhmaṇa, pariyāyo, yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya: akiriya-vādo samaṇo (otamo” ti (A. iv. 174) ādisu kāraṇe. “Kassa nu kho, Ānanda, aṃja pariyāyo bhikkhuniyo ovaditun” ti (M. iii. 270) ādisu vāre. Idha pana kāraṇe pi desanāya pi vaṭṭati.³ Tasmā *sabbadhammamūlapariyāyan* ti ettha sabbadhammānaṃ asādhāraṇahetu-saṇṇitaṃ kāraṇaṃ ti vā, sabbesaṃ dhammānaṃ kāraṇadesanaṃ ti vā evaṃ attho daṭṭhabbo. Neyyatthattā c’ assa suttassa, na catubhūmakā pi sabhāvadhammā sabbadhammā ti veditabbā. Sakkāya-pariyāpannā pana tebhūmakadhammā va anavasesato veditabbā. Ayam ettha adhippāyo ti.

39. [1⁵] *Vo* ti, ayaṃ vo-saddo paccatta-upayoga-kāraṇa-sampadāna-sāṃivacana-pada-pūraṇesu dissati. “Kacci pana vo, Anuruddhā, samaggā sammodamanā” ti (M. i. 206) ādisu hi paccatte dissati. “Gacchatha, bhikkhave, paṇāmemi vo” ti (M. i. 457) ādisu upayoge. “Na vo mama santike vatthabban” ti (M. i. 457) ādisu kāraṇe. “Vanapattha-pariyāyaṃ vo, bhikkhave, desissāmi” ti (M. i. 104) ādisu sampadāne. “Sabbesaṃ vo, Sāriputta, subhāsitaṃ” ti (M. i. 219) ādisu sāṃivacane. “Ye hi vo ariyā parisuddhakāyakaṃmantā” ti (M. i. 17) ādisu pada-pūraṇamatte. Idha panāyaṃ sampadāne daṭṭhabbo. *Bhikkhave* ti paṭissavena abhinukhībhūtānaṃ puna ālapanāṃ. *Desessāmi*⁴ ti desanāpaṭijānanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti: Bhikkhave, sabbadhammānaṃ mūlakāraṇaṃ tumhākaṃ desessāmi ti. Dutiyena nayena kāraṇadesanaṃ tumhākaṃ desessāmi ti.

40. [1⁵] *Tay* *suṇāthā* ti taṃ atthaṃ, taṃ kāraṇaṃ, taṃ desanaṃ mayā uccamānaṃ suṇātha. *Sādhukaṃ manasīkarothā* ti ettha pana sādhukaṃ sādhu ti ekattham etaṃ. Ayaṃ ca sādhu-saddo āyācana-sampatiṇṇhana-sampahaṃsana-sundara-dalḥikammādisu dissati. “Sādhu me bhante Bhagavā saṅkhittena dhammaṃ desetū” ti (S. i. ii. 35) ādisu hi āyācane dissati. “Sādhu bhante ti kho te bhikkhū Bhagavato

¹ *M. text*, t’ eva.

² C 2, C 4 me.

³ C 3 vattati.

⁴ C 1, C 2, C 4 Desissāmi ti.

bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā”¹ ti () ādisu sampaticchane. “Sādhū sādhū Sāriputtā” ti (S. v. 221) ādisu sampahaṅsane.

“Sādhū dhammarucī rājā sādhū paññāṇavā naro
sādhū mittānam addubbho pāpassākaraṇaṃ sukhān”
ti ()

ādisu sundare. “Tena² hi brāhmaṇa, sādhukaṃ suṇāhi” ti (D. i. 124) ādisu sādhuḥkasaddo yeva dāhikamme, ānattiyaṃ ti pi vuccati. Idhāpi ayaṃ ettheva dāhikamme ca ānattiyaṃ ca attho veditabbo. Sundaratthe pi vaṭṭati. Dāhikaraṇatthena hi dāham imaṃ dhammaṃ suṇātha, suggahitaṃ gaṇhantā; ānatti-atthena mama ānattiyā suṇātha; sundaratthena sundaram imaṃ bhaddakaṃ dhammaṃ suṇāthā ti evaṃ dīpitaṃ hoti. *Manasikarothā* ti āvajjatha. Samannāharathā ti attho. Avikkhittacittā hutvā nisāmetha, citte karoṭhā ti adhippayo.

41. Idān’ ettha taṃ suṇāthā ti sotindriyavikkhepa-vāraṇam etaṃ. *Sādhukaṃ manasikarothā* ti manasikāre dāhikammaniyojanena manindriyavikkhepa-vāraṇaṃ. Purimañ c’ ettha byañjana vipallāsagāha-vāraṇaṃ, pacchimaṃ atthavipallāsagāha-vāraṇaṃ. Purimena ca dhammasavane niyojeti, pacchimena sutānaṃ dhammānaṃ dhāraṇūpaparikkhādisu. Purimena ca sabyañjano ayaṃ dhammo, tasmā savanīyo ti dīpeti, pacchimena sāttho, tasmā manasikatabbo ti. Sādhukapadaṃ vā ubhayapadehi yojetvā, yasmā ayaṃ dhammo dhammagambhīro desanāgambhīro ca, tasmā suṇātha sādhukaṃ; yasmā atthagambhīro paṭivedhagambhīro ca, tasmā sādhukaṃ manasikarothā ti evaṃ yojanā veditabbā.

42. [1⁶] *Bhāsissāmī* ti desessāmī.³ Taṃ suṇāthā ti ettha paṭiññātaṃ desanaṃ na saṅkhittato va desessāmī, api ca kho vitthārato pi taṃ bhāsissāmī ti vuttaṃ hoti. Saṅkhepa-vitthāra-vācakāni hi etāni padāni. Yath’ āha:

¹ Cf. “Sādhū bhante ti kho so bhikkhu Bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā.” M. iii. 16 and S. iii. 100.

² The D. text and the Sn. text (p. 21) read: “Tena hi, brāhmaṇa, suṇāhi, sādhukaṃ manasikarohi.”

³ C 1, C 2, C 4 desissāmī.

“Saṅkhittena pi deseti vitthārena pi bhāsati
sālikāy’ iva nigghoso paṭibhānaṃ udīrayi” ti (S. i. 190).

43. Evaṃ vutte ussāhajātā hutvā *evaṃ bhante ti kho te bhikkhū Bhagavato paccassosuy*. Sampatīcchiṃsu,¹ paṭigga-
hesun ti vuttaṃ hoti. Atha nesāṃ Bhagavā etad avoca, etaṃ
idāni vattabbaṃ *idha bhikkhave* ti ādi sakalaṃ suttaṃ avoca.

44. [1°] Tattha *idhā* ti desāpadese nipāto. Svāyaṃ katthaci
lokaṃ upādāya vuccati. Yath’ āha: “Idha Tathāgato loka
uppajati” ti (M. i. 179). Katthaci sāsanaṃ. Yath’ āha:
“Idh’ eva, bhikkhave, samaṇo, idha dutiyo samaṇo” ti
(A. ii. 238). Katthaci okāsaṃ. Yath’ āha:

“Idh’ eva tiṭṭhamānassa devabhūtassa me sato

punarāyu ca me laddho evaṃ jānāhi mārīsā” ti (D. ii. 285).
Katthaci padapūraṇamattam eva. Yath’ āha: “Idhāhaṃ,
bhikkhave, bhuttāvi assaṃ pavārīto” ti (M. i. 12). Idha pana
lokaṃ upādāya vutto ti veditabbo. *Bhikkhave* ti yathāpaṭiñ-
ñātaṃ desanaṃ desetun puma bhikkhū ālapati. Ubhayenāpi,
bhikkhave, imasmiṃ loka ti vuttaṃ hoti.

45. [1°] *Assutavā puthujjano* ti ettha pana, ‘āgamādhig-
amābhāvā neyyo assutavā’ iti. Yassa hi khandha-dhātu-
āyatana-paccayākāra-satipaṭṭhānādisu uggaha-paripucchā-
vinicchaya virahitattā maññānāpaṭisedhako n’ eva āgamo,
paṭipattiyā adhigantabbassa anadhigatattā n’ eva adhigamo
atthi, so āgamādhigamābhāvā neyyo assutavā iti. Svāyaṃ,

Puthūnaṃ jananādīhi kāraṇehi puthujjano

puthujjanantogadhattā puthu vā’ yaṃ jano iti.

So hi puggalo² nānappakārānaṃ kilesānaṃ jananādīhi pi kāra-
ṇehi puthujjano. Yath’ āha: “Puthu kilese janentī ti puthuj-
janaṃ. Puthu avihata-sakkāyaditṭhikā ti puthujjanaṃ. Puthu
satthārānaṃ mukhullokakā ti puthujjanaṃ. Puthu sabbaga-
tīhi avuttṭhitā ti puthujjanaṃ. Puthu nānābhisaṅkhāre abhi-
saṅkharontī ti puthujjanaṃ. Puthu nānā-oghehi uyhanti, . . .
santāpehi santappanti ti puthujjanaṃ. Puthu nānāparilāhehi
pariḍayhanti ti puthujjanaṃ. Puthu pañcasu kāmāgūnesu
rattā giddhā gathitā mucchitā ajjhopannā laggā laggitā
palibuddhā ti puthujjanaṃ. Puthu pañcali nīvaraṇehi āvaṭṭā

¹ C 3 Satthuvacanaṃ sampatīcchiṃsu.

² C 3 puthūnaṃ.

nivutā ovutā¹ pihitā paṭicchannā paṭikujjitā ti puthujjanā” ti (Nd. i. 146). Puthūnaṇ vā gaṇanapatham atitānaṇ ariya-dhamma-parammukhānaṇ nīcadhamma-samācārānaṇ janānaṇ antogadhattā pi puthujjanā. Puthu vā ayaṇ visuṇ yeva saṅkhaṇ gato, visaṇsaṭṭho sīlasutādi-guṇayuttehi ariyehi jano ti pi puthujjano.

46. Evam etehi assutavā puthujjano ti dvīhi padehi, ye te,
 “Duve puthujjanā vuttā Buddhen’ Ādiccabandhunā
 andho puthujjano eko kalyāṇ’ eko puthujjano” ti
 () dve puthujjanā vuttā; tesu andhaputhujjano vutto
 hoti ti veditabbo.

47. [1°] *Ariyānaṇ adassavī* ti ādisu ariyā ti ārakattā kilesehi, anaye na irīyanato, aye irīyanato, sadevakena ca lokena ara-ṇīyato Buddhā ca Paccekabuddhā ca Buddhasāvaka ca vuccanti. Buddhā eva vā idha ariyā. Yath’ āha: “Sadevake, bhikkhave, loke—pe—Tathāgato ariyo² ti vuccati” ti (S. v. 435). *Sappurisā* ti ettha pana Paccekabuddhā Tathāgatasavakā ca sappurisā ti veditabbā. Te hi lokuttaraguṇayogena sobhanapurisā ti sappurisā. Sabbe vā ete dvedhā pi vuttā. Buddhā pi hi ariyā³ ca sappurisā ca,⁴ Paccekabuddhā Buddhasavakā pi. Yath’ āha:

“Yo ve kataññū katavedi-dhīro
 kalyāṇamitto dalhabhatti ca hoti
 dukhitassa sakkacca karoti kiccaṇ
 tathāvidhaṇ sappurisaṇ vadanti” ti (Jā. v. 146).

Kalyāṇamitto dalhabhatti ca hoti ti ettāvatā hi Buddhasāvako vutto; kataññutādihi Paccekabuddha-Buddhā ti.

48. Idāni yo tesāṇ ariyānaṇ adassanasīlo na ca dassane sādhu-kārī, so *ariyānaṇ adassavī* ti veditabbo. So ca cakkhunā adassavī ñānena adassavī ti duvidho. Tesu ñānena adassavī idha adhippeto. Maṇsacakkhunā hi dibbacakkhunā vā ariyā diṭṭhā pi adiṭṭhā va honti, tesāṇ cakkhūnaṇ vaṇṇamat-tagahaṇato, na ariyabhāvagocarato. Soṇasigālādayo pi ca cakkhunā ariye passanti. Na ca te ariyānaṇ dassāvino.

¹ Nd. text, ophuṭā.

² The S. text, ariyo, tasmā ariyasaccānī ti vuccanti.

³ C 1, C 2, C 4 ariyasāvaka.

⁴ C 1, C 2, C 4 va.

49. Tatr' idaṃ vatthu: Cittalapabbatavāsino kira khīṇāsa-vattherassa upatṭhāko buddhapabbajito ekadivasaṃ therena saddhiṃ piṇḍāya caritvā therassa pattacīvaraṃ gahetvā piṭṭhito āgacchanto therāṃ pucehi: Ariyā nāma, bhante, kidisā ti. Thero āha: Idh' ekacco mahallako ariyānaṃ pattacīvaraṃ gahetvā vattapaṭivattaṃ katvā sahacaranto pi n' eva ariye jānāti. Evaṃ dujjānā, āvuso, ariyā ti. Evaṃ vutte pi so n' eva aññāsi.

50. Tasmā na cakkhunā dassanaṃ dassanaṃ, ñāṇena dassanaṃ eva dassanaṃ. Yath' āha: "Kiṃ¹ te Vakkali, iminā pūṭikāyena diṭṭhena? Yo kho, Vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passati" ti (S. iii. 120). Tasmā cakkhunā passanto pi ñāṇena ariyehi diṭṭhaṃ aniccādilakkhaṇaṃ apassanto ariyā-dhigatañ ca dhammaṃ anadhigacchanto ariyakaradhammānaṃ ariyabhāvassa ca adiṭṭhattā ariyānaṃ adassāvī ti veditabbo.

51. [1¹⁰] *Ariyadhammassa akovido* ti satipaṭṭhānādi-bhede ariyadhamme akusalo. *Ariyadhamme avinīto* ti ettha pana,

Duvidho vinayo nāma ekaṃek'ettha pañcadhā
abhāvato tassa ayaṃ avinīto ti vuccati.

Ayaṃ hi saṃvaravinayo, paḥānavinayo ti duvidho vinayo.² Ettha ca duvidhe pi vinaye ekaṃeko vinayo pañcadhā bhijjati. Saṃvaravinayo pi hi sīlasaṃvaro, satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃvaro, viriyasaṃvaro ti pañcavidho. Paḥānavinayo pi tadañgappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, samucchedaṃpappahānaṃ, paṭipassaddhupphānaṃ, nissaraṇaṃpappahānaṃ ti pañcavidho.

52. Tattha, "Iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samu-peto" ti (Vbh. 246) ayaṃ sīlasaṃvaro. "Rakkhati cakkhundriyaṃ cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati" ti (Vbh. 248) ayaṃ satisaṃvaro.

"Yāni sotāni lokasmiṃ (Ajitā ti Bhagavā)
sati tesāṃ nivāraṇaṃ
sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi
paññāy' ete pithiyare" ti (Sn. 1035)

¹ The S. text, Alaṃ, vakkali, kiṃ te iminā.

² C 1, C 2 omit vinayo.

ayaṇ ṇāṇasaṇvaro. “Khamo hoti sītassa uṇhassā” ti (M. i. 10) ayaṇ khantisāṇvaro. “Uppannaṇ kāmavitakkaṇ nādhivāseti, pajahatī” ti (M. i. 11) ayaṇ viriyasaṇvaro. Sabbo pi cāyaṇ saṇvaro yathāsakaṇ saṇvaritabbānaṇ vinetabbānaṇ ca kāyaduccaritādīnaṇ saṇvaraṇato saṇvaro, vinayanato vinayo ti vuccati. Evaṇ tāva saṇvaravinayo pañcadhā bhijjati ti veditabbo.

53. Tathā yaṇ nāmarūpa-paricchedādīsu vipassanāñāṇesu paṭipakkhabhāvato, dipālokeneva tamassa, tena tena vipassanāñāṇena tassa tassa aṅgassa pahānaṇ, seyyathīdaṇ: nāmarūpavavatthānena sakkāyadiṭṭhiyā, paccayapariggahena ahetu-visamahetudiṭṭhīnaṇ, tass’ eva aparabhāgena kaṅkhavitarāṇena kathaṇkathibhāvassa, kalāpasammasanena ahaṇ mamā ti gāhassa, maggāmaggavavatthānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanena abhiritisaññāya, muñcitukamyatāñāṇena amuñcitukamyatāya, upekkhāñāṇena anupekhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyaṇ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāranimittaggāhassa pahānam etaṇ tadaṅgappahānaṇ nāma.

54. Yaṇ pana upacārappanābhedenā samādhinā pavatti. bhāvanivāraṇato, ghaṭappahareneva udakapiṭṭhe sevālassa, tesāṇ tesāṇ nīvaraṇādi¹-dhammānaṇ pahānaṇ, etaṇ vikkhambhanappahānaṇ nāma. Yaṇ catunnaṇ ariyamaggānaṇ bhāvitattā taṇtaṇmaggato² attano santāne “Diṭṭhigatānaṇ pahānāya” ti (Dhs. 60) ādinā naṇena vuttassa samudaya-pakkhiyassa kilesagaṇassa accantaṇ appavattibhāvena pahānaṇ, idaṇ samuccedappahānaṇ nāma. Yaṇ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṇ kilesānaṇ, etaṇ paṭippassaddhippahānaṇ nāma. Yaṇ sabbasaṅkhataṇissatattā pahīnasabbasaṅkhataṇ nibbānam etaṇ nissaraṇappahānaṇ nāma. Sabbam pi c’ etaṇ pahānaṇ yasmā pahānaṭṭhena³ pahānaṇ, vinayanaṭṭhena vinayo, tasmā pahānavinayo ti vuccati. Taṇtaṇpahānavato vā, tassa tassa vinayassa sambhavato

¹ C 3 nīvaraṇādīnaṇ.

² C 1, C 2, C 4 °maggangato.

³ C 3 cīgaṭṭhena.

p' etaṇ pahānavinayo ti vuccati. Evaṇ pahānavinayo pi pañcadhā bhijjati ti veditabbo.

55. Evam ayaṇ saṅkhepato duvidho, bhedato ca dasavidho vinayo bhinnasāṇavarattā pahātabbassa ca appahīnattā yasmā etassa assutavato puthujjanassa n' atthi, tasmā abhāvato tassa ayaṇ *avinīto* ti vuccati. Esa nayo *sappurisaṇaṇ adassāvī, sappurisaḍḍhammassa akovido, sappurisaḍḍhamme avinīto* ti etthāpi. Ninnānākaranaṇ hi etaṇ atthato. Yath' āha: "Ye va te ariyā, te va te sappurisa, ye va te sappurisa te va te ariyā. Yo eva so ariyānaṇ dhammo so eva so sappurisaṇaṇ dhammo, yo eva so sappurisaṇaṇ dhammo, so eva so ariyānaṇ dhammo. Ye va te ariyavinayā, te va te sappurisaṇaṇ dhammo, ye va te sappurisaṇaṇ dhammo, so eva so ariyānaṇ dhammo. Ye va te ariyavinayā, te va te sappurisaṇaṇ dhammo, ye va te sappurisaṇaṇ dhammo, so eva so ariyānaṇ dhammo. Arie ti vā sappurise ti vā ariyadhamme ti vā sappurisaḍḍhamme ti vā ariyavinaye ti vā sappurisaṇaṇ dhammo ti vā, ese eke ekatṭhe same samabhāge tajjāte taññe vā" ti ().

56. Kasmā pana Bhagavā, *sabbadhammamūlapariyāyaṇ vo, bhikkhave, desessāmī* ti vatvā taṇ adesetvā va, *idha, bhikkhave, assutavā puthujjano ariyānaṇ adassāvī* ti evaṇ puthujjanaṇ niddisī ti? Puggalādhītṭhānāya dhammadesanāya taṇ atthaṇ āvikātuṇ. Bhagavato hi dhammādhītṭhānā dhammadesanā, dhammādhītṭhānā puggaladesanā, puggalādhītṭhānā puggaladesanā, puggalādhītṭhānā dhammadesanā ti dhammapuggalavaseṇ' eva tāva catubbidhā desanā. Tattha, "Tisso imā, bhikkhave, vedanā. Katamā tisso? Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. Imā kho, bhikkhave, tisso vedanā" ti (S. iv. 204) evarūpi dhammādhītṭhānā dhammadesanā veditabbā. "Chaddhāturo ayaṇ, bhikkhu, puriso, chaphassāyatano atṭhārasamanopavicāro caturādhītṭhāno" ti (M. iii. 239) evarūpi dhammādhītṭhānā puggaladesanā. "Tayo' me, bhikkhave, puggalā santo saṇvījjamānā lokasmiṇ. Katame tayo? Andho, ekacakkhu, dvicakkhu. Katamo ca, bhikkhave, puggalo andho" ti (A. i. 128) evarūpi puggalādhītṭhānā puggaladesanā. "Katamaṇ ca, bhikkhave, duggatibhayaṇ? Idha, bhikkhave, ekacco iti paṭisaṅcikkhati: Kāyaduccaritassa kho pāpako vipāko, abhisamparāyaṇ—pe—suddham attūnaṇ pariharati. Idaṇ vuccati, bhikkhave, duggatibhayaṇ" ti (A. ii. 123)

evārūpi puggalādhittḥānā dhammadesanā. Svāyaṇ idha yasmā puthujjano aparīññātavattuko, aparīññātamūlikā ca idhādhippetā sabbadhammānaṇ mūlabhutā maññanā hoti, tasmā puthujjanaṇ dassetvā puggalādhittḥānāya desanāya taṇ atthaṇ āvikātuṇ, idha, bhikkhave, assutavā puthujjano ariyānaṇ adassāvī ti evaṇ puthujjanaṇ niddisī ti veditabbo.

57. [1¹²] Evaṇ puthujjanaṇ niddisitvā idāni tassa paṭhavī-ādisu vatthusu sabbasakkāyadhamma-janikaṇ maññanaṇ dassento, *paṭhaviṇ paṭhavito* ti ādim āha. Tattha lakkaṇapaṭhavī, sasambhārapaṭhavī, ārammaṇapaṭhavī, sammutipaṭhavī ti catubbidhā paṭhavī. Tāsu, “Katamā ca āvuso, ajjhattikā paṭhavīdhātu? Yaṇ ajjhattaṇ paccattaṇ kakkhaḷaṇ kharigatan” ti (M. i. 185) ādisu vuttā lakkaṇapaṭhavī. “Paṭhaviṇ khaṇeyya vā khaṇāpeyya vā” ti (Vin. iv. 33) ādisu vuttā sasambhārapaṭhavī. Ye ca kesādayo vīsati koṭṭhāsā, ayolohādayo ca bāhirā, sā hi vaṇṇādīhi sambhārehi saddhiṇ paṭhavī ti sasambhārapaṭhavī. “Paṭhavikasinaṃ eko sañjānāti” ti (M. ii. 14) ādisu āgatā pana ārammaṇapaṭhavī; nimittapaṭhavī ti pi vuccati. Paṭhavikasinaṃ ajjhānalābhī deva-loke nibbatta āgamanavasena paṭhavīdevatā ti nāmaṇ labhati; ayaṇ sammutipaṭhavī ti veditabbā. Sā sabbā pi idha labhati. Tāsu yaṇ kiñci ayaṇ puthujjano paṭhavito sañjānāti, paṭhavī ti sañjānāti, paṭhavībhaḡena¹ sañjānāti, lokavohāraṇ gahetvā saññāvipallāsenā sañjānāti. Paṭhavī ti etaṇ paṭhavībhaḡaṇ amuñcanto eva vā, etaṇ satto ti vā sattassā ti vā ādinā nayena sañjānāti. Kasmā evaṇ sañjānāti ti na vattabbaṇ. Ummattako viya hi puthujjano. So yaṇ kiñci yena kenaci ākārena gaṇhāti. Ariyānaṇ adassāvitādibhedam eva vā ettha kāraṇaṇ; yaṇ vā parato *aparīññātaṇ tassā* ti vadantena Bhagavatā eva² vuttaṇ.

58. [1¹²] *Paṭhaviṇ paṭhavito saññatvā* ti so taṇ paṭhaviṇ evaṇ viparitasaññāya sañjānitvā. “Saññānidanā hi papañca-saṅkhā” ti (Sn. 874) vacanato aparabhāge thāmappattehi taṇhā-māna-ditṭhi-papañcehi idha maññanā-nāmena vuttehi maññati, kappeti, vikappeti, nanappakārato aññathā gaṇhāti. Tena vuttaṇ: *Paṭhaviṇ maññatī ti*.

¹ C 1, C 2, C 4 °bhāvena.

² C 1, C 2, C 4, evaṇ.

59. Evaṃ maññato c' assa tā maññanā olārikena nayena dassetuṃ, yā ayaṃ "Kesā lomā" ti (M. i. 185) ādinā nayena visatibhedā ajjhattikā paṭhavī vuttā; yā c' āyaṃ Vibhaṅge, "Tattha katamā bāhirā paṭhavīdhātu? Yaṃ bāhiraṃ kakkaḷaṃ kharigataṃ kakkaḷattāṃ kakkaḷabhāvo, bahiddhā anupādiṇṇaṃ, seyyathidaṃ: ayo lohaṃ tipu sīsaṃ sajjhu muttā maṇi veluriyaṃ saṅkho silā pavāḷaṃ rajataṃ jātarūpaṃ lohitaṅko masāragallaṃ tiṇaṃ kaṭṭhaṃ sakkharā kaṭhalā¹ bhūmi pāsāṇo pabbato" ti (Vbh. 82) evaṃ bāhirā paṭhavī vuttā; yā ca ajjhattārammaṇattike² nimittapaṭhavī, taṃ gahetvā ayam ettha yojanā vuccati: *Paṭhaviy maññati* ti tīhi maññanāhi ahaṃ paṭhavī ti maññati, mama paṭhavī ti maññati, paro paṭhavī ti maññati, parassa paṭhavī ti maññati.

60. Atha vā ajjhattikaṃ paṭhaviṃ taṇhāmaññanāya maññati, mānamaññanāya maññati, ditṭhimaññanāya maññati. Kathaṃ? Ayaṃ hi kesādisu chandarāgaṃ janeti, kesa assādeti, abhinandati, abhivadati, ajjhosāya tiṭṭhati; lome nakhe, dante, tacaṃ, aññatarāṃ vā pana rajāṇiyaṃ vatthuṃ. Evaṃ ajjhattikaṃ paṭhaviṃ taṇhāmaññanāya maññati. Iti me kesā siyaṃ anāgataṃ addhānaṃ, iti lomā ti ādinā vā pana nayena tattha nandiyā samannāneti. Iminā³ haṃ sīlena vā—pe—brahmacariyena vā evaṃ siniddha-mudu-sukhuma-nīlakeso bhavissāmī ti ādinā vā pana nayena appaṭiladdhānaṃ paṭilābhāya cittaṃ papīdhaḥati. Evaṃ pi ajjhattikaṃ paṭhaviṃ taṇhāmaññanāya maññati. Tathā attano kesādināṃ sampattiṃ vā vipattiṃ vā nissāya mānaṃ janeti, seyyo⁴ 'ham asmī ti vā sadiso 'ham asmī ti vā hīno 'ham asmī ti vā. Evaṃ ajjhattikaṃ paṭhaviṃ mānamaññanāya maññati. "Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ" ti (M. i. 426) āgatanayena pana kesā jīvo ti abhinivisati. • Esa nayo lomādisu. Evaṃ ajjhattikaṃ paṭhaviṃ ditṭhimaññanāya maññati. Atha vā, "Yā c' eva kho pana ajjhattikā paṭhavīdhātu yā ca bāhirā paṭhavīdhātu, paṭhavīdhātur ev' esā, taṃ n' etaṃ mamā" ti (M. i. 185) imissā pavat-

¹ *Tṭkā*; kathalaṃ.

² See *Dhs.* 241-42.

³ *The full passage is as follows*: Iminā haṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā (cf. A. iv. 55 and 461).

⁴ See "Seyyo 'ham asmī ti mano," and so forth (Vbh. 389-90).

tiyā paccanīkanayena kesādhedhaṇ paṭhaviṇ etaṇ mama, eso 'ham asmi, eso me attā ti abhinivisati. Evam pi ajjhataṇ paṭhaviṇ diṭṭhimaññanāya maññati. Evaṇ tava ajjhataṇ paṭhaviṇ tihi maññanāhi maññati.

61. Yathā ca ajjhataṇ evaṇ bāhiraṇ pi. Kathaṇ ? Ayaṇ hi ayalohādisu chandaṛāgaṇ janeti, ayalohādini assādeti, abhinandati, ajjhosāya tiṭṭhati. Mama ayo mama lohaṇ ti ādinā nayaṇa ayādini mamāyati, rakkhati, gopayati. Evaṇ bāhiraṇ paṭhaviṇ taṇhāmaññanāya maññati. Iti me ayalohādayo siyaṇ anāgataṇ addhānaṇ ti vā paṇ' ettha nandiṇ samannāneti. Iminā 'haṇ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā evaṇ sampanna-ayalohādi-upakaraṇo bhavissāmī ti vā appaṭiladdhassa paṭilabbhāya cittaṇ paṇidhahati. Evam pi bāhiraṇ paṭhaviṇ taṇhāmaññanāya maññati. Tathā attano ayalohādinaṇ sampattiṇ vā vipattiṇ vā nissāya mānaṇ janeti: iminā 'haṇ seyyo 'smī ti vā, sadiso 'ham asmi ti vā, hīno 'ham asmi ti vā. Evaṇ bāhiraṇ paṭhaviṇ mānamaññanāya maññati. Aye jīvasaṇṇī hutvā pana ayaṇ jīvo ti abhinivisati. Esa nayo lohādisu. Evaṇ bāhiraṇ paṭhaviṇ diṭṭhimaññanāya maññati. Atha vā, "Idh' ekacco paṭhavikasinaṇ attato samanupassati, yaṇ paṭhavikasinaṇ, so ahaṇ, yo ahaṇ taṇ paṭhavikasinaṇ ti, paṭhavikasinaṇ ca attā ca advayaṇ samanupassati" ti (Ps. i. 143) Paṭisambhidāyaṇ vuttanayen' eva nimittapaṭhavī attā ti abhinivisati. Evam pi bāhiraṇ paṭhaviṇ diṭṭhimaññanāya maññati. Evaṇ bāhiraṇ paṭhaviṇ tihi maññanāhi maññati. Evaṇ tava *paṭhaviṇ maññati* ti ettha tisso pi maññanā veditabbā. Ito paraṇ saṅkhepen' eva kathaṇissāma.

62. [1¹³] *Paṭhaviyā maññati* ti ettha paṭhaviyā ti bhumma-vacanam etaṇ. Tasmā ahaṇ paṭhaviyā ti maññati, mayhaṇ kiṇcana¹ palibodho paṭhaviyā ti maññati. Paro paṭhaviyā ti maññati, parassa kiṇcanaṇ palibodho paṭhaviyā ti maññati ti ayam ettha attho. Atha vā yvāyaṇ, "Kathaṇ rūpasmiṇ attānaṇ samanupassati? Idh' ekacco vedanaṇ, saṇṇaṇ, saṅkhāre, viññānaṇ attato samanupassati: ayaṇ kho me attā so kho pana me attā imasmiṇ rūpe ti evaṇ rūpasmiṇ vā² attā-

¹ C 1, C 2, C 4 kiṇcana.

² The Ps. text omits vā.

nāṃ samanupassatī” ti (Ps. i. 145) etassa atthanayo vutto, eten’ eva nayena vedanādidhamme attato gahetvā, tato ajjhattika-bāhirāsu¹ paṭhavīsu yaṃ kiñci paṭhaviṃ tass’ okāsabhāvena parikappetvā, so kho pana me ayaṃ attā imissā paṭhaviyā ti maññanto paṭhaviyā maññati. Ayam assa diṭṭhimaññanā. Tasmīṃ yeva paṇ’ assa attani sinehaṃ taṇvatthukaṇ ca mānaṃ uppādayato taṇhā-mānamaññanā pi veditabbā. Yadā pana ten’ eva nayena so kho paṇ’ assa attā paṭhaviyā ti maññati, tadā diṭṭhimaññanā eva yujjati. Itarāyo pi pana icchanti.

63. *Paṭhavito maññatī* ti ettha pana paṭhavito ti nissakkavacanaṃ. Tasmā sa-upakaraṇassa attano vā parassa vā yathā-vuttappabhedato paṭhavito uppattiṃ vā niggamanaṃ vā, paṭhavito vā añño attā ti maññamāno paṭhavito maññati ti veditabbo. Ayam assa diṭṭhimaññanā. Tasmīṃ yeva paṇ’ assa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānaṇ ca uppādayato taṇhā-mānamaññanā pi veditabbā. Apare āhu: Paṭhavīkaṣiṇaṃ parittaṃ bhāvetvā tato ca aññaṃ appamāṇaṃ attānaṃ gahetvā paṭhavito bahiddhā pi me attā ti maññamāno paṭhavito maññati ti.

64. [1¹⁴] *Paṭhaviṃ me ti maññatī* ti ettha pana kevalam pi mahāpaṭhaviṃ taṇhāvasena manāyati ti iminā nayena pavat-tā ekā taṇhāmaññanā eva labbhatī ti veditabbā. Sā cāyaṃ, mama kesā, mama lomā, mama ayo, mama lohaṇ ti evaṃ yathāvuttappabhedāya sabbāya ajjhattika-bāhirāya paṭhaviyā yojetabbā ti.

65. *Paṭhaviṃ abhinandati* ti vuttappakāram eva paṭhaviṃ taṇhādiṭṭhihi abhinandati. Assādeti, parāmasati cā ti vuttaṃ hoti. *Paṭhaviṃ maññatī* ti eten’ eva etasmīṃ atthe siddhe, kasmā etaṃ² vuttan ti ce? Avicūritam etaṃ Porāṇehi. Ayaṃ pana me attano mati: Desanāvīlasato vā ādinavadassanato vā. Yassā pi hi dhammadhātuyā suppaṭividdhattā nānānaya-vicitta-desanāvīlāsa-sampanno assa, sā Bhagavato suppaṭividdhā, tasmā pubbe maññanāvasena kilesuppatthiṃ dassetvā idāni abhinandanāvasena dassento desanāvīlasato vā³ idam

1, C 2, C 4 °bāhiresu.

² C 3 evaṃ.

³ C 3 omits vā.

āha. Yo vā paṭhaviṃ maññati, paṭhaviyā maññati, paṭhavito maññati, paṭhaviṃ me ti maññati, so yasmā na sakkoti paṭhavīnissitaṃ taṃhaṃ vā diṭṭhiṃ vā pahātuṃ, tasmā paṭhaviṃ abhinandati yeva. Yo paṭhaviṃ abhinandati dukkhaṃ so abhinandati; dukkhaṃ ca ādinavo ti ādinavadassanato pi idam āha. Vuttaṃ c' etaṃ Bhagavatā: “Yo, bhikkhave, paṭhavīdhātuṃ abhinandati, dukkhaṃ so abhinandati. Yo dukkhaṃ abhinandati, aparimutto so dukkhasmā ti vadāmi” ti (S. ii. 174).

66. Evaṃ paṭhavī-vatthukaṃ maññanaṃ abhinandanaṃ ca vatvā, idāni yena kāraṇena so maññati abhinandati ca, taṃ kāraṇaṃ āvikaronto āha: *Taṃ kissa hetu?* *Apariññātaṃ tassā ti vadāmi* ti. Tass' attho: So puthujjano taṃ paṭhaviṃ kissa hetu maññati, kena kāraṇena maññati, abhinandatī ti ce? *Apariññātaṃ tassā ti vadāmi*. Yasmā taṃ vatthu tassa *apariññātaṃ*, tasmā ti vuttaṃ hoti. Yo hi paṭhaviṃ parijānāti, so tihi pariññāhi parijānāti, nātapariññāya, tīraṇapariññāya, pahānapariññāyā ti. Tattha katamā nātapariññā? Paṭhavīdhātuṃ parijānāti, ayaṃ paṭhavīdhātu ajjhattikā, ayaṃ bāhirā, idam assā laṅkhaṇaṃ, imāni rasa-paccupaṭṭhāna-padaṭṭhānāni ti; ayaṃ nātapariññā. Katamā tīraṇapariññā? Evaṃ nātaṃ katvā paṭhavīdhātuṃ tīreti, “Aniccato dukkhato rogato” ti (Ps. ii. 238) vā¹ cattālisāya ākārehi; ayaṃ tīraṇapariññā. Katamā pahānapariññā? Evaṃ tīretvā agga-maggena paṭhavīdhātuyā chandarāgaṃ pajahati; ayaṃ pahānapariññā. Nāmarūpavavatthānaṃ vā nātapariññā. Kalāpasammasanādi anulomapariyosānā tīraṇapariññā. Ariyamagge nānaṃ pahānapariññā ti. Yo paṭhaviṃ parijānāti, so imāhi tihi pariññāhi parijānāti. Assa² puthujjanassa tā pariññāyo n'atthi, tasmā *apariññātattā* paṭhaviṃ maññati ca abhinandati cā ti. Ten' āha Bhagavā: *Idha, bhikkhave, assutavā puthujjano—pe—paṭhaviṃ maññati, paṭhaviyā maññati, paṭhavito maññati, paṭhaviṃ me ti maññati, paṭhaviṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu?* *Apariññātaṃ tassā ti vadāmi* ti.

Paṭhavivāro niṭṭhito.

¹ C 3 dvācattālisāya.

² C 3 Assa ca.

69. [1²²] *Vāyaṇ vāyato* ti inassa vāyavārassāpi yojanānaye pana, “Uddhaṇgamā vātā, adhogamā vātā, koṭṭhāsasayā vātā, aṇḡamaṇḡānusārino vātā, satthakā vātā, khurakā vātā, uppakā vātā, assāso passāso ” ti (Vbh. 84) evaṇ vuttā ajjhattikā vāyodhātu; “Tattha katamā bāhirā vāyodhātu? Yaṇ bāhiraṇ vāyo vāyogataṇ, thambhitattaṇ rūpassa, bahiddhā anupādinnaṇ, seyyathidaṇ: puratthimā vātā, pacchimā vātā, uttarā vātā, dakkhiṇā vātā, saraṇā vātā, araṇā vātā, sītā vātā, uṇhā vātā, parittā vātā, adhimattā vātā, kālā vātā, verambha-

vātā, pakkhavātā, supaṇṇavātā, tālavaṇṇavātā, vidhūpanavātā” ti (Vbh. 84) evaṇ vuttā ca bāhirā vayodhātu veditabbā. Sesañ vuttanayam eva.

70. Ettāvātā ca yvāyaṇ,

“Vuttamhi ekadhamme ye dhammā ekalakkaṇā tena vuttā bhavanti sabbe iti vutto lakkhaṇo hāro”¹ ti

(Nett. 3)

evaṇ Nettiyaṇ lakkhaṇo nāma hāro vutto, tassa vasena yasmā catusu bhūtesu gahitesu upādā-rūpam pi gahitam eva bhavati, rūpalakkhaṇaṇ anatītattā. Yaṇ ca bhūtopādā-rūpaṇ so rūpakkhando. Tasmā assutavā puthujjano paṭhaviṇ āpaṇ, tejaṇ, vāyaṇ, maññatī ti vadantena atthato rūpaṇ attato samanupassatī ti pi vuttaṇ hoti. Paṭhaviyā, āpasmiṇ, tejasmiṇ, vāyasmiṇ maññatī ti vadantena rūpasmiṇ attānaṇ samanupassatī ti pi vuttaṇ hoti. Paṭhavito, āpato, tejato, vāyato, maññatī ti vadantena rūpato aññaṇ attā ti siddhattā rūpavantaṇ vā attānaṇ, attani vā rūpaṇ samanupassatī ti pi vuttaṇ hoti. Evam etā catasso rūpavatthukā sakkāyaditṭhi-maññaṇāyo. Tattha ekā ucchedaditṭhi, tisso sassataditṭhiyo ti dve va ditṭhiyo hontī ti ayam pi ettha viseso veditabbo.

71. [2¹] Evaṇ rūpamukhena saṅkhāravatthukaṇ maññaṇaṇ vatvā idāni ye saṅkhāre upādāya sattā paññapiyanti, tesu sattesu pi yasmā puthujjano maññaṇaṇ karotī, tasmā te satte niddisanto *bhūte bhūto sañjānātī* ti ādim āha. Tatthāyaṇ bhūtasaddo pañcakkhandhāmanussa-dhātu-vijjamāna-khīṇāsava-satta-rukkhādisu dissati. “Bhūtam idam ti, bhikkhave, samanupassathā”² ti (M. i. 260) ādisu hi ayaṇ pañcasu khandhesu dissati. “Yānidha bhūtāni samāgatāni” ti (Sn. 222) ettha amanussesu. “Cattāro kho, bhikkhu, mahābhūtā hetū” ti (S. iii. 101) ettha catusu dhātusu. “Bhūtasmiṇ pācittiyaṇ” ti (Vin. iv. 25) ādisu vijjamāne. “Yo ca kālaghaso bhūto” ti (Jā. ii. 260) ettha khīṇāsave. “Sabbe va nikkhipissanti bhūtā loka samussayan” ti (D. ii. 157) ettha sattesu.

¹ *The Nettī text* :—

Vuttamhi ekadhamme ye dhammā ekalakkaṇā keci vuttā bhavanti sabbe so hāro lakkhaṇo nāma.

² *M. text*, passathā ti.

“ Bhūtagāma-pātavyatāyā ” ti (Vin. iv. 34) ettha rukkhâdisu. Idha panāyaṇaṃ sattesu vattati; no ca kho avisesena. Cātunmahārājikānaṃ hi heṭṭhā sattā idha bhūtā ti adhippetā. Tattha bhūte bhūtato sañjānāti ti ādi vuttanayam eva.

72. *Bhūte maññati* ti ādisu pana tisso pi maññanāyo vedita-bbā. Kathaṃ? Ayaṃ hi, “ So¹ passati gahapatiṃ vā gahapati-puttaṃ vā pañcahi kāmagaṇehi samappitaṃ samaṅgibhūtaṃ ” ti (M. i. 461) vuttanayena bhūte subhā sukhitā ti gahetvā rajjati, disvā pi rajjati, sutvā pi, ghāyitvā pi, sāyitvā pi, phusitvā pi, űatvā pi; evaṃ bhūte taṇhāmaññanāya maññati. “ Aho vatāhaṃ . . . khattiyamahāsālānaṃ vā . . . sahaṃyatanā upapajeyyaṃ ” ti (A. iv. 239) ādinā vā pana nayena appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṃ paṇidāhati; evaṃ pi bhūte taṇhāmaññanāya maññati. Attano pana bhūtānaṃ ca sampatti-vipattiṃ nissāya attānaṃ vā seyyaṃ dahati, bhūtesu vā yaṃ kiñci bhūtaṃ hīnaṃ; attānaṃ vā hīnaṃ, yaṃ kiñci bhūtaṃ seyyaṃ. Attānaṃ vā bhūtena, bhūtānaṃ ca attanā sadisaṃ dahati. Yath’ āha: “ Idh’ ekacco jātiyā vā—pe—aññataraññatarena vatthumā pubbakālaṃ parehi sadisaṃ attānaṃ dahati, aparakālaṃ attānaṃ seyyaṃ dahati, pare² hīne dahati. Yo evarūpo māno . . . ayaṃ vuccati mānātimāno ” ti (Vbh. 355). Evaṃ bhūte mānamaññanāya maññati. Bhūtā pana niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā ti vā, “ Sabbe sattā sabbe paṇā, sabbe bhūtā sabbe jīvā avasā abalā aviriyā niyatisaṅgati-bhāva-pariṇatā chass³ evābhijātisu sukhadukkhayaṃ paṭisaṃvedenti ” ti (D. i. 53) vā maññamāno diṭṭhimaññanāya maññati. Evaṃ bhūte tihi maññanāhi maññati.

73. Kathaṃ *bhūtesu maññati*? Tesu tesu⁴ bhūtesu attano upapattiṃ vā sukhappattiṃ⁵ vā ākaṅkhati. Evaṃ tāva taṇhāmaññanāya bhūtesu maññati. Bhūtesu vā upapattiṃ ākaṅkhamāno dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti. Evam pi bhūtesu taṇhāmaññanāya maññati. Bhūte pana samūhagāhena gahetvā tattha ekacce bhūte seyyato dahati, ekacce sadisato vā hīnato vā ti. Evaṃ bhūtesu mā-

¹ *M. text*, So tattha passati.

² *The Vbh. text*, parehi hīnaṃ na dahati.

³ C3 chasiv’ evā°. ⁴ C3 omits tesu. ⁵ C2 sukhupattiṃ.

nāya maññati. Tathā ekacce bhūte niccā dhuvā ti, ekacce aniccā addhuvā ti. * Aham pi bhūtesu añña-ti vā maññati. Evaṃ bhūtesu diṭṭhimaññanāya

[1] *Bhūtato maññatī* ti ettha pana sa-upakaraṇassa ā parassa vā yato kutoci bhūtato uppattiṃ mañña-ūtato maññatī ti veditabbo. Ayam assa diṭṭhimañ-asmīṃ yeva pan' assa diṭṭhimaññanāya maññite ṇ sinehaṃ mānaṃ ca uppādayato taṇhā-mānamaññanā bbā. *Bhūte me ti maññati* ti ettha pana ekā taṇhā i va labbhati. Sā cāyaṃ mama puttā, mama dhītā, jelaḥ kukkuṭasūkarā hatthigavassavaḥ vā ti evam ayena mamāyato pavattatī ti veditabbā. *Bhūte latī* ti etaṃ vuttanayam eva. *Apariññātaṃ tassā* ti na ye saṅkhāre upādāya bhūtānaṃ paññatti, tesāṃ itatā bhūtā apariññātā hontī ti veditabbā. Yojanā ttanayen' eva veditabbā.

[4] Evaṃ saṅkhepato saṅkhāravasena ca sattavasena anāvatthuṃ dassetvā, idāni bhūmivisesādinā bhedenā to pi taṃ dassento, *deve devato* ti ādim āha. Tattha pañcahi kāmaguṇehi, attano vā iddhiyā ti *devā*. otenti vā ti attho. Te tividhā: sammutidevā, upapattisuddhidevā ti. Sammutidevā nāma rājāno, deviyo,

Upapattidevā nāma Cātummahārājike deve upātuttariṃ devā. Visuddhidevā nāma arahanto khī-

Idha pana upapattidevā daṭṭhabbā. No ca kho esena. Paranimmitavasavattidevaloke Mārapariṣaṇ² i sese cha kāmāvacarā idha devā ti adhippetā. sabbā atthavaṇṇanā bhūtavāre vuttanayen' eva jā.

[7] *Pajāpati* ti ettha pana Māro Pajāpati ti veditabbo. na tesāṃ tesāṃ devānaṃ adhipatīnaṃ mahārājādīnaṃ nivacanan ti vadanti. Taṃ devaggahaṇen' eva tesāṃ ā ayuttan ti Mahā-aṭṭhakathāyaṃ paṭikkhittan-va pana sattasaṅkhātāya pajāya adhipatibhāvena idha i ti adhippeto. So kuhiṃ vasatī ti? Paranimmitava-

, C 4 omīti te.

² C 3 Maraṇ sapariṣaṇ.

savatti-devaloke. Tatra hi Vasavattidevarājā rajjaṇ karoti. Māro ekasmiṇ padese attano parisāya issariyaṇ pavattento rajjapaccante Dāmarika-rājaputto viya vasatī ti vadanti. Māraggahaṇen' eva c' ettha Māraparisāya pi gahaṇaṇ veditabbaṇ. Yojanāyena¹ c' ettha Pajāpatiṇ vaṇṇavantaṇ dīghāyukaṇ sukhabahulaṇ disvā vā sutvā vā rajjanto taṇhāmaññaṇāya maññaṇti. Aho vatāhaṇ Pajāpatino saḥavyataṇ upapajjeyyaṇ ti ādinā vā pana nayena appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṇ paṇidahaṇto pi Pajāpatiṇ taṇhāmaññaṇāya maññaṇti. Pajāpatibhāvaṇ pana patto samāno, aham asmi pajānaṇ issaro adhipatī ti mānaṇ jaṇento Pajāpatiṇ māna-maññaṇāya maññaṇti. Pajāpati nicco dhuvo ti vā, ucchijjissati vinassissatī ti vā, avaso abalo aviriyo niyati-saṅgati-bhāva-pariṇato chass² evābhijātisu sukhadukkhāṇ paṭisaṇvedetī ti vā maññaṇamāno pana Pajāpatiṇ diṭṭhimaññaṇāya maññaṇti ti veditabbo.

77. [2⁸] *Pajāpatismīn* ti ettha paṇ' ekā diṭṭhimaññaṇā va yujjati. Tassā evaṇ pavatti vedittabbā: Idh' ekacco Pajāpatismiṇ ye dhammā sanvijjanti, sabbe te niccā dhuvaṇ sassatā avipariṇāmadhammā ti maññaṇti. Atha vā, Pajāpatismiṇ n' atthi pāpaṇ, na tasmīṇ pupakāni kammāni upalippantī ti maññaṇti.

78. [2⁹] *Pajāpatito* ti ettha tisso pi maññaṇā labbhanti. Kathaṇ? Idh' ekacco sa-upakaraṇassa attano vā parassa vā Pajāpatito uppattīṇ vā niggamanaṇ vā maññaṇti. Ayam assa diṭṭhimaññaṇā. Tasmīṇ yeva paṇ' assa diṭṭhimaññaṇā-maññaṇte vatthusmiṇ sinehaṇ mānaṇ ca uppādayato taṇhā-mānamaññaṇā pi veditabbā. *Pajāpatiṇ me* ti ettha pana ekā taṇhāmaññaṇā va labbhati. Sā cāyaṇ, Pajāpati mama satthā, mama sāmī ti ādinā nayena mamāyato pavattatī ti veditabbā. Sesaṇ vuttanayam eva.

79. [2¹¹] *Brahmaṇ Brahmato* ti ettha brūhito tehi tehi guṇavisesehi ti Brahmā. Api ca Brahmā ti Mahābrahmā pi vuccati, Tathāgato pi, brāhmaṇo pi, mātāpitāro pi, seṭṭhana pi. "Sahasso Brahmā, dvisahasso Brahmā" ti (M. iii. 101) ādisu hi Mahābrahmā Brahmā ti vuccati. "Brahmā ti,

¹ C 3 Yojanāyayo.

² C 3 chass' evābhijātisu.

bhikkhave, Tathāgatass' etaṇ adhivacanan" ti () ettha Tathāgato.

"Tamonudo Buddho samantacakkhu
lokantagū sabbabhavâtivatto
anāsavo sabbadukkhappahīno
saccavhaya Brahme upāsito me" ti (Sn. 1133)

ettha brāhmaṇo.

"Brahmā ti mātāpitaro pubbācariyā ti vuccare" ti (A. i. 132) ettha mātāpitaro. "Brahmacakkaṇ pavatteti" ti (A. ii. 9) ettha seṭṭhaṇ. Idha pana pathamābhiniibatto kappāyuko Brahmā adhippeto. Taggahaṇen' eva Brahmapurohita-Brahmapārisajjā pi gahitā ti veditabbā. Atthavaṇṇanā pan' ettha Pajāpativāre vuttanayen' eva veditabbā.

80. [215] Ābhassaravāre, daṇḍadīpikāya acci viya etesaṇ sarīrato ābhā chijjivā chijjivā patantī viya saratī, visaratī ti *Ābhassarā*. Tesāṇ gahaṇena sabbā pi dutiyajjhānabhūmi gahitā. Ekatalavāsino eva c' ete sabbe pi Parittābhā, Appamānābhā, Ābhassarā ti veditabbā.

81. [218] Subhakiṇṇavāre, subhena okiṇṇā vikiṇṇā, subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekaghanā suvaṇṇamañjūsāya ṭhapita-sampajjalita-kañcanapiṇḍasassirīkā ti *Subhakiṇṇā*. Tesāṇ gahaṇena sabbā pi tatiyajjhānabhūmi gahitā. Ekatalavāsino eva c' ete pi sabbe Parittasubha-Appamāṇasubhasubhakiṇṇā ti veditabbā.

82. [222] Vehapphalavāre, vipulā phalā ti *Vehapphalā*, catutthajjhānabhūmi-Brahmāno vuccanti. Atthanayayo-jaṇā pana imesu tīsu pi vāresu bhūtavāre vuttanayen' eva veditabbā.

83. [227] Abhibhuvāre, abhibhavī ti *abhibhū*. Kiṇ abhibhavī ti? Cattāro khandhe arūpino. Asaññabhavass' etaṇ adhivacanaṇ. Asaññasattā devā Vehapphalehi saddhiṇ ekatalā eva; ekasmiṇ okāse yena iriyāpathena nibbattā ten' eva yāvātāyukaṇ tiṭṭhanti, cittakammarūpasadisā hutvā. Te idha sabbe pi Abhibhuvacanena gahitā. Keci Abhibhū nāma Sahasso Brahmā ti evam ādinā nayena tattha tattha Adhipati-Brahmaṇaṇ vaṇṇayanti. Brahmagahaṇena¹ pana tassa gahi-

¹ C 3, C 4 °gahaṇen' eva.

tattā ayuttam ev' etan ti veditabbaṃ. Yojanānayo c' ettha, Abhibhū vaṇṇavā dīghāyuko ti sutvā tattha chandarāgaṇ uppādentō Abhibhuṇ taṇhāmaññanāya maññati; aho vatāhaṇ Abhibhuno saḥavyataṇ upapajjeyyan ti ādinā vā pana nayena appatīladdhassa paṭilābhāya cittaṇ paṇidāhanto pi Abhibhuṇ taṇhāmaññanāya maññati; attānaṇ hīnato¹ Abhibhuṇ seyyato dahanto pana Abhibhuṇ mānāmaññanāya maññati; abhibhū nicco dhuvo ti ādinā nayena parāmasanto Abhibhuṇ diṭṭhimaññanāya maññati ti veditabbo. Sesaṇ Pajāpativāre vuttanayen' eva veditabbaṇ.

84. [2³¹] Evaṇ Bhagavā paṭipāṭiyā devaloke dassento Abhibhuvacanena Asaññabhavaṇ dassetvā, idāni yasmā ayaṇ vaṭṭakathā, Suddhāvāsā ca vivaṭṭapakke ṭhitā, anāgāmi-khīṇāsavā eva hi te devā; yasmā vā katipayakappasahassāyukā te devā Buddhuppādakāle yeva honti; Buddhā pana asaṅkheyye pi kappe na uppajjanti, tadā suññā sā bhūmi hoti; rañño khandhāvāraṭṭhānaṇ viya hi Buddhānaṇ Suddhāvāsabhavo; ten' eva ca kāraṇena viññāṇaṭṭhitivasena pi sattāvāsavasena pi na gahitā; sabbakālikā pana imā maññanā; tasmā tāsaṇ sadā vijjamānabhūmiṇ dassento Suddhāvāse atikkamitvā, *Ākasānañcāyatanan* ti ādim āha. Tattha *Ākasānañcāyatanan* ti tambhūmikā cattāro kusalavipākakiriyaṅkhandhā. Te ca tatrūpapannass' eva daṭṭhabbā, bhavaparichedakathā ayaṇ ti katvā. Esa nayo Viññāṇañcāyatanādisu. Atthayojanā pana catusu etesu vāresu Abhibhūvāre vuttanayen' eva veditabbā. Mānāmaññanā c' ettha Pajāpativāre vuttanayena pi yujjati.

85. [3¹⁵] Evaṇ bhūmivisesādinā bhedenā vitthārato pi maññanāvattbuṇ dassetvā, idāni sabbamaññanāvattubhūtaṇ sakkāyapariyāpannaṇ tebhūmakadhammabhedāṇ diṭṭhādihi catuhi saṅgaṇhitvā dassento, *diṭṭhaṇ diṭṭhato* ti ādim āha. Tattha *diṭṭhan* ti maṇsacakkhunā pi diṭṭhaṇ, dibbacakkhunā pi diṭṭhaṇ. Rūpāyatanass' etaṇ adbhivacanaṇ. Tattha *diṭṭhaṇ maññati* ti diṭṭhaṇ maññati tīhi maññanāhi. Kathaṇ? Rūpāyatanāṇ subhasaññāya sukhasaññāya ca passanto tattha chandarāgaṇ janeti, taṇ assādeti, abhinandati. Vuttam pi

¹ C 1, C 2, C 4 hīnato vā.

h' etaṇ Bhagavatā, "Itthirūpe, bhikkhave, sattā rattā giddhā gathitā mucchitā ajjhoppannā.¹ Te dīgharattaṇ socanti itthirūpavasānugā" ti (A. iii. 68). Evaṇ diṭṭhaṇ taṇhāmaññanāya maññati. Iti me rūpaṇ siya anāgatam addhānan ti vā pan' ettha nandiṇ samannāneti, rūpasampadaṇ vā ākaṇkhamāno, dānaṇ² deti ti vitthāro. Evam pi diṭṭhaṇ taṇhāmaññanāya maññati. Attano pana parassa ca rūpasampatti-vipattiṇ nissāya mānaṇ janeti, iminā 'haṇ seyyo 'ham³ asmī ti vā hīno 'ham asmī ti vā ti. Evaṇ diṭṭhaṇ mānamaññanāya maññati. Rūpāyatanāṇ pana niccaṇ dhuvaṇ sassatan ti maññati, attā attaniyaṇ ti maññati, maṅgalaṇ amaṅgalan ti maññati, evaṇ diṭṭhaṇ diṭṭhimaññanāya maññati. Evaṇ diṭṭhaṇ tihi maññanāhi maññati.

86. Kathaṇ *diṭṭhasmiṇ maññati?* Rūpasmiṇ attānaṇ samanupassananayena maññanto diṭṭhasmiṇ maññati. Ya-thā vā thane thaññaṇ evaṇ rūpasmiṇ rāgādayo ti maññanto pi diṭṭhasmiṇ maññati. Ayam assa diṭṭhimaññanā. Tasmiṇ yeva vā pan' assa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṇ sinehaṇ mānaṇ ca uppādayato taṇhā-mānamaññanā veditabbā. Evaṇ diṭṭhasmiṇ maññati. Sesaṇ paṭhavivāre vuttanayen' eva veditabbaṇ.

87. [3¹⁹] *Sutaṇ* ti maṇsasotena pi sutaṇ, dibbasotena pi sutaṇ. Saddāyatanass' etaṇ adhivacanaṇ. *Mutaṇ* ti mutvā ca munitvā ca gahitaṇ. Āhacca upagantvā ti attho. Indriyānaṇ ārammaṇānaṇ ca aññamañña-saṇsilese viññātan ti vuttaṇ hoti. Gandha-rasa-phoṭṭhabbāyatanānaṇ etaṇ adhivacanaṇ. *Viññātan* ti manasā viññātaṇ. Sesānaṇ sattannaṇ āyatanānam etaṇ adhivacanaṇ; dhammārammaṇassa vā. Idha pana sakkāyapariyāpannam eva upalabbhati. Vitthāro pan' ettha diṭṭhavāre vuttanayen' eva veditabbo.

88. [3²⁹] Evaṇ sabbaṇ sakkāyabhedāṇ diṭṭhādīhi catuhi dassetvā, idāni tam eva samāpannakavārena asamāpannakavārena ca dvidhā dassento, *ekattaṇ nānattan* ti āha. *Ekattaṇ* ti iminā hi samāpannakavāraṇ dasseti; *nānattan* ti iminā asamāpannakavāraṇ. Tesaṇ vacanattho: ekabhāvo ekattaṇ, nānābhāvo nānattan ti. Yojanā pan' ettha samāpannakavā-

¹ C 3 ajjhāpannā. ² See above, § 73. ³ C 3 omits aham.

raṇ catuhi khandhehi, asamāpannakavūraṇ ca pañcahi khandhehi bhinditvā, “Rūpaṇ attato samanupassatī” ti (S. iii. 44) ādinā sāsana-nayena paṭhavivārādisu vuttena ca aṭṭhakathā-nayena yathānurūpaṇ vīmaṇsitvā veditabbā. Keci pana ekattan ti ekattanayaṇ vadanti, nānattan ti nānattanayaṇ; apare, “Ekattasaññī attā hoti arogo param maraṇā . . . nānattasaññī attā hoti” ti (D. i. 31) evaṇ diṭṭhā-bhinivesaṇ. Taṇ sabbaṇ idhānadhīpetattā ayuttam eva hoti.

89. [3⁸⁶] Evaṇ sabbaṇ sakkāyaṇ dvidhā dassetvā, idāni tam eva ekadhā sampiṇḍetvā dassento, *sabbaṇ sabbato* ti ādim āha. Yojanānayo pan’ ettha, sabbaṇ assādentō sabbaṇ taṇhāmaññanāya maññati; mayā va ete sattā nimmitā ti ādinā nayena attanā nimmitaṇ maññanto sabbaṇ māna-maññanāya maññati; sabbaṇ pubbe katakammaheṭu, sabbaṇ issaranimmānaheṭu, sabbaṇ aheṭu appaccayā (cf. A. i. 173), sabbaṇ atthi, sabbaṇ n’atthi ti (cf. S. ii. 17) ādinā nayena maññanto sabbaṇ diṭṭhimaññanāya maññati ti veditabbo. Kathaṇ *sabbasmiṇ maññati*? Idh’ ekacco evaṇ diṭṭhiko hoti: mahā me attā ti. So sabbaṇ lokasannivāsaṇ tass’ okāsa-bhāvena parikappetvā so kho pana me ayaṇ attā sabbasmiṇ ti maññati. Ayam assa diṭṭhimaññanā. Tasmiṇ yeva pan’ assa attanī sinehaṇ taṇvatthukaṇ ca mānaṇ uppādayato taṇhā-mānamaññanā pi veditabbā. Sesāṇ paṭhavivāre vutanayaṇ’ eva veditabbāṇ.

90. [4³] Evaṇ sabbaṇ sakkāyaṇ ekadhā dassetvā, idāni aparena pi nayena taṇ ekadhā dassento, *nibbānaṇ nibbānato* ti ādim āha. Tattha *nibbānan* ti, “Yato kho, bho, ayaṇ attā pañcahi kāmagaṇehi samappito samañgibhūto paricāreti, ettāvatā kho, bho, ayaṇ attā paramadiṭṭhadhammanibbānaṇ patto hoti” ti (D. i. 36) ādinā nayena pañcadhā āgataṇ paramadiṭṭhadhammanibbānaṇ veditabbāṇ. Tattha nibbānaṇ assādentō taṇhāmaññanāya maññati. Tena nibbānena aham asmi nibbānappatto ti mānaṇ janento mānamaññanāya maññati. Anibbānaṇ yeva samānaṇ taṇ nibbānato niccādito ca gaṇhanto diṭṭhimaññanāya maññati ti veditabbo. Nibbānato pana aññaṇ attānaṇ gahetvā, idaṇ nibbānaṇ, ayaṇ attā, so kho pana me ayaṇ attā imasmiṇ nibbāne ti maññanto nibbānasmiṇ maññati. Ayam assa diṭṭhimaññan

yeva pan' assa attani sinehaṇ taṇvatthukaṇ ca mānaṇ uppādayato taṇhā-mānamaññanā pi veditabbā

91. Esa nayo nibbānato maññanāya pi. Atrāpi hi nibbānato aññaṇ attānaṇ gahetvā, idaṇ nibbānaṇ, ayaṇ attā, so kho pana me ayaṇ attā ito nibbānato añño ti maññanto nibbānato maññati. Ayam assa diṭṭhimaññanā. Tasmiṇ yeva pan' assa attani sinehaṇ taṇvatthukaṇ ca mānaṇ uppādayato taṇhā-mānamaññanā pi veditabbā. Aho sukhaṇ mama nibbānaṇ ti maññanto pana, *nibbānaṇ me ti maññatī* ti veditabbo. Sesaṇ vuttanayam eva.

92. Ayaṇ pan' ettha anugīti:

Yādiso esa sakkāyo tathā naṇ avijānato
 puthujjanassa sakkāye jāyanti sabbamaññanā.
 Jeguccho bhiduro cāyaṇ dukkho aparipāyako
 taṇ paccanīkato bālo gaṇhaṇ¹ vaḍḍheti maññanā.
 Subhato sukhato c' eva sakkāyaṇ anupassato
 salabhass' eva aggimhi hoti taṇhāya maññanā.
 Niccasaññaṇ adhiṭṭhāya sampattiṇ tassa passato
 gūthādi² sā va gūthasmiṇ hoti mānena maññanā.
 Attā attaniyaṇ³ veti passato naṇ abuddhino
 adāse viya mandassa⁴ diṭṭhiyā hoti maññanā.
 Maññanā ti ca nām' etaṇ sukhumaṇ Mārabandhanaṇ
 sithilaṇ duppamuñcaṇ ca yena baddho puthujjano
 Bahuṇ vipphandamāno pi sakkāyaṇ nātivattati,
 samussitaṇ dalhathambhaṇ sā va gaddulabandhano.
 S' eso⁵ sakkāyam allīno jatiyā ca jarāya ca
 rogādihi ca dukkhehi niccaṇ haññati bāliso.
 Taṇ vo vadāmi bhaddaṇ vo sakkāyaṇ anupassatha
 asātato asubhato bhedato 'tha anattato.
 Eso sabhāvo h' etassa passaṇ evaṇ imaṇ budho
 pahāya maññanā sabbā sabbadukkhā pamuccatī ti.

¹ C 2 gaṇhāti maññanāhi so.

² According to the *Tikā* the reading ought to be 'gūthādiṣṣ' eva. "Yathā gūthādi-kīṭako gūtharāsiṇ laddhā. . ."

³ C 2, C 4 attamiyaṇ ceti; C 3 attaniyo veti.

⁴ C 2, C 4 bondassa.

⁵ C 1, C 2, C 4 Yo so.

Puthujjanavasena catuvīsatiṭṭhā¹ paṭṭhamaṇayakathā
niṭṭhitā.

93. [47] Evaṃ Bhagavā paṭhavī-ādisu vatthūsu sabba-
sakkāyadhammamūlabhūtaṃ puthujjanassa pavattiṃ dassetvā,
idāni tesv' eva vatthūsu sekhaṃ pavattiṃ dassento, *yo pi so,
bhikkhave, bhikkhu sekho* ti ādim āha. Tattha yo ti uddesava-
canaṃ. Pikāro sampiṇḍanattho, "Ayam pi dhammo aniya-
to" ti (Vin. iii. 192) ādisu viya. So ca ārammaṇasabhāgena
puggalaṃ sampiṇḍeti, no puggalasabhāgena. Hetṭhato hi
puggalā diṭṭhivipannā, idha diṭṭhisampannā. Na tesāṃ
sabhāgatā atthi. Ārammaṇaṃ pana hetṭhā puggalānam pi
tad eva imesaṃ pi tad evā ti. Tena vuttaṃ: Ārammaṇasa-
bhāgena puggalaṃ sampiṇḍeti, no puggalasabhāgena ti.
Yo pi so ti iminā pana sakalena vacanena idāni-vatṭabbaṃ
sekhaṃ dasseti ti veditabbo. *Bhikkhave bhikkhū* ti idaṃ
vuttanayam eva.

94. *Sekho* ti, ken' aṭṭhena sekho? Sekhadhammapaṭilā-
bhato sekho. Vuttaṃ h' etaṃ: "Kittāvatā nu kho, bhante,
sekho hoti ti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sekhaṃ sammā-
diṭṭhiyā samannāgato hoti—pe—sekkena sammāsamādhinā
samannāgato hoti. Ettavatā kho, bhikkhu, sekho hoti" ti
(S. v. 14). Api ca, sikkhatī ti pi sekho. Vuttaṃ h' etaṃ:
"Sikkhatī ti kho, bhikkhu, tasmā sekho ti vuccatī. Kiṃ ca
sikkhatī? Adhisīlam pi sikkhatī, adhiccittam pi sikkhatī,
adhipaññaṃ pi sikkhatī. Sikkhatī² ti kho, bhikkhu, tasmā
sekho ti vuccatī" ti (A. i. 231). Yo pi kalyāṇa-puthujjano
anulomapaṭipadāya paripūrakārī sīlasampanno indriyesu
guttadvāro bhojane mattaññū, jāgariyānuyogam anuyutto
pubbarattāpararattaṃ, bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ bhā-
vanānuyogam anuyutto viharati, ajja vā sve vā aññatarāṃ
sāmaññaphalaṃ adhigamissāmī ti, so pi vuccatī sikkhatī ti
sekho. Imasmiṃ pan' atthe paṭivedhappatto va sekho
adhippeto, no puthujjano.

95. Appattaṃ māsaṃ etenā ti *appattamānaso*. Mānasaṃ
ti rāgo pi, cittaṃ pi, arahattam pi. "Antalikkhacaro pāso

¹ C 1, C 2, C 4 °sabbā.

² C 3, C 4 Sikkhatī sikkhatī ti.

svāyaṇ¹ carati mānaso ” ti (Vin. i. 21) ettha hi rāgo mānasaṇ.
 “ Cittaṇ, mano, mānasan ” ti (Dhs. 10) ettha cittaṇ. “ Appat-
 tamānaso sekho kālaṇ kayirā jane sutā ” ti (S. i. 121) ettha
 arahattaṇ. Idhāpi arahattam eva adhippetāṇ. Tena appat
 tārahatto ti vuttaṇ hoti. *Anuttaran* ti seṭṭhaṇ. Asadisan ti
 attho. Catuhi yogehi khemaṇ anupaddutan ti *yogakkhemaṇ*.
 arahattam eva adhippetāṇ. *Patthayamāno* ti, dve patthanā:
 taṇhāpatthanā ca chandapatthanā ca.

“ Patthayamānassa hi jappitāni
 pavedhitaṇ vā pi pakappitesū ” ti (Sn. 902)
 ettha taṇhāpatthanā.

“ Chinnaṇ pāpimato sotaṇ viddhastāṇ vinalikataṇ
 pāmujjabahulā hotha khemaṇ patthetha bhikkhavo ” ti

()

ettha kattukamyatā-kusalacchandapatthanā. Ayam eva idha
 adhippetā.² Tena patthayamāno ti taṇ yogakkhemaṇ pattu-
 kāmo, adhigantukāmo, tanninno tappoṇo tappabbhāro ti
 veditabbo. *Viharatī* ti aññaṇ iriyāpathadukkhaṇ aññena
 iriyāpathena vicchinditvā aparipaṭantaṇ kāyaṇ harati. Atha
 vā, sabbe saṅkhārā aniccā ti “ Adhimuccanto saddhāya
 viharatī ”³ ti (Nd. ii. 141) ādinā pi Niddesanayen’ ettha attho
 daṭṭhabbo.

96. [4⁸] *Paṭhaviṇ paṭhavito abhijānāti* ti paṭhaviṇ paṭhavi-
 bhāvena abhijānāti, na puthujjano viya sabbākāraviparītāya
 saññāya sañjānāti. Api ca kho abhivisiṭṭhena ñāpēna jānāti.
Paṭhaviṇ ti etaṇ paṭhavibhāvaṇ⁴ amuñcanto eva naṇ aniccā
 ti pi, dukkhā ti pi, anattā ti pi evaṇ abhijānāti ti vuttaṇ hoti.
 Evaṇ ca naṇ abhiññatvā *paṭhaviṇ mā maññī* ti.⁵ Kiṇ vuttaṇ
 hoti? Maññati ti maññī. Ayaṇ pana maññī ca na maññī
 ca na vattabbo ti. Etasmiṇ hi atthe idaṇ padaṇ nipātetvā
 vuttanti veditabbaṇ. Kopan’ ettha adhippāyo ti? Vuccate:

¹ *Vin. text*, yvāyaṇ; S. i. 111, yo’yāṇ.

² C 1, C 2, C 4 adhippeto.

³ *The Nd. text reads ‘carati.’ This is also the reading of the Siamese edition; p. 239. According to the Nd. i. 377, etc., ‘carati’ and ‘viharati’ are equivalent words.*

⁴ C 3 paṭhavibhāgaṇ.

⁵ C 3 omits ti.

Puthujjano tāva sabbamaññānānaṃ appahīnattā maññāti ti vutto. Khīṇāsavo pahīnattā na maññāti ti.¹ Sekhassa pana ditṭhimaññānā pahīnā, itarā pi tanubhāvaṃ gatā. Tena so maññāti ti pi na vattabbo puthujjano viya, na maññāti ti pi na vattabbo khīṇāsavo viyā ti.

97. [42¹] *Pariññeyyaṃ tassā* ti, sekhassa taṃ maññānāvattunṃ okkantaniyamattā sambodhiparāyaṇattā ca tīhi pariññāhi pariññeyyaṃ, अपariññेय्यां ca अपariññेय्यां ca na hoti puthujjanassa viya; no pi pariññātaṃ khīṇāsavassa viya. Sesaṃ sabbattha vuttanayam eva.

Sekhavasena dutiyanayakathā niṭṭhitā.

98. [42³] Evaṃ paṭhavī-ādisu vatthusu sekhassa pavattiṃ dassetvā, idāni khīṇāsavassa pavattiṃ dassento, *yo pi so, bhikkhave, bhikkhu arahā* ti ādim āha. Tattha *yo pi* ti sampiḍanatto. Idha ubhayasabhāgatā pi labbhati. Sekho hi khīṇāsavena ariyapuggalattā sabhāgo. Tena puggalasa-bhāgatā labbhati. Āraṃmaṇasabhāgatā pana vuttanayā² eva.

99. *Arahā* ti ārakakilesa. Dūrakilesa pahīnakilesa ti attho. Vuttaṃ h' etaṃ Bhagavatā: “Kathaṃ ca, bhikkhave, bhikkhu arahāṃ hoti? Ārakā 'ssa honti pāpakā akusalā dhammā, saṅkilesikā ponobbhavikā,³ sadatā dukkhavipākā, āyatiṃ jātijarāmaraniyā. Evan kho, bhikkhave, bhikkhu arahāṃ hoti” ti (M. i. 280).

100. *Khīṇāsavo* ti, cattāro āsavā: kāmāsavo—pe—avijjāsavo. Ime cattāro āsavā arahato khīṇā, pahīnā, samuccinnā, paṭipassaddhā, abhabbuppattikā, ñāṇagginā dadḍhā; tena vuccati khīṇāsavo ti.

101. *Vusitavā* ti garusaṃvāse pi ariyamagge pi dasasu ariyavāsesu pi vasi, parivasi, vuttho, parivuttho; so vutthavāso ciṇṇacarāṇo ti vusitavā. *Katakaraniyo* ti, puthujjanakalyāṇakaṃ upādāya satta sekhā catuhi maggehi karaṇiyaṃ karonti nāma; khīṇāsavassa sabbakaraṇiyanī katāni pariyositāni, n' atthi tassa uttariṃ karaṇiyaṃ dukkhakkhayā-dhigamāyā ti katakaraniyo. Vuttam pi h' etaṃ:

¹ C 1, C 2, C 4 omīti ti.

² Above, § 93.

³ *Tīkā*: ponobbhavikā.

“Tassa sammā vimuttassa santacittassa bhikkhuno
katassa paticayo n’ atthi karaṇīyaṃ na vijjati”¹ ti
(A. iii. 378).

102. [4²⁴] *Ohitabhāro*² ti, tayo bhārā: khandhabhāro, ki-
lesabhāro, abhisāṅkhārabbhāro ti; tass’ ime tayo bhārā ohitā,
oropitā, nikkhittā, pāpitā; tena vuccati ohitabhāro ti. *Anup-
pattasadattho* ti anuppatto sadatthaṃ. Sakatthan ti vuttaṃ
hoti. Kakārassāyaṃ dakāro kato. *Sadattho* ti ca arahattaṃ
veditabbaṃ. Taṃ hi attūpanibandhanaṭṭhena, attānaṃ avi-
jahanaṭṭhena, attano paramatthaṭṭhena ca attano atthattā
sakattho ti vuccati.

103. *Parikkhīṇabhavasanyojano* ti, bhavasanyojanāni ti
dasa saṃyojanāni: kāmārāgasanyojanaṃ, paṭigha-māna-
ditṭhi-vicikicchā-sīlabbataparāmāsa-bhavarāga-issā-macchari-
yasanyojanaṃ, avijjāsanyojanaṃ. Imāni hi satte bhavesu
saṃyojenti, upanibandhanti; bhavaṃ vā bhavena saṃyojenti;
tasmā bhavasanyojanāni ti vuccanti. Imāni bhavasanyo-
janāni arahato parikkhīṇāni, pahīnāni, ñāṇagginā daḍḍhāni,
tena vuccati parikkhīṇabhavasanyojano ti.

104. [4²⁵] *Sammadaññā vimutto* ti ettha sammadaññā ti
sammā aññāya. Kiṃ vuttaṃ hoti? Khandhānaṃ khandhaṭ-
ṭhaṃ, āyatanānaṃ āyatanatṭhaṃ, dhātūnaṃ dhātātṭhaṃ,
dukkhassa pīlanatṭhaṃ, samudayassa pabhavatṭhaṃ, niro-
dhassa santatṭhaṃ,³ maggassa dassanatṭhaṃ, sabbe saṅkhārā
aniccā ti evaṃ ādiṃ vā bhedaṃ sammā yathābhūtaṃ aññāya
jānitvā tīrayitvā tulayitvā vibhāvetvā vibhūtaṃ katvā.
Vimutto ti, dve vimuttiyo: cittassa ca vimutti,⁴ nibbānaṃ ca.
Arahā sabbakilesehi vimuttacittattā cittavimuttiyā pi vimutto,
nibbānaṃ adhimuttattā nibbāne pi vimutto; tena vuccati
sammadaññā vimutto ti.

105. [4³³] *Pariññātaṃ tassā* ti, arahato taṃ maññanāvattthu
tihi pariññāhi pariññātaṃ, tasmā so taṃ vatthuṃ na maññati.
Taṃ maññanaṃ na maññati ti vuttaṃ hoti. Sesaṃ vuttanayam
eva.

¹ Also *Vin.* i. 185.

² C 3, C 4 Ohitabhāro ti, bhārā ti.

³ C 2 sātātṭhaṃ.

⁴ C 1, C 2, C 4 adhimutti.

106. [5^a] Nibbānavāre pana, *khayā rāgassā* ti ādayo tayo vārā vuttā. Ayañ ca pariññātavāro nibbānavāre pi vitthāretabbo. Vitthārentena ca, pariññātāṇaṃ tassā ti sabhapadehi yojetvā puna, *khayā rāgassa vitārāgattā* ti yojetabbaṇ. Esa nayo itaresu. Desanā pana, ekattha vuttaṇaṃ sabbattha vuttam eva hoti ti sañkhittā. *Khayā rāgassa vitārāgattā* ti ettha ca yasmā bāhirako kāmesu vitārāgo na *khayā rāgassa vitārāgo*, arahā pana *khayā yeva*, tasmā vuttaṇaṃ: *Khayā rāgassa vitārāgattā* ti. Esa nayo dosa-mohesu pi. Yathā ca, pariññātāṇaṃ tassā ti vadāmi ti vutte pi, pariññātattā so taṇaṃ vatthun taṇaṃ vā maññānaṇaṃ na maññāti ti attho hoti; evaṇaṃ idhāpi, vitārāgatā so taṇaṃ vatthun taṇaṃ vā maññānaṇaṃ na maññāti ti dattḥhabbo. Ettha ca *pariññātāṇaṃ tassā* ti ayaṇaṃ vāro maggabhāvanā-pāripūridassanattaṇaṃ vutto; itare phalasacchikiriya-pāripūridassanattaṇaṃ ti veditabbā. Dvīhi vā kāraṇehi arahā na maññāti: vatthussa ca pariññātattā, akusalamūlānaṃ ca samucchinattā. Ten' assa pariññātavārena vatthupariññāṇaṃ dīpeti, itarehi akusalamūla-samucchedan ti.

107. Tattha pacchimesu tīsu vāresu ayaṇaṃ viseso veditabbo: Tīsu hi dosesu rāge ādīnavaṇaṃ disvā dukkhānupassī viharanto appaṇihita-vimokhena vimutto *khayā rāgassa vitārāgo* hoti. Dose ādīnavaṇaṃ disvā aniccānupassī viharanto animitta-vimokhena vimutto *khayā dosassa vitadoso* hoti. Mohe ādīnavaṇaṃ disvā anattānupassī viharanto suññata-vimokhena vimutto *khayā mohassa vitamoho* hoti. Evaṇaṃ sante na eko tīhi vimokhehi vimuccatī ti dve vārā na vattabbā siyuna ti ce. Na. Kasmā? Aniyāmitattā. Aniyamena hi vuttaṇaṃ: *Yo pi so, bhikkhave, bhikkhu arahā* ti. Na pana vuttaṇaṃ: Appaṇihita-vimokhena vā vimutto, itarena vā ti. Tasmā yaṇ¹ arahato yujjati, taṇaṃ sabbaṇaṃ vattabbam evā ti. Avisesena vā yo koci arahā samāno pi rāgādikhaye vipariṇāmadukkhassa pariññātattā *khayā rāgassa vitārāgo* ti vuccati; dukkhadukkhassa pariññātattā *khayā dosassa vitadoso*; sañkhāradukkhassa pariññātattā *khayā mohassa vitamoho* ti. Itthārammaṇassa vā pariññātattā *khayā rāgassa vitārāgo*. Anitthārammaṇassa pariññātattā *khayā dosassa vitadoso*. Majjhāttārammaṇassa

¹ C 1, C 2, C 4 taṇaṃ.

pariññātattā khayā mohassa vitamoho. Sukhāya vā vedanāya¹ rāgānusatthāya samucchinattā khayā rāgassa vitarāgo. Itarāsu paṭigha-mohānusatthāya samucchinattā vitadoso, vitamoho cā ti. Tasmā taṇ visesaṇ dassento āha: *Khayā rūgassa vitarāgattā, vitadosattā, vitamohattā* ti.

Khīṇāsavavasena tatiya-catuttha-pañcama-chaṭṭha-naya-kathā niṭṭhitā.

108. [5³⁴] Evaṇ paṭhavī-ādisu vatthusu khīṇāsavassa pavattiṇ dassetvā, idāni attano pavattiṇ dassento, *Tathāgato pi, bhikkhave* ti ādim āha. Tattha *Tathāgato* ti, aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato. Tathā āgato ti Tathāgato, tathā gato ti Tathāgato, tathalakkhaṇaṇ āgato ti Tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddho ti Tathāgato, tathadassitāya Tathāgato, tathāvāditāya Tathāgato, tathākāritāya Tathāgato, abhibhavanatṭhena Tathāgato ti.

109. Kathaṇ Bhagavā tathā āgato ti Tathāgato? Yathā sabbalokahitāya ussukkam āpannā purimakā Sammāsambuddhā āgatā. Yathā² Vipassī Bhagavā āgato, yathā Sikhī Bhagavā, yathā Vessabhū Bhagavā, yathā Kakusandho Bhagavā, yathā Konāgamano Bhagavā, yathā Kassapo Bhagavā āgato ti.³ Kiṇ vuttaṇ hoti? Yena abhinihārena ete Bhagavanto āgata, ten' eva amhākam pi Bhagavā āgato. Atha vā yathā Vipassī Bhagavā—pe—yathā Kassapo Bhagavā dānapāramiṇ pūretvā, sila-nekkhamma-paññā-viriya-khantisacca-adhiṭṭhāna-mettā-upekkhāpāramiṇ pūretvā, imā dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyo ti samatiṇsa pāramiyo pūretvā, aṅgapariccāgaṇ nayana-dhara-rajja-puttadārapariccāgaṇ ti ime pañca mahāpariccāge paricajitvā, pubbayoga-pubbacariya-dhammakkhāna-ñātattahacariyādayo pūretvā buddhicariyāya koṭiṇ patvā āgato, tathā amhākam pi Bhagavā āgato. Yathā ca Vipassī Bhagavā—pe—Kassapo Bhagavā cattāro satipaṭṭhāne, sammappadhāne, iddhipāde, pañc' indriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅge, ariyaṇ aṭṭhaṅgikaṇ maggaṇ bhāvetvā brūhetvā āgato, tathā

¹ C 1, C 2, C 4 vedanāya hi.

² C 1, C 2, C 4 Yathā hi.

³ C 3, C 4 omīti ti.

ambhākam pi Bhagavā āgato. Evaṃ tathā āgato ti Tathāgato.

Yath' eva lokasmiṃ Vipassī-ādayo
sabbāññubhāvaṃ munayo idh' āgata
tathā ayaṃ Sakyamunīpi āgato
Tathāgato vuccati tena cakkhumā ti.

Evaṃ tathā āgato ti Tathāgato.

110. Kathaṃ tathā gato ti Tathāgato? Yathā sampatijāto Vipassī Bhagavā gato—pe—Kassapo Bhagavā gato. Kathaṃ ca so gato? So hi sampatijāto va samehi pādehi paṭhavīyaṃ paṭiṭṭhāya uttarābhīmukho sattapadavītiḥārena gato. Yath' āha: “Sampatijāto, Ānanda, Bodhisatto samehi pādehi paṭiṭṭhahitvā uttarābhīmukho¹ sattapadavītiḥārena² gacchati setamhi chatte anuḥīramāne, sabbā ca disā anuviloketi, āsabbhiṃ ca vācaṃ bhāsati: Aggo 'ham asmi lokassa, jeṭṭho 'ham asmi lokassa, seṭṭho 'ham asmi lokassa, ayam antīmā jāti, n' atthi dāni punabbhavo” ti (M. iii. 123). Tañ c' assa gamanaṃ tathaṃ ahosi, avitathaṃ, anekesaṃ viśesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvena. Yaṃ hi so sampatijāto va samehi pādehi paṭiṭṭhahi, idaṃ assa caturiddhipādapāṭilābhassa pubbanimittaṃ. Uttarābhīmukhabhāvo pana sabbalokuttarabhāvassa pubbanimittaṃ. Sattapadavītiḥāro³ sattabojjhaṅgaratanapaṭilābhassa. “Suvannaṇḍā vītipatanti cāmarā” ti (Sn. 688) ettha vuttacāmarukkhepo pana sabbatitthiyanimmathanassa. Setacchattadhāraṇaṃ arahattavimuttivaravimala-setacchattapaṭilābhassa. Sabbadisānuvilokanaṃ sabbāññutānāvaraṇaṇṇapaṭilābhassa. Āsabhivācābhāsaṇaṃ appativattiya-varadhammacakkappavattanassa pubbanimittaṃ. Tathā ayaṃ Bhagavā pi gato. Tañ c' assa gamanaṃ tathaṃ ahosi, avitathaṃ, tesāṃ yeva viśesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvena. Ten' āhu Porāṇā:

“Muhuttajāto va gavampatī yathā
samehi pādehi phusī vasundharaṃ
so vikkamī satta padāni Gotamo
setaṃ ca chattaṃ anudhārayuṃ marū.

¹ C 3 uttarena mukho.

² C 3 °vītiḥāre.

³ C 3 °vītiḥārā.

Gantvāna so satta padāni Gotamo
 disā vilokesi samā samantato
 at̐ṭhaṅgupetaṅ giram abbhudīrayī
 sīho yathā pabbatamuddhani-ṭṭhito ” ti ().

Evam tathā gato ti Tathāgato.

111. Atha vā, yathā Vipassī Bhagavā—pe—yathā Kassapo Bhagavā, ayam pi Bhagavā tath’ eva nekkhammena kāmaccandaṅ pahāya gato. Avyāpadena vyāpādaṅ, ālokasaññāya thīnamiddhaṅ, avikkhepena uddhaccakukkuccaṅ, dhammavavattānena vicikicchāṅ pahāya gato. Nāṇena avijjaṅ padāletvā gato. Pāmujjena aratiṅ vinodetvā, paṭhamajjhānena nīvaranakavātaṅ ugghāṭetvā, dutiyajjhānena vitakka-vicāradhūmaṅ upasametvā, tatiyajjhānena pītiṅ virājetvā, catutthajjhānena sukhadukkhaṅ pahāya, ākāśānañcāyatana-samāpattiya rūpasaññā-paṭighasaññā-nānattasaññāyo samatikkamitvā, viññāṇañcāyatana-samāpattiya ākāśānañcāyatana-saññāṅ, ākiñcaññāyatana-samāpattiya viññāṇañcāyatana-saññāṅ, nevasaññānāsaññāyatana-samāpattiya ākiñcaññāyatana-saññāṅ samatikkamitvā gato. Aniccānupassanāya niccasaññāṅ pahāya, dukkhānupassanāya sukhasaññāṅ, anātānupassanāya attasaññāṅ, nibbidānupassanāya nandiṅ, virāgānupassanāya rāgaṅ, nirodhānupassanāya samudayaṅ, paṭinissagānupassanāya ādānaṅ, khayānupassanāya ghana-saññāṅ, vayānupassanāya āyūhanaṅ, vipariṇāmānupassanāya dhuvasaññāṅ, animittānupassanāya nimittasaññāṅ, appaṇihitānupassanāya paṇidhiṅ, suññatānupassanāya abhinivesaṅ, adhipaṇñādharmavipassanāya sārādānābhinivesaṅ, yathābhūtaññānadassanena sammohābhinivesaṅ, ādīnavānupassanāya ālayābhinivesaṅ, paṭisañkhānupassanāya appaṭisañkhaṅ, vivaṭṭānupassanāya saṅgyogābhinivesaṅ, sotāpattimaggena dit̐ṭhekaṭṭhe kilese bhañjitvā, sakadāgāmimaggena oḷārike kilese pahāya, anāgāmimaggena anusahagate kilese samugghā-tetvā, arahattamaggena sabbakilese samucchinditvā gato. Evam pi tathā gato ti Tathāgato.

112. Kathaṅ tathalakkaṇaṅ āgato ti Tathāgato ? Paṭha-vīdhātuyā kakkhaḷattalakkaṇaṅ tathaṅ avitathaṅ, āpodhātuyā paggharaṇalakkaṇaṅ—pe—tejo dhātuyā uphattalakkaṇaṅ, vāyodhātuyā vitthambhanalakkaṇaṅ, ākāśadhātuyā

asamphutṭhalakkhaṇaṇ, viññānadhātuyā vijānanalakkhaṇaṇ; rūpassa ruppanalakkhaṇaṇ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṇ, saññāya sañjānanalakkhaṇaṇ, sañkhārānaṇ abhisañkharaṇalakkhaṇaṇ, viññānassa vijānanalakkhaṇaṇ; vitakkassa abhiniropanalakkhaṇaṇ, vicārassa anumajjanalakkhaṇaṇ, pītiyā pharaṇalakkhaṇaṇ, sukhassa sāturalakkhaṇaṇ, cित्तेkaggaṭāya avikkhepalakkhaṇaṇ, phassassa phusanalakkhaṇaṇ; saddhindriyassa adhimokkhalakkhaṇaṇ, viriyindriyassa paggaḥalakkhaṇaṇ, satindriyassa upaṭṭhānalakkhaṇaṇ, samādhindriyassa avikkhepalakkhaṇaṇ, paññindriyassa pajānanalakkhaṇaṇ; saddhābalassa assaddhiye akampiyalakkhaṇaṇ, viriyabalassa kosajje, satibalassa muṭṭhasacce, samādhibalassa uddhacce, paññābalassa avijjāya akampiyalakkhaṇaṇ; satisambojjhaṇgassa upaṭṭhānalakkhaṇaṇ, dhammavicayasambojjhaṇgassa pavicayalakkhaṇaṇ, viriyasambojjhaṇgassa paggaḥalakkhaṇaṇ, pītisambojjhaṇgassa pharaṇalakkhaṇaṇ, passaddhisambojjhaṇgassa upasamalakkhaṇaṇ, samādhisambojjhaṇgassa avikkhepalakkhaṇaṇ, upekkhāsambojjhaṇgassa paṭisañkhānalakkhaṇaṇ; sammādiṭṭhiyā dassanalakkhaṇaṇ, samuṇāsaṇkappassa abhiniropanalakkhaṇaṇ, sammāvācāya pariggahalakkhaṇaṇ, sammākammantassa samuṭṭhānalakkhaṇaṇ, sammāājivassa vodānalakkhaṇaṇ, sammāvāyāmassa paggaḥalakkhaṇaṇ, sammāsatiyā upaṭṭhānalakkhaṇaṇ, samuṇāsamādhissa avikkhepalakkhaṇaṇ; avijjāya aññānalakkhaṇaṇ, sañkhārānaṇ cetanālakkhaṇaṇ, viññānassa vijānanalakkhaṇaṇ, nāmassa nananalakkhaṇaṇ, rūpassa ruppanalakkhaṇaṇ, saḷāyatanassa āyatanalakkhaṇaṇ, phassassa phusanalakkhaṇaṇ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṇ, taṇhāya hetulakkhaṇaṇ, upādānassa gahaṇalakkhaṇaṇ, bhavassa āyūhanalakkhaṇaṇ, jātiyā nibbatilakkhaṇaṇ, jarāya jīraṇalakkhaṇaṇ, maraṇassa cutilakkhaṇaṇ; dhātūnaṇ suññatālakkhaṇaṇ, āyatanānaṇ āyatanalakkhaṇaṇ; satipaṭṭhānānaṇ upaṭṭhānalakkhaṇaṇ, sammappadhānānaṇ padahanalakkhaṇaṇ, iddhipādānaṇ ijjhanalakkhaṇaṇ, indriyānaṇ adhipatilakkhaṇaṇ, balānaṇ akampiyalakkhaṇaṇ, bojjhaṇgānaṇ niyyānalakkhaṇaṇ, maggassa hetulakkhaṇaṇ, saccūnaṇ tathalakkhaṇaṇ; samathassa avikkhepalakkhaṇaṇ, vipassanāya anupassanālakkhaṇaṇ, samatha-vipassanānaṇ ekarasalakkhaṇaṇ, yu-

ganandhānaṃ¹ anativattanalakkhaṇaṃ; sīlavisuddhiyā saṃ-
varalakkhaṇaṃ, cittavisuddhiyā avikkhepalakkhaṇaṃ, diṭ-
thivisuddhiyā dassanalakkhaṇaṃ; khaye ñāṇassa samucche-
dalakkhaṇaṃ, anuppāde ñāṇassa passaddhilakkhaṇaṃ; chan-
dassa mūlalakkhaṇaṃ, manasikāraṇassa samuṭṭhānalakkhaṇaṃ,
phassassa samodhānalakkhaṇaṃ, vedanāya samosaraṇalak-
khaṇaṃ, samādhissa pamukhalakkhaṇaṃ, satiyā adhipatey-
yalakkhaṇaṃ, paññāya tatuttarilakkhaṇaṃ, vimuttiyā sāra-
lakkhaṇaṃ, amatogadhassa nibbāṇassa pariyosānalakkhaṇaṃ
tathaṃ avitathaṃ. Evaṃ tathalakkhaṇaṃ ñāṇagatiyā āgato,
avirajjhivā patto, anuppatto ti Tathāgato. Evaṃ tathalak-
khaṇaṃ āgato ti Tathāgato.

113. Kathaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddho ti
Tathāgato? Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni.
Yath' āha: "Cattār' imāni, bhikkhave, tathāni avitathāni
anaññathāni. Katamāni cattāri? Idaṃ dukkhaṃ ti, bhik-
khave, tatham etaṃ, avitatham etaṃ, anaññatham etaṃ"
ti (S. v. 430) vitthāro. Tāni ca Bhagavā abhisambuddho,
tasmā tathānaṃ abhisambuddhattā Tathāgato ti vuccati.
Abhisambodhattho hi ettha gatasaddo. Api ca jarāmaṇassa
jātipaccaya-sambhūtasamudagataṭṭho tatho avitatho anañ-
ñatho—pe—saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāga-
taṭṭho tatho avitatho anaññatho. Tathā avijjāya saṅkhārā-
naṃ paccayaṭṭho, saṅkhārānaṃ viññāṇassa paccayaṭṭho—pe—
jātiyā jarāmaṇassa paccayaṭṭho tatho avitatho anañ-
ñatho. Taṃ sabbaṃ Bhagavā abhisambuddho, tasmā pi tathā-
naṃ abhisambuddhattā Tathāgato ti vuccati. Evaṃ tatha-
dhamme yāthāvato abhisambuddho ti Tathāgato.

114. Kathaṃ tathadassitāya Tathāgato? Bhagavā yaṃ sa-
devake loke—pe—sadevamanussāya aparimāṇāsu lokadhātusu
aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhuvāre āpāthaṃ āgacchantāṃ
rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ sabbākārato jānāti, passati.
Evaṃ jānatā passatā ca tena taṃ iṭṭhāniṭṭhādivasena vā diṭṭha-
suta-muta-viññātesu labbhamānaka-padavasena vā, "Kata-
maṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanam? Yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahā-

¹ C 3 yuganaddhānaṃ.

bhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā¹ sanidassanaṃ sappatighaṃ, nilaṃ pītakaṃ” ti (Dhs. 139) ādinā nayena anekeli nāmeli terasahi vārehi dvepaññāsanaṃ vībhajjamānaṃ tatham eva hoti, vitathaṃ n’ atthi. Eṣa nayo sotadvārādisu pi āpātham āgacchantesu saddādisu. Vuttaṃ c’ etaṃ Bhagavatā: “Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa—pe—sadevamanussāya diṭṭhaṃ, suttaṃ, mutaṃ, viññātaṃ, pattaṃ, pariyesitaṃ, anuvicariṭaṃ manasā, tam ahaṃ jānāmi, . . . tam ahaṃ abhiññāsiṃ,² taṃ Tathāgataṃ viditaṃ, taṃ Tathāgato na upatṭhāsī” ti (A. ii. 25). Evaṃ tathadassitāya Tathāgato. Ettha tathadassi-atthe Tathāgato ti padasambhavo veditabbo.

115. Kathaṃ tathāvāditāya Tathāgato? Yaṃ rattiṃ Bhagavā Bodhimande aparājita-pallaṅkena nisīno tiṇṇaṃ Mārānaṃ matthakaṃ madditvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, yaṃ ca rattiṃ yamakasālānaṃ antare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyī, etth’ antare pañcaccattālīsavassa-parimāṇe kāle paṭhamabodhiyā pi majjhimabodhiyā pi pacchimabodhiyā pi yaṃ Bhagavatā bhāsitaṃ, suttaṃ, geyyaṃ,³—pe—vedallaṃ, taṃ sabbaṃ atthato ca vyañjanato ca anupavajjaṃ, anūnam anadhikaṃ, sabbākārāparipuṇṇaṃ, rāgamadanimmadanaṃ, dosa-mohamadanimmadanaṃ, n’ atthi tattha vālaggamattam pi avakkhalitaṃ, sabbaṃ taṃ ekamud-dikāya lañchitaṃ viya, ekanāliyā mīnitaṃ⁴ viya, ekatulāya tulitaṃ viya ca tatham eva hoti, avitathaṃ. Ten’ āha: “Yaṃ ca, Cunda, rattiṃ Tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, yaṃ ca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmiṃ antare bhāsati, lapati, niddisati, sabbaṃ taṃ tath’ eva hoti, no aññathā, tasmā Tathāgato ti vuccatī” ti (D. iii. 135). Gada-attho hi ettha gatasaddo. Evan tathāvāditāya Tathāgato. Api ca, āgadanam āgato. Vacanan ti attho. Tatho aviparīto āgato assā ti, dakārassa takāraṃ katvā Tathāgato ti vuccatī. Evam etasmiṃ atthe padasiddhi veditabbā.

¹ C 2, C 3 vaṇṇanibhaṃ; but Dhs.: vaṇṇanibhā.

² The *Aṅguttara* text reads ‘abbhaññasiṃ.’

³ For the full text see M. i. 133.

⁴ C 3, C 4 mitaṃ.

116. Kathan̄ tathākāritāya Tathāgato? Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassāpi vācā; tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evambhūtaṣṣa c' assa, yathā vācā, kāyo pi tathā gato. Pavatto ti attho. Yathā ca kāyo, vācā pi tathā gatā ti Tathāgato. Ten' ev' āha: "Yathāvādī, bhikkhave, Tathāgato, tathākārī, yathākārī tathāvādī, iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī, tasmā Tathāgato ti vuccatī" ti (A. ii. 24). Evaṇ tathākāritāya Tathāgato.

117. Kathan̄ abhībhanatthēna Tathāgato? Upari bha-vaggaṇ, heṭṭhā Avicin̄ pariyantaṇ katvā, tiriyaṇ aparimāṇāsu lokadhātusu sabbasatte abhībhanatthēna, sīlena pi, samādhinā pi, paññāya pi, vimuttiyā pi, na tassa tulā vā pamāṇaṇ vā atthi, atulo appameyyo anuttaro rājarājā devadevo, Sakkānaṇ ati-Sakko, Brahmānaṇ ati-Brahmā. Ten' āha: "Sadevake, bhikkhave, loke—pe—sadevamanussāya Tathāgato abhībhū, anabhībhūto, aññadatthudaso, vasavattī, tasmā Tathāgato ti vuccatī" ti (A. ii. 24). Tatth' evaṇ padasiddhi veditabbā: Agado¹ viya āgado. Ko pan' esa? Desanāvīlāso c' eva puññussayo ca. Tena h' esa, mahānubhāvo bhī-sakko dibbāgadena sappe viya, sabbaparappavādino sadevakaṇ ca lokaṇ abhībhanatthēna. Iti sabbalokābhībhanatthēna tatho avitatho aviparīto desanāvīlāsamayo c' eva puññamayo ca āgado² assā ti dakārassa takāraṇ katvā Tathāgato ti veditabbo. Evaṇ abhībhanatthēna Tathāgato.

118. Api ca tathāya gato patto ti pi Tathāgato. Tathan̄ gato ti pi Tathāgato. Avagato, atīto, patto, paṭipanno ti attho. Tattha sakalalokaṇ tīraṇapariññāya tathāya gato, avagato ti Tathāgato. Lokasamudayaṇ pahāṇapariññāya tathāya gato atīto ti Tathāgato. Lokanīrodhaṇ sacchikīriyāya tathāya gato patto ti Tathāgato. Lokanīrodhagāminīṇ paṭipadaṇ tathan̄ gato³ paṭipanno ti Tathāgato. Tena yaṇ vuttaṇ Bhagavatā, "Loko, bhikkhave, Tathāgatena abhisambuddho, lokasmā Tathāgato viṣaṇyutto. Lokasamudayo bhikkhave, Tathāgatena abhisambuddho, lokasamudayo Ta-

¹ C 1, C 2, C 4 Āgado viya agado.

² C 3, C 4 agado.

³ C 1, C 2, C 4 gato patto.

thāgatassa pahīno. Lokanīrodho, bhikkhave, Tathāgatena abhisambuddho, lokanīrodho Tathāgatassa sacchikato. Lokanīrodhagāminī paṭipadā, bhikkhave, Tathāgatena abhisambuddhā, lokanīrodhagāminī paṭipadā Tathāgatassa bhāvitā. Yaṇ, bhikkhave, sadevakassa lokassa — pe — sabbaṇ taṇ Tathāgatena abhisambuddhaṇ; tasmā Tathāgato ti vuccatī” ti (A. ii. 23), tassa evam pi attho veditabbo. Idam pi ca Tathāgatassa Tathāgatabhāva-paridīpane mukhamattam eva. Sabbākārena pana Tathāgato va Tathāgatassa Tathāgatabhāvaṇ vaṇṇeyya.

119. [5³⁻¹] *Arahaṇ Sammāsambuddho* ti padadvaye¹ pana ārakattā arīnaṇ, arānaṇ ca hatattā, paccayādīnaṇ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā ti imehi tāva kāraṇehi *arahaṇ* ti veditabbo. Sammā sāmāṇ ca sabbadhammānaṇ buddhattā pana Sammāsambuddho ti. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthārato pan’ etaṇ padadvayaṇ Visuddhinagge Buddhānussati²-vaṇṇanāyaṇ pakāsitaṇ.

120 [6¹] *Pariññātantaṇ*³ *Tathāgatassā* ti ettha pana etaṇ maññānāvattthu pariññātantaṇ Tathāgatassā ti pi, pariññātantaṇ Tathāgatassa ti pi attho veditabbo. Pariññātantaṇ nūna pariññātapaṇaṇ, pariññātāvasānaṇ. Anavasesato pariññātantaṇ ti vuttaṇ hoti. Buddhānaṇ hi sāvakahi saddhiṇ kiṇ cāpi tena tena maggena kilesappahāne viseso n’ atthi, pariññāya pana atthi. Sāvakaṇ hi catunnaṇ dhātūnaṇ ekadesam eva sammāsittvā nibbānaṇ pāpuṇanti. Buddhānaṇ pana aṇupamāṇam pi saṅkhārāgataṇ nīṇena aditṭham atulitaṇ, atīritam asacchi kataṇ n’ atthi.

121. [6¹¹] *Nandī dukkhassa mūlan* ti ādisu *nandī* ti purimā taṇhā. *Dukkhaṇ* ti pañcakkhandhā. *Mūlan* ti *īlī viditvā* ti taṇ purimabhavanandiṇ imassa dukkhassa mūlan ti evaṇ jānitvā. *Bhavā* ti kammabhavato. *Jātī* ti vipākakkhandhā. Te hi yasmā jāyanti, tasmā jātī ti vuttā. Jātisisenā vā ayaṇ desanā. Etam pi *īlī viditvā* ti iminā yojetabbaṇ. Ayaṇ hi ettha attho: Kammabhavato uppattibhavo⁴ hoti, evaṇ ca jānitvā ti. *Bhūlissā* ti sattassa. *Jarāmaraṇaṇ* ti jarā

¹ C 1, C 2, C 4 padadvayena.

² *Visu* i. 198.

³ C 1, C 2, C 4 *Pariññātantaṇ*.

⁴ C 3 uppattibhavo.

ca maraṇaṃ ca. Etaṇ¹ vuttan hoti: Tena uppattibhavana² bhūtaṃ sattassa khandhānaṃ jarāmarāṇaṃ ca³ hoti ti evaṃ ca jānitvā. Ettāvataṃ yaṇ Bodhirukkhamūle aparājita-pallaṅkena nisinnō sammāsivā sabbaññutaṇ patto, tassa paṭiccasamuppādassa paṭivedhā maññanānaṃ abhāvakaraṇaṇ dassento catusaṅkhepaṇ tisandhiṇ tiyaddhaṇ vīsataṅkaraṇ tam eva paṭiccasamuppādaṇ dasseti.

122. Kathaṇ pana ettāvataṃ esa sabbo dassito hoti ti? Ettha hi *nandī* ti ayam eko saṅkhepo, *dukkhassā* ti vacanato dukkhaṇ dutiyo, *bhavā jāti* ti vacanato bhavo tatiyo, jāti-jarāmarāṇaṇ catuttho. Evaṇ tāva cattāro saṅkhepā vedittabbā. Koṭṭhāsā ti attho. Taṇhādukkhānaṇ pana antaraṇ eko sandhi, dukkhassa ca bhavassa ca antaraṇ dutiyo, bhavassa ca jātiyā ca antaraṇ tatiyo. Evaṇ catunnaṇ aṅgulināṇ antarasadisā catusaṅkhepantaraṃ tayo sandhī vedittabbā.

123. Tattha nandī atīto addhā; jāti-jarāmarāṇaṇ anāgato; dukkhaṇ ca bhavo ca paccuppanno ti. Evaṇ tayo addhā vedittabbā. Atīte pana pañcasu ākāresu nandivacanena taṇhā ekā āgatā. Tāya anāgatā pi avijjā-saṅkhāra-upādāna-bhavā paccayalakkhaṇena gahitā va honti. Jāti-jarāmarāṇavacanena pana, yesaṇ khandhānaṇ taṇ jāti-jarāmarāṇaṇ, te vuttā yevā ti katvā āyatiṇ viññāṇa-nāmarūpa-salāyatana-phassa-vedanā gahitā va honti. Evam etesu, “Purimakamma-bhavasmiṇ moho avijjā, āyuhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanam upādānaṇ, cetanā bhavo, iti⁴ ime pañca dhammā purimakammabhavasmiṇ idha paṭisandhiyā paccayā. Idha paṭisandhi viññāṇaṇ, okkanti nāmarūpaṇ, pasādo āyatanaṇ, phutṭho phasso, vedayitaṇ vedanā, iti⁴ ime pañca dhammā idhūpapattibhavasmiṇ purekatassa kammassa paccayā. Idha paripākattā āyatanānaṇ moho avijjā, āyuhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanam upādānaṇ, cetanā bhavo, iti⁴ ime pañca dhammā idha kammabhavasmiṇ āyati⁵-paṭisandhiyā paccayā. Āyati⁵-paṭisandhi viññāṇaṇ, okkanti nāmarūpaṇ, pasādo āyatanaṇ, phutṭho phasso, vedayitaṇ vedanā, iti⁴ ime pañca dhammā āyati⁵-upapattibhavasmiṇ

¹ C 1, C 2, C 4 omīti Etaṇ.

² C 3 upapattibhavo.

³ C 3 omīti ca.

⁴ Ps. text omīti iti.

⁵ Ps. āyatiṇ.

idha katassa kammassa paccayā ” ti (Ps. i. 52) evaṇ nidditṭhala-kkhaṇā vīsati ākārā veditabbā. Evaṇ *nandī dukkhassa mūlan ti ilī viditvā bhavā jātī, bhūtassa jarāmaraṇan* ti ettāvātā esa sabbo pi catusaṅkhapo tisandhi tiyaddho vīsātākūro paṭṭicasamuppādo dassito hoti ti veditabbo.

124. [6²⁰] Idāni, *tasmātiha, bhikkhave—pe—abhisambuddho ti vadāmī* ti ettha apubbapadavaṇṇanaṇ katvā pada-yojanāya atthanigamanaṇ karissāma. Tasmātiha ti tasmā icc’ eva vuttaṇ hoti. Tikāra-hakārā nipātā. *Sabbaso* ti anavasesavacanam etaṇ. *Taṇhānan* ti nandī ti evaṇ vuttānaṇ sabbataṇhānaṇ. *Khayā* ti lokuttaramaggena accanta-khayā. Virāgādīni khayavevacanān’ eva. Yā hi taṇhā khīṇā virattā pi tā bhavanti, niruddhā pi, cattā pi, paṭinissatṭhā pi. *Khayā* ti vā catumaggakicca-sādhāraṇam etaṇ. Tato paṭhamamaggena virāgā, dutiyena nirodhā, tatiyena cāgā, catutthena paṭinissaggā ti yojetabbaṇ. Yāhi vā taṇhāhi paṭhaviṇ paṭhavito saṅgāneyya, tāsaṇ khayā; yāhi paṭhaviṇ maññeyya, tāsaṇ virāgā; yāhi paṭhaviyā maññeyya, tāsaṇ nirodhā; yāhi paṭhavito maññeyya, tāsaṇ cāgā; yāhi, paṭhaviṇ me ti maññeyya, tāsaṇ paṭinissaggā. Yāhi vā paṭhaviṇ maññeyya, tāsaṇ khayā,—pe—yāhi paṭhaviṇ abhinandeyya, tāsaṇ paṭinissaggā ti. evam ettha yojanā veditabbā. Na kiñci virujjhati.

125. [6²²] *Anuttaran* ti uttaraviraḥitaṇ, sabbasetṭhaṇ. *Sammāsambodhin* ti sammā sāmāṇ ca bodhiṇ. Atha vā pasatthaṇ sundaraṇ ca bodhiṇ. Bodhī ti rukkho pi, maggo pi, sabbaññutaññāṇam pi, nibbānaṇ pi. “Bodhirukkhamaṇ paṭhamābhisambuddho” ti (Vin. i. 1) ca, “Antarā¹ ca Bodhiṇ antarā ca Gayan” ti (Vin. i. 8 and M. i. 170) ca āgataṭṭhānesu hi rukkho bodhī ti vuccati. “Bodhi vuccati catusu maggesu ñāṇan” ti () āgataṭṭhāne maggo. “Pappoti bodhiṇ varabhūrimedhaso” ti (D. iii. 159) āgataṭṭhāne sabbaññutaññāṇaṇ. “Patvāna bodhiṇ amataṇ asaṅkhatan” ti () āgataṭṭhāne nibbānaṇ. Idha pana Bhagavato arahattamaggāñāṇaṇ adhippettaṇ. Apare pana sabbaññutaññāṇan ti pi vadanti.

¹ The texts of the Vin. and the M. read :—“Antarā ca Gayan antarā ca Bodhiṇ.”

126. Sāvakānaṃ arahattamaggo anuttarā bodhi hoti na hotī ti? Na hoti. Kasmā? Asabbagunadāyakattā. Tesāṃ hi kassaci arahattamaggo arahattaphalam eva deti; kassaci tisso vijjā; kassaci cha abhiññā; kassaci catasso paṭisambhidā; kassaci sāvakaṃ pāramiṇānaṃ. Paccekabuddhānaṃ pi paccekabodhiññānaṃ eva deti. Buddhānaṃ pana sabbagunasaṃpattiṃ deti, abhiseko viya rañño sabbalokissariyabhāvaṃ. Tasmā aññassa kassaci pi anuttarā bodhi na hoti.

127. *Abhisambuddho* ti abbhaññāsi. Paṭivijjhi, patto, adhi-gato ti vuttaṃ hoti. *Iti vadāmi* ti iti vadāmi, paññapemi, paṭṭhapemi, vivarāmi, vibhajāmi, uttānikaromī ti. Ta-trāyaṃ yojanā: Tathāgato pi, bhikkhave,—pe—paṭhaviṃ na maññati—pe—paṭhaviṃ nābhinandati. Taṃ kissa hetu? Nandi dukkhassa mūlaṃ, bhavā jāti, bhūtaṃ jarāmaraṇaṃ ti iti viditvā ti. Tattha¹ itikaro kāraṇattho. Tena imassa paṭiccasamuppādassa viditattā, paṭividdhattā ti vuttaṃ hoti. Kiṃ ca bhiyyo, yasmā ca evaṃ imaṃ paṭiccasamuppādaṃ viditvā Tathāgatassa yā nandī ti vuttatāṇhā sabbappakārā pi pahinā; tāsaṃ² ca Tathāgato sabbaso taṇhānaṃ khayā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho; tasmā paṭhaviṃ na maññati—pe—paṭhaviṃ nābhinandati. *Vadāmi* ti evaṃ abhisambuddhattā paṭhaviṃ na maññati, nābhinandatī ti vadāmi ti vuttaṃ hoti.

128. Atha vā, yasmā nandī dukkhassa mūlaṃ ti ādinā nayena paṭiccasamuppādaṃ viditvā sabbaso taṇhānaṃ khayaṃ gato, tasmātiha, bhikkhave, Tathāgato sabbaso taṇhānaṃ khayā—pe—abhisambuddho ti vadāmi. So evaṃ abhisambuddhattā paṭhaviṃ na maññati—pe—nābhinandatī ti. Yattha yattha hi yasmā ti avatvā tasmā ti vuccati, tattha tattha yasmā ti ānetvā yojetabbaṃ. Ayaṃ sāsana-yutti. Esa nayo sabbattha.

129. [6²⁴] *Idam avoca Bhagavā* ti idaṃ nidānāvasānato pabbhūti yāva abhisambuddho ti vadāmi ti sakalasuttantaṃ Bhagavā paresaṃ paññāya alabbhaneyya-paṭiṭṭhaṃ parama-gambhiraṃ sabbaññutaṃ dassento ekena puthujjanavārena,

¹ C 3 Tattha iti viditvā ti itikāro.

² C 1, C 2, C 4 tāya ca.

ekena sekhavārena, catuhi khīṇāsavavārehi, dvīhi Tathāgata-vārehi ti aṭṭhahi mahāvārehi, ekamekasmīṇi ca vāre paṭṭhavi-ādīhi catuvīsatiyā antaravārehi ca paṭimaṇḍetvā dvībhāṇa-vāraparimaṇāya tantiyā avoca.

130. Evaṇ vicitrānaya-desanāvilāsayuttaṇ ca pan' etaṇ suttan karavīka-rudamañjunā¹ kannasukhena paṇḍitajanahadayānaṇ amatābhisekasadisena brahmassarena bhāsamānas-sāpi na te bhikkhū Bhagavato bhāsitaṇ abhinandan ti. Te pañcasatā bhikkhū idaṇ Bhagavato vacanaṇ nānumodiṇsu. Kasmā? Aññānakena. Te kira imassa suttassa atthaṇ nābhijānīsu; tasmā nābhinandiṇsu. Tesan hi tasmiṇ samaye vaṇ vicitrānaya-desanāvilāsayuttam pi etaṇ suttan ghanaputhulena dussapaṭṭena mukhabandhanaṇ katvā purato ṭhapita-manuññabhojanaṇ viya ahoṣi.

131. Na nu ca Bhagavā attanā desitaṇ dhammaṇ paraṇ ñāpetuṇ kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni pāramiyo pūretvā sabbaññutaṇ patto? So kasmā yathā te na jānanti tathā desesī ti? Vuttam idaṇ imassa suttassa nikkeparicāraṇāyaṇ eva: Mānabhañjanatthaṇ sabbadhammamūlapariyāyaṇ ti desanaṇ ārabhi² ti. Tasmā na yidha puna vattabbam atthi.

132. Evaṇ mānabhañjanatthaṇ desitaṇ ca pan'³ etaṇ suttan sutvā te bhikkhū, taṇ yeva kira paṭṭhaviṇ diṭṭhigatiko sañjānāti; sekho pi, arahū pi, Tathāgato pi abhijānāti; kiṇ nām' idaṇ kathaṇ nam' idan ti cintentā, pubbe mayaṇ Bhagavatā kathitaṇ yaṇ kiñci khippam eva jānāma, idāni pan' imassa mūlapariyāyassa antaṇ vā koṭiṇ vā na jānāma, na passāma; aho Buddhā nāma appameyyā atulā ti, uddhaṭṭadāṭhā viya sappā, nimmadā hutvā Buddhupaṭṭhānaṇ ca dhammasavanaṇ ca sakkaccaṇ agamaṇsu.

133. Tena kho pana samayena bhikkhū dhammasabhāyaṇ sannisinā⁴ imaṇ kathaṇ samuṭṭhāpesuṇ: Aho Buddhānaṇ ānubhāvo! Te nāma brāhmaṇapabbajitā tathā mānamadamattā Bhagavatā Mūlapariyāyadesanāya nihatamanā katā ti. Ayaṇ carahi tesan bhikkhūnaṇ antarā kathā vippakatū.

¹ C 2, C 4 karavīkaruta°.

² Above, § 35.

³ C 2, C 4 pana taṇ.

⁴ C 1, C 2, C 4 nisinnā.

Atha Bhagavā Gandhakuṭiyā nikkhamitvā taṅkhaṇānurūpena paṭihāriyena dhammasabhāyaṇ paññattavara-Buddhāsane nisīditvā te bhikkhū āha: Kāya nu 'ttha, bhikkhave, etarahi antarākathāya sannisinā ti. Te tam atthaṇ Bhagavato ārocesuṇ. Bhagavā etad avoca: Na, bhikkhave, idān' eva, pubbe pi ahaṇ ime evaṇ mānapaggahitasire vicarante niha-tamāne akāsin ti. Tato imissā aṭṭhuppattiyā idaṇ atītaṇ ānesi:

134. Bhūtapubbaṇ, bhikkhave, aññataro disāpāmoḁkko brāhmaṇo Bārāṇasiyaṇ paṭivasati, tiṇṇaṇ vedānaṇ pāragū —pe—anavayo. So pañcamattāni māṇavakasatāni mante vāceti. Paṇḍitā māṇavakā bahuñ ca gaṇhanti, lahuñ ca suṭṭhu ca upadhārenti. Gaṇhitañ ca tesāṇ na vinassati. So pi brāhmaṇo ācariyamutṭhiṇ akatvā ghaṭe udakaṇ āsiñ-canto viya sabbasippaṇ¹ uggāṇhāpetvā te māṇavake etad avoca: Ettakam idaṇ sippaṇ diṭṭhadhammasamparāyahitan ti. Te māṇavakā, yaṇ amhākaṇ ācariyo jānāti, mayam pi taṇ jānāma, mayam pi dāni ācariyā evā ti māṇam uppādetvā tato pabhuṭi ācariye agāravā nikkhattavattā vihariṇsu. Ācariyo ñatvā, karissāmi tesāṇ māṇaniggahan ti cintesi. So ekadivasaṇ, upaṭṭhānam āgantvā vanditvā nissinne te māṇa-vake āha: Tātā, pañhaṇ pucchissāmi, kacci 'ttha samatthā kathetun ti? Te, pucchath' ācariyā, pucchath' ācariyā ti sahasā va āhaṇsu, yathā taṇ sutamadamattā.

135. Ācariyo āha:

“Kālo ghasati bhūtāni sabbān' eva sah' attanā

yo ca kālaghaso bhūto sa bhūtapacaniṇ pacī” ti

(Jā. ii. 260).

Vissajjetha, tātā, imaṇ pañhan ti. Te cintetvā ajāṇamānā tunhī ahesuṇ. Ācariyo āha: Alaṇ tātā, gacchath' ajja, sve katheyyāthā ti uyyojesi. Te dasa pi vīsati² pi sampiṇḍitā hutvā na tassa pañhassa ādiṇ, na antam addasaṇsu; gantvā ca ācariyassa ārocesuṇ: Na imassa pañhassa attham ajāṇamā³ ti. Ācariyo tesāṇ niggahatthāya imaṇ gātham abbhāsi:

¹ C 3 sabbaṇ sippaṇ.

² C 1, C 2, C 4 vīsatiṃ pi.

³ C 1, C 2 attham pajāṇāmū ti; C 4 atthaṇ jāṇāmū ti.

“Bahūni narasīsāni lomasāni brahāni ca
gīvāsu paṭimukkāni kocid ev’ ettha kaṇṇavā” ti

(Jā. ii. 261).

Gathāy’ attho: Bahūni narānaṃ sīsāni dissanti. Sabbāni ca tāni lomasāni dissanti.¹ Sabbāni ca tāni mahantāni; gīvāya eva ṭhapitāni; na tālaphalaṃ viya hatthena gahitāni. N’ atthi tesāṃ imehi dhammehi nānākaraṇaṃ. Ettha pana kocid eva kaṇṇavā ti attānaṃ sandhāy’ āha. Kaṇṇavā ti paññavā. Kaṇṇacchiddaṃ pana na kassaci n’ atthi. Taṃ sutvā te māṇavakā maṅkubhūtā pattakkhandhā adhomukhā aṅguliya bhūmiṃ likhantā tuṇhi ahesuṃ.

136. Atha nesaṃ sahirikabhāvaṃ passitvā ācariyo uggaṇḥtha, tātā, pañhaṃ ti pañhaṃ vissajjesi. Kālo ti purebhattachakālo pi pacchābhattachakālo pi ti evaṃ ādi. Bhūtāni ti sattādhivacanāni etaṃ. Kalo bhūtānaṃ na caṃma-maṃsādāni khādati; api ca kho nesaṃ āyu-vappa-balāni khepento yobbaññaṃ maddanto ārogyaṃ vināsento ghasati, khādati ti vuccati. Sabbān’ eva saḥ’ attanā ti evaṃ ghasanto ca na kiñci vajjeti, sabbān’ eva ghasati. Na kevalaṃ ca bhūtāni eva, api ca kho saḥ’ attanā, attānaṃ pi ghasati. Purebhattachakālo pacchābhattachaṃ na pāpuṇāti. Esa nayo pacchābhattachakālādisu. Yo ca kālāghaso bhūto ti khīṇāsavass’ etaṃ adhivacanāṃ. So hi āyatiṃ paṭisandhikālaṃ khepetvā khāditvā ṭhitattā kālāghaso ti vuccati. Sa bhūtapacaniṃ pacī ti so, yāyaṃ taṇhā apāyesu bhūte pacati, taṃ ṇāṇagginā pariḍahi, bhasmam akāsi, tena bhūtapacaniṃ pacī ti vuccati. Pajaniṃ ti pi pāṭho. Janikaṃ nibbattikaṃ ti attho.

137. Atha te māṇavakā, dīpasahassālakena viya rattiṃ samavisamaṃ, ācariyassa vissajjanena pañhassa atthaṃ pākataṃ disvā, idāni mayaṃ yāvajīvaṃ guruvāsaṃ vasissāma; mahantā ete ācariyā nāma; mayaṃ hi bahussutamānaṃ uppādetvā catuppadika-gathāya pi atthaṃ na jānāmā ti nihata-mānā pubbasadisam eva ācariyassa vattapaṭivattaṃ katvā saggaparāyaṇā ahesuṃ.

138. Ahaṃ, bhikkhave, tena samayena ācariyo ahoṣiṃ; ime bhikkhū māṇavakā. Evaṃ pubbe p’ ahaṃ ime evaṃ māna-

¹ C 3 omits dissanti.

paggahitasire vicarante nihamāne akāsin ti. Idañ ca jāta-kaṇ sutvā te bhikkhū pubbe pi mayaṇ mānen' eva upahatā ti bhiyyosomattāya nihamānā hutvā attano upakāra-kammaṭṭhānaparāyanā ahesuṇ.

139. Tato Bhagavā ekaṇ samayaṇ janapadacārikaṇ caranto Vesālīṇ patvā Gotamake cetiye viharanto imesaṇ pañcasatānaṇ bhikkhūnaṇ ñānaparipākaṇ viditvā imaṇ Gotamakasuttaṇ kathesi: “Abhiññāyāhaṇ, bhikkhave, dhammaṇ desemi, no anabhiññāya. Sanidānāhaṇ, bhikkhave, dhammaṇ desemi, no anidānaṇ. Sappāṭihāriyāhaṇ, bhikkhave, dhammaṇ desemi, no appāṭihāriyaṇ. Tassa mayhaṇ, bhikkhave, abhiññāya dhammaṇ desayato—pe—no appāṭihāriyaṇ karaṇiyo ovādo, karaṇiyā anusāsani. Alaṇ ca pana vo, bhikkhave, tuṭṭhiyā, alaṇ attamanatāya alaṇ somanassāya, Sammāsambuddho vata¹ so Bhagavā, svākkhāto dhammo, supaṭipanno saṅgho ti. Idam avoca Bhagavā. . . . Imasmiṇ ca pana veyyākaraṇasmiṇ bhaññamāne sahaṇṇi lokadhātu akampitthā” ti (A. i. 276). Imaṇ ca suttaṇ sutvā te pañcasatā bhikkhū tasmiṇ yev' āsane saha paṭisambhidāhi arahattaṇ pāpuṇṇsu. Evāyaṇ desanā etasmiṇ thāne nittāma agamasī ti.

*Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya
Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā nīṭṭhitā.*

2.

[Sabbāsavasuttavaṇṇanā]

1. [6²⁷] *Evam me suttaṇ . . . Sāvatthiyaṇ* ti Sabbāsavasuttaṇ. Tatrāyaṇ anupubbapadavaṇṇanā: Sāvattī ti Sāvattassa isino nivāsaṭṭhānabhūtā nagarī, yathā Kākandī Mākandī ti.² Evaṇ tāva akkharacintakā. Aṭṭhakathācariyā pana bhānanti: Yaṇ kiñci manussānaṇ upabhogaparibhogaṇ sabbam ettha attī ti Sāvattī. Satthasamāyoge ca, kiṇ bhandam attī ti pucchite, sabbam attī ti vacanam upādāya Sāvattī.

Sabbadā sabbūpakaraṇaṇ Sāvattiyaṇ samohitaṇ
tasmā sabbam upādāya Sāvattī ti pavuccati.

¹ The A. text omits vata so; C 4 so ca.

² *Tikā* : Kākandī Makandī Kosambī ti.

Kosalānaṃ puraṇaṃ rammaṇaṃ dassanīyaṇ¹ manoramaṇaṃ dasahi saddehi avivittaṇaṃ annapānasamāyutaṇaṃ.
Vuddhiṇ² vepullataṇaṃ pattaṇaṃ iddhaṇaṃ phītaṇaṃ manoramaṇaṃ Alakamandā va devānaṃ Sāvattthī-puram uttamaṇaṃ ti.

Tassaṇa Sāvattthiyaṇaṃ.

2. [6²⁸] *Jetavane* ti ettha, attano paccatthikajanaṇaṃ jināti ti Jeto. Raññā vā attano paccatthikajane jite jāto ti Jeto. Maṅgalakamyatāya vā tassa evaṇaṃ nāmaṃ eva katan ti Jeto. Jetassa vanaṇaṃ Jetavanaṇaṃ. Taṇaṃ hi Jetena rājakumāreṇa ropitaṇaṃ, saṇṇaḍḍhitaṇaṃ, paripālitaṇaṃ, so ca tassa sāmī ahoṣi; tasmā Jetavanaṇaṃ ti vuccati. Tasmīṇaṃ Jetavane.

3. [6²⁸] *Anāthapiṇḍikassa ārāme* ti ettha Sudatto nāma so gaḥapati mātāpitūhi katanāmasena. Sabbakāmasamid-dhitāya³ pana, vigatamaccheratāya, karuṇādiguṇasamaṅgi-tāya ca niccakālaṇaṃ anāthānaṇaṃ piṇḍaṃ adāsi. Tena Anāthapiṇḍiko ti saṅkhaṇaṃ gato. Āramaṇti ettha paṇiṇo, viṣesena vā pabbajitā ti ārāmo. Tassa pupphaphalādi-sobhāya nā-tidūra-naccāsannatādi-paṇcavidha⁴-senāsanasampattiyaṃ ca tato tato āgamaṇaṃ ramanti, abhiraṇanti, anukkaṇṭhitā hutvā nivasanti ti attho. Vuttappakārāya vā sampattiyaṃ tattha tattha gate pi attano abbhantaṇaṃ yeva ānetvā rameti ti ārāmo. So hi Anāthapiṇḍikena gaḥapatinaṃ Jetassa rājakumārassa hatthato aṭṭhārasa-hiraññaakoṭi-santhāreṇa kiṇitvā aṭṭhārasahi hiraññaakoṭiṇi senāsanaṇi kārāpetvā aṭṭhārasahi hiraññaakoṭiṇi viḥāramaḥaṇaṃ niṭṭhāpetvā, evaṇaṃ catupaṇṇāsa-hiraññaakoṭi-pariccāgena Buddhapaṃmukhasa saṅghassa niy-yādito.⁵ Tasmā Anāthapiṇḍikassa ārāmo ti vuccati. Ta-smīṇaṃ Anāthapiṇḍikassa ārāme.

4. [6²⁸] Ettha ca, *Jetavane* ti vacanaṇaṃ purimasāmi-parikit-tanaṇaṃ. *Anāthapiṇḍikassa ārāme* ti pacchimasāmi-parikit-tanaṇaṃ. Kim etesaṇaṃ parikittane payojanaṇaṃ ti? Puñña-kāmaṇaṇaṃ diṭṭhānugati-āpajjanaṇaṃ. Tatra hi dvāra-koṭṭhaka-pāsādamāpane bhūmivikkayaḷaladdhā aṭṭhārasa hiraññaako-tiyo anekakoṭi-agghanakā rukkhā ca Jetassa pariccāgo.

¹ C 3 dassaneyaṇaṃ; but *Tikā*: dassanīyaṇaṃ.

² 2 Vuddhiṇaṃ.

³ C 3 °samiddhatāya.

⁴ See A. v. 15²².

⁵ See Vin. ii. 158.

Catupaññāsa koṭiyo Anāthapiṇḍikassa. Iti tesañ parikittanena evañ puññakāmā puññāni karonti ti dassento āyasmā Ānando aññe pi puññakāme tesañ diṭṭhānugatiṇ āpajjane niyojēti.

5. [6³⁰] *Sabbāsavaṣaṇṇavarapariyāyaṇ vo, bhikkhave* ti kasmā idaṇ suttam abbhāsi? Tesañ bhikkhūnaṇ upakkilesa-visodhanaṇ ādiṇ katvā āsavakkhayāya paṭipattidassanatthaṇ. Tatha *sabbāsavaṣaṇṇavarapariyāyaṇ* ti sabbesaṇ āsavānaṇ saṇṇavarakāraṇaṇ, saṇṇvarabhūtaṇ kāraṇaṇ. Yena kāraṇena te saṇṇvaritā pidahitā hutvā anuppādanirodhasaṅkhātāṇ khayāṇ gacchanti, pahiyanti, nappavattanti, taṇ kāraṇaṇ ti attho.

6. [6³¹] Tattha āsavantī ti *āsavā*. Cakkhuto pi—pe—manato pi savanti, pavattanti ti vuttaṇ hoti. Dhammato yāva gotrabhu, okāsato yāva bhavaggaṇ savanti ti vā *āsavā*. Ete dhamme etaṇ ca okāsaṇ anto karitvā pavattanti ti attho. Antokaraṇattho hi ayam ākāro. Cīraparivāsikaṭṭhena madirādayo āsavā viyā ti pi *āsavā*. Lokasmiṇ hi cīraparivāsikā madirādayo āsavā ti vuccanti. Yadi vā cīraparivāsikaṭṭhena āsavā, ete yeva bhavitum arahanti. Vuttaṇ h' etaṇ: “Purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nāhosi” ti (A. v. 113) ādi. Āyataṇ vā saṇṇsāradukkhaṇ savanti pasavanti ti pi *āsavā*. Purimāni c' ettha nibbacanāni yattha kilesā āsavā ti āgacchanti, tattha yujjanti; pacchimaṇ kamme pi. Na kevalaṇ ca kammakilesā yeva āsavā, api ca kho nānappakārakā uppaddavā pi. Suttasu hi, “Nāhaṇ, Cunda, diṭṭhadhammikānaṇ yeva āsavānaṇ saṇṇvarāya dhammaṇ desemi” ti (D. iii. 129) ettha vivādamulabhūtā kilesā āsavā ti āgatā.

“Yena devūpapattiy' assa gandhabbo vā vihaṅgamo yakkhattaṇ yena gaccheyyaṇ manussattaṇ ca abbaje,¹ te mayhaṇ āsavā khīṇā viddhastā vinalikātā” ti

(A. ii. 39)

ettha tebbhumakaṇ ca kammaṇ avasesā ca akusalā dhammā. “Diṭṭhadhammikānaṇ āsavānaṇ saṇṇvarāya, samparāyikānaṇ āsavānaṇ paṭighātāyā” ti (Vin. iii. 21) ettha parūpavāda-

¹ C 1, C 2, C 4 andaje.

vippaṭṭisāra-vadhabandhādayo c' eva apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā upaddavā.

7. [6³¹] Te pan' ete āsavā yattha yathā āgatā, tattha tathā veditabbā. Ete hi Vinaye tava, "Diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, saṃparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā" ti (Vin. iii. 21) dvedhā āgatā. Saḷāyatane, "Tayo 'me, āvuso, āsavā: kāmāsavo, bhavāsavo, avijjāsavo" ti (S. iv. 256) tidhā āgatā. Aññesu ca suttantesu, Abhidhamme ca te eva diṭṭhāsavena saha catudhā āgatā. Nibbedhikapariyāye, "Atthi, bhikkhave, āsavā niraya-gāmaṇīyā¹ atthi āsavā tiracchānayaṇigāmaṇīyā,¹ atthi āsavā pettivisaṃsāra-gāmaṇīyā,¹ atthi āsavā manussaloka-gāmaṇīyā,¹ atthi āsavā deva-loka-gāmaṇīyā" ti (A. iii. 414) pañcadhā āgatā. Chakkanipāte, "Atthi, bhikkhave, āsavā saṃvarā pahātā" ti (cf. A. iii. 387) ādinā nayena chaddhā āgatā. Imasmiṃ pana sutte te yeva dassanā pahātābhehi saddhiṃ sattadhā āgatā ti. Ayaṃ tāva āsavapade vacanatto c' eva pabbhedo ca.

8. [6³¹] Saṃvarapade pana saṃvarayati ti *saṃvaro*. Pida-hati, nivāreti, pavattituṃ na deti ti attho. Tathā hi, "Anu-jānāmi, bhikkhave, divā paṭisalliyantaṃ dvāraṃ saṃvaritvā paṭisalliyitun" ti (Vin. iii. 39);

"Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi paññāy' ete pithiyare" ti (Sn. 1035) ādisu pidhānatthena saṃvaram āha. Svāyaṃ saṃvaro pañcavidho hoti: sīlasaṃvaro, sati-ñāṇa-khanti-viriyasaṃvaro ti. Tattha, "Iminā pātimokkhasaṃvarena upeto" ti (Vbh. 246) ayaṃ sīlasaṃvaro. Pātimokkhasīlaṃ hi ettha saṃvaro ti vuttaṃ. "Cakkhundriye saṃvaram āpajjati" ti (Vbh. 248) ādisu satisaṃvaro. Sati h' ettha saṃvaro ti vuttā.

"Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi paññāy' ete pithiyare" ti (Sn. 1035) ayaṃ ñāṇasaṃvaro. Ñāṇaṃ h' ettha pithiyare ti iminā pidhānatthena saṃvaro ti vuttaṃ. "Khamo hoti sītassā" (M. i. 10) "Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti" ti (M. i. 11) ādinā pana nayena idh' eva khanti-viriyasaṃvarā āgatā. Tesaṃ ca sabbāsava-saṃvarapariyāyan ti iminā uddesena saṃgahītattā saṃvarabhavo veditabbo. Api ca pañcavidho

¹ C 3 and *Tīkā*, °gāminiyā; *The A. Text*, gamaniyā; C 4 gamaniyā.

pi ayaṇ saṇvaro idha āgato yeva. Tattha khanti-viriyasaṇvarā tāva vuttā yeva. “So tañ ca anāsanaṇ, tañ ca agocaraṇ” ti ayaṇ pan’ ettha silasaṇvaro. “Paṭisaṅkhā yoniso cakkhundriyasaṇvarasaṇvuto” ti ayaṇ satisaṇvaro. Sabbattha paṭisaṅkhā ñāsaṇvaro ti. Agahitaḡaḡaḡena pana dassanaṇ,¹ paṭisevanā, bhāvanā ca ñāsaṇvaro. Pariyanti etena dhammā ti *pariyāyo*. Uppattiṇ nirodhaṇ vā gacchanti ti vuttaṇ hoti. Ettāvatā sabbāsavaṇvarapariyāyaṇ ti ettha yaṇ vattabbaṇ, taṇ vuttaṇ hoti.

9. [7⁴] Idāni *jānato ahaṇ* ti ādisu *jānato* ti jānantaṇsa. *Passato* ti passantaṇsa. Dve pi paḡāni ekaṭṭhāni, byañjanaṇ eva nānā.² Evaṇ sante pi *jānato* ti ñāṇalakkaḡaṇ upādāya puggalaṇ niddisaṇti. Jāṇanalakkaḡaṇ hi ñāṇaṇ. *Passato* ti ñāṇappabhāvaṇ upādāya. Passanappabhāvaṇ hi ñāṇaṇ. Ñāṇasamaṇḡi puggalo, cakkhumā viya cakkhunā rūpāni, ñāṇena vivaṭe dhamme passaṇti. Api ca yoniso manasikāraṇ uppādetuṇ jānato, ayaṇiso manasikāro yaṭhā na uppajjaṇti evaṇ passato ti. Ayam ettha saro. Keci pan’ ācariyā bahū papañce bhaṇanti. Te imasmiṇ atthe na yujjaṇti.

10. [7⁴] *Āsavānaṇ khayaṇ* ti āsavappahānaṇ, āsavānaṇ accantaḡakkhaya-samuppādaṇ, khīṇākāraṇ, natthibhāvaṇ ti. Ayam eva hi imasmiṇ ca sutte, “Āsavānaṇ khayā anāsavaṇ cetovimuttaṇ” ti (M. i. 284) ādisu ca āsavakkhayaṭtho. Aññaṇtra pana magga-phala-nibbāṇāni pi āsavakkhayaṇ ti vuccanti. Tathā hi,

“Sekhassa sikkhamāṇassa ujumaggāṇusārino
khayaṇsmiṇ paṭhamaṇ ñāṇaṇ tato aññā anantaṇrā” ti
(It. 53)

ādisu maggo āsavakkhayaṇ ti vutto. “Āsavānaṇ khayā samaṇo hoti” ti (M. i. 284) ādisu phalaṇ.

“Paravajjāṇupassissa niccaṇ ujjhāṇasaññiṇo
āsavā tassa vadḡhanti āṇā so āsavakkhayaṇ” ti
(Dh. 253)

ādisu nibbāṇaṇ āsavakkhayaṇ ti vuttaṇ.

11. [7⁶] *No ajānato, no aṇpassato* ti, yo pana na jāṇāti na passaṇti, tassa no vadāmī ti attho. Etena ye ajānato aṇpassato

¹ C 1, C 2 dassanā.

² C 3, C 4 nāṇaṇ.

saṃvarādihi yeva suddhiṃ vadanti, te paṭikkhittā honti. Purimena vā padadvayena upāyo vutto; iminā anupāyapaṭi-sedho ti. Saṅkhepena c' ettha nāṇaṃ āsavasaṃvara-pariyāyo ti dassitaṃ hoti.

12. [7⁶] Idāni yaṃ jānato āsavānaṃ khayō hoti, taṃ dassetu-kāmo *kiṃ ca, bhikkhave, jānato* ti pucchāṃ ārabhi. Tattha jānanā bahuvīdhā. Dabbajātiko eva hi koci bhikkhu chattaṃ kātuṃ jānāti, koci cīvarādīnaṃ aññātaraṃ. Tassa īdisāni kam-māni vattasīse ṭhatvā karontassa sā jānanā magga-phalānaṃ padaṭṭhānaṃ na hoti ti na vattabbā. Yo pana sāsane pabba-jitvā vejjakammādīni kātuṃ jānāti, tass' evaṃ¹ jānato āsavā vadḍhanti yeva. Tasmā yaṃ jānato passato ca āsavānaṃ khayō hoti, tad eva dassento āha: *Yoniso ca manasikāraṃ, ayoniso ca manasikāraṃ* ti.

13. [7⁶] Tattha *yoniso manasikāro* nāma upāyamanasikāro, pathamanasikāro. Aniccādisu aniccan ti ādinā eva nayena saccānulomikena vā cittassa āvaṭṭanā anvāvaṭṭanā ābhogo samannāhāro manasikāro, ayaṃ vuccati yoniso manasikāro. *Ayoniso manasikāro* ti anupāyamanasikāro, uppathamanasi-kāro. Anicce niccan ti, dukkhe sukhan ti, anattani attā ti, asubhe subhan ti, ayoniso manasikāro, uppathamanasikāro; saccapaṭikkūlena vā cittassa āvaṭṭanā anvāvaṭṭanā ābhogo samannāhāro manasikāro, ayaṃ vuccati ayoniso manasikāro ti. Evaṃ yoniso manasikāraṃ uppādetuṃ jānato, ayoniso manasikāro ca yathā na uppajjati, evaṃ passato āsavānaṃ khayō hoti.

14. [7⁷] Idāni imass' ev' atthassa yuttiṃ dassento āha: *Ayoniso, bhikkhave—pe—pahīyanti* ti. Tena kiṃ vuttaṃ hoti? Yasmā ayoniso manasikāroto āsavā uppajjanti, yoniso manasikāroto pahīyanti, tasmā jānitabbaṃ: yoniso manasikāraṃ uppādetuṃ jānato, ayoniso manasikāro ca yathā na uppajjati, evaṃ passato āsavānaṃ khayō hoti ti. Ayaṃ tāv' ettha saṅkhepavaṇṇanā.

15. [7⁷] Ayaṃ pana vitthāro: Tattha *yoniso ayoniso* ti imehi tāva dvīhi padehi ābaddhaṃ² hoti upari sakalaṃ suttaṃ.

¹ U 3 eva.

² U 1, U 4 āvaṭṭaṇ.

Vaṭṭavivaṭṭavasena hi sakalaṇ¹ suttaṇ vuttaṇ. Ayoniso manasikāramūlakaṇ ca vaṭṭaṇ, yoniso manasikāramūlakaṇ vivaṭṭaṇ. Kathaṇ? Ayoniso manasikāro hi vaḍḍhamāno dve dhamme paripūreti: avijjāṇ ca bhavataṇhaṇ ca. Avijjāya ca sati avijjāpaccayā saṅkhārā—pe—dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Taṇhāya sati taṇhāpaccayā upādānaṇ—pe—samudayo hoti ti. Evam ayaṇ ayoniso manasikārabahulo puggalo, vātavegābhighātena vippanatṭhānāvā viya, Gaṅgāvatte patita-gokulaṇ viya, cakkayante niyutta-balivaddo viya ca punappunaṇ bhava-yoni-gati-viññānatṭhiti-sattāvāsesu āvaṭṭa-parivaṭṭaṇ karoti. Evaṇ tāva ayoniso manasikāramūlakaṇ vaṭṭaṇ. Yoniso manasikāro pana vaḍḍhamāno, “Yoniso manasikārasampannass’ etaṇ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṇ: ariyaṇ aṭṭhaṅgikaṇ maggaṇ bhāvēssati, ariyaṇ aṭṭhaṅgikaṇ maggaṇ bahulikarissatī” ti (S. v. 31) vacanato sammādiṭṭhippamukhaṇ aṭṭhaṅgikaṇ maggaṇ paripūreti. Yā ca sammādiṭṭhi sā vijjā ti tassa vijjuppādā avijjānirodhā saṅkhāranirodho—pe—evam etassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti ti. Evaṇ yoniso manasikāramūlakaṇ vivaṭṭaṇ veditabbaṇ.

16. [77] Evan imehi dvihi padehi ābaddhaṇ hoti upari sakalaṇ suttaṇ. Evaṇ ābaddhe c’ ettha, yasmā pubbe āsavappahānaṇ dassetvā pacchā uppatti vuccamānā na yujjati, na hi pahīnā puna uppajjanti, uppannānaṇ pana pahānaṇ yujjati; tasmā uddesapaṭilomato pi, *ayoniso, bhikkhave, manasikaroto* ti adim āha. Tattha ayoniso manasikaroto ti vuttapakāraṇ ayoniso manasikāraṇ uppādayato. *Anuppannā c’ eva āsavā uppajjanti* ti ettha ye pubbe appaṭiladdhapubbaṇ cīvarādiṇ paccayaṇ vā upaṭṭhāka-saddhivihārika-antevāsīnaṇ vā aññatarāṇ manuññavattthuṇ paṭilabbhitvā, taṇ subhaṇ sukhaṇ ti ayoniso manasikaroto, aññatarāṇ vā pana ananubhūtapubbaṇ ārammaṇaṇ yathā tathā vā ayoniso manasikaroto āsavā uppajjanti, te anuppannā uppajjanti ti veditabbaṇ. Aññathā hi anamatagge saṅsāre anuppannā nāma āsavā na santi. Anubhūtapubbe pi ca vatthumhi ārammaṇe vā yassa pakatisuddhiyā vā uddesa-paripucchā-pariyatti-navakamma-

¹ C 3 upari sakalasuttaṇ.

yonisomanasikāraṇaṃ vā aññataravasena pubbe anuppajjītvā pacchā tādīsena paccayena sahasā uppajjanti, ime pi anuppannā uppajjanti ti veditabbā. Tesu yeva pana vatthārammaṇesu punappunaṃ uppajjamānā, *uppannā pavaddhanti* ti vuccanti. Ito aññathā hi paṭhamuppannānaṃ vaddhi nāma n' atthi.

17. [7⁹] *Yoniso ca kho*,¹ *bhikkhave* ti ettha pana, yassa pakatissuddhiyā vā, seyyathā pi āyasmato Mahā-Kassapassa, Bhaddāya ca Kapilāniyā, uddesa-paripucchādīhi vā kāraṇehi āsavā n' uppajjanti; so² pajānāti: na kho me āsavā maggena samugghātāṃ gatā, handa nesāṃ samugghātāya paṭipajjissāmi³ ti. Tato maggabhāvanāya sabbe samugghāteti. Tassa te āsavā, *anuppannā na uppajjanti* ti vuccanti. Yassa pana kārakass' eva sato satisammosena sahasā āsavā uppajjanti tato saṃvegaṃ āpajjitvā yoniso padahanto te āsave samucchiṇḍati, tassa, *uppannā pahīyanti* ti vuccanti.

18. Maṇḍalārāmaṇāvāsī-Mahā-Tissabhūtittherassa viya. So kira tasmiṃ yeva vihāre uddesaṃ gaṇhāti. Ath' assa gāme piṇḍāya carato visabhāgārammaṇe kilesa uppajji. So taṃ vipassanāya vikkhambhetvā vihāraṃ agamāsi. Tassa' supinante pi taṃ ārammaṇaṃ upaṭṭhāsi. So, ayaṃ kilesa vaddhitvā apāyasaṃvattaniko hoti ti saṃvegaṃ janetvā ācariyaṃ āpucchitvā vihārā nikkhamma Mahā-Saṅgharakkhitattherassa santike rāgapaṭipakkhaṃ asubhakammaṭṭhānaṃ gaṇetvā gumbantaraṃ pavisitvā paṇsukūlacīvaraṃ paṭtharitvā nisajja anāgā-mimaggena pañcākāmaggaṇārāgaṃ chinditvā, utthāya ācariyaṃ vanditvā punadivase uddesamaggaṃ pāpuṇi.

Ye pana vattamānānuppannā, tesāṃ paṭipattiyā pahānaṃ nāma n' atthi.

19. [7¹⁰] Idāni uppannā ca āsavā pahīyanti ti idam eva padaṃ gaṇetvā ye te āsavā pahīyanti, tesāṃ nānappakārato aññam pi pahānakāraṇaṃ āvikātuṃ desanaṃ vitthārento, *atthi, bhikkhave, āsavā dassanā pahātabbā* ti ādim āha, yathā taṃ desanāpabhedakusalo Dhammarājā. Tattha *dassanā pahātabbā* ti dassanena pahātabbā. Esa nayo sabbattha.

¹ *M. text omits kho.*

² C 1, C 2, C 4 so ca jānāti.

³ C 3 paṭipajjāmi ti.

20. [7¹⁶] Idāni tāni padāni anupubbato vyākātukāmo *katame ca, bhikkhave, āsavā dassanā pahātabbā* ti pucchayaṇ katvā, Mūlapariyāya-vaṇṇanāyaṇ vuttanayaṇ' eva, *idha, bhikkhave assutavā puthujjano* ti puggalādhiṭṭhānaṇ desanaṇ ārabhi. Tattha, *manasikaraṇīye dhamme nappajjānāti* ti āvajjitabbe samannāharitabbe dhamme nappajjānāti. *Amana sikaṇīye* ti tabbiparīte. Esa nayo sesapadesu.

21. [7²⁶] Yasmā pana ime dhammā manasikaraṇīyā, ime amanasikaraṇīyā ti dhammato niyamo n' atthi, ākāraṇato pan' atthi; yen ākāreṇa manasi kayiramānā akusaluppatipadaṭṭhānā honti, ten' ākāreṇa na manasi kātabbā; yena kusaluppatipadaṭṭhānā honti, ten' ākāreṇa manasi kātabbā; tasmā *y' assa, bhikkhave, dhamme manasikaroto anuppanno vā kāmāsavo* ti ādim aha. Tattha *y' assā* ti ye assa, assutavato puthujjanaṇ. *Manasikaroto* ti āvajjayato, samannāharantassa. *Anuppanno vā kāmāsavo* ti ettha samuccayattho vāsaddo, na vikappattho. Tasmā yathā, “Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā dipadā vā—pe—Tathāgato tesāṇ aggamaṇ akkhāyati” ti (A. ii. 34) vutte, apadā ca dipadā cā ti attho. Yathā ca, “Bhūtānaṇ vā sattānaṇ ṭhitiyā, sambhavesiṇaṇ vā anuggahāyā” ti (M. i. 261) vutte, bhūtānaṇ ca sambhavesiṇaṇ cā ti attho. Yathā ca, “Aggito vā udakato vā mithubhedato vā” ti (D. ii. 88) vutte, aggito ca udakato ca mithubhedato cā ti attho. Evamaṇ idhāpi, anuppanno ca kāmāsavo uppajjati, uppanno ca kāmāsavo pavaḍḍhati ti attho daṭṭhabbo. Evaṇ sesesu.

22. [7²⁷] Ettha ca *kāmāsavo* ti pañcakāmaguṇiko rāgo. *Bhavāsavo* ti rupārūpabhavaṇ chandarāgo, jhānanikanti ca sassatucchedadiṭṭhisahagatā. Evaṇ diṭṭhāsavo pi bhavāsavo eva samodhānaṇ gacchati. *Avijjāsavo* ti catusu saccesu aññānaṇ. Tattha Kāmaguṇe assādato manasikaroto anuppanno ca kāmāsavo uppajjati, uppanno ca pavaḍḍhati. Mahaggaṭadhamme assādato manasikaroto anuppanno ca bhavāsavo uppajjati, uppanno ca pavaḍḍhati. Tīsu bhūmisu dhamme catubbipallāsa-padaṭṭhānabhāvena manasikaroto anuppanno ca avijjāsavo uppajjati, uppanno ca pavaḍḍhati ti veditabbo. Vuttanaya-paccanikato sukkapakkho vitthāretabbo.

kāraṇaṇ. Saddhammasavana-kalyāṇamittatādini tattha kāraṇāni. Na hi macchamaṇṣādini attano pakatiyā sugandhāni; abhisañkhārapaccayā pana sugandhāni pi honti.

27. [8⁵] *Kim nu kho ahosiṇ* ti jātiliṅguppattiyo nissāya, khattiyo nu kho ahosiṇ, brāhmaṇa-veśsa-sudda-gahaṭṭha-pabbajita-deva-manussānaṇ aṇṇataro ti kaṅkhati. *Kathaṇ nu kho* ti saṇṭhānākāraṇ nissāya, dīgho nu kho ahosiṇ, rassa-odāta-kaṇha-ppamānika-appamanikādīnaṇ aṇṇataro ti kaṅkhati. Keci pana, Issaranimmānādiṇ nissāya kena nu kho kāraṇena ahosiṇ ti hetuto kaṅkhati ti vadanti. *Kiṇ hutvā kiṇ ahosiṇ* ti jāti-ādini nissāya, khattiyo hutvā nu kho brāhmaṇo ahosiṇ—pe—devo hutvā manusso ti attano paramparaṇ kaṅkhati. Sabbath' eva pana *addhānaṇ* ti kālādhivacanam etaṇ. *Bhavissāmi nu kho na nu kho* ti sassa-tākāraṇ ca ucchedākāraṇ ca nissāya anāgate attano vijjamaṇataṇ ca avijjamaṇataṇ ca kaṅkhati. Sesam ettha vuttanayam eva.

28. [8¹²] *Etarahi vā paccuppannaṇ addhānaṇ* ti idāni vā patisandhim ādiṇ katvā cutipariyaṇtaṇ sabbam pi vattamānakālaṇ gahetvā. *Ajjhattaṇ kathaṅkathā hoti* ti attano khandhesv' eva vicikicchā hoti. *Ahaṇ nu kho asmī* ti attano atthibhāvaṇ kaṅkhati. Yuttaṇ pan' etan ti? Yuttaṇ ayuttan ti kā ettha cintā? Api c' ettha idaṇ vatthum pi udāharanti: Cullamātāya kira putto muṇḍo, mahāmātāya putto amuṇḍo. Taṇ puttaṇ muṇḍesuṇ. So vuṭṭhāya ahaṇ nu kho cullamātāya putto ti cintesi. Evaṇ ahaṇ nu kho 'smi ti kaṅkhā hoti.

29. [8¹³] *No nu kho 'smi* ti attano natthibhāvaṇ kaṅkhati. Tatrāpi idaṇ vatthu: Eko kira macche gaṇhanto udae ciraṭṭhānena sītibhūtaṇ attano ūruṇ maccho ti cintetvā pahari. Aparo susānapasse khettaṇ rakkhanto bhīto saṅkuṭito sayi. So paṭibujjhivā attano jaṇṇukāni dve yakkhā ti cintetvā pahari. Evaṇ no nu kho 'smi ti kaṅkhati.

30. [8¹⁴] *Kiṇ nu kho* ti khattiyo vā samāno attano khattiyabhāvaṇ kaṅkhati. Esa nayo sesesu pi. Devo pana samāno devabhāvaṇ ajānanto nāma n' atthi. So pi pana ahaṇ rūpi nu kho arūpi nu kho ti ādinā nayena kaṅkhati. Khattiyādayo kasmā na jānantī ti ce? Apaccakkhā tesāṇ tattha tattha

kule uppatti. Gahaṭṭhā pi ca Potalikādayo pabbajitasaññino; pabbajitā pi, kuppaṇ nu kho me kamman ti ādinā nayena gahaṭṭhasaññino; mauussā pi ca rājāno viya attani devasaññino honti.

31. [8¹⁴] *Kathaṇ nu kho 'smi* ti vuttanayam eva. Kevalaṇ ettha abbhantare jīvo nāma atthi ti gahetvā, tassa saṇṭhānā-kāraṇ nissāya, dīgho nu kho 'smi, rassa-caturassa¹-chalaṇsa-aṭṭhaṇsa-solaṇsa-sādināṇ aññatarappakāro ti kaṅkhaṇto kathaṇ nu kho 'smi ti kaṅkhatī ti veditabbo. Sarīrasaṇṭhānaṇ pana paccuppannaṇ ajānanto nāma n' atthi. *Kulo āgato, so kulaṇ gāmi bhavissati* ti attabhāvassa āgati-gatiṭṭhānaṇ kaṅkhatī.

32. [8¹⁵] Evaṇ soḷasappabhedāṇ vicikicchāṇ dassetvā, idāni yaṇ iminā vicikicchāsīsena diṭṭhāsavaṇ dassetuṇ ayaṇ desanā āraddhā, taṇ dassento, *tassa evaṇ ayoniso manasikaroto channaṇ diṭṭhīnaṇ* ti ādim āha. Tassa puggalassa yathā ayaṇ vicikicchā uppajjati evaṇ ayoniso manasikaroto tass' eva savi-cikicchassa ayoniso manasikārassa thāmagatattā channaṇ diṭṭhīnaṇ aññatarā diṭṭhi uppajjati ti vuttaṇ hoti.

33. [8¹⁷] Tattha sabbapadesu vāsaddo vikappattho. Evaṇ² vā diṭṭhi uppajjati ti vuttaṇ hoti. *Atthi me attā ti c'* ettha sassatadiṭṭhi sabbakālesu attano atthitaṇ gaṇhāti. *Saccato thelato* ti bhūtato ca thirato ca. Idaṇ saccan ti suṭṭhu dālha-bhāvenā ti vuttaṇ hoti. *N'atthi me attā* ti ayaṇ pana ucchedadiṭṭhi, sato sattassa tattha tattha vibhavaḡaḡaṇato. Atha vā, purimā pi tisu kālesu atthi ti gahaṇato sassatadiṭṭhi. Paccuppannam eva atthi ti gaṇhantī ucchedadiṭṭhi. Pac-chimā pi atitānāḡatesu n' atthi ti gaṇhato, bhassantā³ āhutiyo ti gahitadiṭṭhikānaṇ viya, ucchedadiṭṭhi. Atīte eva n' atthi ti gaṇhantī adhiccasamuppannikasaseva sassata-diṭṭhi.

34 [8²¹] *Attanā va attānaṇ sañjānāmī* ti saññākkhandha-sīsena khandhe attā ti gahetvā saññāya avasesakkhandhe sañjānato, iminā attanā imaṇ attānaṇ sañjānāmī ti hoti. *Attanā va anattānaṇ* ti saññākkhandhaṇ yeva attā ti gahetvā, itare cattāro pi anattā ti gahetvā saññāya te sañjānato evaṇ

¹ C 3 °caturassa-.

² C 3 Evaṇ vā evaṇ vā.

³ C 1, C 2 bhassantā.

hoti. Anattanā va attānan ti saññākkhandhaṇ anattā ti itare ca cattāro attā ti gahetvā saññāya te saññānato evaṇ hoti. Sabbā pi sassatucchedadiṭṭhiyo va.

35. [8²³] *Vado vedeyyo* ti ādayo pana sassatadiṭṭhiyā eva abhinivesākārā. Tattha vadatī ti *vado*. Vacīkammassa kārako ti vuttaṇ hoti. Veditatī ti *vedeyyo*. Jānāti, anubhavati cā ti vuttaṇ hoti. Kiṇ vedetī ti? *Tatra tatra kalyāṇapāpakānaṇ kammānaṇ vipākaṇ paṭisaṇvedetī*. *Tatra tatrā* ti tesu tesu yoni-gati-ṭhiti-nivāsa-nikāyesu, ārammaṇesu vā. *Nicco* ti uppādayavarahito. *Dhuvo* ti thiro, sārabbhūto. *Sassato* ti sabbakālīko. *Avipariṇāmadhammo* ti attano pakatibhāvaṇ avijahanadhammo; kakaṇṭako viya nānappakārataṇ na āpajjati. *Sassatisaman* ti, canda-suriya-samudda-mahāpaṭhavī-pabbatā lokavohārena sassatiyo ti vuccanti. Sassa-tiḥi samaṇ sassatisamaṇ. Yāva sassatiyo tiṭṭhanti tāva tath' eva ṭhassatī ti gaṇhato evaṇ diṭṭhi hoti.

36 [8²⁷] *Idaṇ vuccatī, bhikkhave, diṭṭhigatan* ti ādisu, *idaṇ* ti idāni vattabbassa paccakkhanidassanaṇ. Diṭṭhigatasambandhena idaṇ vuttaṇ, na diṭṭhisambandhena. Ettha hi diṭṭhi yeva *diṭṭhigataṇ*, guthagataṇ viya. Diṭṭhisu vā gataṇ idaṇ dassanaṇ dvāsaṭṭhidiṭṭhi-antogadhattā ti pi *diṭṭhigataṇ*. Diṭṭhiyā vā gataṇ *diṭṭhigataṇ*. Idaṇ hi atthi me attā ti ādi diṭṭhiyā gamanamattam eva. N' atth' ettha attā vā nicco vā koci ti vuttaṇ hoti. Sā cāyaṇ¹ diṭṭhi dunniggamanaṭṭhena *gahanaṇ*²; duratikkamanaṭṭhena sappaṭibhayaṭṭhena ca *kantāro*, dubbhikkhakantāra-vālakantārādayo viya; sammā-diṭṭhiyā vinivijjanaṭṭhena vilomaṭṭhena vā *visūkaṇ*; kadāci sassatassa kadāci ucchedassa gahanaṇato virūpaṇ phanditaṇ ti *vipphanditaṇ*; bandhanaṭṭhena *saṇyojanaṇ*. Ten' āha: *Diṭṭhigataṇ*³ . . . *diṭṭhisanyaṇjanan* ti.

37. [8²⁹] *Idān' assā*⁴ tam eva bandhanaṭṭhaṇ dassento *diṭṭhisanyaṇjanasanyutto* ti ādim āha. Tassāyaṇ saṅkhepattho: Iminā diṭṭhisanyaṇjanena sanyutto puthujjano etehi jāti-ādīhi na parimuccati. Kiṇ vā bahunā? Sakalavaṭṭa-dukkhato pi na muccatī ti.

¹ C 1, C 2, C 4 Svāyaṇ.

² C 3, C 4 gahanaṇ.

³ C 3, C 4 Diṭṭhigahanaṇ.

⁴ C 1 and C 2 assa.

38. [8³²] Eyaṃ chappabhedayaṃ diṭṭhāsavaṃ dassetvā, yasmā sīlabbataparāmāso kāmāsavādi-vacanena' eva dassito hoti, kāmasukhatthaṃ hi bhavasukhaṃ; bhava-visuddhi-atthaṃ ca avijjāya abhibhūtā ito bahiddhā samaṇa-brāhmaṇā sīlabbatāni parāmasanti; tasmā taṃ adassetvā, diṭṭhigahaṇena vā tassa gahitattā pi taṃ adassetvā va, idāni yo puggalo dassa-nā pahātabbe āsave pajahati, taṃ dassetvā tesāṃ āsavānaṃ pahānaṃ dassetuṃ, pubbe vā ayoṇiso manasikaroto puthujjanassa tesāṃ uppattiṃ dassetvā, idāni tabbiparītassa pahānaṃ dassetuṃ, *sulavā ca kho, bhikkhave* ti ādim āha. 'Tass' attho yāva, *so idaṃ dukkhaṃ* ti āgacchati, tāva heṭṭhā vuttanayena ca vuttapaccanīkanayena ca veditabbo. Paccanīkanayena ca subbākārena ariyadhammassa akovida-avinīta-paccanīkato ayaṃ sutavā ariyasāvako ariyadhammassa kovido ariyadhamme suvinīto ti veditabbo. Api ca kho sikkhāppattavipassanato¹ pabhūti yāva gotrabhu tāva tadanurūpena atthena ayaṃ ariyasāvako veditabbo.

39. [9⁴⁷] *So idaṃ dukkhaṃ ti yoniso manasikaroti* ti ādisu pana ayaṃ atthavibhāvanā: So catusaccakammaṭṭhāniko ariyasāvako taṇhāvajjā tebhūmakā khandhā dukkhaṃ,² taṇhā dukkhasamudayo, ubbhūtaṃ appavatti nirodho, nirodhasampāpako maggo ti evaṃ pubbe va ācariyasāntike ugga-hitacatusaccakammaṭṭhāno³ aparena samayena vipassanā-maggaṃ ārūlho⁴ samāno te tebhūmake khandhe idaṃ dukkhaṃ ti yoniso manasikaroti, upāyena pathena samannāharati c' eva vipassati ca. Ettha hi yāva sotāpattimaggo tāva manasikārasīsen' eva vipassanā vuttā. Yā paṇāyaṃ tass' eva dukkhassa samuṭṭhāpikā pabhāvikā taṇhā, ayaṃ samudayo ti yoniso manasikaroti. Yasmā pana idaṃ dukkhaṃ ca samudayo ca idaṃ tṭhānaṃ patvā nirujjhanti, nappavattanti, tasmā yadidaṃ nibbānaṃ nāma, ayaṃ dukkhanirodho ti yoniso manasikaroti. Nirodhasampāpakaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ti yoniso manasikaroti, upāyena pathena samannāharati c' eva vipassati ca.

¹ C 3 °vipassanāto.

² C 1, C 2, C 4 dukkhā.

³ C 3, C 4 uggaḥita°.

⁴ C 3 samārūlho.

40. Tatrāyaṇ upāyo: Abhiniveso nāma vaṭṭe hoti, vivaṭṭe n' atthi. Tasmā ayaṇ, "Atthi imasmiṇ kāye paṭhavīdhātu, apodhātū" ti (M. i. 57) ādinā nayena sakasantatiyaṇ cattāri bhūtāni tadanusārena upādā-rūpāni ca pariggaḥetvā ayaṇ rūpakkkhandho ti vavatthapeti. Taṇ vavatthāpayato uppanne tadārammane cittacetasike dhamme ime cattāro arūpakkkhandhā ti vavatthapeti. Tato ime pañcakkhandhā dukkhan ti vavatthapeti. Te pana saṅkhepato nāmañ ca rūpañ cā ti dve bhāgā eva honti. Idañ ca nāmarūpaṇ sahetu-sappaccayā¹ uppajjati, tassa ayaṇ hetu ayaṇ paccayo ti avijjā-bhavataṇhā-kammābhārādi ke hetupaccaye vavatthapeti. Tato tesāṇ paccayānañ ca paccayuppannadhammānañ ca yathāva-sarasa-lakkhaṇaṇ vavatthapetvā, ime dhammā ahutvā honti ti aniccalakkhaṇaṇ āropeti. Udayavyayapīlittā dukkhā ti dukkhalakkhaṇaṇ āropeti. Avasavattanato anattā ti anattalakkhaṇaṇ āropeti. Evaṇ tīni lakkhaṇāni āropetvā paṭipāṭiyā vipassanaṇ pavattento sotāpattimaggaṇ pāpuṇāti. Tasmiṇ khaṇe cattāri saccāni ekapaṭivedhen' eva paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti. Dukkhaṇ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṇ pahānapaṭivedhena, nirodhaṇ sacchikiriyaṇ paṭivedhena, maggaṇ bhāvanāpaṭivedhena. Dukkhañ ca pariññābhisamayenābhisameti—pe—maggaṇ bhāvanābhisamayena abhisameti. No ca kho aññamaññaena ñāṇena. Ekaññāṇen' eva hi esa nirodhaṇ ārammaṇato, sesāni kiccato paṭivijjhati c' eva abhisameti ca. Na hi 'ssa tasmiṇ samaye evaṇ hoti: Ahaṇ dukkhaṇ parijānāmī ti vā—pe—maggaṇ bhāvemī ti vā ti. Api ca khv' assa ārammaṇaṇ katvā paṭivedhavasena nirodhaṇ sacchikaroto yeva taṇ ñāṇaṇ dukkhaṇ pariññākiccā pi samudayaṇ pahānakiccā pi maggabhāvanākiccā pi karoti yeva.

41. [9²⁰] *Tass' evaṇ upāyena yoniso manasikaroto tīni saṇyojanāni pahīyanti: visativatthukā sakkāyaditthi, atthavatthukā vicikicchā, silena suddhi vatena suddhi ti sīlavatānaṇ parāmasanako sīlabbataparāmāso ti. Tattha catusu āsavesu sakkāyaditthi-sīlabbataparāmāsā ditthāsavena saṅgahitattā āsavā c' eva saṇyojanā ca. Vicikicchā saṇyojanam eva, na*

¹ C 3 sappaccayaṇ.

āsavo. Dassanā pahātabbā āsavā ti ettha ca pariyāpannattā pana āsavā ti.

42. [9²²] *Ime vuccanti dassanā pahātabbā* ti ime sakkāya-ditṭhi-ādayo dassanā pahātabbā nāma āsavā ti dassento āha. Atha vā, yā ayaṃ channaṃ ditṭhinaṃ aññatarā ditṭhi uppajjati ti evaṃ sarūpen' eva sakkāyaditṭhi vibhattā, taṃ sandhāy' āha: *Ime vuccanti, bhikkhave* ti. Sā ca yasmā saha-jātapa-hānekaṭṭhehi saddhiṃ pahīyati, ditṭhāsava¹ pahīyamāne taṃsaha-jāto vā catusu ditṭhisampayuttacittesu kāmāsavo pi avijjāsavo pi pahīyati, pahānekaṭṭho² pana catusu ditṭhivip-payuttesu nāgasupannādi-samiddhipatthanāvasena uppajjamāno bhavāsavo, ten' eva sampayutto avijjāsavo pi, dvīsu domanassacittesu pāṇātipātādi-nibhattako avijjāsavo pi, tathā vicikicchācittasampayutta-avijjāsavo pi ti evaṃ sabbathā pi avasesā tayo pi āsavā pahīyanti; tasmā bahuvacananid-deso kato ti evaṃ p' ettha attho veditabbo. Esa Porāṇaṇaṃ adhippayo.

43. [9²³] *Dassanā pahātabbā* ti dassanaṃ nāma sotāpattimaggo, tena pahātabbā ti attho. Kasmā sotāpattimaggo dassanaṃ? Paṭhamāṃ nibbānadassanato. Na nu gotrabhu paṭhamatarāṃ passatī ti? No na passati. Disvā kattabaṃ kiccaṃ pana na karoti, saṃyojanūnaṃ appahānato. Tasmā passatī ti na vattabbo. Yattha katthaci rājānaṃ disvā pi paṇṇākāraṃ datvā kiccānipphattiyā aditṭhattā, ajjāpi rājānaṃ na passamī ti vadanto gāma-vāsī puriso c' ettha nidassanaṃ.

44. [9²⁴] Evaṃ dassanena pahātabbe āsave dassetvā, idāni tadanantarudditṭhe saṃvarā pahātabbe dassetuṃ, *katame ca, bhikkhave, āsavā saṃvarā pahātabbā* ti āha. Evaṃ sabbattha sambandho veditabbo. Ito paraṃ hi atthamattam eva vaṇṇayissāma.

45. Na nu ca dassanena bhavanāyā ti imehi dvīhi appahātabbo āsavo nāma n' atthi, atha kasmā visuṃ saṃvarādihi pahātabbe dassetī ti? Saṃvarādihi pubbabhāge vikkhambhitā āsavā catuhi maggehi samugghātaṃ gacchanti. Tasmā tesāṃ maggānaṃ pubbabhāge imehi pañcah' ākārehi vikkham-

¹ C 3 ditṭhāsava hi.

² C 1, C 2, C 4 pahānekaṭṭhe.

bhanappahānaṃ dassento evam āha. Tasmā yo cāyaṃ vutto paṭhamo dassanamaggo yeva, idāni bhāvanānāmena vuccissanti tayo maggā, tesāṃ sabbesam pi ayaṃ pubbabhā-gapaṭipadā ti veditabbā.

46. [9²⁴] Tattha *idhā* ti imasmiṃ sāsane. *Paṭisaṅkhā* ti paṭisaṅkhāya. Tatthāyaṃ saṅkhāsaddo nāṇa-koṭṭhāsa-paññatti-gaṇanādisu¹ dissati. “Saṅkhāy’ ekaṃ paṭisevati” ti (A. iv. 354) ādisu hi nāṇe dissati. “Papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti” ti (M. i. 109) ādisu koṭṭhāse. “Tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ saṅkhā samaññā” ti (Dhs. 226) ādisu paññattiyaṃ. “Na sukaṃ saṅkhātun” ti (cf. S. ii. 181) ādisu gaṇanāyaṃ. Idha pana nāṇe daṭṭhabbo. *Paṭisaṅkhā yoniso* ti upāyena pathena paṭisaṅkhāya. Nātvā paccavekkhitvā ti attho. Ettha ca asaṃvare ādinavapaṭisaṅkhā, yoniso paṭisaṅkhā ti veditabbā. Sā cāyaṃ, “Varaṃ, bhikkhave, tattāya ayosālākāya ādittāya sampajalitāya sajotibhūtāya cakkhundriyaṃ sampalimaṭṭhaṃ, na tv’ eva cakkhuviññeyyesu rūpesu anubyañjanaso nimittagaho” ti (S. iv. 168) ādinā Ādittapariyāyena veditabbā.

47. [9²⁵] *Cakkhundriyasajvarasajvuto viharatī* ti ettha cakkhum eva indriyaṃ *cakkhundriyaṃ*. Sajvaraṇato *sajvaro*. Pidahanato, thakanato ti vuttaṃ hoti. Satiyā etaṃ adhivācanaṃ. Cakkhundriye saṃvaro *cakkhundriyasajvaro*; titthakāko, āvāṭakacchapo, vanamahiso ti ādayo viya.

48. Tattha kiṃ cāpi cakkhundriye saṃvaro vā asaṃvaro vā n’ atthi. Na hi cakkhuppasādaṃ nissāya sati vā muṭṭhasaccaṃ vā uppajjati. Api ca yadā rūpārammaṇaṃ cakkhussa āpāthaṃ āgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattuṃ uppajjitvā niruddhe kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati. Tato cakkhuviññānaṃ dassanakiccaṃ, tato vipākamanodhātu sampaṭicchana-kiccaṃ, tato vipākāhetukamanoviññānadhātu santīraṇakiccaṃ, tato kiriyāhetukamanoviññānadhātu votthapanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati. Tadanantaraṃ javanaṃ javati. Tatthāpi n’ eva bhavaṅgasamaye na āvajjanādīnaṃ aññatarasamaye saṃvaro vā asaṃvaro vā atthi. Javanakkhaṇe pana sace

¹ C 3 -gaṇanāsu.

dussilyaṇ vā mutṭhasaccaṇ vā aññāṇaṇ vā akkhanti vā kosaj-
jaṇ vā uppajjati, asaṇvareṇa¹ hoti. Evaṇ honto pi² so cakkhun-
driye asaṇvareṇa ti vuccati. Kasu³? Yasmā tasmiṇ sati
dvāraṇ pi aguttaṇ hoti, bhavaṇṇaṇ pi, āvajjanādāni vithi-
cittāni pi. Yathā kiṇ? Yathā nagare catusu dvāreṇa asaṇ-
vareṇa, kiṇ cāpi anto gharadvāra-kotṭhaka-gabbhādayo
susaṇvutā, tathā pi antonagare sabbaṇ bhaṇḍaṇ arakkhitaṇ
agopitaṇ eva hoti. Nagaradvāreṇa⁴ hi pavisitvā corā yaṇ
icchanti, taṇ kareyyuṇ. Evam eva javane dussilyādisu
uppannesu, tasmiṇ asaṇvare sati dvāraṇ pi aguttaṇ hoti,
bhavaṇṇaṇ pi, āvajjanādāni vithicittāni pi³ ti.

49. Tasmiṇ pana silādisu uppannesu dvāraṇ pi guttaṇ hoti.
bhavaṇṇaṇ pi, āvajjanādāni vithicittāni pi. Yathā kiṇ?
Yathā nagaradvāreṇa² susaṇvareṇa, kiṇ cāpi anto gharādayo
asaṇvutā, tathā pi antonagare sabbaṇ bhaṇḍaṇ surakkhitaṇ
sugopitaṇ eva hoti. Nagaradvāreṇa² pihitesu corāṇaṇ pavese
n' atthi. Evam eva javane silādisu uppannesu dvāraṇ pi
guttaṇ hoti, bhavaṇṇaṇ pi, āvajjanādāni vithicittāni pi.
Tasmā javanakkhaṇe uppajjamāno pi⁴ cakkhundriyasaṇvareṇa
ti vutto. Idha cāyaṇ satisaṇvare adhippeto ti veditabbo.

50. [9²⁵] Cakkhundriyasaṇvareṇa saṇvuto *cakkhundriya-
saṇvara-saṇvuto*. Upeto ti vuttaṇ hoti. Tathā hi, “Pāti-
mokkhasaṇvara-saṇvuto” ti (Vbh. 244) imassa vibhaṇṇe,
“Iminā pātimokkhasaṇvareṇa upeto hoti—pe—saman-
nāgato” ti (Vbh. 246) vuttaṇ. Taṇ ekajjhaṇ katvā, cak-
khundriyasaṇvareṇa saṇvuto *cakkhundriyasaṇvara-saṇvuto*
ti evam attho veditabbo. Atha vā, saṇvari ti saṇvuto.
Thakesi pidaḥi ti vuttaṇ hoti. Cakkhundriye saṇvarasaṇvuto
ti *cakkhundriya-saṇvarasaṇvuto*. Cakkhundriyasaṇvutaṇ sa-
tikavāṭaṇ cakkhudvāre, gharadvāre kavāṭaṇ viya, saṇvari,
thakesi, pidaḥi ti vuttaṇ hoti. Ayam eva c' ettha attho
sundarataro. Tathā hi cakkhundriyasaṇvaraṇ asaṇvutassa
vihārato, saṇvutassa viharato ti ctesu padesu ayam eva attho
dissati ti. *Viharatī* ti, evaṇ cakkhundriyasaṇvara-saṇvuto
yena kenaci iriyāpatha-vihāreṇa viharatī.

¹ C 3 pana.

² C 3 Nagaradvārehi pavisitvā.

³ C 3 pi, and omits ti.

⁴ C 3 omits pi.

51. [9²⁶] *Yaṇ hi 'ssā* ti ādimhi, yaṇ cakkhundriyasāṇvaraṇ assa bhikkhuno asaṇvutassa athaketvā apidahitvā viharan-tassā ti evam attho veditabbo. Atha vā, yekārassa yaṇ t ādeso. Hikāro ca padapūraṇo. Ye assā ti attho. *Uppaj-jeyyun* ti nibbatteyyun. *Āsavā vighātapariḷāhā* ti cattāro āsavā ca aññe ca vighātakarā kilesapariḷāhā, vipākapariḷāhā vā. Cakkhudvāre hi iṭṭhārammaṇaṇ āpāthagataṇ kāmassā-davasena assādayato abhinandato kāmāsavo uppajjati. Īdisaṇ aññasmim pi sugatibhave labhissāmī ti bhavapatthanāya assādayato bhavāsavo uppajjati. Satto ti vā sattassā ti vā gaṇhantassa diṭṭhāsavo uppajjati. Sabbeḥ' eva sahaajātaṇ aññānaṇ avijjāsavo ti cattāro āsavā uppajjanti. Tehi sampa-yuttā apare kilesā vighātapariḷāhā, āyatiṇ vā tesāṇ vipākā, te pi hi asaṇvutass' eva viharato uppajjeyyun ti vuccanti. *Evay'sa te* ti evaṇ assa te. Evaṇ etena upāyena na honti, no aññathā ti vuttaṇ hoti. Esa nayo *paṭisaṅkhā yoniso sotindri-yasaṇvara-saṇvuto* ti ādisu.

52. [10²] *Ime vuccanti āsavā saṇvarā pahātabbā* ti, ime¹ chasu dvāresu cattāro cattāro katvā catuvisati āsavā saṇ-varena pahātabbā ti vuccanti. Sabbatth' eva c' ettha satisaṇvaro eva saṇvaro ti veditabbo.

53. [10⁵] *Paṭisaṅkhā yoniso cīvaran* ti ādisu yaṇ vattabbaṇ, taṇ sabbaṇ Visuddhimagge² Silakathāyaṇ vuttam eva. *Yaṇ hi 'ssā* ti yaṇ cīvaraṇ piṇḍapātādisu vā aññatarāṇ assa. *Apaṭisevato* ti evaṇ yoniso apaṭisevantassa. Sesāṇ vuttana-yam eva. Kevalaṇ pan' ettha aladdha-cīvarādiṇ³ patthayato laddhaṇ vā assādayato kāmāsavassa uppatti veditabbā. Īdisaṇ aññasmim pi sampattibhave sugatibhave labhissāmī ti bhavapatthanāya assādayato bhavāsavassa; ahaṇ labhāmī, na labhāmī ti vā, mayhaṇ vā idan ti attasaññaṇ avijahato diṭṭhāsavassa uppatti veditabbā. Sabbeḥ' eva pana sahaajāto avijjāsavo ti evaṇ catunnaṇ āsavānaṇ uppatti, vipākapari-ḷāhā ca navavedanuppadanato veditabbā.⁴ *Ime vuccanti, bhikkhave, āsavā paṭisevanā pahātabbā* ti ime ekamekaṣmiṇ

¹ C 2, C 4 imesu.

² *Visu.* pp. 30-35.

³ C 3 aladdhaṇ cīvarādiṇ.

⁴ C 3 pi veditabbā; C 4 ca veditabbā.

paccaye cattāro cattāro katvā solasa āsavā iminā nāpasaj-
varasaṅkhātena paccavekkhapaṭisevanena pahātabbā ti
vuccanti.

54. [10²⁵] *Paṭisaṅkhā gomiso khamo hoti sītassā* ti upāyena
pathena paccavekkhitvā khantā hoti sītassa, sītaṃ khamati,
sahati; na avīrapuriso viya appamattakena pi sītena calati,
kampati, kammaṭṭhānaṃ vijahati. Api ca kho Lomasā-
Nāgattothero viya anappakenāpi sītena phuṭṭho na calati,
na kampati, kammaṭṭhānaṃ eva manasikaroti. Thero kira
Cetiyaṭṭhāte Piyaṅguguhāya padhānaghare viharanto anta-
ratṭhake himapātasamaye lokantarikaniraye paccavekkhitvā
kammaṭṭhānaṃ avijahanto va abbhokāse vītinānesi. Evaṃ
uṇhādisu pi atthayojanā veditabbā. Kevalaṃ hi yo bhikkhu
adhimattaṃ pi uṇhaṃ sahati, sv' eva thero viya, ayaṃ
khamo uṇhassā ti veditabbo. Thero kira giṇhasamaye
pacchābhattaṃ bahicaṅkame nisīdi kammaṭṭhānaṃ manasi-
karonto. Sedā pi 'ssa kacchehi mucanti. Atha naṃ ante-
vāsiko āha: Idha, bhante, nisīdatha, sītaḥ okaso ti. Thero,
uṇhabhayaṃ ev' amhi, āvuso, idha nisīno ti Avīcimahā-
nirayaṃ paccavekkhitvā nisīdi yeva. *Uṇhaṃ* ti e' ettha
aggisantāpo va veditabbo. Suriyasantāpavasena paṇ' etaṃ
vatthu veditabbaṃ.

55. [10²⁶] Yo ca dve tayo vāre bhattaṃ vā pāṇiyaṃ vā ala-
bhamāno pi anamatagge saṃsāre attano pettisavayuppattiṃ
paccavekkhitvā avedhento kammaṭṭhānaṃ na vijahati yeva;
adhimattehi daṇṣamakasa-vātātapasamphassehi phuṭṭho vā
pi tiracchānuppattiṃ paccavekkhitvā avedhento kammaṭṭhā-
naṃ na vijahati yeva; siriṇṣapasaṃphassena phuṭṭho vā pi
anamatagge saṃsāre sīhavyagghādi-mukhesu anekavāraṃ
parivattitapubbabbhāvaṃ paccavekkhitvā avedhento kammaṭ-
ṭhānaṃ na vijahati yeva, Padhāniyatthero viya; ayaṃ *kha-
mo jighacchūya—pe—siriṇṣapasaṃphassānaṃ* ti veditabbo.
Theraṃ kira Khaṇḍacela-vihāre Kaṇikāra-padhānaghare
Ariyavaṇsaṃ suṇantaṃ ghoraviśo sappo dasi. Thero jānitvā
pi pasannacitto nisīno dhammaṃ yeva suṇāti. Viśa-
vego thaddho ahosi. Thero upasampadamandaṇaṃ ādiṃ
katvā sīlaṃ paccavekkhitvā, parisuddhasilo 'mhi ti pītiṃ
uppādesi. Saha pīuppādā viśaṃ nivattitvā paṭhaviṃ pāvīsi.

Thero tatth' eva cित्तेkaggataṇ labhitvā vipassanaṇ vadḍhetvā arahattaṇ pāpuṇi.

56. [10²⁷] Yo pana akkosavasena durutte, duruttattā yeva ca durāgate, api antimavatthusahite vacanapathe sutvā khaṇṭigūṇaṇ yeva paccavekkhitvā na vedhati, Dīghabhāṇaka-Abhayatthero viya; ayaṇ *khamo duruttānaṇ durāgatānaṇ vacanapathānaṇ* ti veditabbo. Thero kira paccayasantosa-bhāvanāramatāya mahā-ariyaṇṣapaṭipadaṇ kathesi. Sabbo Mahāgamo āgacchati. Therassa mahāsakkāro uppajji. Taṇ aññataro mahāthero adhivāsetuṇ asakkonto, Dīghabhāṇako Ariyaṇṣaṇ kathemī ti sabbarattiṇ kolahalaṇ karotī ti ādihi akkosi. Ubho pi ca attano attano vihāraṇ gacchantā gāvuta-mattaṇ ekaṇṭhaṇ' eva agamaṇsu. Sakalagāvutaṇ pi so taṇ akkosi yeva. Tato yattha dvinnaṇ vihārānaṇ maggo bhijjati, tattha ṭhatvā Dīghabhāṇakatthero taṇ vanditvā, esa bhante, tumhākaṇ maggo ti āha. So asuṇanto viya agamāsi. Thero pi vihāraṇ gantvā pāde pakkhāletvā nisīdi. Tam enaṇ antevāsiko, kiṇ, bhante, sakalagāvutaṇ paribhāsantaṇ na kiñci avocutthā ti āha. Thero, khanti yeva, āvuso, mayhaṇ bhāro, na akkhanti, ekaṇṭhaṇ pi kammatṭhānaviyogaṇ na passāmī ti āha. Ettha ca vacanam eva *vacanapatho* ti veditabbo.

57. [10²⁸] Yo pana uppannā sārīrikā vedanā dukkhamanaṭṭhena dukkhā, bahalaṭṭhena tippā, pharusatṭhena kharā, tikhiṇaṭṭhena kaṭukā, assādavirahitato¹ asātā, manaṇ avaḍḍhanaṇ amanāpā, pāṇaharaṇasamatthataṇ pāṇaharā adhivāseti yeva,² na vedhati, evaṇ sabhāvo hoti, Cittalapabbate Padhāniyatthero viya; ayaṇ *uppannānaṇ—pe—adhivāsa-kaṇṭhiko* ti veditabbo. Therassa kira rattiṇ padhānena vītināmetvā ṭhitassa udaravāto uppajji. So taṇ adhivāsetuṇ asakkonto āvattati parivattati. Tam enaṇ caṅkamanapasse ṭhito piṇḍapātikatthero³ āha: Āvuso, pabbajito nāma adhivāsanasiḷo hoti ti. So, sādhu bhante ti adhivāsetvā niccalo⁴ sayi. Vāto nābhito yāva hadayaṇ phālesi. Thero vedanaṇ

¹ C 3, C 4 assādavirahato.

² C 3 so yeva.

³ C 3, C 4 piṇḍapātiya°.

⁴ C 3 niccalo va.

vikkhambhetvā vipassanto muhuttēna anāgāmi hutvā parinibbāyī ti.

58. [10³⁰] *Yañ hi 'ssā* ti sītādisu yañ kiñci ekadhammam pi assa. *Anādhivāsayato* ti anādhivāsentassa, akkhamantassa. Sesaṇ vuttanayam eva. Āsavuppatti pañ' ettha evaṇ veditabbā: Sītena phutṭhassa uṇhaṇ patthayato kāmāsavo upajjati. Evaṇ sabbattha. N' atthi no sampattibhave sugatibhave sītaṇ vā uṇhaṇ vā ti bhavaṇ patthentassa bhavāsavo. Mayhaṇ sītaṇ uṇhaṇ ti gāho diṭṭhāsavo. Sabbeḥ' eva sampayutto avijjāsavo ti. *Ime vuccanti—pe—adhivāsanaṁ pahātā* ti ime sītādisu ekamekassa vasena cattāro cattāro katvā aneke āsavā imāya khantisañvarasañkhātāya adhivāsanaṁ pahātā ti vuccanti ti attho. Ettha ca yasmā ayaṇ khanti sītādayo dhamme adhivāseti, attano upari āropetvā vāseti yeva, na asahamānā hutvā nirassati, tasmā adhivāsanaṁ ti vuccati ti veditabbā.

59. [10³⁵] *Paṭisaṅkhā yoniso caṇḍaṇ hatthiṇ parivajjeti* ti, ahaṇ samaṇo ti caṇḍassa hatthissa āsanne na ṭhātābbaṇ. Tato nidānaṇ hi maraṇam pi siyā, maraṇamattam pi dukkhaṇ ti evaṇ upāyena pathena paccavekkhitvā caṇḍaṇ hatthiṇ parivajjeti, paṭikkamati. Esa nayo sabbattha. *Caṇḍaṇ* ti duṭṭhaṇ. Vālaṇ ti vuttaṇ hoti. *Khāṇun* ti khadiraḥkhāṇu-ādiṇ. *Kaṇṭakādhānaṇ* ti kaṇṭakānaṇ dhānaṇ. Yattha kaṇṭakā vijjhanti, taṇ okāsaṇ ti vuttaṇ hoti. *Sobbhaṇ* ti sabbato chinnataṇ. *Papāṭaṇ* ti ekato chinnataṇ. *Candaniṇaṇ* ti ucchiṭṭhodaka-gabbhamalādīnaṇ chaddanaṭṭhānaṇ. *Oligalīnaṇ* ti tesāṇ yeva kaddamādīnaṇ sandanokāsaṇ. Taṇ jaṇṇumattam pi asucibharitaṇ hoti. Dve pi c' etāni ṭhānāni amanussaduṭṭhāni honti. Tasmā tāni vajjettābbaṇi.

60. [11²] *Anāsane* ti ettha pana, ayuttaṇ āsanaṇ anāsanaṇ. Taṇ atthato, aniyatavatthukaṇ raho paṭicchannāsanaṇ ti veditabbā. *Agocare* ti etthāpi ayutto gocaro agocaro. So vesiyādibhedo pañcavidho.¹ *Pāpake mitte* ti lāmake dussile mittapatirūpake amitte. *Bhājantaṇ* ti sevamānaṇ. *Vinñū sabrahmacārī* ti paṇḍitā buddhisampannā sabrahmacārayo. Bhikkhūnaṇ etaṇ adhivacanaṇ. Te hi, ekaṇ kammaṇ, ekud-

¹ See Vbh. 247.

deso, samasikkhatā ti imaṇ brahmaṇ samānaṇ caranti, tasmā sabrahmacārī ti vuccanti. *Pāpakesu ṭhānesu* ti lā-makesu ṭhānesu. *Okappeyyun* ti saddaheyyun, addhā ayam āyasmā akāsi vā karissati vā ti.

61. [11⁶] *Yaṇ hi 'ssā* ti hatthi-ādisu yaṇ kiñci ekam pi assa. Sesaṇ vuttanayam eva. Āsavuppatti pan' ettha evaṇ vedītabba: Hatthi-ādinidānena dukkhena phuṭṭhassa sukhaṇ patthayato kāmāsavo uppajjati. N' atthi no sampattibhave sugatibhave idisaṇ dukkhaṇ ti bhavaṇ patthentassa bhavā-savo. Maṇ hatthi maddati, asso¹ ti gāho diṭṭhāsavo. Sabbeḥ' eva sampayutto avijjāsavo ti.

62. [11⁸] *Ime vuccanti—pe—parivajjanā pahātabbā* ti ime hatthi-ādisu ekekassa vasena cattāro cattāro katvā aneke āsavā iminā sīlasaṇvarasañkhātena parivajjanena pahātabbā ti vuccanti tī vedibbā.

63. [11¹¹] *Paṭisañkhā yoniso uppannaṇ kāmavitakkaṇ nādhivāseti* ti, iti pāyaṇ vitakko akusalo, iti pi sāvajjo, iti pi dukkhavipāko; “So ca kho attavyābādhāya pi saṇvattatī” ti (M. i. 115) ādinā nayena yoniso kāmavitakke ādīvaṇ paccavekkhitvā tasmiṇ tasmiṇ ārammaṇe uppannaṇ jātam abhinibbattaṇ kāmavitakkaṇ nādhivāseti, cittaṇ āropetvā na vāseti. Abbhantare vā na vāseti ti pi attho. Anādhivā-sento kiṇ karotī²? *Pajahati*, chaḍḍeti. Kiṇ kacavaṇaṇ viya piṭakenā ti? Na hi. Api ca kho taṇ³ *vinodeti*, tudati, vijjhati, nīharati. Kiṇ balivaddaṇ viya patodenā ti? Na hi. Atha kho⁴ *vyantīkaroti*, vigatantaṇ karoti, yathā 'ssa anto pi nāvasissati, antamaso bhavaṇgamattam pi, tathā naṇ karoti. Kathaṇ pana naṇ tathā karotī ti? *Anabhāvaṇ gameti*, anu anu abhāvaṇ gameti. Vikkhambhanappahānena yathā suvikkhambhito hoti tathā karotī ti vuttaṇ hoti. Esa nayo vyāpāda-vihīṇsāvitakkesu. Ettha ca *kāmavitakko* ti yo, “Kāmapaṭisaṇyutto takko vitakko . . . micchāsaṅkappo” ti (Vbh. 362) Vibhaṇge vutto. Esa nayo itaresu.

64. [11¹⁶] *Uppannuppanne* ti uppanne uppanne. Uppan-namatte yevā ti vuttaṇ hoti. Sakiṇ vā uppanne vinodetvā

¹ C 3 maṇ asso ti.

² C 3 karotī ti.

³ C 3 naṇ.

⁴ C 3 kho naṇ.

dutiyavāre ajjhupekkhitā na hoti; satakkhattum pi uppannuppanne vinodeti yeva. *Pāpake akusale* ti lāmakatṭhena pāpake, akosallatāya akusale. *Dhamme* ti te yeva kāmavitakkādayo; sabbe pi vā nava mahāvitakke. Tattha tayo vuttā eva. Avasesā, ñātivitakko,¹ janapadavitakko, amara-vitakko, parānuddayaapaṭisaṃyutto vitakko, labhasakkāra-silokapaṭisaṃyutto vitakko, anavaññattipaṭisaṃyutto vitakko ti ime cha (cf. Vbh. 356). *Yay hi'ssā* ti etesu vitakkesu yaṃ kiñci assa. Sesaṃ vuttanayaṃ eva. Kāmavitakko paṇ' ettha kāmāsavo eva. Tabbiseso bhavāsavo, taṃsampaṃyutto diṭṭhāsavo, sabbavitakkesu avijjā avijjāsavo ti evaṃ āsavupatti veditabbā.

65. [11²⁰] *Ime vuccanti—pe—vinodanā pahātabbā* ti ime kāmavitakkādivasena vuttappakārā āsavā, iminā tasmīṃ tasmīṃ vitakke ādinavapaccavekkhanasahitena viriyasaṃvarasañkhātana vinodanena pahātabbā ti vuccanti ti veditabbā.

66. [11²²] *Paṭisañkhā yoniso satisambojjhaṅgaṃ bhāveti* ti abhāvanāya ādinavaṃ bhāvanāya ca ānisaṃsaṃ upāyena paṭhena paccavekkhitvā satisambojjhaṅgaṃ bhāveti. Eṣa nayo sabbattha. Ettha ca kiñ cāpi ime uparimaggattaya-samayasaṃbhūtā lokuttarabojjhaṅgā eva adhippetā, tathā pi ādikammikānaṃ bojjhaṅgesu asammohatthaṃ lokiya-lokuttaramissakena tesāṃ nayaṃ atthavaṇṇanaṃ karissāmi. Idha pana lokiyanayaṃ pahāya lokuttaranayo eva gahetabbo Tattha satisambojjhaṅgaṃ ti ādinā nayaṃ vuttānaṃ sattanaṃ ādipadānaṃ yeva tāva,

Atthato lakkhaṇādihi kamato ca vinicchayo
anūnādhikato c' eva viññātabbo vibhāvinā.

67. [11²²] Tattha satisambojjhaṅge tāva saraṇatṭhena *sati*. Sā paṇ' esā upatṭhānalakkhaṇā, apilāpanalakkhaṇā vā. Vuttam pi h' etaṃ: “Yathā,² mahārāja, rañño bhaṇḍāgariko rañño sāpateyyaṃ apilāpeti, ettakaṃ, mahārāja, hiraññaṃ, ettakaṃ suvaṇṇaṃ, ettakaṃ sāpateyyaṃ ti. Evam eva kho,

¹ See Vbh. 346 and 356. For the explanation see *Sammo-havinodanā* 424-25 (P. G. M. Pitaka Press, 1902).

² The text of *Mūl.* slightly differs.

mahārāja, sati uppajjamānā¹ kusalākusala-savajjānavajja-hīnapanīta²-kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme apilāpeti: ime cattāro satipaṭṭhānā ” ti (Miln. 37) vitthāro. Apilāpanarasa. Kiccavasen’ eva hi ’ssā etaṇ lakkhaṇaṇ therena vuttaṇ. Asammoharasā vā. Gocarābhīmukhabbhāvapaccupaṭṭhānā. Sati eva sambojjhaṇgo *satisambojjhaṇgo*. Tattha bodhiyā bodhissa vā aṅgo ti *bojjhaṇgo*. Kin vuttaṇ hoti? Yā hi ayaṇ dhammasāmaggi, yāya lokiyalokuttaramaggakkhaṇe uppa-jamānāya līnuddhacca-paṭiṭṭhānāyūhana-kāmasukhattaki-lamathānuyoga-ucchedasassatābhinivesādīnaṇ anekesaṇ upadavānaṇ paṭipakkhabbhūtāya sati-dhammavicaya-viriya-pīti-passaddhi-samādhi-upekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatī ti katvā bodhī ti vuccati; bujjhatī ti kilesasantāna-niddāya utthahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānam eva vā sacchikarotī ti vuttaṇ hoti; yath’ āha: “Satta bojjhaṇge bhāvetvā³ anuttaraṇ sammā-sambodhiṇ abhisambuddho ” ti (D. ii. 83); tassā dhamma-sāmaggi-sāṅkhātāya bodhiyā aṅgo ti pi bojjhaṇgo, jhānaṅga-maggaṅgādayo viya. Yo p’ esa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatī ti katvā ariyasāvako bodhī ti vuccati, tassa bodhissa aṅgo ti pi bojjhaṇgo, senaṅga-rathaṅga-dayo viya. Ten’ āhu Porāṇā: “Bujjhanakassa puggalassa aṅgā ti vā bojjhaṅgā ” ti. Api ca, “Bojjhaṅgā ti ken’ aṭṭhena bojjhaṅga? Bodhāya saṇvattantī ti bojjhaṅga, bujjhantī ti bojjhaṅgā, anubujjhantī ti bojjhaṅgā, paṭibujjhantī ti bojjhaṅgā, sambujjhantī ti bojjhaṅgā ” (Ps. ii. 115) icc’ ādinā Paṭisambhidānāyenaṇapi bojjhaṅgattho veditabbo. Pasattho sundaro ca bojjhaṇgo sambojjhaṇgo. Evaṇ sati eva sambojjhaṇgo *satisambojjhaṇgo*. Taṇ *satisambojjhaṇgan* ti. Evaṇ tāva ekassa ādipadassa atthato lakkhaṇādīhi ca vinicchayo viññātabbo.

68. Dutiyādisu pana catusaccadhamme vicinātī ti *dhamma-vicayo*. So pavicayalakkhaṇo, obhāsanaraso, asammohapaccupaṭṭhāno. Virabhāvato, vidhinā irayitabbato ca *viri-yaṇ*. Taṇ paggahalakkhaṇaṇ, upatthambhanarasaṇ, anosī-

¹ C 1, C 4 sampajjamānā.

² C 3, C 4 hinappanīta-.

³ D. text yathābhūtaṇ bhāvetvā. See also D. iii. 101.

danapaccupatṭhānaṃ. Pīṇayati ti *pīṇi*. Sā pharaṇalakkhaṇā, tuṭṭhilakkhaṇā vā, kāyacittānaṃ pīṇanarasā, tesāṃ yeva odagayapaccupatṭhānā. Kāyacitta - daratha - passambhanato *passaddhi*. Sā upasamalakkhaṇā, kāyacittadaratha-nimmad-danarasā, kāyacittānaṃ aparipphandabhūta-sītibhāvapaccupatṭhānā. Samādhānato *samādhī*. So avikkhepalakkhaṇo, avisāralakkhaṇo vā, cittacetasikānaṃ sampiṇḍanaraso,¹ cittatṭhitipaccupatṭhano. Ajjhupekkhanato *upekkhā*. Sā paṭisaṅkhānalakkhaṇā, samavāhitalakkhaṇā vā, ūnadhikani-vāraṇarasā, pakkhapātūpacchedanarasā vā, majjhattabhāvapaccupatṭhānā. Sesāṃ vuttanayam eva. Evaṃ sesapaḍānam pi atthato lakkhaṇādihi ca vinicchayo viññātabbo.

69. Kamato ti ettha ca, “Satiṃ ca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmi” ti (S. v. 115) vacanato sabbesaṃ sesa-bojjhaṅgānaṃ upakārakattā satisambojjhaṅgo paṭhamāṃ vutto. Tato paraṃ “So² tatthā sato viharanto taṃ dhammaṃ paññāya vicināti” ti (S. v. 68) ādinā nayena sesasambojjhaṅgānaṃ pubbāpariyavasena payojanaṃ sutte yeva vuttaṃ. Evam ettha kamato pi vinicchayo viññātabbo.

70. Anūnādhikato ti, kasmā pana Bhagavatā satt’ eva bojjhaṅgā vuttā, anūnā anadhikā ti? Līnuddhaccapaṭipakkhato, sabbatthikato ca. Ettha hi tayo bojjhaṅgā līnassa paṭipakkhā. Yath’ āha: “Yasmiṃ ca kho, bhikkhave, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmīṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo viriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya” ti (S. v. 113). Tayo uddhaccassa.³ Yath’ āha: “Yasmiṃ ca kho, bhikkhave, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmīṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhasambojjhaṅgassa bhāvanāya” ti (S. v. 114). Eko paṇ’ ettha sabbatthiko. Yath’ āha: “Satiṃ ca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmi” ti (S. v. 115). Sabbattikaṇ⁴ ti pi pāṭho. Dvinnam pi sabbattha icchitabba-kan⁵ ti attho. Evaṃ līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthi-

¹ C 1, C 2, C 4 piṇḍana°.

² C 2, C 4 So sato.

³ C 3 uddhaccassa paṭipakkhā.

⁴ C 3 Sabbatthakan ti.

⁵ C 3 icchitabban ti.

kato ca satt' eva bojjaṅgā vuttā, anūnā anadhikā ti. Evam ettha anūnādhikato pi vinicchayo viññātabbo.

71. [11²²] Evaṇ tāva satisambojjaṅgan ti ādinā nayena vuttānaṇ sattannaṇ ādipadānaṇ yeva atthavaṇṇanaṇ ñatvā, idāni bhāveti vivekanissitaṇ ti ādisu evaṇ ñātabbā: Bhāveti ti vaddheti. Attano cittasantāne punappunaṇ janeti, abhinibbatteti ti attho. Vivekaṇ nissitaṇ ti *vivekanissitaṇ*. Viveko ti vivittatā. Svāyaṇ tadaṅgaviveko, vikkhambhana-samuccheda-paṭipassaddhi-nissaraṇaviveko ti pañcavidho. Tassa nānattaṇ, ariyadhamme avinīto ti ettha¹ vuttanayen' eva veditabbaṇ. Ayam eva hi tattha vinayo ti vutto. Evam etasmiṇ pañcavidhe viveke vivekanissitaṇ ti tadaṅgavivekanissitaṇ, samucchedavivekanissitaṇ, nissaraṇavivekanissitaṇ ca satisambojjaṅgaṇ bhāveti ti ayam attho veditabbo.

72. Tathā hi ayaṇ bojjaṅgabhāvanānuyutto yogi vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṇ, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṇ, maggakāle pana kiccato samucchedavivekanissitaṇ, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṇ satisambojjaṅgaṇ bhāveti. Pañcavidhavivekanissitaṇ pi ti eke. Te hi na kevalaṇ balavavipassanā-magga-phalakkhaṇesu eva bojjaṅge uddharanti; vipassanāpāda-kakasaṇajjhāna-ānāpānāsubha-brahmavihārajjhānesu pi uddharanti. Na ca paṭi-siddhā aṭṭhakathācariyehi. Tasmā tesāṇ matena etesaṇ jhānaṇ pavattikkhaṇe kiccato eva vikkhambhanavivekanissitaṇ, yathā ca vipassanākkhaṇe ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṇ ti vuttaṇ, evaṇ paṭipassaddhivivekanissitaṇ pi bhāveti ti vattuṇ vaṭṭati. Esa nayo virāgaṇissitādisu. Vivekatthā eva hi virāgādayo.

73. Kevalaṇ h' ettha vossaggo duvidho: pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo cā ti. Tattha pariccāgavossaggo ti vipassanākkhaṇe ca tadaṅgavasena, maggakkhaṇe ca samucchedavasena kilesappahānaṇ. Pakkhandanavossaggo ti vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe pana ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanaṇ. Tadubhayam pi imasmiṇ lokiyalokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṇ satisambojjaṅgo yathāvuttena pakārena kilese pariccajati, nibbānaṇ ca pakkhandati.

¹ See Sutta 1, §§ 51, 53, 54.

74. [11²³] *Vossaggapariṇāmin* ti iminā pana sakalena vacanena vossaggatthaṃ pariṇamantaṃ pariṇatañ ca. Paripaccantaṃ paripakkañ cā ti idaṃ vuttaṃ hoti. Ayaṃ hi bojjhaṅgabhāvanam anuyutto bhikkhu yathā satisambojjhaṅgo kilesapariuccāgavossaggatthaṃ nibbānapakkhandana-vossaggatthañ ca paripaccati, yathā ca paripakko hoti tathā naṃ bhaveti ti. Esa nayo sesabojjhaṅgesu.

75. Idha pana nibbānaṃ yeva, sabbasāṅkhachehi vivittatā viveko, sabbesaṃ virāgabhāvato virāgo, nirodhabhāvato nirodho ti vuttaṃ. Maggo eva ca vossaggapariṇāmī. Tasmā satisambojjhaṅgaṃ bhāveti, vivekaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattiyā vivekanissitaṃ, tathā virāganissitaṃ, nirodhanissitañ ca. Tañ ca kho ariyamaggakkhaṇappavattiyā kilesānaṃ samucchadanato pariccāgabhāvena ca, nibbānapakkhandanabhāvena ca pariṇataṃ paripakkaṃ ti ayaṃ eva attho daṭṭhabbo. Esa nayo sesabojjhaṅgesu.

76. [11²⁰] *Yay hi 'ssā* ti etesu bojjhaṅgesu yaṃ kiñci assa. Sesaṃ vuttanayam eva. Āsavupattiyaṃ pañ' ettha imesaṃ uparimaggattaya-sampayuttānaṃ bojjhaṅgānaṃ abhāvitattā ye uppajjeyyuṃ, kāmāsavo, bhavāsavo, avijjāsavo ti tayo āsavā, bhāvayato, evaṃ 'sa te āsavā¹ na honti ti ayaṃ nayo veditabbo.

77. [11³¹] *Ime vuccanti—pe—bhāvanā pahātābbā* ti ime tayo āsavā imāya maggattaya-sampayuttāya bojjhaṅgabhāvanāya pahātābbā ti vuccanti ti veditabbā.

78. [11³³] Idāni imehi sattaḥ' ākārehi pahīnāsavaṃ bhikkhuṃ thomento, āsavappahāne c' assa ānisaṃsaṃ dassento, eteh' eva ca kāraṇehi āsavappahāne sattānaṃ ussukkaṃ jañento, *yato kho, bhikkhave,—pe—antaṃ akāsi dukkhassā* ti āha. Tattha yato kho ti samivacane tokāro. Yassa kho ti vuttaṃ hoti. Porāṇā pana yaṃhi kāle ti vaññenti. *Ye āsavā dassanā* ti ye āsavā dassanena pahātābbā, te dassanen' eva pahīnā honti, na appahīnesu yeva pahīnasaññī hoti. Evaṃ sabbattha vitthāro.

79. [12⁴] *Sabbāsavaṃ varasayyavuto* ti sabbehi āsavapidhānehi pihito. Sabbesaṃ vā āsavānaṃ pidhānehi pihito. *Acche-*

¹ C 1, C 2, C 4 omī āsavā.

chi taṇhaṇ ti sabbam pi taṇhaṇ chindi, samucchindi.¹ *Vāvat-tayi saṇḍojanan* ti dasavidhasaṇḍojanaṇ parivattayi, nimmūlam akasi. *Sammā* ti hetunā kāraṇena. *Mānābhisamayā* ti mānassa dassanābhisamayā pahānābhisamayā ca. Arahataṃ maggaṃ hi kiccavasena mānaṇ passati. Ayam assa dassanābhisamayō. Tena diṭṭho pana so tāvad eva pahiyati, diṭṭhavisena diṭṭhasattānaṇ jīvitaṇ viya. Ayam assa pahānābhisamayō. *Antam akāsi dukkhassā* ti, evaṇ arahataṃ maggena mānassa diṭṭhattā pahinattā ca, ye ime “Kāyabandhanassa anto jirati” (Vin. ii. 136), “Haritantaṇ vā” ti (M. i. 188) evaṇvutta-antimamariyādanto ca, “Antam idaṇ, bhikkhave, jīvitaṇaṇ” ti (It. 89) evaṇvutta-lāmakanto ca, “Sakkāyo eko anto” ti (Nd. ii. 112) evaṇvutta-kotṭhāsanto ca, “Es’ ev’ anto dukkhassa sabbapaccayasāṅkhayā” ti () evaṇvutta-kotṭhāsanto cā ti cattāro antā; tesu sabbass’ eva vaṭṭadukkhassa aduṇ catutthakoṭṭisaṅkhātāṇaṇ antam akāsi, paricchedaṇaṇ parivaṭṭumaṇaṇ akāsi. Antimasamussayamattāvasesaṇaṇ dukkham akāsi ti vuttaṇaṇ hoti.

80. [12⁷] *Attamanā te bhikkhū* ti sakamanā tuṭṭhamanā, pītisomanassehi vā sampayuttamanā hutvā. *Bhagavato bhāsitaṇ abhinandun* ti idaṇaṇ dukkhassa antakiriya-pariyosānaṇaṇ Bhagavato bhāsitaṇ, sukathitaṇ sulapitaṇ, evam etaṇaṇ Bhagavā, evam etaṇaṇ Sugatā ti matthakena sampaṭicchantaṇ abbhanumodisū ti. Sesam ettha yaṇ na vuttaṇaṇ, taṇaṇ pubbe vuttattā ca suviññeyyattā ca na vuttaṇaṇ. Tasmā sabbaṇaṇ vuttānusārena anupadaso paccavekkhitabbaṇaṇ.

Sabbāsavasuttavaṇṇanā nīṭṭhitā.

3.

[*Dhammadāyādasuttavaṇṇanā*]

1. [12¹⁰] *Evaṃ me sutaṇ* ti *Dhammadāyādasuttaṇaṇ*. Yasmā paṇ’ assa aṭṭhuppattiko nikkhepo, tasmā taṇaṇ dassetvā v’ assa aṇubbapadavaṇṇanaṇaṇ karissāma. Katarāya pana idaṇaṇ aṭṭhuppattiyā nikkhittaṇaṇ ti? Lābhasakkāre. Bhagavato kira mahālābhasakkāro uppajji, yathā taṇaṇ cattāro asaṅkheyye pūritadānapārami-saṅcayassa. Sabbadisāsu yamakamahā-

¹ C 3, C 4 saṅchindi, samucchindi.

megho vuṭṭhahitvā mahoghaṇ viya sabbapāraṇiyo, ekasmiṇ attabhāve vipākaṇ dassamā ti sampiṇḍitā viya lābhasakkāra-mahoghaṇ nibbattayīṇsu. Tato tato anna-pāna-yāna-vattha-mālā-gandha-vilepanādi-hatthā khattiya-brahmaṇādayo āgantvā, kahaṇ Buddho, kahaṇ Bhagavā, kahaṇ deva-devo narāsabho purisaṇti ti Bhagavantaṇ pariyesanti. Sakatasatehi pi paccaye āharitvā okāsaṇ alabhamānā samantā gāvutappamāṇam pi sakataḍhurena sakataḍhuraṇ āhacca tiṭṭhanti c' eva anubandhanti ca. Andhakavinda-brāhmaṇādayo viya. Sabbaṇ Khandhake¹ (cf. Vin. i. 220) tesu tesu suttesu ca agatanayena veditabbaṇ. Yathā ca Bhagavato evaṇ bhikkhusaṅghassa pi. Vuttaṇ h' etaṇ: "Tena kho pana samayena Bhagavā sakkato hoti, garukato mānito pūjito apacito, lābhī cīvara-piṇḍapāta-senāsana-gilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṇ. Bhikkhusaṅgho pi kho sakkato hoti, —pe—parikkhārānaṇ" ti (Ud. 12). Tathā, "Yāvata kho, Cunda, etarahi saṅghā vā gaṇā vā loke uppannā, nāhaṇ, Cunda, aññaṇ ekasaṅgham pi samanupassāmi evaṇ lābhagga-yasaggappattaṇ, yathariva, Cunda, bhikkhusaṅgho" ti (D. iii. 126). Svāyaṇ Bhagavato, bhikkhusaṅghassa ca uppanno lābhasakkāro ekato hutvā dvinnāṇ mahānādaṇ udakam iva appameyyo ahosi.

2. Kamena bhikkhū paccayagarukā paccayagiddhā paccayabāhulikā ahesuṇ. Pacchābhattam pi tela-madhu-phāṇitādisu āhaṭesu gaṇḍiṇ paharitvā, amhākaṇ ācariyassa detha, upajjhāyassa dethā ti uccāsaddaṇ karonti. Sā ca nesaṇ pavatti Bhagavato pi pākāṭā ahosi. Tato Bhagavā ananucchavikaṇ ti dhammasaṇvegaṇ uppādetvā cintesi: Paccayā akappiyā ti na sakkā sikkhāpadaṇ paññāpetuṇ. Paccayabaddhā hi kulaputtānaṇ samaṇadhammavutti. Handāhaṇ dhammadāyādaṇtipadaṇ desemi, yā² sikkhākūmānaṇ kulaputtānaṇ sikkhāpadapaññatti viya bhavissati, nagaradvāre ṭhapita-sabbakāyika-ādāso viya ca. Yathā hi nagaradvāre ṭhapita-sabbakāyike ādāse cattāro pi vaṇṇā attano chāyaṇ disvā vajjaṇ pahāya niddosā honti, evam eva sikkhākāmā kulaputtā sikkhāyogamaṇḍanena attānaṇ maṇḍetukāmā imaṇ

¹ C 1, C 2, C 4 Khandhakesu.

² C 1, C 2, C 4 sā.

sabbakāyikādāsūpamaṃ desanaṃ āvajjitvā, āmisadāyādapaṭipadaṃ vajjetvā, dhammadāyādapaṭipadaṃ pūrentā khippam eva jātijarāmaranassa antaṃ karissantī ti. Imissā aṭṭhuppat-tiyā idaṃ suttaṃ abhāsi.

3. [12¹⁴] Tattha *dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā* ti dhammassa me, bhikkhave, dāyādā bhavatha, mā āmisassa. Yo mayhaṃ dhammo, tassa paṭig-gāhakā bhavatha, yaṃ ca kho mayhaṃ āmisaṃ, tassa mā paṭig-gāhakā bhavathā ti vuttaṃ hoti. Tattha dhammo pi duvidho: nippariyāyadhammo, pariyāyadhammo ti. Āmisam pi duvidhaṃ: nippariyāyāmisaṃ, pariyāyāmisan ti. Kathaṃ? magga-phala-nibbānabhedo hi navavidho pi lokuttaradhammo nippariyāyadhammo nibbaṭṭitadhammo¹ yeva, na kenaci pariyāyena kāraṇena vā lesena vā dhammo. Yaṃ paṇ' idaṃ vivaṭṭūpanissitaṃ kusalaṃ, seyyathidaṃ: idh' ekacco vivaṭṭaṃ patthento dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, gandhamālādihi vatthupūjaṃ karoti, dhammaṃ suṇāti, deseti, jhānasamāpattiyo nibbatteti; evaṃ karonto anupub-bena nippariyāyadhammaṃ amataṃ nibbānaṃ paṭilabhati; ayaṃ pariyāyadhammo. Tathā cīvarādayo cattāro paccayā nippariyāyāmisaṃ eva, na aññena pariyāyena vā lesena vā āmisaṃ. Yaṃ paṇ' idaṃ vaṭṭagami kusalaṃ, seyyathidaṃ: idh' ekacco vaṭṭaṃ patthento sampattibhavaṃ icchamāno dā-naṃ deti—pe—samāpattiyo nibbatteti; evaṃ karonto anupub-bena devamanussasampattiṃ paṭilabhati; idaṃ pariyāyā-misaṃ nāma.

4. Tattha nippariyāyadhammo pi Bhagavato yeva santako. Bhagavatā hi kathitattā bhikkhū magga-phala-nibbānāni adhigacchanti. Vuttaṃ h' etaṃ: “So hi, brāhmaṇa, Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā, asaṇjātassa maggassa saṇjanetā—pe—maggānugā ca pana etarahi sāvakā viha-ranti, pacchā samannāgatā” ti (M. iii. 8) ca, “So h' āvuso, Bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati, cakkhubhūto, ñāṇa-bhūto, dhammabhūto, brahmabhūto, vattā, pavattā, atthassa ninnetā, amatassa dātā, dhammassāmī Tathāgato” ti (M. i. 111) ca. Pariyāyadhammo pi Bhagavato yeva santako. Bha-

¹ C 2 nibbandhika°.

gavatā hi kathitattā evaṇ¹ jānanti: Vivattaṇ patthetvā dānaṇ dento—pe—samāpattiṇ nibbattento anukkamena amataṇ nibbānaṇ paṭilabhati ti.

5. Nippariyāyāmisam pi Bhagavato yeva santakaṇ. Bhagavatā hi anuññātattā yeva bhikkhūhi Jīvakaṇvattaruṇ (cf. Vin. i. 280) ādiṇ katvā paṇṭacīvaraṇ² laddhaṇ. Yath' āha: "Anujānāmi, bhikkhave, gaḥapaticīvaraṇ. Yo icchati paṇsukūliko hotu, yo icchati gaḥapaticīvaraṇ sādīyatu. Itaritarena pāhaṇ, bhikkhave, santuṭṭhiṇ yeva vaṇṇemi" ti (Vin. i. 280). Pubbe ca³ hi bhikkhū paṇītaṇ piṇḍapātaṇ nālatthuṇ; sapadāna-piṇḍiyālopabhojanā evāhesuṇ. Tehi Rājagahe viharantena Bhagavatā, "Anujānāmi, bhikkhave, saṅghabhattaṇ, uddesabhattaṇ, nimantaṇabhattaṇ, salāka-bhattaṇ, pakkhikaṇ, uposathikaṇ, pāṭipadikaṇ" ti (Vin. ii. 175) evaṇ anuññātattā yeva paṇṭabhojanaṇ laddhaṇ. Tathā senāsanaṇ. Pubbe hi akaṭapabbhāra-rukhamūlādi-senāsanaṇ yeva bhikkhū ahesuṇ. Te, "Anujānāmi, bhikkhave, pañca leṇanī" ti (Vin. ii. 146) evaṇ Bhagavatā anuññātattā yeva vihāro, aḍḍhayogo, pāsādo, hammiyaṇ, guhā ti imāni⁴ senāsanaṇi labhiṇsu. Pubbe muttahariṭaken' eva bhesajjaṇ akaṇsu. Te Bhagavatā yeva, "Anujānāmi, bhikkhave, pañca bhesajjāni, seyyathidaṇ: sappi, navaṇītaṇ, telaṇ, madhu, phāṇitaṇ" ti (Vin.⁵ i. 200) evaṇ ādinā nayena anuññātattā nānā bhesajjāni labhiṇsu. Pariyāyāmisam pi Bhagavato yeva santakaṇ. Bhagavatā hi kathitattā yeva jānanti: sampattibhavaṇ patthento dānaṇ datvā sīlaṇ—pe—samāpattiyo nibbattetvā anukkamena pariyāyāmisāṇ dībbasampattiṇ manussasampattiṇ paṭilabhati ti.

6. [12¹⁴] Tad eva yasmā nippariyāyadhammo pi pariyāyadhammo pi, nippariyāyāmisam pi pariyāyāmisam pi Bhagavato yeva santakaṇ, tasmā tattha attano sāmibhāvaṇ dassento āha: *Dhammāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisāyādā* ti. Yo ca mayhaṇ santako duvidho pi dhammo, tasa dāyādā bhavatha. Yaṇ ca kho etaṇ mayham eva santakaṇ āmiṇaṇ,

¹ C 3 eva.

² C 3 paṇītaṇ cīvaraṇ.

³ C 1, C 2, C 4 omī ca.

⁴ C 1, C 2, C 4 iminā.

⁵ *The Vin. text differs.*

tassa dāyādā mā bhavatha. Dhammakotṭhāsass' eva sāmīno bhavatha, mā āmisakotṭhāsassa. Yo hi Jinasāsane pabbajitvā paccayaparamo viharati, catusu taṇhuppādesu sandissamāno, nikkhattadhuro dhammānudhammapaṭipattiyaṇ, ayaṇ āmisadāyādo nāma. Tādisā mā bhavatha. Yo pana anuññātapaccayesu appicchatādīni eva nissāya paṭisaṅkhā sevamāno paṭipattiparamo viharati, catusu ariyavaṇsesu sandissamāno, ayaṇ dhammadāyādo nāma. Tādisā bhavathā ti vuttaṇ hoti.

7. [12¹⁵] Idāni yesaṇ tattha etad ahosi, bhavissati vā anāgatam addhānaṇ: kin nu kho Bhagavā sāvakānaṇ alābhatthiko evam āhā ti; tesaṇ, atipaṇītalābhatthiko ahaṇ evaṇ vadāmī ti dassetuṇ āha: *Atthi me tumhesu—pe—no āmisadāyādā* ti. Tassāyam attho: Atthi me tumhesu anukampā, anuddayā, hitesitā, kena nu kho me kāraṇena, kena upāyena sāvakā dhammadāyādā assu, dhammakotṭhāsasāmīno, no amisadāyādā ti. Ayaṇ pana adhippāyo: Passati kira Bhagavā āmisagarukānaṇ āmise upakkhalitānaṇ, atitakāle tāva Kapilassa bhikkhuno, “Saṅghāṭi pi ādittā hoti” ti (Vin. iii. 107) ādinā nayena āgata-pāpabhikkhu-bhikkhuni-sikkhamānādīnaṇ ca anekasatānaṇ apāyaparipūrakattaṇ, attano sāsane pabbajitānaṇ Devadattādīnaṇ ca; dhammagarukānaṇ pana Sāriputta-Moggallāna-MahāKassapādīnaṇ abhiññā-paṭisambhidādi-guṇapaṭilābhaṇ; tasmā tesaṇ apāyaparimuttiṇ sabbaṇasampattiṇ ca icchanto āha: *Atthi me tumhesu anukampā: kin ti me sāvakā dhammadāyādā bhavēyyuṇ, no āmisadāyādā* ti. Paccayagaruko¹ catuparisantare kūṭakahāpaṇo viya nibbutaṅgāro viya ca nittejo nippabho hoti. Tato vivattitacitto dhammagaruko tejavā siho va abhibhuyyacārī. Tasmā pi evam āha: *Atthi me tumhesu—pe—no āmisadāyādā* ti.

8. [12¹⁶] Evaṇ dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā ti idaṇ anukampāya paṇītataṇ lābhaṇ icchantena vuttaṇ, no alābhatthikenā ti sadhetvā, idāni imassa ovādassa akarāṇe ādīnavaṇ dassento āha: *Tumhe ca me bhikkhave—pe—no dhammadāyādā* ti. Tattha tumhe pi

¹ C 3 Paccayagaruko ca.

tena ādissā bhaveyyathā ti tumhe pi tena āmisadāyādabhāvena nodhammadāyādabhāvena ādissā bhaveyyātha. Avadisitabbā, visuṇṇā kātābbā, vavattapetabbā, viññūhi gārayhā bhaveyyāthā ti vuttaṇṇa hoti. Kin ti āmisadāyādā Satthusāvakā viharanti, no dhammadāyādā ti.

9. [12¹⁹] Aham pi tena ādisso bhaveyyan ti, aham pi tena tumhākaṇ āmisadāyādabhāvena nodhammadāyādabhāvena gārayho bhaveyyan. Kin ti āmisa — pe — dāyādā ti. Idaṇ Bhagavā tesan atīva mudukaranatthaṇ āha. Ayaṇ hi ettha adhippāyo: Sace, bhikkhave, tumhe āmisalolā carissatha, tattha viññū maṇ garahissanti: kathaṇ hi nāma sabbaññū samāno attano sāvake dhammadāyāde no-āmisadāyāde kātuṇ na sakkotī ti? Seyyathā pi nāma anākapasampanne bhikkhū disvā ācariyupajjhāye garahanti: kass' ime saddhivihārikā, kass' antevāsikā ti? Seyyathā pi vā pana kulakumārake vā kulakumārikāyo vā dussile pāpadhamme disvā mātāpitāro garahanti: kass' ime puttā, kassa dhītaro ti? Evam eva maṇ viññū garahissanti: kathaṇ hi nāma sabbaññū samāno attano sāvake dhammadāyāde no-āmisadāyāde kātuṇ na sakkotī ti?

10. [12²¹] Evaṇ imassa ovādassa akaraṇe ādinavaṇ dassetvā, karaṇe ānisaṇsaṇ dassento, tumhe ca me ti ādim āha. Tattha aham pi tena na ādisso bhaveyyan ti, seyyathā pi nāma vattapariṇāpake daharabhikkhū uddesapariṇāpucchāsampanne vassasatike there viya ākappasampanne disvā, kassa saddhivihārikā, kass' antevāsikā ti? Asukassā ti. Patirūpaṇ therassa, paṭibalo vata ovadituṇ anusāsituṇ ti ācariyūpajjhāyā na ādissā, na gārayhā bhavanti. Evam eva aham pi tena tumhākaṇ dhammadāyādabhāvena no-āmisadāyādabhāvena, kassa sāvakā Nālakapaṭipadaṇ¹ Tuvātakapaṭipadaṇ,² Candupama-paṭipadaṇ,³ Rathavinitapaṭipadaṇ,⁴ Mahā-Gosiṅgasālapaṭipadaṇ,⁵ Mahā-Suññatāpaṭipadaṇ⁶ paṭipannā catupaccaya-santosa-bhāvanārama-ariyavaṇsesu⁷ sakkehi bhutā paccaya-gedhato vivattaṇṇa mānasā abbhāmuttacandupamā viharanti ti?

¹ Sn. p. 131.

⁴ M. i. 145.

⁷ See A. ii. 27.

² Sn. p. 179.

⁵ M. i. 212.

³ S. ii. 197.

⁶ M. iii. 109.

Samaṇassa Gotamassā ti vutte, sabbaññū vata Bhagavā, asak-
khi vata sāvake āmisadāyādapaṭipadaṇ chaḍḍāpetvā dham-
madāyādapaṭipattipūrake kātun ti viññūnaṇ na ādisso, na
gārayho bhaveyyan ti. Evaṇ imasmiṇ pade adhippāyaṇ
ñatvā sesaṇ kaṇhapakkhe vuttanayapaccanīkena veditabbaṇ.

11. [12²⁵] Evaṇ imassa ovādassa karaṇe ānisaṇsaṇ dassetvā
idāni taṇ ovādaṇ niyyātento āha: *Tasmātiha me, bhikkhave,*
—pe—no āmisadāyādā ti.

12. [12²⁵] Evam imaṇ ovādaṇ niyyātetvā, idāni tassā
dhammadāyādapaṭipattiyā paripūrakāriṇ thometuṇ *idhāhaṇ,*
bhikkhave ti ādim āha. Bhagavato hi thomaṇaṇ sutvā pi
honti yeva tathattāya paṭipajjitāro. Tattha *idhā* ti nipāta-
padam etaṇ. *Bhuttāvī* ti bhuttavā. Katabhattakicco ti
vuttaṇ hoti. *Pavārīto* ti yāvadatthapavāraṇāya pavārīto.
Yāvadatthaṇ bhuñjitvā paṭikkhattabhojano, titto cā ti vuttaṇ
hoti.

13. Catubbidhā hi pavāraṇā: vassaṇvutthapavāraṇā, pac-
cayapavāraṇā, anāpānāpavāraṇā, yāvadatthapavāraṇā ti.
Tattha, “Anujānāmi, bhikkhave, vassaṇ vutthānaṇ bhikkhū-
naṇ tihi thānehi pavāretun ” ti (Vin. i. 159), ayaṇ vassaṇvut-
thapavāraṇā. “Icchāmi ahaṇ, bhante, saṅghaṇ cātumāsāṇ
bhesajjehi pavāretun ” ti (Vin. iv. 101) ca, “Aññatra puna-
pavāraṇāya, aññatra niccapavāraṇāya ” ti (Vin. iv. 103) ca,
ayaṇ paccayapavāraṇā. “Pavārīto nāma, āsanaṇ paññāyati,
bhojanaṇ paññāyati, hatthapasse¹ thito abhiharati, paṭikkhepo
paññāyati, eso² pavārīto nāmā ” ti (Vin. iv. 82), ayaṇ anāpā-
nāpavāraṇā. “Paṇītena khādaniyena bhojaniyena sahatthā
santappesi, sampavāresi ” ti (M. ii. 93), ayaṇ yāvadatthapavā-
raṇā. Ayam idha adhippetā. Tena vuttaṇ: Pavārīto ti
yāvadatthapavāraṇāya pavārīto ti.

14. [12²⁹] *Paripunnā* ti bhojanena paripunnā. *Pariyosito*
ti pariyositabhojano. Uttaraṇ padalopo datthabbo. Yāva-
takaṇ bhuñjitabbaṇ hoti, tāvatakaṇ bhuttaṇ hoti, avasitā
me bhojanakiriya ti attho. *Sukhito* ti pūrīto.³ Jighacchādū-
khābhāvena vā sukhito ti vuttaṇ hoti. *Yāvadattho* ti yāva-

¹ Vin. text hatthapāse.

² The Vin. text is faulty.

³ C 3 dhāto.

tako me bhojanena attho, so sabbo nipphanho¹ ti. Ettha ca purimānaṃ tiṇṇaṃ pacchimāni sādhaḥkāni. Yo hi pari-yosito, so bhuttāvī hoti. Yo ca suhito, so yāvadatthapavāraṇāya pavārito. Yo yāvadattho, so paripuṇṇo ti. Purimāni vā pacchimānaṃ. Yasmā hi bhuttāvī tasmā pariyosito. Yasmā pavārito tasmā suhito. Yasmā paripuṇṇo tasmā yāvadattho. Sabbaṃ c' etaṃ parikappetvā vuttan ti veditabbaṃ.

15. [12³⁰] *Siyā* ti ekaṃse ca vikappane ca. “Paṭhavīdhātu siyā ajjhattikā, siyā bāhirā” ti (M. i. 185) ekaṃse. “Siyā aññatarassa bhikkhuno āpattivittikamo” ti () vikappane. Idha ubhayam pi vaṭṭati. Atireko va *atirekadhammo*. Tathā *chaḍḍiyadhammo*. Adhiko ca chaḍḍetabbo ca, na aññaṃ kiñci kātabbo ti attho.

16. [12³¹] *Athā* ti tamhi kāle. *Jighacchādubbalyaparetā* ti jighacchāya dubbalyena ca paretā, phuṭṭhā anugatā ca, aṭṭha pi dasa pi divasāni. Tattha keci jighacchitā pi na dubbalā honti, sakkonti jighacchaṃ sahituṃ. Ime pana na tādīsā ti dassetuṃ ubhayam āha. *Tyāhan* ti te ahaṃ. *Sace ākañkhathā* ti yadi icchatha. *Appaharite* ti apparūlḥaharite. Yasmiṃ ṭhāne piṇḍapātotttharaṇena vinassanadhammāni tiṇāni n' atthi, tasmin ti attho. Tena nittiṇaṃ ca mahātiṇa-gahanaṃ ca yattha sakatena pi chaḍḍite piṇḍapāte tiṇāni na vinassanti, taṃ ca ṭhānaṃ pariggahitaṃ hoti. Bhūtagāma-² sikkhāpadassa hi avikopanattham etaṃ vuttaṃ. *Appānake* ti nippānake, piṇḍapātajjhottharaṇena maritabbapānakara-hite vā mahā-udakakkhandhe. Parittodake eva hi bhattapakkhepena ālulite sukhumaṇḍapānakā maranti, na mahātaḷā-kādisū ti. Pānakānurakkhanatthaṃ hi evaṃ vuttaṃ. *Opilā-pessāmī* ti nimmuḍḍāpessāmī.

17. [13⁶] *Tatr' ekassā* ti tesu dvīsu ekassa. Yo imaṃ dhammaṃ suṭṭhu sutvā punappunaṃ āvajjeti ca, taṃ sandhāy' āha. *Vuttaṃ kho paṇ' etaṃ* ti ayaṃ vuttasaddo kesohāraṇe pi dissati, “Kāpaṭiko māṇavo daharo vuttasiro” ti (M. ii. 168) ādisu. Ropite pi,

“Yathā sārādikaṃ bījaṃ khetto vuttaṃ virūhatī” ti

()

¹ C 3 patto ti.

² Vin. iv. 34.

ādisu. Katthite pi, “Vuttam¹ idaṃ Bhagavatā, vuttam arahatā” ti (It. 1) ādisu. Idha pana kathite daṭṭhabbo. Kathitaṃ kho paṇ’etan ti ayaṃ hi ’ssa attho. *Āmisaññātaraṇ* ti catunnaṃ paccayāmisānaṃ aññātaraṇ ekaṃ ti attho. *Yadidaṇ* ti nipāto, sabbaliṅga-vibhattivacanesu tādiso va, tattha tattha atthato parināmetabbo. Idha paṇ’assa yo eso ti attho. Yo eso piṇḍapāto nāma idaṃ āmisaññātaraṇ ti vuttaṃ hoti. *Yan nūnāhaṇ* ti sādhu vatāhaṇ. *Evaṇ* ti yathā idāni imaṃ khaṇaṃ vītināmemi, evam eva rattindivaṃ pi. *Vītināmeyyaṇ* ti khepeyyaṃ ativattāpeyyaṃ. *So taṃ piṇḍapātāṇ* ti so taṃ sadevakena lokena sirasā sampatīcchitabbarūpaṃ Sugatātirittaṃ piṇḍapātāṃ abhuñjitvā dhammadāyādabhāvaṃ ākañkhamāno ādittasīsūpamaṃ² paccavekkhitvā ten’ eva jighacchādubbalyena evaṃ taṃ rattindivaṃ vītināmeyya.

18. [13¹⁷] *Atha dutiyassā* ti imasmiṃ pana vāre esa sañkhepo: Sace so bhikkhu, yaṃ nūnāhaṇ—pe—vītināmeyyaṇ ti cintento evam pi cinteyya: Pabbajitena kho vālamigākule araññe bhesajjaṃ viya pañcakāmaguṇa-vālākule gāme piṇḍapāto pi dukkhaṃ pariyesituṃ. Ayaṃ pana piṇḍapāto iti pariyesaṇādinava-vimutto ca Sugatātiritto cā ti ubhato sujātakhattiyakumāro viya hoti. Yehi ca pañcahi kāraṇehi piṇḍapāto na paribhuñjitabbo hoti, seyyathidaṃ: puggalaṃ garahitvā na paribhuñjitabbo hoti, alajjipuggalassa santako ti; aparisuddha-uppattitāya na paribhuñjitabbo hoti, bhikkhuniparipācane asantasambhāvanuppanno ti; sāmikānukampāya na paribhuñjitabbo hoti, piṇḍapatasāmiko bhikkhu jighacchito ti; so dhāto tass’ eva antevāsikādisu anukampāya na paribhuñjitabbo hoti, antevāsikā vā aññe vā tappatibaddhā jighacchitā ti; te pi dhātā suhitā api ca kho assaddhatāya na paribhuñjitabbo hoti, piṇḍapatasāmiko bhikkhu assaddho ti; tehi ca kāraṇehi ayaṃ vimutto. Bhagavā hi lajjīnaṃ aggo parisuddhupattiko piṇḍapāto. Bhagavā ca dhāto suhito. Paccāsiṇsako pi c’ añño puggalo n’ atthi. Ye ca loka saddhā Bhagavā tesāṃ aggo ti. Evaṃ cintetvā ca *so taṃ piṇḍapātāṃ bhūñjitvā—pe—vītināmeyya*.

¹ *It. text reads Vuttaṃ hetāṃ.*

² *See S. i. 13⁸; 53²⁵. A. ii. 93¹⁸; iii. 307¹²; iv. 320²⁶.*

19. [13²⁵] Ettāvatā yo pi abhuñjitvā samaṇadhammaṃ karoti, so pi bhuñjitabbakam eva piṇḍapātaṃ na bhutto hoti. Yo pi bhuñjitvā samaṇadhammaṃ karoti, so pi bhuñjitabbakam eva bhutto hoti. N' atthi piṇḍapāte viseso. Pug-gale pana atthi viseso. Tasmā taṃ dassento *kiñ cāpi so ti ādim āha*. Tattha *kiñ cāpi* ti anujānana-pasaṅsanattho nipāto. Kiṃ anujānāti? Tassa bhikkhuno taṃ anavajja-paribhogaṃ. Kiṃ pasaṅsati? Bhutvā¹ samaṇadhamma-karaṇaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti: Yadi pi so bhikkhu evaṃ bhuñjitabbam eva bhuñjitvā kātabbam eva kareyya, *atha kho asu yeva me purimo bhikkhu* taṃ piṇḍapātaṃ paṭikkhipitvā samaṇadhammaṃ karoti, asu yeva me, so yeva mama dvīsu sūresu sūrataro viya, dvīsu paṇḍitesu paṇḍitataro viya ca pujjataro ca pāsaṅsataro ca. Dutiyabhikkhuto atirekena pūjaniyo ca pasaṅsaniyo cā ti vuttaṃ hoti.

20. [13²⁶] Idāni tam atthaṃ kārāṇena sādheṇto *taṃ kissa hetū* ti ādim āha. Tass' attho: Tattha siyā tumhākaṃ: Kasmā so bhikkhu Bhagavato pujjataro ca pāsaṅsataro cā ti? *Taṃ hi tassa yasmā* taṃ piṇḍapātapāṭikkhepanaṃ *tassa bhikkhuno dīgharattaṃ appicchatāya—pe—viriyāraṃbhāya saṃvattissati*. Kathaṃ? Tassa hi sace apareṇa samayena paccayesu aticchatā vā pāpicchatā vā mahicchatā vā uppajjissati, tato naṃ iminā piṇḍapātapāṭikkhepaṇkusena nivāressati, are tvaṃ Sugatātirittam pi piṇḍapātaṃ paṭikkhipitvā, idāni idisaṃ icchaṃ uppādesi ti evaṃ paccavekkhamāno. Esa nayo asantuṭṭhiyā, asallekhassa ca uppannassa nivāraṇe. Evaṃ tāv' assa appicchatāya, santuṭṭhiyā, sallekhāya saṃvattissati.

21. [13³⁰] *Subharatāyā* ti ettha ayaṃ saṃvaṇṇanā: Idh' ekacco attano pi, upaṭṭhākānam pi dubharo hoti dupposo. Ekacco attano pi upaṭṭhākānam pi subharo hoti suposo. Kathaṃ? Yo hi ambilādini laddhā anambilādini pariyesati, aññassa ghare laddhaṃ aññassa ghare chaḍḍento sabbaṃ gāmaṃ vicaritvā rittapatto va vihāraṃ pavisitvā nipajjati, ayaṃ attano dubharo. Yo pana sālimaṃsodanādinaṃ patte pūretvā dinne pi dummukhabhāvaṃ anattamanabhāvaṃ dasseti, tesāṃ vā sammukhā va taṃ piṇḍapātaṃ, kiṃ tumhehi dinnam ti

¹ C 3 Bhuñjitvā.

apasādentō sāmaṇeragahaṭṭhādīnaṇ deti, ayaṇ upaṭṭhākānaṇ dubhāro. Etaṇ disvā manussā dūrato va parivajjenti, dubhāro bhikkhu, na sakkā positun ti. Yo pana yaṇ kiñci lūkhaṇ vā paṇītaṇ vā laddhā tuṭṭhacitto va bhuñjitvā vihāraṇ gantvā attano kammaṇ karoti, ayaṇ attano subhāro. Yo ca paresam pi appaṇ vā bahuṇ vā lūkhaṇ vā paṇītaṇ vā dānaṇ ahiletvā attamano vippasannamukho hutvā tesāṇ sammukhā va paribhuñjitvā yāti, ayaṇ upaṭṭhākānaṇ subhāro. Etaṇ disvā manussā ativiya vissatṭhā honti; ambhākaṇ bhadanto subhāro, thokena¹ pi tussati, mayam eva naṇ posessāmā ti paṭiññaṇ katvā posenti. Tattha sace aparena samayena tassa attano vā upaṭṭhākānaṇ vā dubharatānayaena cittaṇ upapajjissati, tato naṇ iminā piṇḍapāta-paṭikkhepaṅkusena nivāressati, are tvaṇ Sugatātirittam pi piṇḍapātaṇ paṭikkhipitvā idisaṇ cittaṇ uppādesi ti evaṇ paccavekkhamāno. Evam assa subharatāya saṇvattissati.

22. [13³⁰] Sace paṇ' assa kosajjaṇ upapajjissati, tam pi eten' ev' aṅkusena nivāressati, are tvaṇ nāma tadā Sugatātirittaṇ piṇḍapātaṇ paṭikkhipitvā tathā jighacchādubbalya-pareto pi samapadhammaṇ katvā ajja kosajjam anuyuñjasi ti evaṇ paccavekkhamāno. Evam assa viriyārambhāya saṇvattissati. Evam assa idaṇ piṇḍapātapāṭikkhipanaṇ dīgharattaṇ appicchatāya—pe—viriyārambhāya saṇvattissati.

23. Evam ass' ime pañca guṇā paripūrā dasa kathāvatthūni paripūressanti. Kathaṇ? Atra hi pāliyaṇ yeva appicchatā-santuṭṭhitā-viriyārambhavasena tīṇi āgatāni. Sesāni sallekhena saṅgahitāni. Idaṇ hi sabbakathāvatthūnaṇ nāma eva, yadidaṇ sallekho. Yath' āha: "Sā² ca kho ayaṇ, Ānanda, kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññaṇ sambodhāya nibbānāya saṇvattati, seyyathidaṇ: appicchakathā" ti (M. iii. 113) vitthāro. Evaṇ ime pañca guṇā paripūrā dasa kathāvatthūni paripūressanti.

24. Dasa kathāvatthūni paripūrāni tisso sikkhā paripūressanti. Kathaṇ? Etesu hi appicchakathā, santosakathā, asaṇsaggakathā, silakathā ti imā catasso kathā adhisīlasik-

¹ C 2, C 3 thokakena.

² *The M. text* yā.

khāsaṅgahitā yeva. Pavivekakathā, viriyārambhakathā, samādhikathā ti imā tisso adhicittasikkhāsaṅgahitā. Paññā-kathā, vimuttikathā, vimuttiñāṇadassanakathā ti imā tisso adhipaññāsikkhāsaṅgahitā ti. Evaṇ dasa kathāvatthūni paripūrāni tisso sikkhā paripūressanti.

25. Tisso sikkhā paripūrā pañca asekhe dhammakkhandhe paripūressanti. Kathaṇ? Paripūrā hi adhisīlasikkhā asekho silakkhandho yeva hoti; adhicittasikkhā asekho samādhikkhandho; adhipaññāsikkhā asekhā paññā-vimutti-vimuttiñāṇadassanakkhandhā evā ti. Evaṇ tisso sikkhā paripūrā pañca asekhe dhammakkhandhe paripūressanti.

26. Pañca dhammakkhandhā paripūrā amataṇ nibbānaṇ paripūressanti. Seyyathā pi uparipabbate pavussako mahāmegho abhippavaṭṭho pabbatakandara-padara-sākhā paripūreti. Tā paripūrā kussubbhe, kussubbhā mahāsubbhe, mahāsubbhā kunnadiyo, kunnadiyo mahānadiyo, mahānadiyo samuddaṇ sāgaraṇ paripūrenti. Evam eva tassa bhikkhuno ime pañca guṇā paripūrā dasa kathāvatthūni ādiṇ katvā yāva amataṇ nibbānaṇ paripūressanti. Evam ayaṇ bhikkhu dhammadāyādaṭṭhapaṭipadaṇ paṭipanno paramadhammadāyādaṇ lacchaṭi ti etam atthaṇ sampassamāno Bhagavā, taṇ kīssa hetu? Taṇ hi tassa, bhikkhave, bhikkhuno ti ādim āha.

27. [13³¹] Evam¹ etassa bhikkhuno pujjatara-pāsaṇsatarabhāvaṇ kāraṇena sādhetvā, idāni te bhikkhū tathattāya sanniyojento, *tasmātiha*, *bhikkhave* ti ādim āha. Kiṇ vuttaṇ hoti? Yasmā yo taṇ piṇḍapātaṇ bhuñjitvā samaṇadhammaṇ kareyya, so imehi pañcahi mūlaguṇehi paribāhiro, yo pana abhuñjitvā kareyya, so imesaṇ bhāgi hoti, *tasmātiha*, *bhikkhave*—*pe*—*no āmisadāyādā* ti.

28. [13³⁴] *Idam avoca Bhagavā* ti idaṇ nidānapariyosānato pabhuti yāva, no āmisadāyādā ti suttappadesaṇ Bhagavā avoca. *Idaṇ vātvā Sugato*, idaṇ ca suttappadesaṇ vatvā, sobhanāya paṭipadāya gatattā Sugato ti saṅkhaṇ patto sv' eva Bhagavā, *utthāy' āsanā vihāraṇ pāvisi*² paññattavara-Buddhāsanato utthahitvā vihāraṇ attano Mahā-Gandhakuṭiṇ pāvisi, asambhinnāya eva parisāya.

¹ C 3, C 4 Evaṇ tassa.

² C 3 pāvisi ti.

29. Kasmā ? Dhammathomanatthaṇ. Buddhā kira apariniṭṭhitāya desanāya vihāraṇ pāvisantā dvīhi kāraṇehi pavisanti, puggalathomanatthaṇ vā dhammathomanatthaṇ vā. Puggalathomanatthaṇ pavisanto evaṇ cinteti: Imaṇ mayā saṅkhittena uddesaṇ uddiṭṭhaṇ vitthārena avibhattaṇ dhammapaṭiggāhakā bhikkhū uggahetvā Ānandaṇ vā Kaccānaṇ vā upasaṅkamitvā pucchissanti. Te mayhaṇ ñāṇena saṅsandetvā vissajjessanti. Tato dhammapaṭiggāhakā puna maṇ pucchissanti. Tesam ahaṇ, sukathitaṇ, bhikkhave, Ānandena, sukathitaṇ Kaccānena, mañ ce pi tumhe etam atthaṇ puccheyyātha, aham pi naṇ evam eva vyākareyyan ti evaṇ te puggale thomessami. Tato tesu gāravaṇ janetvā bhikkhū upasaṅkamissanti. Te pi bhikkhū atthe ca dhamme ca niyojessanti. Te tehi niyojitā tisso sikkhā paripūrentā dukkhass' antaṇ karissantī ti. Dhammathomanatthaṇ pavisanto evaṇ cinteti; yathā ca idh' eva cintesi: Mayi vihāraṇ pavitṭhe tam eva āmisadāyādaṇ garahanto dhammadāyādaṇ ca thomento imissaṇ¹ yeva parisatiṇ nisinno Sāriputto dhammaṇ desessati. Evaṇ dvinnam pi amhākaṇ ekajjhāsayāya matiyā desitā ayaṇ desanā aggā ca garukā ca bhavissati, pāsāṇacchattasadisā, caturoghanittharaṇaṭṭhena titthe ṭhapitanāvā viya, saggagamanaṭṭhena catuyutta-ājaññaratho viya ca bhavissati. Yathā ca evaṇ karontassa ayaṇ daṇḍo ti parisatiṇ āṇaṇ ṭhapetvā utṭhay' āsanā pāsādaṇ ārūlhe rājini tatth' eva nisinno senāpati naṇ raññā ṭhapitaṇ āṇaṇ pavatteti, evam pi mayā ṭhapitaṇ desanaṇ imissaṇ¹ yeva parisatiṇ nisinno Sāriputto thometvā desissati. Evaṇ dvinnam pi amhākaṇ matiyā desitā ayaṇ desanā balavataṛā majjhantikasuriyo viya pajjalissati.² Evaṇ idha dhammathomanatthaṇ utṭhāy' āsanā vihāraṇ pāvisi.

30. Īdisesu ca ṭhānesu Bhagavā nisinnāsane yeva antarahito cittagatiyā vihāraṇ pavisatī ti veditabbo. Yadi hi kāyagatiyā gaccheyya, sabbā parisā Bhagavantaṇ parivāretvā gaccheyya. Sā ekavāraṇ bhinnā puna dussannipātā bhavēyyā ti Bhagavā cittagatiyā eva pāvisi.

¹ C 2 imāyaṇ; C 1, C 4 imāsaṇ.

² C 3 pajjalissatī ti.

31. [13³⁶] Evaṃ pavitṭhe pana Bhagavati, Bhagavato adhippāyānurūpaṃ etaṃ dhammaṃ thometukāmo *tatra kho āyasmā Sāriputto—pe—elaḍ avoca*. Tattha āyasmā ti piyavacanam etaṃ. Sāriputto ti tassa therassa nāmaṃ. Tañ ca kho mātito, na pitito. Rūpasāriyā hi brāhmaṇiyā so putto, tasmā Sāriputto ti vuccati. *Acirapakkantassā* ti pakkantassa sato na cirassa. *Āvuso bhikkhave¹* ti ettha pana, Buddhā Bhagavanto sāvake ālapantā bhikkhave ti ālapanti. Sāvakā pana Buddhahi sadisā mā homā ti āvuso ti paṭhamaṃ vatvā pacchā bhikkhave ti bhaṇanti. Buddhahi ca ālapito bhikkhusaṅgho bhadante ti paṭivacanaṃ deti, sāvakehi āvuso ti. *Kittāvatā nu kho, āvuso* ti ettha *kittāvatā* ti paricchedavacanaṃ. Kittakenā ti vuttaṃ hoti, nukāro pucchāyaṃ. *Khokāro nipātamattaṃ. Satthu pavivittassa viharato* ti, tihi vivekehi, kāya-citta-upadhivivekehi satthuno viharantassa. *Vivekaṃ nānusikkhanti* ti tiṇṇaṃ vivekānaṃ aññataram pi nānusikkhanti, āmisadāyādā va honti ti idam atthaṃ āyasmā Sāriputto bhikkhū pucchi. Esa nayo sukkapakkhe pi.

32. [14⁵] Evaṃ vutte tam atthaṃ sotukāmā bhikkhū, *dūrato pi kho* ti ādim āhaṃsu. Tattha *dūrato pi* ti tiroraṭṭhato pi tirojanapadato pi. Nekayojanagaṇanāto pi ti vuttaṃ hoti. *Santike* ti samīpe. *Aññātun* ti jānituṃ bujjhituṃ. *Āyasmaṇaṃ yeva Sāriputtaṃ paṭibhātū* ti āyasmato yeva Sāriputtassa bhāgo hotu. Āyasmā pana Sāriputto attano bhāgaṃ katvā vibhajātū ti vuttaṃ hoti. Āyasmato hi bhāgo yadidaṃ atthakkhānaṃ, amhākaṃ pana savanaṃ bhāgo ti ayam ettha adhippāyo. Evaṃ saddalakkhaṇena sameti. Keci pana bhaṇanti: Paṭibhātū ti dissatu.² Apare upaṭṭhātū ti. *Dhāressanti* ti uggahessanti, pariyāpuniṇṇanti.

33. [14⁹] Tato nesaṃ kathetukāmo thero *tena hī* ti ādim āha. Tattha *tenā* ti karaṇavacanaṃ. Hikāro nipāto. Yasmā sotukām' attha, yasmā ca mayhaṃ bhāraṃ āropayittha, tasmā supāthā ti vuttaṃ hoti. Te pi bhikkhū therassa vacanaṃ sampatiṇṇasi. Ten' āha: *Evam āvuso—pe—paccassosun* ti. Atha nesaṃ, āmisadāyādaṃ garahantena Bhagavatā tumhe pi tena ādissā bhaveyyāthā ti eken' ev'

¹ The M. text bhikkhavo.

² C 3 dissatū ti.

ākārena vuttam atthaṇ tihi ākārehi dassento āyasmā Sāri-putto etad avoca: *Idh' āvuso, satthu pavivittassa viharato*—pe—*ettāvatā kho, āvuso, satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṇ nānusikkhanti* ti.

34. [14¹³] *Ettāvatā*¹ yañ ca Bhagavā, āmisadāyādapati-
daṇ garahanto tumhe pi tena ādissā bhaveyyāthā ti āha,
yañ ca attanā pucchaṇ pucchi, kittāvatā nu kho—pe—nā-
nusikkhanti ti, tassa vitthārato attho suvibhatto hoti. So
ca kho Bhagavato ādissabhāvaṇ anāmasitvā va.² Bhagavato
yeva hi yuttaṇ sāvake anugaṇhantassa, aham pi tena ādisso
bhavissamī ti vuttaṇ, na sāvakānaṇ. Esa nayo sukkapakkhe
pi. Ayaṇ tāv' ettha anusandhikkamayojanā. Ayaṇ pan'
atthavaṇṇanā: *Idhā* ti imasmiṇ sāsane. *Satthu pavivittassā*
ti satthuno tihi vivekehi accantaṇ vivittassa. *Vivekaṇ*
nānusikkhanti ti kāyavivekaṇ nānusikkhanti. Na paripū-
rentī ti vuttaṇ hoti. Yadi pana tividham pi vivekaṇ sandhāya
vadeyya, pucchāya aviseso siyā. Vyākaraṇapakkho hi ayaṇ.
Tasmā iminā padena kāyavivekaṇ, yesañ ca dhammānan ti
ādina cittavivekaṇ, bāhulikā ti ādinā upadhivivekañ ca
dassetī ti evam ettha saṅkhepato attho veditabbo.

35. [14¹⁴] *Yesañ ca dhammānan* ti lobhādayo sandhāy'
āha; ye' parato tatr' āvuso lobho ca pāpako ti ādinā nayena
vakkhati. *Nappajahanti* ti na pariccajanti. Cittavivekaṇ
na paripūrentī ti vuttaṇ hoti. *Bāhulikā* ti cīvarādibāhullāya
paṭipannā. Sāsanaṇ sithilaṇ gaṇhanti ti *sāthalikā*. *Okka-*
mane pubbaṅgamā ti ettha okkamaṇaṇ vuccati avagamaṇaṇ-
thēna pañca nīvaranāni. Tena pañcanīvaranaṇpūraṇe pubbañ-
gamā ti vuttaṇ hoti. *Paviveke* ti upadhiviveke nibbāne.
Nikkhittadhurā ti oropitadhurā. Tadadhiḡamāya ārambham
pi akurumānā ti ettāvatā upadhivivekaṇ na paripūrentī ti
vuttaṇ hoti.

36. [14¹⁷] *Ettāvatā* aniyamen' eva vatvā idāni desanaṇ
niyamento, *tatr' āvuso* ti ādim āha. Kasmā? Sāvakā tihi
thānehī ti evaṇ hi aniyametvā va vuccamāne, kam pi maññe
bhaṇati, na amhe ti udāsīnā pi honti. Therā, navā, majjhimā
ti evaṇ pana niyametvā vuccamāne, amhe bhaṇatī ti ādaraṇ

¹ C 2, C 4 *Ettāvatā* ca.

² C 3 *omits* va.

37. [14¹⁹] *Iminā pathamena thānena therā bhikkhū gārayhā* ti ettha gārayhā ti garahitabbā. Therā nāma samānā araṇṇe vanapatthāni senāsanāni na upenti, gāmantasenāsanāṇaṃ na muñcanti, saṅgaṇikārāmatāṇaṃ vaḍḍhentā viharanti, kāya-vivekaṃ pi na pūrenti, nava-majjhimakāle kīdisā ahesun ti evaṃ ninditabbā honti. Imaṃ nindaṃ, āvuso, labhanti ti dasseti. *Dutiyena thānenā* ti etthāpi, ime nāma therā pi samānā yesaṃ dhammānaṃ Satthā pahānaṃ āha, te lobhādīdhamme na jahanti, accharāsaṅghātamattamāṃ pi ekamante nisīditvā cittekaggataṃ na labhanti, nava-majjhimakāle kīdisā ahesun ti evaṃ ninditabbā honti. Imaṃ nindaṃ, āvuso, labhanti ti dasseti ti evaṃ yojanā katabbā. *Tatiyenā* ti etthāpi, ime nāma āvuso, therā pi samānā itarītarena na yāpenti, cīvara-patta-senāsana-pūṭikāya-maṇḍanānuyogaṃ anuyuttā viharanti upadhivivekaṃ apūrayamānā, nava-majjhimakāle kīdisā ahesun ti evaṃ ninditabbā honti. Imaṃ, āvuso, nindaṃ labhanti ti dasseti ti evaṃ yojanā veditabbā.

¹ C 1, C 4 rañño.

idha navakāle kīdisā ahesuṇ, therakāle kīdisā bhavissanti, majjhima-therakāle kīdisā bhavissanti ti vatvā vojetabbaṇ.

39. [15⁷] Imasmiñ ca kaṇhapakkhe vuttapaccanikāyena sukkapakkhe attho veditabbo. Ayaṇ pan' ettha saṅkhepo: Ime vata therā pi samānā yojanaparamparāya araṇṇe vanapatthāni pantāni senāsanāni sevanti, gāmantarā senāsanarā upaganturā yuttakāle pi na upagacchanti, evaṇ jīṇṇasārīrā pi āradhaviyā paccayadāyakānaṇ pasādaṇ janenti, nava-majjhimakāle kīdisā ahesuṇ ti *iminā pathamena thānena therā pāsasā bhavanti*, pāsasarā labhanti. Lobhādayo pahāya cittavivekarā pūrenti. Ayam pi mahāthero saddhivihārika-antevāsikaparivāritena hutvā nisīditurā yuttakāle pi, idise pi vaye vattamāne bhattakiccarā katvā pavittā sārā nikkhamati, sārā pavittā pāto nikkhamati, kasīnaparikammarā karoti, samāpattiyo nibbatteti, magga-phalāni adhigacchati, sabbathā pi cittavivekarā pūreti. *Iminā duttiyena thānena therā bhikkhū pāsasā bhavanti*, pāsasarā labhanti. Yasmiṇ kāle therassa paṭṭadukūlakoseyyādīni sukkasamphassāni lahucīvarāni yuttāni, tasmim pi nāma kāle ayaṇ mahāthero paṇsukūlāni dhāreti, asithilarā sāsanaṇ gahetvā vigatanivarāṇo phalasamāpattirā appetvā upadhivivekarā paripūrayamāno viharati, nava-majjhimakāle kīdiso ahoṣi ti *iminā tatiyena thānena therā pāsasā bhavanti*, pāsasarā labhanti. Esa nayo majjhima-navavāresu.

40. [15²⁵] *Tatr' āvuso* ti ko anusandhi? Evaṇ navah' ākārehi āmisadāyādaṭṭipadaṇ garahanto, navahi dhammadāyādaṭṭipadaṇ thomento aṭṭhārasah' ākārehi desanaṇ nitṭhapetvā, ye te yesaṇ ca dhammānaṇ satthā pahānam āha, te ca dhamme nappajahanti ti evaṇ pahātabbadhammā vuttā, te sarūpato ime te ti dasseturā idarā, *tatr' āvuso*, lobho cā ti ādim āha. Ayam anusandhi. Api ca heṭṭhā pariyāyen' eva dhammo kathito, āmisarā pana pariyāyena pi nippariyāyena pi kathitarā. Idāni nippariyāyadhammarā lokuttaramaggarā katheturā idam āha. Ayam p' ettha anusandhi.

41. *Tattha tatrā* ti atītadesanānidassanaṇ. Satthu pavittassa viharato sāvakā vivekarā nānusikkhanti ti ādinā nayena vuttadesanāyan ti vuttarā hoti. *Lobho ca pāpako*, *doso ca pāpako* ti ime dve dhammā pāpakā lāmakā, ime pahā-

tabbā ti dasseti. Tattha lubbhanalakkhaṇo lobho. Dussanalakkhaṇo doso. Tesu lobho āmisadāyādassa paccayānaṃ lābhe hoti, doso alābhe. Lobhena aladdhaṃ pattheti, dosena alabhanto vighātavā hoti. Lobho deyyadhamme hoti, doso adāyake vā amanuññadāyake vā. Lobhena nava taṇhāmūlake dhamme paripūreti, dosena pañca macchariyāni.

42. [15²⁵] Idāni tesaṃ pahānūpāyaṃ dassento, *lobhassa ca pahānāyā* ti ādim āha. Tass' attho: Tassa pana pāpakassa lobhassa ca dosassa ca pahānāya. *Atthi majjhimā paṭipadā* ti maggaṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ. Maggo hi, lobho eko anto, doso eko anto ti ete dve ante na upeti, na upagacchati, mutto¹ etehi antehi, tasmā majjhimā paṭipadā ti vuccati. Etesaṃ majjhe bhavattā majjhimā, paṭipajjitabbato ca paṭipadā ti. Tathā kāmasukhallikānuyogo eko anto, attakilamathānuyogo eko anto, sassataṃ eko anto, ucchedo eko anto ti purimanayen' eva vitthāretabbaṃ.

43. [15²⁷] *Cakkhukaraṇī* ti ādīhi pana taṃ eva paṭipadaṃ thometi. Sā hi saccānaṃ dassanāya saṃvattati, dassane pariṇāyakaṭṭhenā ti cakkhukaraṇī. Saccānaṃ ñānāya saṃvattati, viditakāraṇaṭṭhenā² ti *ñānakaraṇī*. Rāgādīnaṃ ca vūpasamanato *upasaṃāya* saṃvattati. Catunnam pi saccānaṃ abhiññeyyabhāvadassanato *abhiññāya* saṃvattati. Sambodho ti maggo, tass' atthāya saṃvattanato *sambodhāya* saṃvattati. Maggo yeva hi maggaṭṭhāya saṃvattati, maggena kātabbakiccakaraṇato. Nibbānāmatassa pana sacchikiriyaṃ paccakkhakammāya saṃvattanato *nibbānāya saṃvattati* ti vuccati. Ayam ettha sāro. Ito aññathā vaṇṇanā-papañco.³

44. [15²⁸] Idāni taṃ majjhimaṃ paṭipadaṃ sarūpato das-setukāmo, *katamā ca sā* ti pucchitvā, *ayam evā* ti ādinā nayena vissajjeti.⁴ Tattha *ayam evā* ti avadhāraṇavacanaṃ, aññamaggapaṭisedhanatthaṃ, Buddha-Pacceka-Buddha-sāvakaṇaṃ sādharmaṇabhāvadassanatthaṃ ca. Vuttan c' etaṃ:

¹ C 3 vimutto.

² C 3 viditakaraṇaṭṭhenā ti.

³ C 3 vaṇṇanā papañcā.

⁴ C 1 vissajesi.

“Eso¹ va maggo n’ atth’ añño dassanassa visuddhiyā” ti (Dh. 274). Svāyaṇ kilesānaṇ ārakattā pi *ariyo*, ariyappa-hānāya saṇvattatī ti pi, Ariyena desito ti pi, ariyabhāva paṭi-lābhāya saṇvattatī pi *ariyo*. Atthahi aṅgehi upetattā *aṭṭhaṅgiko*, na ca aṅgavinimutto, pañcaṅgika-turiyādini viya. Kilese mārento gacchati, maggati vā nibbānaṇ, maggī-yati vā nibbānatthikehi, gammati vā tehi paṭipajjīyati ti *maggo*.

45. [15³¹] *Seyyathādan* ti nipāto. Tassa katamo so iti ce ti attho. Katamāni vā tāni aṭṭhaṅgāni ti. Ekamekaṇ hi aṅgaṇ maggo yeva. Yath’ āha: “Sammādiṭṭhi maggo c’ eva hetu cā” ti (Dhs. 186). Porānā pi bhananti: Dassa-namaggo sammādiṭṭhi, abhiniropanamaggo sammāsaṅkappo—pe—avikkhepamaggo sammāsamādhī ti. Sammā-diṭṭhādisu c’ etesu sammādassanalakkhaṇā *sammādiṭṭhi*. Sammā-abhiniropanalakkhaṇo *sammāsaṅkappo*. Sammāpa-riggahalakkhaṇā *sammāvācā*. Sammāsamutṭhāpanalakkhaṇo *sammākammanto*. Sammāvodāpanalakkhaṇo *sammā-ājīvo*. Sammāpaggahalakkhaṇo *sammāvāyāmo*. Sammā-upaṭṭhāna-lakkhaṇā *sammāsati*. Sammāsamādhānalakkhaṇo *sammāsa-mādhī*. Nibbacanam pi nesaṇ, sammāpassatī ti *sammādiṭṭhi* ti eten’ eva nayena veditabbaṇ.

46. Tattha sammādiṭṭhi uppajjamānā micchādiṭṭhiṇ tap-paccaniya²-kilese ca avijjaṇ ca pajahati, nibbānaṇ ca āram-maṇaṇ karoti, sampayuttadhamme ca passati, te ca kho asammohato, na ārammaṇato, tasmā sammādiṭṭhi ti vuccati. Sammāsaṅkappo micchāsaṅkappaṇ tappaccaniya-kilese ca pajahati, nibbānaṇ ca ārammaṇaṇ karoti, sampayuttadhamme ca sammā abhiniropeti, tasmā sammāsaṅkappo ti vuccati. Sammāvācā micchāvācaṇ tappaccaniya-kilese ca pajahati, nibbānaṇ ca ārammaṇaṇ karoti, sampayuttadhamme ca sammā parigaṇhāti, tasmā sammāvācā ti vuccati. Sammā-kammanto micchākammantaṇ tappaccaniya-kilese ca paja-hati, nibbānaṇ ca ārammaṇaṇ karoti, sampayuttadhamme ca

¹ C 3 Es’ eva.

² C 2, C 4 tappaccanikā-; *Tīkā*: “Micchādiṭṭhiyā sahaje-katṭhatāya tadekatṭhā va tappaccaniyakilesā daṭṭhabbā.”

sammā samuṭṭhāpeti, tasmā sammākammanto ti vuccati. Sammā-ājivo micchā-ājīvaṇṇaṃ tappaccaniya-kilese ca pajahati, nibbānaṃ ca ārammaṇaṇṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā vodāpeti, tasmā sammā-ājivo ti vuccati. Sammāvāyāmo micchāvāyāmaṇṇaṃ tappaccaniyadhamme ca kosajjaṇṇaṃ ca pajahati, nibbānaṃ ca ārammaṇaṇṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā paggaṇhāti, tasmā sammāvāyāmo ti vuccati. Sammāsati micchāsatiṇṇaṃ tappaccaniya-kilese ca pajahati, nibbānaṃ ca ārammaṇaṇṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā upaṭṭhāpeti, tasmā sammāsati ti vuccati. Sammāsamādhi micchāsamādhiṇṇaṃ tappaccaniya-kilese ca uddhaccaṇṇaṃ ca pajahati, nibbānaṃ ca ārammaṇaṇṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā samādhīyati, tasmā sammāsamādhi ti vuccati.

47. [15³³] Idāni, *ayaṇ kho sā, āvuso*, ti tam eva paṭipadaṇṇaṃ nigamento āha. Tass’ attho: Yvāyaṇṇaṃ cattāro pi lokuttare magge ekato katvā kathito aṭṭhaṅgiko maggo, *ayaṇ kho sā, āvuso*—*pe—nibbānāya saṃvattatī* ti.

48. [15³⁴] Evaṇṇaṃ pahātabbadhamme lobhadose tappahānūpāyaṇṇaṃ ca dassetvā, idāni aññe pi pahātabbadhamme, tesaṇṇaṃ pahānūpāyaṇṇaṃ ca dassento, *tatr’ āvuso, kodho cā* ti ādim āha. Tattha kujjhanalakkaṇaṇṇaṃ *kodho*, caṇḍikkalakkaṇaṇṇaṃ vā, āghātakaraṇaṇṇaṃ, dūsanapaccupaṭṭhāno. Upanandhanalakkaṇaṇṇaṃ *upanāho*, veraṇṇaṃ appaṭinissajjanaraso, kodhānuppa-bandhabbhāva-paccupaṭṭhāno. Vuttaṇṇaṃ c’ etaṇṇaṃ: “Pubbakāle kodho, aparakāle upanāho” ti (Vbh. 357) ādi. Paraguṇamakkhanalakkaṇaṇṇaṃ *makkho*, tesaṇṇaṃ vināsanaraso, tadavacchādanapaccupaṭṭhāno. Yugaggāhalakkaṇaṇṇaṃ *palāso*, paraṇeṇhi attano guṇānaṇṇaṃ samikaraṇaṇṇaṃ, paresaṇṇaṃ guṇappamāneṇa upaṭṭhāna-paccupaṭṭhāno. Parasampattikhiyana-lakkaṇaṇṇaṃ *issā*, tassā akkhamanalakkaṇaṇṇaṃ vā, tattha anabhira-tirasā, tato vimukhabbhāvapaccupaṭṭhānā. Attano sampattiniḡūhanalakkaṇaṇṇaṃ *maccheray*, attano sampattiyā parehi sādharanabhāva-asukhāyanarasaṇṇaṃ, saṅkocapaccupaṭṭhānaṇṇaṃ. Katapāpa-paṭicchādanalakkaṇaṇṇaṃ *māyā*, tassa nigūhanarasaṇṇaṃ, tadāvaraṇapaccupaṭṭhānā. Attano avijjamānaguṇappakāsana-lakkaṇaṇṇaṃ *sāṭheyyay*, tesaṇṇaṃ samudāharaṇaṇṇaṃ, sarī-rākārehi pi tesaṇṇaṃ vibhūtakaraṇapaccupaṭṭhānaṇṇaṃ. Cittassa

uddhumātabhāvalakkhaṇo *thambho*, appatissayavuttiraso, amaddavatāpaccupaṭṭhano. Karaṇuttariyalakkhaṇo *sārambho*, vipaccanīkatāraso, agāravapaccupaṭṭhano. Unnatilakkhaṇo *māno*, ahañkāraraso, uddhumātabhāvapaccupaṭṭhano. Abbhunnatilakkhaṇo *atimāno*, ativiya ahañkāraraso, accuddhumātabhāvapaccupaṭṭhano. Mattabhāvalakkhaṇo *mado*, madagāhanaraso,¹ ummādapaccupaṭṭhano. Pañcasu kāmaguṇesu cittavossaggalakkhaṇo *pamado*, vossaggānuppadānaraso, sativippavāsapaccupaṭṭhano ti. Evaṇ imesaṇ dhammānaṇ lakkhaṇādīni veditabbāni. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthāro pana, “Tattha katamo kodho” ti (Vbh. 357) ādinā Vibhaṅge vuttanayen’ eva veditabbo.

49. Visesato c’ ettha āmisadāyādo attano² alabhanto aññassa lābhino kujjhati. Tassa sakiṇ uppanno kodho kodho yeva, tatuttariṇ upanāho. So evaṇ kuddho upanayhanto sante pi aññassa lābhino guṇe makkheti, aham pi tādiso ti ca yugaggāhaṇ gaṇhati. Ayam assa makkho ca palāso ca. So evaṇ makkhī palāsī, tassa lābhasakkārādisu, kiṇ imassa iminā ti issati, padussati. Ayam assa issā. Sace pan’ assa kāci sampatti hoti, tassā tena sādharmaṇabhāvaṇ na sahati. Idam assa maccheraṇ. Lābhahetu kho pana attano sante pi dose paṭicchādeti. Ayam assa māyā. Asante pi guṇe pakāseti. Idam assa sāṭheyyaṇ. So evaṇ paṭipanno sace yathādhippāyaṇ lābhaṇ labhati, tena thaddho hoti amuducitto, na yidaṇ evaṇ kātabban ti ovadituṇ asakkuṇeyyo. Ayam assa thambho. Sace pana naṇ koci kiñci vadati, na yidaṇ evaṇ kātabban ti, tena sāraddhacitto hoti, bhākuṭikamukho, ko me tvaṇ ti pasayhabhānī. Ayam assa sārambho. Tato thambhena aham eva seyyo ti attānaṇ maññanto mānī hoti, sārambhena, ke ime ti pare atimaññanto atimānī. Ayam assa māno ca atimāno ca. So tehi mānātimānehi jātimaḍādiṇ anekarūpaṇ madaṇ janeti, matto samāno kāmaguṇādi-bhedesu vatthusu pamajjati. Ayam assa mado ca pamādo cā ti. Evaṇ āmisadāyādo aparimutto hoti imehi pāpakehi dhammehi, aññehi ca evarūpehi. Evaṇ tāv’ ettha pahātabbā dhammā veditabbā.

¹ C 2, C 4 madagāharaso.

² C 3 attanā.

50. Pahānūpāyo pana pāthato ca atthato ca sabbattha nibbiseso yeva. Nānaparicayapāṭavattṭhaṇ pan' ettha ayaṇ bhedo ca¹ kamo ca bhāvanānayo ca veditabbo. Tattha bhedo tāva: Ayaṇ hi majjhimā paṭipadā kadāci ariyo aṭṭhaṅgiko maggo hoti, kadāci sattaṅgiko. Ayaṇ hi lokuttara-paṭhamajjhānavasena uppajjamāno aṭṭhaṅgiko hoti, avasesajjhānavasena sattaṅgiko. Ukkatṭhaniddesato pan' idha aṭṭhaṅgiko ti vutto. Ito paraṇ hi maggaṅgaṇ n' atthi. Evaṇ tāv' ettha bhedo veditabbo. Yasmā pana sabbakusalānaṇ sammadiṭṭhi seṭṭhā; yath' āha: "Paññā hi seṭṭhā kusalā vadantī" ti (); kusalavāre² ca pubbaṅgamā; yath' āha: "Kathaṇ ca bhikkhave, sammadiṭṭhi pubbaṅgamā hoti? Sammadiṭṭhiṇ sammadiṭṭhī ti pajānāti, micchādiṭṭhiṇ micchādiṭṭhī ti pajānāti"³ ti (M. iii. 71) vitthāro; yathā⁴ c' āha: "Vijjā ca kho, bhikkhave, pubbaṅgamā kusalānaṇ dhammānaṇ samāpattiya" ti (A. v. 214); tappabhavābhiniḍḍattāni sesaṅgāni; yath' āha: "Sammadiṭṭhiṇ sammāsaṅkappo pahoti—pe—sammāsatissa sammāsamādhi pahoti" ti (M. iii. 76); tasmā iminā kamena etāni aṅgāni vuttāni ti evam ettha kamo veditabbo.

51. Bhāvanānayo ti, koci samathapubbaṅgamaṇ vipassanaṇ bhāveti, koci vipassanāpubbaṅgamaṇ samathaṇ. Kathaṇ? Idh' ekacco paṭhamaṇ upacārasamādhiṇ vā appanāsamādhiṇ vā uppādeti. Ayaṇ samatho. So taṇ ca taṇsam-payutte ca dhamme aniccādihi vipassati. Ayaṇ vipassanā. Iti paṭhamaṇ samatho, pacchā vipassanā, tena vuccati samathapubbaṅgamaṇ vipassanaṇ bhāveti ti. Tassa samathapubbaṅgamaṇ vipassanaṇ bhāvayato maggo sañjāyati. So taṇ maggaṇ āsevati, bhāveti, bahulīkaroti. Tassa taṇ maggaṇ āsevato bhāvayato bahulīkaroto saṇyojanāni pahiyanti, anusayā vyantihonti, evaṇ samathapubbaṅgamaṇ vipassanaṇ bhāveti. Idha pan' ekacco vuttappakāraṇ samathaṇ anupādetvā va pañcupādānakkhandhe aniccādihi vipassati.

¹ C 1, C 2, C 4 ekam eva bhāvanānayo.

² C 1, C 2 Kusalavāresu.

³ The order of this passage is different in the M. text.

⁴ C 3 Yath' āha.

Ayaṇ vipassanā. Tassa vipassanāpāripūriyā tattha jātānaṇ dhammānaṇ vavassaggārammaṇatā¹ uppajjati cittassa ekag-gatā. Ayaṇ samatho. Iti paṭhamaṇ vipassanā pacchā sama-tho, tena vuccati vipassanāpubbaṅgamaṇ samathaṇ bhāveti ti. Tassa vipassanāpubbaṅgamaṇ samathaṇ bhāvayato maggo sañjāyati. So taṇ maggaṇ āsevati—pe—bahulikaroti. Tassa taṇ maggaṇ āsevato—pe—anusayā vyantihonti. Evaṇ vipassanāpubbaṅgamaṇ samathaṇ bhāveti. Samathapubbaṅ-gamaṇ pana vipassanaṇ bhāvayato pi, vipassanāpubbaṅgamaṇ samathaṇ bhāvayato pi lokuttaramaggakkhaṇe samathavi-passanā yuganandha² va honti ti evam ettha bhāvanānayo veditabbo ti.³

Dhammadāyādasuttavaṇṇanā nīṭhitā.

4.

[Bhayabheravasuttavaṇṇanā]

1. [16¹⁵] *Evam me sutaṇ* ti Bhayabheravasuttaṇ. Tatrā-yaṇ anupubbapadavaṇṇanā: *Athā* ti avicchedatthe nipāto, *Kho* ti avadhāraṇatthe. Bhagavato Sāvatthiyaṇ vihāre avic-chinne yevā ti vuttaṇ hoti. *Jānussoni* ti, n' etaṇ tassa mātāpitūhi kataṇ nāmaṇ, api ca kho ṭhānantarapaṭilābhalad-dhaṇ. Jānussoniṭṭhānaṇ kira nām' etaṇ purohitaṭṭhānaṇ. Taṇ tassa raññā dinnaṇ. Tasmā Jānussoni ti vuccati. Brahmaṇ aṇatī ti *brāhmaṇo*. Mante sajjhāyati ti attho. Idam eva hi jātibrāhmaṇānaṇ niruttivacanaṇ. Ariyā pana bāhitapāpattā brāhmaṇā ti vuccanti. *Yena Bhagavā ten' upasaṅkamī* ti, *yenā* ti bhummatthe karaṇavacanaṇ. Tasmā yattha Bhagavā tattha upasaṅkamī ti evam ettha attho daṭṭhabbo. Yena vā karaṇena Bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, tena karaṇena upasaṅkamī ti evam p' ettha attho daṭṭhabbo. Kena karaṇena Bhagavā upasaṅka-mitabbo ti?⁴ Nānappakāra - guṇavisesādhigamādhippāyena,

¹ C 2, C 4 vossaggā°; *Ṭīkā*: “Vavassaggo vossaggo paṭinissaggo ti ca apavaggo ti ca atthato ekaṇ.”

² C 3, C 4 yuganaddhā.

³ C 1, C 2 omīti.

⁴ C 1, C 2, C 4 omīti.

daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhuṃ āhacca daṭṭhabbaṃ hoti. Atipacchā nisinno, sace daṭṭhukāmo hoti gīvaṃ pasāretvā daṭṭhabbaṃ hoti. Tasmā ayam pi ete cha nisajjādose vajjetvā nisīdi. Tena vuttaṃ: *Ekam antaṃ nisīdā* ti.

5. [16²⁰] *Ye' me* ti ye ime. *Kula-puttā* ti, duvidhā kula-puttā: jātikulaputtā, ācārakulaputtā ca. Tattha, “Tena kho pana samayena Raṭṭhapālo nāma kulaputto tasmiṃ yeva Thullakoṭṭhite aggakulikassa putto” ti (M. ii. 55) evaṃ āgatā uccākulappasūtā jātikulaputtā nāma. “Ye¹ te kula-puttā saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā” ti (M. i. 32) evaṃ āgatā pana yattha katthaci kule pasūtā pi ācārasampannā ācārakulaputtā nāma. Idha pana dvīhi pi kāraṇehi kula-puttā yeva.

6. [16²¹] *Saddhā* ti saddhāya. *Agārasmā* ti agārato. *Anagāriyaṃ* ti pabbajjaṃ bhikkhubhāvaṃ ca. Pabbajjā pi hi, n' atth' ettha agāriyaṃ ti anagāriyā. Agārassa hitaṃ kasigorakkhādi kammaṃ ettha n' atthi ti attho. Bhikkhu pi, n' atth' assa agāraṃ ti anagāro. Anagārassa bhāvo anagāriyaṃ. *Pabbajitā* ti upagatā. Evaṃ sabbathā pi anagāriyasaṅkhātāṃ pabbajjaṃ bhikkhubhāvaṃ ca upagatā ti vuttaṃ hoti.

7. [16²²] *Pubbaṅgamo* ti purato gāmi, nāyako. *Bahukāro* ti hitakiriyaṃ bahūpakāro. *Bhavaṃ tesaṃ Gotamo samādapetā* ti, te kulaputte bhavaṃ Gotamo adhisilādini gāhetā sikkhāpetā. *Sā janatā* ti so janasamūho. *Diṭṭhānugatiṃ āpajjati* ti dassanānugatiṃ paṭipajjati. Yandiṭṭhiko bhavaṃ Gotamo, yaṅkhantiko yaṇruciko, te pi² tandiṭṭhikā honti, taṅkhantikā taṇrucikā ti attho.

8. Kasmā paṇāyaṃ evam āhā ti? Esa kira pubbe aneke kulaputte agāramajjhe vasante devaputte viya pañcahi kāmagaṇehi paricāriyamāne³ anto ca bahi ca susaṇvihitāra-khe disvā, te aparena samayena Bhagavato madhurassaraṃ dhammadesanaṃ sutvā saddhāya gharā nikkhamma pabbajitvā ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhe āraññakesu senāsanesu kenaci arakkhiyamāne pi, anussaṅkitāparisaṅkate

¹ *M. text* Ye pana te.

² C 1, C 2, C 4 pana.

³ C 3 paricārayamāne.

haṭṭhapahaṭṭhe udaggudagge addasa. Disvā ca, imesaṃ kulaputtānaṃ ayaṃ phāsuvihāro kaṃ nissāya uppanno ti cinto, samaṇaṃ Gotamaṃ ti Bhagavati pasādaṃ alattha. So taṃ pasādaṃ nivedetuṃ Bhagavato santikaṃ āgato; tasmā evaṃ āha.

9. [16²⁴] Ath' assa Bhagavā taṃ vacanaṃ sampaticchanto abbhanumodanto ca, *evam etaṃ, brāhmaṇā* ti ādim āha. Vacanasampaticchanānumodanatto yeva hi ettha ayaṃ evaṃ ti nipāto. *Mamaṃ uddissa* ti maṃ uddissa. *Saddhā* ti sad-dhāya eva “Na inatṭhā,¹ na bhayaṭṭhā” ti (It. 89) ādīni sandhāy' āha. Īdisānaṃ yeva hi Bhagavā pubbaṅgamo, na itaresaṃ.

10. [16²⁹] *Durabhisambhavāni hī* ti sambhavituṃ dukkhāni, dussahāni. Na sakkā appesakkhehi ajjhogāhituṃ ti vuttaṃ hoti. *Araññe-vanapatthānī* ti araṇṇāni ca vanapatthāni ca. Tattha kiṃ cāpi Abhidhamme nipariyāyena, “Nikkhamitvā bhi indakhilā sabbam etaṃ araṇṇaṃ” ti (Vbh. 251) vuttaṃ, tathā pi yaṃ taṃ, “Pañcadhanusatikaṃ pacchimaṃ” ti (Vin. iv. 183) āraṇṇakaṅga-nipphādakaṃ² senāsanaṃ vuttaṃ, tad eva adhippetan ti veditabbaṃ. *Vanapatthanaṃ* ti gāman-taṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasiyati, na vapiyati. Vuttaṃ c' etaṃ: “Vanapatthanaṃ ti dūrānaṃ etaṃ senāsanaṃ adhivacanaṃ. Vanapatthanaṃ ti vanasaṇḍānaṃ etaṃ senāsanaṃ — pe — Vanapatthanaṃ ti bhiṣsanakānaṃ etaṃ . . . Vanapatthanaṃ ti salomahaṃsānaṃ etaṃ . . . Vanapatthanaṃ ti pariyaṇṭānaṃ etaṃ . . . Vanapatthanaṃ ti na manussūpacārānaṃ etaṃ senāsanaṃ adhivacanaṃ” ti (Vbh. 251). Ettha ca pariyaṇṭānaṃ ti imam ekaṃ pariyaṇṭaṃ thapetvā sesapariyaṇṭehi vanapatthāni veditab-bāni. *Pantāni* ti pariyaṇṭāni, atidūrāni.

11. [16³⁰] *Dukkaraṇaṃ pavivekaṃ* ti kāyavivekaṃ dukkaraṇaṃ. *Durabhiraṃsaṃ* ti abhiraṃsuṃ na sukhaṃ. *Ekatte* ti ekibhāve. Kiṃ dasseti? Kāyaviveke kate pi tattha cittaṃ abhiraṃsa-petuṃ dukkaraṇaṃ, dvayaṃ dvayaṃ āramo hi ayaṃ loko ti.

¹ It ought to be inatṭhā and bhayaṭṭhā (Sanskrit rinārtāḥ and bhayārtāḥ), and is so in B.

² See Visu. i. 72.

12. [16³¹] *Haranti maññe* ti haranti viya ghasanti viya. *Mano* ti manañ. *Samādhiṃ alabhamānassā* ti upacārasamādhin vā appanāsamādhin vā alabhantassa. Kiṃ dasseti? Īdisassa bhikkhuno tiṇa-paṇṇa-migādisaddehi vividhehi ca bhiṇsanakehi vanāni cittaṃ vikkipanti maññe ti. Sabbaṃ brāhmaṇo saddhāya¹ pabbajitānaṃ kulaputtānaṃ araṇṇavāsena vimhito āha.

13. [17¹] Ath' assa Bhagavā purimanayen' eva, *evam etay*, *brāhmaṇā* ti ādīhi taṃ vacanaṃ sampatiṇchitvā abbhanumoditvā ca, yasmā solāsasu ṭhānesu ārammaṇapariggaharahitānaṃ yeva tādīsāni senāsānāni durabbhisambhavāni, na tesu ārammaṇesu pariggahayuttānaṃ, attanā² ca bodhisatto samāno tādiso ahosi, tasmā attano tādīsānaṃ senāsānānaṃ durabbhisambhavataṃ dassetuṃ, *mayham pi kho* ti ādim āha. Tattha *pubbe va sambodhā* ti sambodhato pubbe va. Ariyamaggappavattito³ aparabhāge yevā ti vuttaṃ hoti. *Anabhisambuddhassā* ti appaṭividdhacatusaccassa. *Bodhisattass' eva sato* ti bujjanakasattass' eva, sammāsambodhiṃ adhigantaṃ arahantass' eva sato. Bodhiyā vā sattass' eva lagass' eva sato. Dipaṅkarassa hi Bhagavato pādamūle aṭṭhadhamma-samodhānena abhinīhārasamidghito pabbhuti Tathāgato Bodhiyaṃ satto, laggo, pattabbā esā⁴ mayā ti tadadhigamāya parakkamaṃ amuñcanto yeva āgato, tasmā Bodhisatto ti vuccati.

14. [17¹¹] *Tassa mayhan* ti tassa evaṃ bodhisattass' eva sato mayhaṃ. *Ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā* ti ye keci pabbajjūpagatā vā bhovādino vā. *Aparisuddhakāyakamantā* ti aparisuddhena pāṇātipātādinaṃ kāyakammanteṇa samannāgatā. *Aparisuddhakāyakammantasandosahetū* ti aparisuddhassa kāyakammantasaṅkhātassa attano dosassa hetu. *Aparisuddhakāyakammantassa kāraṇā* ti vuttaṃ hoti. *Have* ti ekaṃsavacane nipāto. *Akusalan* ti sāvajjaṃ akkhemaṇ ca. *Bhayabheravan* ti bhayaṇ ca bheravaṇ ca. Cittutrasassa ca bhayānakārammaṇassa c' etaṃ adhvacaṇaṃ.

¹ C 3 saddhāpabbajitānaṃ.

² C 1, C 2, C 4 attānaṇ ca.

³ C 3^oppattito.

⁴ C 3 mayā esā ti.

Tattha bhayaṃ sāvajjaṭṭhena akusalaṃ, bheravaṃ akkhematṭhenā ti veditabbaṃ. *Avhayanti* ti pakkosanti.

15. Kathaṃ ? Te hi pānātipātādini katvā, mayaṃ ayuttam akamha, sace no te jāneyyuaṃ yesaṃ aparajjhimha, idāni anubandhitvā anayavyasanaṃ āpādeyyun ti araṇṇaṃ pavisitvā gacchantare vā gumbantare vā nisīdanti. Te appamattakam pi tīṇasaddaṃ vā paṇṇasaddaṃ vā sutvā, idāni 'mha naṭṭhā ti tasanti, vittasanti, āgantvā parehi parivāritā viya baddhā vadhitā viya ca honti. Evaṃ taṃ bhayaabheravaṃ attani samāropanaṭṭhena avhayanti, pakkosanti.

16. [17¹⁵] *Na kho paṇāhaṃ — pe — patisevāmī* ti, ahaṃ kho pana aparisuddhakāyakammanto hutvā araṇṇe vana-patthāni pantāni senāsanaṃ na paṭisevāmi. *Ye hi vo* ti ettha *vo* ti nipātamattaṃ. *Ariyā* vuccanti Buddhā ca Buddhasāvaka ca. *Parisuddhakāyakammantā* ti idīsā hutvā. *Ahaṃ tesaṃ aṇṇatamo* ti tesaṃ amhi eko, aṇṇataro. Bodhisatto hi gahaṭṭho pi pabbajito pi parisuddhakāyakammanto va hoti. *Bhiyyo* ti atirekatthe nipāto. Palloman ti pannalomataṃ. Khemaṃ, sotthibhāvaṃ ti attho. *Āpādin* ti āpajjiṃ. Atirekaṃ sotthibhāvaṃ, atirekena vā sotthibhāvam āpajjiṃ ti vuttaṃ hoti. *Araṇṇe viharāyā* ti araṇṇe viharatthāya.

Kāyakammantavāraṃ kathā niṭṭhitā.

17. [17²³] Esa nayo sabbattha. Ayaṃ pana viseso: Vacīkammantavāre tāva *aparisuddhavacīkammantā* ti aparisuddhena musāvādādīnā vacīkammantena¹ samannāgatā. Te kathaṃ bhayaabheravaṃ avhayanti ? Te musāvādena parassa atthaṃ bhañjitvā, piṣuṇāvācāya mittabhedā katvā, pharusāvācāya paresaṃ parisamajjhe mammāni bhinditvā tuditvā, niratthakavācāya paraputtānaṃ² kammante vā nāsetvā, mayaṃ ayuttam akamha, sace pana te jāneyyuaṃ yesaṃ aparajjhimha, idāni anubandhitvā anayavyasanaṃ pāpeyyun ti araṇṇaṃ pavisitvā gacchantare vā gumbantare vā nisīdanti. Te appamattakam pi tīṇasaddaṃ vā paṇṇasaddaṃ vā sutvā idāni 'mha naṭṭhā ti tasanti, vittasanti, āgantvā parehi parivāritā viya baddhā viya vadhitā viya ca honti. Evaṃ taṃ

¹ C 1 °kammena.

² C 3 parasattānaṃ.

bhayabheravaṇ attani samāropanaṭṭhena avhayanti, pakko-santi.

18. [17²³] Manokammantavāre *aparissuddhamanokammanā* ti aparissuddhena abhijjhādinā manokammantena samannā-gatā. Te kathaṇ bhayabheravaṇ avhayanti? Te paresaṇ rakkhita-gopitesu bhaṇḍesu abhijjhāvisamalobhaṇ uppādetvā, parassa kujjhivā, paraputte micchādassanaṇ gahāpetvā, mayaṇ ayuttam akamha — pe — attani samāropanaṭṭhena avhayanti, pakkosanti.

19. [17²⁴] Ājivavāre, *aparissuddhājīvā* ti aparissuddhena vejjakamma¹-dūtakamma-vaḍḍhippayogādinā ekavīsati-ane-saṇābhedenā ājivena samannāgatā. Te kathaṇ bhayabhera-vaṇ avhayanti? Te evaṇ jīvikaṇ kappetvā suṇanti: Sāsana-sodhakā kira tepitakā bhikkhū sāsanaṇ sodhetuṇ nikkhantā, ajja vā sve vā idha āgamissantī ti araṇṇaṇ pavisitvā gacchan-tare vā—pe—tasanti, vittasanti, tehi āgantvā parivāretvā gahitā viya, odātavattāni nivāsītā viya ca honti. Sesaṇ tādīsam eva.

20. [17³²] Ito paraṇ *abhijjhālū* ti ādisu kiṇ cāpi abhijjhā-byāpadā manokammantasaṇḍahitā, tathā pi nīvaraṇavasena puna vuttā ti veditabbā. Tattha *abhijjhālū* ti parabhaṇḍāni abhijjhāyanasīlā. *Kāmesu tībbarāgā* ti vatthukāmesu baha-lakilesarāgā. Te kathaṇ bhayabheravaṇ avhayanti? Te avavatthitārammaṇā honti. Tesāṇ avavatthitārammaṇā-naṇ araṇṇe viharantānaṇ divā diṭṭhaṇ rattin bhayabheravaṇ hutvā upaṭṭhāti. Te akusalacittā appamattakena pi tasanti, rajjuṇ vā lataṇ vā disvā sappasaṇṇīno honti, khāṇuṇ disvā yakkhasaṇṇīno, thalaṇ vā pabbataṇ vā disvā hatthisaṇṇīno, sappādihi anayavyasanaṇ āpāditā viya hontī ti. Sesaṇ tādīsam eva.

21. [18⁴] *Byāpannacittā* ti pakatibhāvavijahanena vipan-nacittā. Kilesānugataṇ hi cittaṇ pakatibhāvaṇ vijahati, purāṇabhattabyañjanaṇ viya pūtikaṇ hoti. *Paduṭṭhamana-saṅkappā* ti paduṭṭhacittasaṅkappā. Abhaddakena paresaṇ anattahajānakena cittasaṅkappena samannāgatā ti vuttaṇ hoti. Te kathaṇ bhayabheravaṇ avhayanti? Bhayabhera-

¹ C 2, C 4 vejjakammena dūtakammena.

vayhānaṃ ito pabhūti abhiyjhāluvāre vuttanāyena' eva vedittabbaṃ. Yattha pana viseso bhavissati tattha vakkhāma. Na kho paṇāhaṃ byāpannacitto ti ettha pana mettacitto ahaṃ hitacitto ti dasseti. Īdisā hi Bodhisattā honti ti. Evaṃ sabbattha vuttadosapaṭipakkhavasena Bodhisattagunā vaṇṇetabbā.

22. [18¹⁴] *Thīnamiddhapariyutṭhitā* ti cittagelaññabhūtena thīnena, sesanāmakāyagelaññabhūtena middhena ca pariyutṭhitā. Abhibhūta, gahitā ti vuttaṃ hoti. Te niddābahulā honti.

23. [18²³] *Uddhatā* ti uddhaccapakatikhā, vipphandamānaccittā. Uddhaccena hi ekārammaṇe cittaṃ vipphandati, dhajayaṭṭhiyaṃ vātena paṭākā viya. *Avūpasantacittā* ti anibbutacittā. Idha kukkucçaṃ gaheṭṭuṃ vaṭṭati.

24. [18³²] *Kaṅkhī vecikicchī* ti ettha ekam ev' idaṃ pañcaṃ nīvaraṇaṃ; kin nu kho idaṃ ti ārammaṇaṃ kaṅkhanato kaṅkhā, idam ev' idaṃ ti niccheṭṭuṃ asamattabhāvato vicikicchā ti vuccati. Tena samannāgatā samaṇabrāhmaṇā kaṅkhī vecikicchī ti vuttā.

25. [19³] *Attukkaysakā paravambhī* ti, ye attānaṃ ukkaṇṣenti, ukkhipanti, uce ṭhāne ṭhapenti, parañ ca vambhenti garahanti nindanti, nice ṭhāne ṭhapenti, tesam etaṃ adhivacanaṃ. Te kathaṃ bhayaabheravaṃ avhayanti? Te parehi, asuko ca kira asuko ca attānaṃ ukkaṇṣenti amhe garahanti, dāse viya karonti gaṇhatha ne ti anubaddhā palāyitvā araṇṇaṃ pavisitvā gacchantare vā ti kāyakammantasadisāṃ vitthāretabbaṃ.

26. [19¹²] *Chambhī* ti kāyattambhana-lomaṇaṃ sanākārena¹ chambhena samannāgatā. *Bhīrukaṇṭhikā* ti bhīrupakatikā.² Gāmadārakā viya bhayaabahulā. Asūrā kātārā ti vuttaṃ hoti.

27. [19²¹] *Lābhasakkārasīlokaṃ* ti ettha labbhatī ti *lābho*. Catunnaṃ paccayānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. *Sakkāro* ti suṇḍarākāro. Paccayā eva hi paṇītapāṇītā suṇḍarasuṇḍarā abhisāṅkharitvā katā sakkāro ti vuccanti; yā ca parehi attano gāravakiriya, pupphādīhi vā pūjā. *Sīloko* ti vaṇṇabhaṇaṇaṃ.

¹ C 3 °lomahaṇṣanākarena. ² C 1, C 2, C 4 bhīrupakatikā.

Etaṇ lābhaṇ ca sakkāraṇ ca silokaṇ ca lābhasakkārasilokaṇ. *Nikāmayamānā* ti patthayamānā. Bhayavhānaṇ¹ abhijjhā-luvārasadisam eva. Tadatthadīpakaṇ pan' ettha Piyagā-mikavatthuṇ kathenti.

28. Eko kira Piyagāmiko nāma bhikkhu samādinnaḍḍu-taṇṇānaṇ bhikkhūnaṇ lābhaṇ disvā, aham pi dhutaṇṇaṇ samā-diyitvā lābhaṇ uppādemī ti cintetvā sosānikaṇṇaṇ samādāya susāne vasati. Ath' ekadivaṇaṇ eko kammamutto jaraggavo divā gocare caritvā rattin tasmiṇ susāne pupphagumbe sīsaṇ katvā romanthayamāno aṭṭhāsi. Piyagāmiko rattin caṅka-manā nikkhanto tassa hanusaddaṇ sutvā cintesi: Addhā maṇ lābhagiddho esa susāne vasatī ti ñatvā devarājā viheṭhetum āgato ti. So jaraggavassa purato añjaliṇ paggaḥetvā, sap-purisa devarāja, ajja me ekarattin khama, sve paṭṭhāya na evaṇ karissāmī ti namassamāno sabbarattin yācanto aṭṭhāsi. Tato suriye uṭṭhite taṇ disvā kattarayaṭṭhiyā paharitvā palā-pesi, sabbarattin maṇ bhiṇṣāpesī ti.

29. [19³⁰] *Kusītā* ti kosaṇjjanugatā. *Hinaviriya* ti hīnā. Viriyena rahitā, viyuttā, nibbiriya ti vuttaṇ hoti. Tattha kusītā kāyikaviriyaṇārambhavirahitā honti, hinaviriya cetasi-kaviriyaṇārambhavirahitā. Te ārammaṇavavatthānamattam pi kātuṇ na sakkonti. Tesaṇ avavatthitārammaṇānaṇ ti sabbaṇ pubbasadisam eva.

30. [20¹] *Muṭṭhassatī* ti naṭṭhassatī. *Asampajānā* ti pañ-ñārahitā.² Imassa ca paṭipakkhe, upaṭṭhitasatī 'ham asmī ti vacanato satibhājanīyam ev' etaṇ. Paññā pan' ettha sati-dubbalyadīpanatthaṇ vuttā. Duvidhā hi sati: paññāsampa-yuttā, vippayuttā ca. Tattha paññāsampayuttā balavatī, vippayuttā dubbalā. Tasmā yadā pi nesaṇ sati hoti, tadā pi asampajānattā muṭṭhassatī yeva te, dubbalāya satiyā satikiccābhāvato ti etam atthaṇ dīpetuṇ asampajānā ti vut-taṇ. Te evaṇ muṭṭhassatī asampajānā ārammaṇavavatthāna-mattam pi kātuṇ na sakkonti ti sabbaṇ pubbasadisam eva.

31. [20¹⁰] *Asamāhūtā* ti upacārappanāsamādhivirahitā. *Vibbhantacittā* ti ubbhantacittā. Samādhivirahe laddhokā-sena uddhaccena tesaṇ samādhivirahatāya cittaṇ nānāram

¹ C 3 Bhayabheravavhānaṇ.

² C 3 paññāvīrahitā.

maṇesu paribbhamati, vanamakkato viya vanasākhāsu; uddhaccena ekārammaṇe pi vipphandati. Pubbe vuttana-yena te evaṇ asamāhitā vibbhantacittā ārammaṇavavat-thānamattam pi kātuṇ na sakkonti ti sabbaṇ pubbasadisam eva.

32. [20¹⁹] *Duppaññā* ti nippaññānam etaṇ adhivacanaṇ. Paññāya¹ pana duppaññānāmaṇ nāma n' atthi. *Elamugā* ti elamukhā. Khakārassa gakāro kato. Lālāmukhā ti vuttaṇ hoti. Duppaññānaṇ hi kathentānaṇ lālā mukhato galati. Lālā ca elā ti vuccati. Yath' āha: "Pass' elamūgaṇ uragaṇ dvijivhan"² ti (). Tasmā te elamugā ti vuc-canti. Elamugā ti pi pātho. Elamūkā ti pi keci paṭhanti. Apare elamukhā ti pi. Sabbattha elamukhā ti attho.

33. Te kathaṇ bhayabheravaṇ avhayanti? Te duppaññā elamugā ārammaṇavavatthānamattam pi kātuṇ na sakkonti. Tesā avavatthitārammaṇānaṇ araññe viharantānaṇ divā diṭṭhaṇ rattin bhayabheravaṇ hutvā upaṭṭhāti. Te akusa-lacittā appamattakena pi tasanti, rajjuṇ vā lataṇ vā disvā sappasaññino honti, khāṇuṇ disvā yakkhasaññino, thalaṇ vā pabbataṇ vā disvā hatthisaññino. Sappādihi anayavya-sanaṇ āpāditā viya honti. Evaṇ taṇ bhayabheravaṇ attani samāropanaṭṭhena avhayanti, pakkosanti.

34. [20²²] *Paññāsampanno* 'ham asmī ti ettha paññāsam-panno ti paññāya sampanno samannāgato. No ca kho vipassanāpaññāya, na maggapaññāya, api ca kho pana imesu solasasu ṭhānesu ārammaṇavavatthānapaññāyā ti attho. Sesāṇ sabbattha vuttanayam evā ti.

Solasatṭhānārammaṇapariggaho niṭṭhito.

35. [20²⁷] *Tassa mayhan* ti ko anusandhi? Bodhisatto kira imāni solasārammaṇāni parigaṇhanto bhayabheravaṇ adisvā, bhayabheravaṇ nāma evarūpāsu rattisu evarūpe senā-sane paññāyati, handa naṇ tatthāpi gavesāmī ti bhayabhera-va-gavesanaṇ akāsi. Etam atthaṇ Bhagavā idāni brāhma-nassa dassento, *tassa mayhan* ti ādim āha. Tattha *yā tā* ti ubhayam etaṇ rattinaṇ yeva uddesaniddesavacanaṇ. *Abhiñ-*

¹ C 3 Paññā pana duṭṭhā nāma n' atthi.

² C 3 dujivhan ti.

ñātā ti ettha abhī ti lakkhaṇatthe upasaggo. Tasmā abhiññātā ti candapāripūriyā candaparikkhayenā ti evam ādihi lakkhaṇehi ñātā ti veditabbā. Abhilakkhitā ti ettha upasagamattam eva. Tasmā abhilakkhitā lakkhaṇiyā icc' eva attho. Uposathasamādāna-dhammasavana-pūjāsakkārādikaraṇatthaṇ lakkhetabbā sallakkhetabbā upalakkhetabbā ti vuttaṇ hoti.

36. [20²⁸] *Cātuddasī* ti pakkhassa paṭhamadivasato pabhuti catuddasannaṇ pūraṇī ekā ratti. Evaṇ *pañcadasi aṭṭhamī* ca. *Pakkhassā* ti sukkapakkhassa kaṇhapakkhassa ca etā tisso tisso katvā cha rattiyo. Tasmā sabbattha pakhavacanaṇ yojetabbaṇ: pakkhassa cātuddasī, pakkhassa pañcadasi, pakkhassa aṭṭhamī ti. Atha pañcamī kasmā na gahitā ti? Asabbakālikattā. Buddhe kira Bhagavati anuppanne pi, uppajjitvā aparinibbute pi pañcamī anabilakkhitā yeva. Parinibbute pana dhammasaṅgāhakattherā cintesuṇ: Dhammasavanaṇ cirena hotī ti. Tato sammannitvā pañcamī ti dhammasavana-divasaṇ ṭhapesuṇ. Tato pabhuti sā abhilakkhitā jātā.¹ Evaṇ asabbakālikattā ettha na gahitā ti.

37. [20²⁹] *Tathārūpāsū* ti tathāvidhāsu. *Ārāmacetiyaṇī* ti, pupphārāma-phalārāmādayo ārāmā eva ārāmacetiyaṇī. Cittīkatatṭhena hi te cetiyaṇī ti vuccanti. Pūjaṇiyaṭṭhena ti vuttaṇ hoti. *Vanacetiyaṇī* ti baliharapaṇavanasaṇḍa-Subhagavana-Deva-Sālavanādīni vanāni yeva vanacetiyaṇī. *Rukkhacetiyaṇī* ti gāmanigamādi-dvāresu pūjaṇiyarukkha yeva rukkhacetiyaṇī. Lokiyā hi dibbādhihutthā ti vā mañña-mānā tesu yeva vā dibbasaññino hutvā ārāmavanarukkhe bhattiṇ² karonti, pūjenti. Tena te sabbe pi cetiyaṇī ti vuccanti. *Bhīṇsanakāṇī* ti bhayaajanakāṇī, passato pi suṇato pi bhayaṇ janenti. *Salomahaṇsaṇī* ti sah' eva lomahaṇsena vattanti, pavisaṇānass' eva lomahaṇsajananaṇato. *App' eva nāma passeyyan* ti api nāma taṇ bhayabheravaṇ passeyyam eva.

38. [20³³] *Aparena samayenā* ti, etad ahosi yaṇ nūnāhaṇ ti evaṇ cintitakālaṇto aññena kālena. *Tattha ca me, brāhmaṇa*,

¹ C 3 jātā ti.

² C 3 cittīkaronti.

viharato ti tathārūpesu senāsanesu, yaṇ yaṇ manussānaṇ āyācana-upahāra-karaṇārahaṇ yaṇkkaṭṭhānaṇ puppha-dhūpa-maṇsa-ruhira-vasā-meda-pihaka-phapphāsa-surā-merayādihi okiṇṇakilinnadharanitalaṇ ekanipānaṇ¹ viya yaṇkharakkhasapisācānaṇ, yaṇ divā pi passantānaṇ hadayaṇ maññe phalati, taṇ ṭhānaṇ sandhaya' āha: *Tattha ca me, brāhmaṇa, viharato* ti.

39. [20³⁷] *Mago vā āgacchatī* ti siṅgāni vā khurāni vā koṭṭento gokaṇṇa-khagga-dīpi-varāhādibhedo mago vā āgacchatī. Sabbacattuppadānaṇ hi idha mago ti nāmaṇ. Kathaci pana kāṇasigalo pi vuccati. Yath' āha:

"Usabhass' eva te khandho sīhass' eva vijambhitaṇ migarāja, namo ty' atthu api kiñci labhāmase" ti

(Jā. ii. 440).

Moro vā katthaṇ pāteti ti moro vā sukkhakaṭṭhaṇ rukkhato cāletvā pāteti. Moragahanena ca idha sabbapakkhigahaṇaṇ adhippetāṇ. Tena yo koci pakkhī ti vuttaṇ hoti. Atha vā, moro vā ti vāsaddena añño vā koci pakkhī ti. Esa nayo purime magagahaṇe pi. *Vāto vā paṇṇasaṭaṇ ereṭi* ti vāto vā paṇṇakacavaṇaṇ ghaṭṭeti. *Etaṇ nūna taṇ bhayaabheravaṇ āgacchatī* ti, yaṇ etaṇ āgacchatī, taṇ bhayaabheravaṇ nūna.² Ito pabhuti ca ārammaṇam eva bhayaabheravaṇ ti veditabbaṇ, parittassa ca adhimattassa ca bhayassa ārammanattā, sukhārammaṇaṇ rūpaṇ sukhama iva.

40. [21³] *Kiṇ nu kho ahaṇ aññadatthu bhayaapaṭikaṇkhi viharāmi* ti, ahaṇ kho kiṇ kāraṇaṇ ekaṇsen' eva bhayaṇ ākaṇkhamāno hutvā viharāmi. *Yathābhūtaṇ yathābhūtassā* ti yena yena iriyāpathena bhūtassa bhavitassa sato vattamānassa, samaṇgibhūtassa vā. *Me* ti mama santike. *Tathābhūto*³ *tathābhūto vā* ti tena ten' eva iriyāpathena bhūto bhavito santo vattamāno, samaṇgibhūto vā ti attho.

41. [21⁸] *So kho ahaṇ—pe—paṭivineṃ* ti, Bodhisattassa kira caṇkamantassa tasmīṇ migasiṅgakhurasaddādibhede bhayaabheravārammaṇe āgate n' eva Mahāsatto tiṭṭhati,

¹ C 2 ekanipātaṇ; C 4 ekaṇ nipātaṇ.

² C 2 nūnaṇ ti; C 4 nunan ti.

³ C 3 Tathābhūta. *M. text* tathābhūtaṇ.

na nisīdati, na sayati, atha kho caṅkamanto va parivīmaṇsanto parivicinanto bhayabheravaṇ na passati; migasiṅgakhurasad-dādimattam eva taṇ hoti. So taṇ ñatvā idaṇ nām' etaṇ, na bhayabheravaṇ ti tato tiṭṭhati vā nisīdati vā sayati vā. Etam atthaṇ dassento, *so kho ahaṇ* ti ādim āha. Esa nayo sabbapeyyālesu. Ito paraṇ ca iriyāpathapaṭipāṭiyā avatvā āsannapaṭipāṭiyā iriyāpathā vuttā ti veditabbā. Caṅkamantassa hi tasmiṇ bhayabherave āgate na ṭhito, na nisinno, na nipanno; ṭhitassāpi āgate na caṅkamī ti evaṇ tassa tassa āsannapaṭipāṭiyā vuttā ti.

42. [21²⁰] Evaṇ bhiṇsanakesu pi ṭhānesu attano bhaya-bheravābhāvaṇ dassetvā, idāni jhāyīnaṇ sammohaṭṭhānesu attano asammohavihāraṇ dassetuṇ, *santi kho pana, brāhmaṇā* ti ādim āha. Tattha *santi* ti atthi, saṇvijjanti, upalabbhanti. *Divā ti sañjānanti* ti divaso ayan ti sañjānanti. *Divā yeva samānaṇ* ti divasaṇ yeva santaṇ. *Ratti ti sañjānanti* ti ratti ayan ti sañjānanti.

43. Kasmā pan' ete evaṇsaññino hontī ti? Vuṭṭhāna-kosallābhāvato vā sakunarutato vā. Kathaṇ? Idh' ekacco odātakasiṇalābhī divā parikammaṇ katvā divā samāpanno, divā yeva vuṭṭhahāmī ti manasikāraṇ uppādeti, no ca kho addhānaparicchedakusalo¹ hoti. So divasaṇ atikkamitvā rattibhāge vuṭṭhāti. Odātakasiṇapharaṇavasena c' assa visadaṇ hoti vibhūtaṇ suvibhūtaṇ. So, divā vuṭṭhahāmī ti uppāditamanasikāratāya odātakasiṇapharaṇa-visada-vibhūtatāya ca rattin yeva samānaṇ divā ti sañjānāti. Idha pan' ekacco nīlakasiṇalābhī rattin parikammaṇ katvā rattin samāpanno, rattin yeva vuṭṭhahāmī ti manasikāraṇ uppādeti, no ca kho addhānaparicchedakusalo¹ hoti. So rattin atikkamitvā divasabhāge vuṭṭhāti. Nīlakasiṇapharaṇavasena c' assa avisadaṇ hoti avibhūtaṇ. So, rattin vuṭṭhahāmī ti uppāditamanasikāratāya nīlakasiṇapharaṇāvisada-avibhūtatāya ca divā yeva samānaṇ ratti ti sañjānāti. Evaṇ tāva vuṭṭhānakosallābhāvato evaṇsaññino hontī.

44. Sakunarutato pana, idh' ekacco antosenāsane nisinno hoti, atha divāraṇaṇa-sakuṇā kākādayo candālokena divā

¹ C 3 addhānaparicchede kusalo.

ti maññamānā rattij ravanti, aññehi vā kāraṇehi. So tesañ saddaṇ sutvā rattij yeva samānaṇ divā ti sañjānāti. Idha pan' ekacco pabbatantare gambhīrāya ghanavanapaṭicchannāya giriguhāya sattāhavaddalikāya vattamānāya antarahitasuriyāloke kāle nisinno hoti. Atha rattij ravanakasakuṇā ulūkādāyo majjhantikasamaye pi tattha tattha samandhakāre nilinā rattisaññāya vā aññehi vā kāraṇehi ravanti. So tesañ saddaṇ sutvā divā yeva samānaṇ rattī ti sañjānāti. Evaṇ sakunaruṭato evaṇsaññino honti.¹

45. [21²²] *Idam ahaṇ* ti idaṇ ahaṇ evaṇ sañjānanaṇ. *Sammohavihārasmiṇ vadāmī* ti sammohavihārapariyāpannaṇ, antobhavaṇ² sammohavihāraññataraṇ vadāmī ti vuttaṇ hoti.

46. [21²³] *Ahaṇ kho pana, brāhmaṇa—pe—sañjānāmī* ti pākaṭo Bodhisattassa rattindivaparicchedo, sattāhavaddale pi candasuriyesu adissamānesu pi jānāti yeva ettakaṇ purebhattakālo gato, ettakaṇ pacchābhattakālo gato,³ ettakaṇ paṭhamayāmo, ettakaṇ majjhimayāmo ti; tasmā evam āha.

47. Anacchariyam etaṇ yaṇ pūritapāramī Bodhisatto evaṇ jānāti, padesaññāṇe ṭhitānam pi hi rattindivaparicchedo pākaṭo hoti. Kalyāṇiya-mahāvihāre kira Godattatthero dvaṇṅgulakāle bhattaṇ gahetvā aṅgulakāle bhuñjati; suriye adissamāne pi pāto yeva senāsanaṇ pavisitvā tāya velāya nikkhamati. Ekadivasaṇ ārāmikā, sve therassa nikkhamana-kālaṇ passāmā ti bhattaṇ sampādetvā kālatthambhamūle nisīdinsu. Thero dvaṇṅgulakāle yeva nikkhami. Tato pa-bhuti kira suriye adissamāne pi therassa nikkhamanasaññāya eva bheriṇ ākoṭenti.

48. Vajagaragirivihāre pi Kāladevatthero antovasse yāmagandikaṇ paharati. Ācinnam etaṇ therassa. Na ca yāmayantanālīkaṇ payojeti. Aññe bhikkhū payojenti. Atha nikkhante paṭhame yāme there muggaraṇ gahetvā ṭhitamatte yeva, ekadvevāraṇ paharante yeva va yāmayantaṇ paṭati.⁴ Evaṇ tīsu yāmesu samaṇadhammaṇ katvā thero pāto yeva gāmaṇ pavisitvā piṇḍapātaṇ ādāya vihāraṇ gantvā⁵ bho-

¹ C 3 hontī ti.

² C 3 antogadhaṇ.

³ C 3 omits gato.

⁴ C 1 pacati; C 4 paṭhati.

⁵ C 3 āgantvā.

janasālāya pattaṇ ṭhapetvā divāvihāraṭṭhānaṇ gantvā samadhammaṇ karoti. Bhikkhū kālathambhaṇ disvā therassa āgamanatthāya pesenti. So bhikkhu therāṇ divāvihāraṭṭhānā nikkhamantam eva vā antarāmagge vā passati. Evaṇ padesañāṇe ṭhitānaṇ sāvakānaṇ pi rattindivaparichedo pākaṭo hoti, kim aṅga pana bodhisattānaṇ ti.

49. [21²⁵] *Yaṇ kho taṇ—pe—vadeyyā* ti ettha pana yaṇ kho taṇ, brāhmaṇa, asammohadhammo satto loke uppanno—pe—sukhāya devamanussānaṇ ti vacanaṇ vadamāno koci sammā vadeyya, sammāvadamāno siyā, na vitathavādī assa, mam' eva taṇ vacanaṇ vadamāno sammā vadeyya sammāvadamāno siyā, na vitathavādī assā ti evaṇ padasambandho veditabbo. Tattha *asammohadhammo* ti asammohasabhāvo. *Loke* ti manussaloke. *Bahujaṇahitāyā* ti bahujaṇassa hitatthāya, paññāsampattiyaṇ diṭṭhadhammika-samparāyika-hitūpadesako ti. *Bahujaṇasukhāyā* ti bahujaṇassa sukhatthāya, cāgasampattiyaṇ upakaṇasukhasampadāyako ti. *Lokānukampāyā* ti lokassa anukampatthāya, mettā-karuṇāsampattiyaṇ mātāpitara viya lokassa rakkhitā gopayitā ti. *Atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṇ* ti idha devamanussagahaṇena bhābhappuggale veneyyasatte yeva gahetvā tesāṇ nibbāna-magga-phalādhigamāya attano uppattiṇ dassetī ti veditabbo. *Atthāyā* ti hi vutte, paramatthatthāya nibbānatthāyā ti vuttaṇ hoti. *Hitāyā* ti vutte, taṇsāmpāpakamaggatthāyā ti vuttaṇ hoti. Nibbānasāmpāpakamaggato hi uttariṇ hitaṇ nāma n' atthi. *Sukhāyā* ti vutte, phalasamāpat-tisukhatthāyā ti vuttaṇ hoti, tato uttariṇ sukhābhāvato. Vuttañ c' etaṇ: “Ayaṇ samādhi paccuppannasukho c' eva āyatiñ ca sukhavipāko ” ti (A. iii. 24).

50. [21³¹] Evaṇ Bhagavā Buddhagūṇapaṭilābhāvasānaṇ attano asammohavihāraṇ brāhmaṇassa dassetvā idāni yāya paṭipadāya taṇ koṭipattaṇ asammohavihāraṇ adhigato taṇ pubbhāgato pabhūti dassetuṇ, *āradhaṇ kho pana me, brāhmaṇā* ti ādim āha. Keci pan' āhu: Imaṇ asammohavihāraṇ sutvā brāhmaṇassa cittaṇ evaṇ uppannaṇ: kāya nu kho paṭipadāya imaṇ patto ti. Tassa cittaṇ aññāya imāyāhaṇ paṭipadāya imaṇ uttamaṇ asammohavihāraṇ patto ti dassento evam āhā ti.

51. [21³¹] Tattha āradḍhaṇ kho pana me, brāhmaṇa, viriyaṇ ahoṣī ti, brāhmaṇa, na mayā ayaṇ uttamo asammohavīhāro kusītena muṭṭhassatinā sāraddhakāyena vikkhittacittena vā adhigato, api ca kho tadadhigamāya āradḍhaṇ kho pana me viriyaṇ ahoṣi. Bodhimaṇḍe nisinnena mayā caturaṅgaṇ¹ viriyaṇ āradḍhaṇ ahoṣi, paggaḥitaṇ, asithilappavattitaṇ ti vuttaṇ hoti. Araddhattā yeva ca me taṇ asallīnaṇ ahoṣi. Upatṭhitā sati asammuttā ti na kevalaṇ ca me viriyam eva, sati pi ārammaṇābhimukhībhāvena upatṭhitā ahoṣi; Bodhimaṇḍe² nisinne upatṭhitā yeva ca asammuttā. Passaddho kāyo asāraddho ti kāyacittapassaddhi-sambhavena kāyo pi me passaddho ahoṣi. Tattha yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyo pi passaddho yeva hoti, tasmā nāmakāyo rūpakāyo ti avisesetvā va passaddho kayo ti vuttaṇ. Asāraddho ti, so ca kho passaddhattā yeva asāraddho. Vigatadaratho ti vuttaṇ hoti. Samāhitaṇ cittaṇ ekaggaṇ ti cittaṇ pi me sammā āhitaṇ, suṭṭhu ṭhapitaṇ appitaṇ viya ahoṣi. Samāhitaṭṭā eva ca ekaggaṇ acalaṇ nipphandanā ti. Ettāvataṭṭā jhānassa pubbabhāgaṭṭipadā³ kathitā hoti.

52. [21³³] Idāni imāya ṭṭipadāya adhigataṇ ṭṭhamaj-jhānaṇ ādiṇ katvā vijjāttayapariyosānaṇ viṣesaṇ dassento, so kho ahaṇ ti ādim āha. Tattha vivicc' eva kāmehi—pe—catut-thajjhānaṇ upasampajja vihāsin ti ettha tāva yaṇ vattabbaṇ siyā, taṇ sabbaṇ Visuddhimagge ṭṭhavikasinaṇkathāyaṇ⁴ vuttaṇ. Kevalaṇ hi tattha upasampajja viharatī ti āgataṇ, idha vihāsin ti ayam eva viṣeso. Kiṇ katvā pana Bhagavā imāni jhānāni upasampajja vihāsi ti? Kammatṭhānaṇ bhāvetvā. Katarāṇ? Ānāpānasatikammatṭhānaṇ.

53. Imāni ca pana cattāri jhānāni kesaṇci cittekaggatṭhāni honti, kesaṇci vipassanāṭṭadakāni, kesaṇci abhiññāṭṭadakāni, kesaṇci nirodhaṭṭadakāni, kesaṇci bhavokkamanatṭhāni. Tattha khīṇāsavānaṇ cittekaggatṭhāni honti. Te hi, samā-

¹ *Tīkā*: Caturaṅgaṇ ti “kāmaṇ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatū” ti (A. i. 50) ādinā vuttacaturaṅgasamannā-gataṇ.

² C 3 omits Bodhimaṇḍe nisinne.

³ C 2, C 4 pubbaṭṭipadā.

⁴ See *Viṣu*. 139-169.

pajjitvā ekaggacittā sukhaṃ divasaṃ viharissāmā ti icc' evaṃ kasinaparikkammaṃ katvā aṭṭha samāpattiyo nibbattenti. Sekhaputhujjanānaṃ, samāpattito vuṭṭhāya samāhitena citteṇa vipassissāmā ti nibbattentānaṃ vipassanāpāḍakāni honti. Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā abhiññāpāḍakajjhānaṃ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhāya, “Eko pi hutvā bahudhā hoti” ti (D. i. 78) vuttanayā abhiññāyo nibbattenti, tesāṃ abhiññāpāḍakāni honti. Ye, aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā sattāhaṃ acittā hutvā diṭṭh' eva dhamme nirodhaṃ nibbānaṃ patvā sukhaṃ viharissāmā ti nibbattenti, tesāṃ nirodhapāḍakāni honti. Ye pana, aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā aparihīnājjhānā Brahmaloke uppajjissāmā ti nibbattenti, tesāṃ bhavokkamanatthāni honti. Bhagavatā pan' idaṃ catutthajjhānaṃ Bodhirukhamūle nibbattitaṃ. Taṃ tassa vipassanāpāḍakāṇi c' eva ahosi abhiññāpāḍakāṇi ca, sabbakiccasādhakāṇi ca sabbalokiya lokuttaragupādāyakaṇi ti veditabbaṃ.

54. [22°] Yesaṃ ca guṇānaṃ dāyakaṃ ahosi, tesāṃ ekadesaṃ dassento, so evaṃ samāhite citte ti ādim āha. Tattha dvinnāṃ vijjānaṃ anupadavaṇṇanā c' eva bhāvanānayo ca Visuddhimagge¹ vittharito. Kevalaṃ hi tattha, so evaṃ samāhite citte—pe—abhininnāmeti ti vuttaṃ, idha abhininnāmesin ti. *Ayaṃ kho me, brāhmaṇā* ti ayaṃ ca appanāvāro tattha anāgato ti ayam eva viseso. Tattha so ti so ahaṃ. *Abhininnāmesin* ti abhinīhāriṃ. Abhininnāmesin ti vacanato so ti ettha, so ahaṃ ti evam attho veditabbo. Yasmā c' idaṃ Bhagavato vasena pubbenivāsānussatiññaṃ āgataṃ, tasmā so tato cuto idhūpapaṇṇo ti ettha evaṃ yojanā veditabbā: Ettha hi so tato cuto ti paṭinivattantassa paccavekkhanaṃ. Tasmā *idhūpapaṇṇo* ti imissā idhūpapaṭṭiyā anantaraṃ *amutra udapādin* ti Tusitabhavanaṃ sandhāy' āhā ti veditabbo. *Tatrāpi āsiṃ evanāmā* ti tatrāpi Tusitabhavane Setaketu nāma devaputto ahosiṃ. *Evaggotto* ti tāhi devatāhi saddhiṃ ekagotto. *Evavaṇṇo* ti suvaṇṇavaṇṇo. *Evamāhāro* ti dibbasudhāhāro. *Evaṃsukhadukkhapaṭisaṃvedī* ti evaṃ dibbasukhapaṭisaṃvedī. Dukkhaṃ pana saṅkhāradukkhamaṭṭam

¹ *Visu.* chapter xiii., pp. 410-429.

eva. *Evamāyupariyanto* ti evaṇ sattapaññāsa-vassakoṭi-saṭṭhivassasatasahassāyupariyanto. *So tato cuto* ti so ahaṇ tato Tusitabhavanato cuto. *Idhūpapanno* ti idha Mahā-Māyādeviyā kucchismiṇ nibbatto.

55. [22²³] *Ayaṇ kho me, brāhmaṇā* ti ādisu *me* ti mayā. *Vijjā* ti viditakaraṇaṭṭhena vijjā. Kiṇ veditaṇ karoti? Pubbenivāsaṇ. *Avijjā* ti tass' eva pubbenivāsassa aviditakaraṇaṭṭhena tappaṭicchādakamoho¹ vuccati. *Tamo* ti sv' eva moho paṭicchādakaṭṭhena tamo ti vuccati. *Āloko* ti sā yeva vijjā obhāsakaraṇaṭṭhena āloko ti vuccati. Ettha ca, vijjā adhigatā ti ayaṇ attho, sesaṇ pasaṇsāvacaṇaṇ. Yojanā pan' ettha, ayaṇ kho me vijjā adhigatā, tassa me adhigatavijjassa avijjā vihatā vinaṭṭhā ti attho. Kasmā? Yasmā vijjā uppannā. Esa nayo itarasmim pi padadvaye.

56. [22²⁵] *Yathā tan* ti ettha *yathā* ti opamme. *Tan* ti nipāto. Satiyā avippavāseṇa *appamattassa*. Viriyātāpena *ātāpino*. Kāye ca jīvite ca anapekkhatāya *pahitattassa*. Pesitattassā ti attho. Idaṇ vuttaṇ hoti: *Yathā appamattassa* ātāpino pahitattassa viharato avijjā vihaññeyya, vijjā uppajjeyya, tamo vihaññeyya, āloko uppajjeyya, evam eva mama avijjā vihatā, vijjā uppannā, tamo vihato, āloko uppanno, etassa me padhānānuyogassa anurūpam eva phalaṇ laddhan ti.

Pubbenivāsakathā niṭṭhitā.

57. [22³¹] *Cutūpapātakathāyaṇ*, yasmā idha Bhagavato vasena pāli āgatā, tasmā *passāmi pajānāmī* ti vuttaṇ. Ayaṇ viseso. Sesaṇ Visuddhimagge² vuttasadisam eva. Ettha pana vijjā ti dibbacakkhuñānavijjā. Avijjā ti sattānaṇ cutipaṭisandhicchādikā avijjā. Sesaṇ vuttanayam eva.³ Yasmā ca pūritapāramīnaṇ Mahāsattānaṇ parikkammakiccaṇ nāma n' atthi, te hi citte abhininnāmitamatte yeva anekavihitaṇ pubbenivāsaṇ anussaranti, dibbena cakkhunā satte passanti; tasmā yo tattha parikkammaṇ ādiṇ katvā bhāvanā-nayo vutto, na tena idha attho ti.

58. [23¹¹] *Tatīyāya vijjāya*, *so evaṇ samāhite citte* ti vipassanāpādaka-catutthajjhānacittaṇ veditabbaṇ. *Āsavānaṇ kha-*

¹ C 1, C 2, C 4 °lobho.

² *Visu.*, pp. 423-429.

³ C 3 evā ti.

yaññāyā ti arahattamaggañānatthāya. Arahattamaggo hi āsavavināsanato āsavānaṃ khayoti vuccati; tatra c' etaṃ ñāṇaṃ, tattha pariyāpannattā ti. *Cittaṃ abhininnāmesin* ti vipassanācittaṃ abhinihariṃ. *So idaṃ dukkhaṃ* ti evam ādisu ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhiyyo ti sabbam pi dukkhasaccaṃ sarasa-lakkhaṇapaṭivedhena *yathābhūtaṃ abbhaññāsi*, jāniṃ, paṭivijjiṃ. Tassa ca dukkhassa nibbattiṃ taṇhaṃ, *ayaṃ dukkhasamudayo ti*, tadubhayam pi yaṃ tñānaṃ patvā nirujjhati, taṃ tesāṃ appavattiṃ nibbānaṃ, *ayaṃ dukkhanirodho ti*, tassa ca sampāpakaṃ ariyamaggaṃ, *ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ti* sarasa-lakkhaṇapaṭivedhena *yathābhūtaṃ abbhaññāsi*, jāniṃ, paṭivijjiṃ ti evam attho vedītabbo.

59. [23¹⁷] Evaṃ sarūpato saccāni dassetvā, idāni kilesavāsena pariyāyato dassento, *ime āsavā* ti ādim āha. *Tassa me evaṃ jānato evaṃ passato* ti tassa mayhaṃ evaṃ jānantassa, evaṃ passantassa. Saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ katheti. *Kāmāsavā* ti kāmāsavato. *Vimuccitthā* ti iminā phalakkhaṇaṃ dasseti. Maggakkhaṇe hi cittaṃ vimuccati, phalakkhaṇe vimuttaṃ hoti. *Vimuttasmiṃ vimuttam iti ñāṇaṃ* ti iminā paccavekkhaṇañāṇaṃ dasseti; *khīṇā jātī* ti ādīhi tassa bhūmiṃ. Tena hi ñāṇena Bhagavā paccavekkhanto, khīṇā jātī ti ādini abbhaññāsi.

60. Katamā pana Bhagavato jātī khīṇā, kathaṃ ca naṃ abbhaññāsi ti? Na tāv' assa atītā jātī khīṇā, pubbe va khīṇattā; na anāgatā, anāgate vāyāmābhāvato; na paccuppannā, vijjamānattā. Yā pana maggassa abhāvitattā uppajjeyya eka-catu-paṇcavokārabhavesu eka-catu-paṇcakkhandhappabhedā jātī, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṃ āpajjanena khīṇā. Taṃ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā, kilesābhāve vijjamānaṃ pi kammaṃ āyatiṃ appaṭisandhikaṃ hoti ti jānanto abbhaññāsi.

61. [23²⁴] *Vusitaṃ* ti vutthaṃ. Parivutthaṃ, kattaṃ, caritaṃ, niṭṭhitaṃ ti attho. *Brahmacariyaṃ* ti maggabrahmacariyaṃ. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṃ satta sekhā brahmacariyavāsaṃ vasanti nāma. Khīṇāsavo vutthavāso. Tasmā Bhagavā attano brahmacariyavāsaṃ paccavekkhanto vusitaṃ brahmacariyaṃ ti abbhaññāsi. *Kattaṃ karanīyaṃ* ti

catusu saccesu catuhi maggehi pariññā-pahāna-sacchikiriya-bhāvanāvasena solasavidham pi kiccaṃ niṭṭhāpitan ti attho. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṃ kiccaṃ karonti. Khīnāsavo katakaraṇiyo. Tasmā Bhagavā attano karaṇiyaṃ paccavekkhanto, kataṃ karaṇiyaṃ ti abbhaññāsi. *Nāparaṃ itthattāyā* ti idāni puna itthambhāvāya, evaṃ solasavidhakkiccabhāvāya kilesakkhayāya vā maggabhāvanākiccaṃ me n' atthi ti abbhaññāsi. Atha vā *itthattāyā* ti itthambhāvato imasmā evaṃpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparāṃ khandhasantānaṃ mayhaṃ n' atthi. Ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti, chinnamūlakā rukkhā viya. Te carimaka-viññānanirodhena, anupādāno viya jātavedo, nibbāyissanti ti abbhaññāsi.

62. [23²⁵] Idāni evaṃ paccavekkhanañānapariggahitaṃ taṃ āsavānaṃ khayaññādhigamaṃ brāhmaṇassa dassento, *ayaṃ kho me, brāhmaṇā* ti ādim āha. Tattha *viñjā* ti arahattamaggāñānaviñjā. *Aviñjā* ti catusaccapaṭicchādikā aviñjā. Sesāṃ vuttanayam eva. Ettāvatā ca, pubbenivasaññānena atitaṃ saññānaṃ, dibbacakkhunā paccuppannānāgataṃ saññānaṃ, āsavakkhayaena sakalalokuttaragūṇaṃ ti evaṃ tihi viñjāhi sabbe pi sabbaññūguṇe saṅgahetvā attano asammohavihāraṃ brāhmaṇassa dassesi.

63. [23²⁹] Evaṃ vutte kira brāhmaṇo cintesi: Samaṇo Gotamo sabbaññutaṃ paṭijānāti, ajjāpi ca araññavāsaṃ na vijahati, atthi nu khv' assa aññaṃ pi karaṇiyaṃ ti. Ath' assa Bhagavā ajjhāsayaṃ viditvā iminā ajjhāsayaṇusandhinā, *siyā kho pana te* ti ādim āha. Tattha *siyā kho pana te, brāhmaṇa, evaṃ assā* ti, brāhmaṇa, kadāci tuyhaṃ evaṃ bhaveyya. *Na kho paṇ' etaṃ brāhmaṇa, evaṃ datṭhabban* ti etaṃ kho pana, brāhmaṇa, tayā mayhaṃ pantasenāsanapaṭisevanaṃ avitarāgādītāyā ti evaṃ na datṭhabbaṃ.

64. [23³²] Evaṃ pantasenāsanapaṭisevane akāraṇaṃ paṭikhīpitvā kāraṇaṃ dassento, *dve kho ahaṃ* ti ādim āha. Tattha attho yeva *atthavaṇṇo*. Tasmā *dve kho ahaṃ, brāhmaṇa, atthavaṇṇo* ti ahaṃ kho, brāhmaṇa, dve atthe, dve kāraṇāni sampasamano ti vuttaṃ hoti. *Attano ca ditṭhadhammasukhavihāraṃ* ti ettha ditṭhadhammo nāma paccakkho attabhāvo. Sukhavihāro nāma catunnaṃ iriyāpathavihāraṇaṃ phāsutā. Ekassa

hi araṇṇe antamaso uccāra-passāvakkiccaṇ upādāya sabbe iriyāpathā phāsukā honti. Tasmā diṭṭhadhammassa sukha-vihāraṇ diṭṭhadhammasukhavihāraṇ ti ayam attho veditabbo. *Pacchimaṇ ca janataṇ anukampamāno* ti, kathaṇ araṇṇavāsena pacchimā janatā anukampitā hoti? Saddhāpabbajitā hi kulaputtā Bhagavato araṇṇavāsaṇ disvā, Bhagavā pi nāma araṇṇasenāsanāni na muṇcati, yassa n' ev' atthi pariṇātabbaṇ, na pahātabbaṇ, na bhāvetabbaṇ, na sacchikātabbaṇ, kim aṅga pana mayan ti cintetvā tattha vasitabbam eva maññissanti, evaṇ khippam eva dukkhass' antakarā bhavissanti.¹ Evaṇ pacchimā janatā anukampitā hoti. Etam atthaṇ dassento āha: *Pacchimaṇ ca janataṇ anukampamāno* ti.

65. [23³⁷] Taṇ sutvā attamano brāhmaṇo *anukampitarūpā* ti ādim āha. Tattha *anukampitarūpā* ti anukampitajātikā, anukampitasabhāvā. *Janatā* ti janasamūho. *Yathā taṇ arahatā Sammāsambuddhenā* ti yatha arahaṇ Sammāsambuddho anukampeyya, tath' eva anukampitarūpā ti. Evaṇ ca vatvā puna taṇ Bhagavato dhammadesanaṇ abbhanumodamāno Bhagavantaṇ etad avoca: *Abhikkantaṇ, bho Gotama, abhikkantaṇ, bho Gotamā* ti. Tatthāyaṇ abhikkantasaddo khaya-sundarābhirūpa-abbhanumodanesu dissati. Tathā hi, “Abhikkantā, bhante, ratti, nikkhanto paṭhamo yāmo, cīranisinnō bhikkhusaṅgho” ti² (Ud. 51) ādisu khaye dissati. “Ayaṇ imesaṇ catunnaṇ puggalānaṇ abhikkantataro ca paṇītataro ca” ti (A. ii. 101) ādisu sundare.

“Ko me vandati pādāni iddhiyā yasasā jalaṇ
abhikkantena vaṇṇena sabbā obhāsayaṇ disā” ti

(Vv. 49)

ādisu abhirūpe. “Abhikkantaṇ, bhante” ti (M. i. 368) ādisu abbhanumodane. Idhāpi abbhanumodane yeva. Yasmā ca abbhanumodane, tasmā sādhu sādhu, bho Gotamā ti vuttaṇ hoti ti veditabbaṇ.

“Bhaye kodhe pasaṇsāyaṇ turite kotūhalacchare

hāse soke pasāde ca kare āmeṇḍitaṇ budho” ti ()

iminā ca lakkhaṇena idha pasādavasena pasaṇsāvasena cāyaṇ dvikkhattuṇ vutto ti veditabbo.

¹ C 3 bhavissanti ti.

² Also A. iv. 204.

66. [24¹] Atha vā *abhikkantaṃ* ti atikkantaṃ. Ati-itṭhaṃ, atimanāpaṃ, atisundaraṃ ti vuttaṃ hoti. Tattha ekena abhikkantasaddena desanaṃ thometi, ekena attano pasādaṃ. Ayaṃ h' ettha adhippāyo: Abhikkantaṃ, bho Gotama, yadi-daṃ bhoto Gotamassa dhammadesanā, abhikkantaṃ yadidaṃ bhoto Gotamassa desanaṃ āganṃ mama pasādo. Bhagavato yeva vā vacanaṃ dve dve atthe sandhāya thometi. Bhoto Gotamassa vacanaṃ abhikkantaṃ dosanāsanato, abhikkantaṃ guṇādhigamanato. Tathā saddhājananato paññājananato; sātthato, sabyañjanato; uttānapadato, gambhīratthato; kaṇṇasukhato, hadayaṅgamato; anattukaṇṇasano, aparavam-bhanato; karuṇāsīlato, paññāvadātato; āpātharamaṇiyato, vimaddakkhamato; sūyamānasukhato, vīmaṇsiyamānahitato ti evaṃ ādihi yojetabbaṃ.

67. [24³] Tato param pi catuhi upamāhi desanaṃ yeva thometi. Tattha *nikkujjitaṃ* ti adhomukhaṃ ṭhapitaṃ, heṭṭhāmukhajātaṃ vā. *Ukkujjeyyā* ti uparimukhaṃ kareyya. *Paṭicchannaṃ* ti tinapaṇṇādicchāditaṃ. *Vivareyyā* ti ugghāṭeyya. *Mūlhassā* ti disāmūlhassa. *Maggaṃ ācikkheyyā* ti hatthe gahetvā, esa maggo ti vadeyya. *Andhakāre* ti kālā-pakkhacātuddasī - aḍḍharatta - ghanavanasaṇḍa - meghapaṭa-lehi caturaṅge tame. Ayaṃ tāva anuttānapadattho. Ayam pana adhippāyayojanā: Yathā koci nikkujjitaṃ ukkujjeyya, evaṃ saddhammavimukhaṃ asaddhamme patitaṃ maṃ asaddhammā vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṃ vivareyya, evaṃ Kassapassa Bhagavato sāsananataradhānato pabhūti micchādīṭṭhigahanapaṭicchannaṃ sāsanaṃ vivarantena, yathā mūlhassa maggaṃ ācikkheyya, evaṃ kummaggaṃ micchāmaggaṃ paṭipannassa me saggamokkhamaggaṃ āvikarontena, yathā andhakāre telapajjotaṃ dhāreyya, evaṃ mohandhakāranimuggassa me Buddhādiratanarūpāni apassato tappāṭicchādaka-mohandhakāra - viddhaṇṣaka - desanāpajjota - dhāraṇena mayhaṃ bhotā Gotamena etehi pariyāyehi pakāsītattā anekapariyāyena dhammo pakāsito.

68. [24⁷] Evaṃ desanaṃ thometvā imāya desanāya Ratanat-taye pasannacitto pasannākāraṃ karonto *esāhan* ti ādim āha. Tattha *esāhan* ti eso ahaṃ. *Bhavaṇaṃ Gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmī* ti bhavaṃ me Gotamo saraṇaṃ parāyanaṃ, aghassa

hantā, hitassa ca vidhātā ti imina adhippāyena bhavantaṇ
 Gotamaṇ saraṇaṇ¹ gacchāmi, bhajāmi, sevāmi, payurupāsāmi,
 evaṇ pajānāmi,² bujjhāmi ti. Yesaṇ hi dhātūnaṇ gati-attho,
 buddhi pi tesaṇ attho. Tasmā gacchāmi ti imassa jānāmi,
 bujjhāmi ti ayam attho vutto. *Dhammañ ca bhikkhusaṅghaṇ*
cā ti ettha pana adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānu-
 siṭṭhaṇ paṭipajjamāne catusu apāyesu apatamāne dhāreti
 ti dhammo. So atthato ariyamaggo c' eva nibbānaṇ ca.
 Vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā³: “Yāvātā, bhikkhave, dhammā
 saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesaṇ aggam akkhāyati”
 ti (A. ii. 34) vitthāro. Na kevalaṇ ca ariyamaggo c' eva
 nibbānaṇ ca, api ca kho ariyaphalehi saddhiṇ pariyatti-
 dhammo pi. Vuttaṇ h' etaṇ Chattamānavakavimāne:

“Rāgavirāgam anejaṇ asokaṇ dhammam asaṅkhatam
 appaṭikūlaṇ
 madhuram imaṇ paguṇaṇ suvibhattaṇ Dhammam imaṇ
 saraṇattham upemī” ti (Vv. 51).

Ettha rāgavirāgo ti maggo kathito. Anejaṇ asokaṇ ti
 phalaṇ. Dhammam asaṅkhatan ti nibbānaṇ. Appaṭikūlaṇ
 madhuram imaṇ paguṇaṇ suvibhattaṇ ti piṭakattayena
 vibhattā sabbadhammakkhandaṇ ti. Diṭṭhi-sīlasaṅghātena
 saṇhato ti saṅgho. So atthato aṭṭha-ariyapuggalasamūho.
 Vuttaṇ h' etaṇ tasmiṇ yeva vimāne:

“Yattha ca dinna mahapphalaṇ āhu catusu sucīsu
 purisayugesu
 aṭṭha ca puggala dhammasā te Saṅgham imaṇ
 saraṇattham upemī” ti (Vv. 51).

Bhikkhūnaṇ saṅgho bhikkhusaṅgho. Ettāvātā brāhmaṇo
 tīṇi saraṇagamanāni⁴ paṭivedesi.

69. Idāni tesu saraṇagamanesu kosallatthaṇ, saraṇaṇ,
 saraṇagamaṇaṇ, yo⁵ saraṇaṇ gacchati, saraṇagamaṇappa-

¹ C 3 omits saraṇaṇ.

² C 3 evaṇ vā jānāmi.

³ C 3 omits Bhagavatā.

⁴ C 2, C 4 saraṇāgamanāni. But *Tīkā*: “Tīṇi vatthūni
 saraṇaṇ ti gamaṇena tikkhattūṇ gamaṇena ca tīṇi saraṇaga-
 manāni.”

⁵ C 3 yo ca.

bhedo, saraṇagamanaphalaṇ, saṅkilesa, bhedo ti ayaṇ vidhi veditabbo. Seyyathidaṇ: padatthato tāva hiṇṣati ti saraṇaṇ. Saraṇagatānaṇ ten' eva saraṇagamanena bhayaṇ santāsaṇ dukkhaṇ duggatiparikkilesaṇ hanti, vināseti ti attho. Ratanattayass' ev' etaṇ adhivacanaṇ. Atha vā, hite pavattanena, ahitā ca nivattanena sattānaṇ bhayaṇ hiṇṣati ti Buddhho, bhavakantārā uttāraṇena assāsadāṇena ca Dhammo, appakānam pi kārānaṇ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena Saṅgho. Tasmā iminā pi pariyāyena Ratanattayaṇ saraṇaṇ. Tappaśādataggarutāhi vihatakilesa tapparāyanatākārappavatto cittuppādo saraṇagamanaṇ. Taṇsamaṅgī satto saraṇaṇ gacchati. Vuttappakārena cittuppādena etāni me¹ tīni Ratanāni saraṇaṇ, etāni parāyanaṇ ti evaṇ upeti ti attho. Evaṇ tāva saraṇaṇ, saraṇagamanaṇ, yo ca saraṇaṇ gacchati, idaṇ tayaṇ veditabbaṇ.

70. Saraṇagamanappabhede pana duvidhaṇ saraṇagamaṇaṇ: lokuttaraṇ, lokiyaṇ ca. Tattha lokuttaraṇ diṭṭhasaccānaṇ maggakkhane saraṇagamanūpakkilesa-samucchedena ārammaṇato nibbānārammaṇaṇ hutvā kiccato sakale pi Ratanattaye ijjhati. Lokaṇaṇ puthujjanaṇaṇ saraṇagamanūpakkilesa-vikkhambhanaṇa ārammaṇato Buddhādiguṇārammaṇaṇ hutvā ijjhati. Taṇ atthato Buddhādisu vatthusu saddhāpaṭilābho. Saddhāmūlikā ca sammādiṭṭhi dasasu puñṇakariyavattthusu diṭṭhiṇṇakammaṇ² ti vuccati. Tayidaṇ catudhā pavattati: attasanniyyātanena, tapparāyanatāya, sissabhāvūpagamanaṇa, paṇipātenā ti. Tattha attasanniyyātanāṇ nāma, ajja ādiṇ katvā ahaṇ attānaṇ Buddhassa niyyātemi, Dhammassa, Saṅghassā ti evaṇ Buddhādiṇaṇ attapariccajanaṇ. Tapparāyanatā nāma, ajja ādiṇ katvā ahaṇ Buddhaparāyano Dhammaparāyano Saṅghaparāyano, iti maṇ dhārethā ti evaṇ tapparāyanabhāvo. Sissabhāvūpagamanaṇ nāma, ajja ādiṇ katvā ahaṇ Buddhassa antevāsiko, Dhammassa, Saṅghassa, iti maṇ dhārethā ti evaṇ sissabhāvūpagamo. Paṇipāto nāma, ajja ādiṇ katvā ahaṇ abhivādana-paccupatṭhāna-añjalikamma-sāmicikammaṇ Buddhādiṇaṇ ye-va tinnaṇ vatthūnaṇ karomi, iti maṇ dhārethā ti evaṇ Bud-

¹ C 3 omits me.² C 3 diṭṭhujju°.

dhâdisu paramanipaccākāro. Imesaṇ hi catunnaṇ ākārānaṇ aññataram pi karontena gahitaṇ yeva hoti saraṇagamaṇaṇ.

71. Api ca Bhagavato attānaṇ pariccajāmi, Dhammassa, Saṅghassa attānaṇ pariccajāmi, jīvitaṇ ca¹ pariccajāmi, pariccatto yeva me attā, pariccattaṇ yeva me jīvitaṇ, jīvita-pariyantikaṇ Buddhaṇ saraṇaṇ gacchāmi, Buddho me saraṇaṇ, leṇaṇ, tānaṇ ti evam pi attasanniyyātanaṇ veditabbaṇ. “Satthāraṇ ca vatāhaṇ passeyyaṇ, Bhagavantam eva passeyyaṇ. Sugataṇ ca vatāhaṇ passeyyaṇ, Bhagavantam eva passeyyaṇ. Sammāsambuddhaṇ ca vatāhaṇ passeyyaṇ, Bhagavantam eva passeyyaṇ ” ti (S. ii. 220) evam pi Mahā-Kassapa saraṇagamane viya sissabhāvūpagamaṇaṇ daṭṭhabbaṇ.

“So ahaṇ vicarissāmi gāmā gāmaṇ purā purā
namassamāno Sambuddhaṇ dhammassa ca sudhamma-
tan ” ti (Sn. 192)

evam pi Ālavakādīnaṇ saraṇagamaṇaṇ viya tapparāyanatā veditabbā. “Atha² kho Brahmāyu brāhmaṇo utthāy’ āsanā ekaṇsaṇ uttarāsāṇaṇ karitvā Bhagavato pādesu sirasā nipatitvā Bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, paṇīhi ca parisambāhati, nāmaṇ ca sāveti, Brahmāyu ahaṇ, bho Gotama, brāhmaṇo, Brahmāyu ahaṇ, bho Gotama, brāhmaṇo ” ti (M. ii. 144) evam pi paṇipāto daṭṭhabbo.

72. So paṇ’ esa ñāti-bhayaḥcariya-dakkhiṇeyyavasena catub-bidho hoti. Tattha dakkhiṇeyyapaṇipātena saraṇagamaṇaṇ hoti, na itarehi. Setṭhavasen’ eva hi saraṇaṇ gayhati, setṭhavasena bhijjati. Tasmā yo Sākiyo vā Koliyo vā Buddho amhākaṇ ñātako ti vandati, agahitam eva hoti saraṇaṇ. Yo vā samaṇo Gotamo rāja-pūjito mahānubhāvo avandiyamāno anattham pi kareyyā ti bhayena vandati, agahitam eva hoti saraṇaṇ. Yo pi Bodhisattakāle Bhagavato santike kiñci uggahitaṇ saramāno, Buddhakāle vā,

“Ekena bhoge bhuñjeyya, dvīhi kammaṇ payojaye,
catutthaṇ ca nidhāpeyya āpadāsu bhavissati ” ti

(D. iii. 188)

evarūpaṇ anusāsaniṇ uggahetvā ācariyo me ti vandati,

¹ C 3 omits ca.

² The M. text reads Evaṇ vutte for atha kho.

agahitam eva hoti saraṇaṇ. Yo pana loke aggadakkhiṇeyyo ti vandati, ten' eva gahitaṇ hoti.

73. Evaṇ gahitasaraṇassa upāsakassa vā upāsikāya vā aññatitthiyesu pabbajitam pi ñātiṇ, ñātako me ayan ti vandato saraṇagamaṇaṇ na bhijjati, pag eva apabbajitaṇ. Tathā rājānaṇ bhayavasena vandato. So hi raṭṭhapūjitatā avan-diyamāno anattam pi kareyyā ti. Tathā yaṇ kiñci sippa-sikkhāpakaṇ titthiyam pi, ācariyo me ayan ti vandato pi na bhijjati.¹ Evaṇ saraṇagamanappabhedo veditabbo.

74. Ettha ca lokuttarassa saraṇagamanassa cattāri sāmāñ-ñaphalāni vipākaphalaṇ; sabbadukkhakkhayaṇ ānisaṇsaphalaṇ. Vuttaṇ h' etaṇ:

“Yo ca Buddhañ ca Dhammañ ca Saṅghañ ca saraṇaṇ
gato

cattāri ariyasaccāni sammappaññāya passati,
Dukkhāṇ dukkhasamuppādaṇ dukkhassa ca atikkamaṇ
ariyañ c' aṭṭhangikaṇ maggaṇ dukkhūpasamagāminaṇ.
Etaṇ kho saraṇaṇ khemaṇ etaṇ saraṇam uttamaṇ
etaṇ saraṇam āgamma sabbadukkhā pamuccati” ti

(Dh. 190-92).

Api ca niccato anupagamanādivasena p' etassa ānisaṇsa-phalaṇ veditabbaṇ. Vuttaṇ h' etaṇ: “Aṭṭhānam etaṇ, bhikkhave, anavakāso, yaṇ diṭṭhisampanno puggalo kañci² saṅkhāraṇ niccato upagaccheyya . . . sukhato upagac-cheyya . . . kañci dhammaṇ attato upagaccheyya . . . mā-taraṇ jīvitā voropeyya . . . pitaraṇ jīvitā voropeyya . . . arahantaṇ jīvitā voropeyya . . . duṭṭhacitto³ Tathāgatassa lohitaṇ uppādeyya . . . Saṅghaṇ bhindeyya . . . aññaṇ sat-thāraṇ uddiseyya, n' etaṇ thānaṇ vijjati” ti (A. i. 26-7).

75. Lokiyassa pana saraṇagamanassa bhavasampadā pi bhogasampadā pi phalam eva. Vuttaṇ h' etaṇ:

“Ye keci Buddhaṇ saraṇaṇ gatāse na te gamissanti
apāyaṇ

pahāya mānusaṇ dehaṇ devakāyaṇ paripūressanti” ti

(D. ii. 255).

¹ C 3 bhijjati ti.

² C 1, C 4 kiñci.

³ A. text : Tathāgatassa duṭṭhena cittena.

Aparam pi vuttaṃ: “Atha kho Sakko devānam indo asītiyā devatāsahashehi saddhiṃ yen’ āyasmā Mahā-Moggallāno ten’ upasaṅkami—pe—Ekam antaṃ ƚhitaṃ kho Sakkaṃ devānam indaṃ āyasmā Mahā-Moggallāno etad avoca: Sādhu kho, devānam inda, Buddhaṃ saraṇagamaṇaṃ hoti. Buddhaṃ saraṇagamaṇahetu kho, devānam inda, evam idh’ ekacce sattā kāyassa bhedā param maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ uppajjanti. Te aññe deve dasahi ƚhānehi adhigaṇhanti: dibbena āyuna, dibbena vaṇṇena, sukkena, yasena, ādhipateyyena, dibbehi rūpehi, saddehi, gandhehi, rasehi, phoƚṭṭhabbehi” ti (S. iv. 274–75). Esa nayo Dhamme, Saṅghe ca. Api ca Velāmasuttādivasenāpi¹ saraṇagamaṇassa phalaviseso veditabbo. Evaṃ saraṇagamaṇaphalaṃ veditabbaṃ.

76. Tattha lokiya-saraṇagamaṇaṃ tīsu vatthusu aññāsa-saṅsaya-micchāññāpādihi saṅkilissati, na mahājūtikaṃ hoti, na mahāvippahāraṃ. Lokuttarassa n’ atthi saṅkilesa. Lokiyassa ca saraṇagamaṇassa duvidho bhedo: sāvajjo, anavajjo ca. Tattha sāvajjo aññasatthārādisu attaniyyātānādihi² hoti. So anitṭhaphalo. Anavajjo kālakiriya. So avipākattā aphalo. Lokuttarassa pana n’ ev’ atthi bhedo. Bhavantare pi hi ariyasāvako aññasatthāraṃ na uddisati. Evaṃ saraṇagamaṇassa saṅkilesa ca bedho ca veditabbo.

77. [24^s] *Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ Gotamo dhāretū* ti maṃ bhavaṃ Gotamo, upāsako ayaṃ ti evaṃ dhāretu. Jānātū ti attho. Upāsakavidhikosallatthaṃ paṇ’ ettha, ko upāsako? Kasmā upāsako ti vuccati? Kim assa sīlaṃ? Ko ājivo? Kā vipatti? Kā sampatti ti idaṃ pakinnakaṃ veditabbaṃ.

78. Tattha, ko upāsako ti? Yo koci gahaṭṭho. Vuttaṃ h’ etaṃ: “Yato kho, Mahānāma, Buddhaṃ³ saraṇaṃ gato hoti, Dhammaṃ saraṇaṃ gato hoti, Saṅghaṃ saraṇaṃ gato hoti, ettāvata kho, Mahānāma, upāsako hoti” ti (A. iv. 220). Kasmā upāsako ti? Ratanattayaṃ upāsanaṃ. So hi Buddhaṃ upāsati ti upāsako. Dhammaṃ, Saṅghaṃ upāsati ti upāsako. Kim assa sīlaṃ ti? Pañca veramaṇiyo. Yath’ āha: “Yato kho, Mahānāma, upāsako pānātipātā paṭivirato hoti,

¹ A. iv. 392–96.

² C 3 attasanni°.

³ C 1, C 2, C 4 upāsako Buddhaṃ.

adinnādānā, kāmesu micchācārā, musāvādā, surāmerayamajja-pamādatṭhānā paṭivirato hoti, ettāvatā kho, Mahānāma, upāsako silavā hoti” ti (A. iv. 220). Ko ājīvo ti? Pañca micchāvaṇijjā pahāya dhammena samena jīvikākappanaṇ. Vuttaṇ h’ etaṇ Bhagavatā: “Pañc’ imā, bhikkhave, vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā. Katamā pañca? Sattthavaṇijjā, sattavaṇijjā, maṇsavaṇijjā, majjavaṇijjā, visavaṇijjā. Imā kho, bhikkhave, pañca vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā” ti (A. iii. 208). Kā vipatti ti? Yā tass’ eva sīlassa ca ājīvassa ca vipatti. Ayam assa vipatti. Api ca yāya esa caṇḍālo c’ eva hoti, malaṇ ca patikiṭṭho ca, sā pi ’ssa vipatti ti veditabbā. Te ca atthato assaddhiyādayo pañca dhammā honti. Yath’ āha: “Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsaka-caṇḍālo ca hoti, upāsakamalaṇ ca, upāsakapatikiṭṭho ca. Katamehi pañcahi? Assaddho hoti, dussīlo hoti, kotūhala-maṇḍaliko hoti, maṇḍalaṇ pacceti no kammaṇ, ito ca bahiddhā dakkhiṇeyyaṇ pariyesati¹ tattha ca pubbakāraṇ karoti” ti (A. iii. 206). Kā sampatti ti? Yā c’ assa sīlasampadā ca ājīvasampadā ca sampatti, ye c’ assa ratanabhāvādīkarū pañca dhammā. Yath’ āha: “Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsakaratanāṇ ca hoti, upāsakapadumaṇ ca upāsakapunḍarīko ca. Katamehi pañcahi? Saddho hoti, silavā hoti, na kotūhala-maṇḍaliko hoti, kammaṇ pacceti no maṇḍalaṇ, na ito bahiddhā dakkhiṇeyyaṇ gavesati idha ca pubbakāraṇ karoti” ti (A. iii. 206).

79. [24⁹] *Ajjatagge* ti ettha ayaṇ aggasaddo ādi-koṭi-koṭṭhāsa-seṭṭhesu dissati. “Ajjatagge, samma dovārika, āvarāmi dvāraṇ Nigaṇṭhānaṇ Nigaṇṭhīnaṇ” ti (M. i. 380) ādisu ādimhi dissati. “Ten’ eva aṅgulaggena taṇ aṅgulaggaṇ parāmaseyya” () “Ucchaggaṇ velaggaṇ” ti () ādisu koṭiyaṇ. “Anujānāmi, bhikkhave,² viharaggena vā parivenaggena vā bhājetun” ti () ādisu koṭṭhāse. “Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā—pe—Tathūgato tesāṇ aggaṇ akkhāyati” ti (A. v. 21) ādisu seṭṭhe. Idha

¹ *The A. text*, gavesati.

² C 3 bhikkhave, ambilaggaṇ vā madhuraggaṇ vā tittakaggaṇ vā viharaggena.

panāyaṇaṃ ādimhi daṭṭhabbo. Tasmā ajjatagge ti ajjatanā
 ādiṇ katvā ti evam ettha attho veditabbo. Ajjatan ti aj-
 jabhavaṇaṃ.¹ Ajjadagge ti vā pāṭho. Dakāro padasandhikaro.
 Ajja aggaṇaṃ katvā ti attho. *Pāṇupetan* ti pāṇehi upetaṇaṃ.
 Yāva me jivitaṇaṃ pavattati tāva upetaṇaṃ, anaññasatthukaṇaṃ
 tihi saraṇagamanehi saraṇagataṇaṃ upāsakaṇaṃ kappiyakārakaṇaṃ
 maṇaṃ bhavaṇaṃ Gotamo dhāretu, jānātu. Ahaṇaṃ hi sace pi me
 tikkhiṇena asinā sīsaṇaṃ chindeyyuṇaṃ, n' eva Buddhaṇaṃ na Buddho
 ti vā, Dhammaṇaṃ na Dhammo ti vā, Saṅghaṇaṃ na Saṅgho ti
 vā vadeyyaṇaṃ ti evaṇaṃ attasanniyyātanena saraṇaṇaṃ gantvā
 catuhi ca paccayehi pavāretvā utthāy' āsanā Bhagavantaṇaṃ
 abhivādetvā tikkhattuṇaṃ padakkhiṇaṇaṃ katvā pakkāmi ti.

Bhayaḥkavārasuttavaṇṇanā nīṭṭhitā.

5.

[*Anāṅgaṇasuttavaṇṇanā*]

1. [24¹¹] *Evam me sutaṇaṃ . . . āyasmā Sāriputto* ti *Anāṅga-*
ṇasuttaṇaṃ. Tatrāyaṇaṃ anuttānapadavaṇṇanā. Yatha c' ettha
 evaṇaṃ sabbasuttesu. Tasmā ito paraṇaṃ ettakam pi avatvā
 apubbapadavaṇṇanaṇaṃ yeva karissāma.

2. [24¹⁶] *Cattāro* ti gaṇanaparichedo. *Puggalā* ti sattā,
 narā, posā. Ettāvatā ca puggalavādī mahāthero ti na ga-
 hetabbaṇaṃ. Ayaṇaṃ hi āyasmā Buddhaputtānaṃ seṭṭho. So
 Buddhassa Bhagavato desanaṇaṃ avilomento yeva deseti.
 Buddhassa Bhagavato duvidhā desanā: sammutidesanā,
 paramatthadesanā cā ti. Tattha puggalo, satto, itthi, puriso,
 khattiyo, brāhmaṇo, devo, Māro ti evarūpā sammutidesanā.
 Aniccaṇaṃ, dukkhaṇaṃ, anattā, khandhā, dhātū, ayatanāni,
 satipaṭṭhānā ti evarūpā paramatthadesanā. Tattha Bhagavā,
 ye sammutivasena desanaṇaṃ sutvā atthaṇaṃ paṭivijjhivā mohaṇaṃ
 pahāya viśesaṃ adhigantaṇaṃ samatthā, teṣaṇaṃ sammutidesanaṇaṃ
 deseti. Ye pana paramatthavasena desanaṇaṃ sutvā atthaṇaṃ
 paṭivijjhivā mohaṇaṃ pahāya viśesaṃ adhigantaṇaṃ samatthā,
 teṣaṇaṃ paramatthadesanaṇaṃ deseti.

3. Tatrāyaṇaṃ upamā: Yathā hi desabhāsākusalo tiṇṇaṇaṃ
 vedānaṇaṃ atthasaṇvaṇṇanaṇaṃ ācariyo, ye Damilabhāsāya

¹ C 1, C 4 ajjabhāvaṇaṃ.

vutte atthaṇ jānanti, tesāṇ Damilabhāsāya ācikkhati, ye Andhabhāsādisu aññatarāya, tesāṇ tāya¹ bhāsāya. Evaṇ te mānavakā chekaṇ vyattaṇ ācariyam āgama khippam eva sippaṇ uggaṇhanti. Tattha ācariyo viya Buddho Bhagavā. Tayo vedā viya kathetabbabhāve t̥hitāni t̥ni piṭakāni. Desabhāsākosallam² iva sammuti-paramatthakosallaṇ. Nānādesabhāsā mānavakā viya sammuti-paramatthavasena paṭivijjhanasamatthā veneyyasattā. Ācariyassa Damilabhāsādi-ācikkhanaṇ viya Bhagavato sammuti-paramatthavasena desanā veditabbā. Āha c' ettha:

“Duve saccāni akkhāsi Sambuddho vadattaṇ varo
sammutiṇ paramatthaṇ ca tatiyaṇ nūpalabbhati.
Saṅketavacanaṇ saccaṇ lokasammutikāraṇā
paramatthavacanaṇ saccaṇ dhammānaṇ bhūtakāraṇā.
Tasmā vohārakusalassa lokanāthassa Satthuno
sammutiṇ voharantassa musāvādo na jāyati” ti ().

4. Api ca aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā puggalakathaṇ katheti: hirottappadīpanatthaṇ, kammassakatādīpanatthaṇ,³ paccattapurisakārādīpanatthaṇ, ānantariyadīpanatthaṇ, brahmavihāradīpanatthaṇ, pubbenivāsadīpanatthaṇ, dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṇ, lokasammutiyaṇ appahānatthaṇ cā ti.

5. Khandha-dhātu-āyatanāni hiriyanti, ottappanti ti hi vutte mahājano na jānāti, sammoham āpajjati, paṭisattu hoti: kim idaṇ khandha-dhātu-āyatanāni hiriyanti ottappanti nāmā ti. Itthi hiriyati ottappati, puriso, khattiyo, brāhmaṇo, devo, Māro ti vutte pana jānāti, na sammoham āpajjati, na paṭisattu hoti. Tasmā Bhagavā hirottappadīpanatthaṇ puggalakathaṇ katheti. Khandhā kammassakā, dhātuyo, āyatanāni ti ca⁴ vutte pi es' eva nayo. Tasmā kammassakatādīpanatthaṇ puggalakathaṇ katheti. Veluvānādayo mahāvihārā khandhehi kārapitā, dhātūhi, āyatanehi ti vutte pi es' eva nayo. Tasmā Bhagavā paccattapurisakārādīpanatthaṇ puggalakathaṇ katheti. Khandhā mātaraṇ jīvitaṇ voropenti, pitarāṇ jīvitaṇ⁵ voropenti, arahantaṇ . . . ruhirup-

¹ C 3 tāya tāya.

² C 2, C 4 Desabhāsāya.

³ C 3 kammassakata°.

⁴ C 3 omits ca.

⁵ C 3 omits jīvitaṇ voropenti.

pādakammaṇ, saṅghabhedan karonti, dhātuyo, āyatanāni ti vutte pi es' eva nayo. Tasmā Bhagavā ānantariyadīpanatthaṇ puggalakathaṇ katheti. Khandhā mettāyanti, dhātuyo, āyatanāni ti vutte pi es' eva nayo. Tasmā Bhagavā brahmavihāradīpanatthaṇ puggalakathaṇ katheti. Khandhā pubbenivāsam anussaranti, dhātuyo, āyatanāni ti vutte pi es' eva nayo. Tasmā Bhagavā pubbenivāsadīpanatthaṇ puggalakathaṇ katheti. Khandhā dānaṇ paṭigaṇhanti, dhātuyo, āyatanāni ti vutte pi ca mahājano na jānāti, sammoham āpajjati, paṭisattu hoti: kim idaṇ khandha-dhātu-āyatanāni dānaṇ¹ paṭigaṇhanti nāmā ti. Puggalā paṭigaṇhanti silavanto kalyāṇadhammā ti vutte pana jānāti, na sammoham āpajjati, na paṭisattu hoti. Tasmā Bhagavā dakkhiṇāvisud-dhidīpanatthaṇ puggalakathaṇ katheti. Lokasammutiṇ ca Buddhā Bhagavanto nappajahanti, lokasamaññāya lokaniruttiyā lokābhilāpe tithā yeva dhammaṇ desenti. Tasmā Bhagavā lokasammutiyā appahānattham pi puggalakathaṇ katheti.

6. [24¹⁶] Tasmā ayam pi āyasmā lokavohāra kusalatāya Buddhassa Bhagavato desanaṇ avilomento lokasammutiyaṇ thatvā va *cattāro 'me āvuso, puggalā* ti āha. Tasmā ettha paramatthavasena agahetvā sammutivasena puggalo veditabbo. *Santo saṇvījjaṇānā* ti lokasaṅketavasena atthi, upalabhamānā. *Lokaśmin* ti sattaloke.

7. [24¹⁷] *Sāṅgaṇo va samāno* ti ādisu pana *aṅgaṇan* ti katthaci kilesā vuccanti. Yath' āha: "Tattha katamāni tīṇi aṅgaṇāni? Rāgo aṅgaṇaṇ, doso aṅgaṇaṇ, moho aṅgaṇan" ti (Vbh. 368). Katthaci yaṇ kiñci malaṇ vā paṅko vā. Yath' āha: "Tass' eva rajassa vā aṅgaṇassa vā pahānāya vāyamati" ti² (M. i. 100). Katthaci tathārūpo bhūmibhāgo. So³ 'bodhiyaṅgaṇaṇ cetiyaṅgaṇan' ti ādivasena veditabbo. Idha pana nānappakārā tibbakilesā aṅgaṇan ti adhippetā. Tathā hi vakkhati: *pāpakānaṇ kho etaṇ, āvuso, akusalānaṇ icchāvacaṇānaṇ adhivacaṇaṇ, yadidaṇ aṅgaṇan* ti. Saha aṅgaṇena sāṅgaṇo. *Sāṅgaṇo va samāno* ti saṅkilesa yeva

¹ C 1, C 4 omit dānaṇ.

² See also A. v. 92.

³ C 1, C 2, C 4 omit So.

santo. *Atthi me ajjhataṇ aṅgaṇan ti yathābhūtaṇ nappajānātī* ti mayhaṇ attani cittasantāne kilesā atthi ti na jānāti. Ime kilesā nāma kakkhalā vālā, pajahitabbā, na gahetabbā, visadiddhasallasadisā ti evaṇ yathāvasarasato pi na jānāti. Yo atthi ti ca jānāti, evañ ca jānāti, so, *atthi me ajjhataṇ aṅgaṇan ti yathābhūtaṇ pajānātī* ti vuccati. Yassa pana na ca maggena samūhatā kilesā, na ca uppajjanti yena vā tena vā varitattā, ayam idha *anaṅgaṇo* ti adhippeto. *N' atthi me ajjhataṇ aṅgaṇan ti yathābhūtaṇ nappajānātī* ti mayhaṇ kilesā yena vā tena vā varitattā n' atthi, na ca maggena samūhatattā ti na jānāti. Te uppajjamānā anattaṇ¹ karissanti, kakkhalā vālā, pajahitabbā, visadiddhasallasadisā ti evaṇ yathāvasarasato pi na jānāti. Yo pana, iminā kāraṇena n' atthi ti ca jānāti, evañ ca jānāti, so, *n' atthi me ajjhataṇ aṅgaṇan ti yathābhūtaṇ pajānātī* ti vuccati. *Tatrā* ti tesu catusu puggalesu, tesu vā dvīsu sâṅgaṇesu. *Yvāyan* ti yo ayaṇ. *Yāyan* ti pi pātho.

8. [25⁹] *Ko nu kho, āvuso Sāriputta, hetu, ko paccayo* ti ubhayena pi kāraṇam eva pucchati. *Yen' imesan* ti yena hetunā yena paccayena imesaṇ dvinnāṇ eko seṭṭhapuriso, eko hinapuriso akkhāyati, so ko hetu, ko paccayo ti evam ettha sambandho veditabbo.

9. [25¹⁵] *Tattha kiñ cāpi nappajānāti pajānāti* ti evaṇ vuttaṇ, pajānanā nappajānanā ti idam eva ubhayaṇ hetu c' eva paccayo ca, thero pana attano vicitrapaṭibhānatāya taṇ pākāṭataraṇ katvā dassetuṇ puna *tatr' āvuso* ti ādim āha. *Tattha tass' etaṇ pāṭikañkhan* ti tassa puggalassa etaṇ pāṭikañkhitabbaṇ, idam eva esa pāpuṇissati, no aññan ti icchitabbaṇ. *Avassabhāvī* ti vuttaṇ hoti. *Na chandaṇ janessatī* ti ādinā nayena vuttaṇ acchandaṇanādiṇ sandhāy' āha. *Tattha ca na chandaṇ janessatī* ti appajānanto tass' aṅgaṇassa pahānatthaṇ kattukamyatāchandaṇ na janessati. *Na vāyamiṇṇatī* ti tato balavataṇ vāyāmaṇ pi na karissati. *Na viriyaṇ ārabhissatī* ti thāmagataviriyaṇ pana n' eva ārabhissati. *Nappavattessatī* ti vuttaṇ hoti. *Sāṅgaṇo* ti imehi rāgādihi aṅgaṇehi sâṅgaṇo. *San̄kiliṭṭhacitto* ti tehi yeva

¹ C 3 mahānatthaṇ.

suṭṭhutarāṇ kiliṭṭhacitto, malinacitto, vibādhitacitto ca hutvā. *Kālaṇ karissatī* ti marissati.

10. [25¹⁹] *Seyyathā pī* ti yathā nāma. *Kaṇsapātī* ti kaṇsalohabbhājanaṇ. *Ābhatā* ti ānītā. *Āpaṇā vā kammārakulā vā* ti āpaṇato vā kaṇsapātikārakānaṇ kammārānaṇ gharato vā. *Rajenā* ti āgantukarajena paṇsu-ādinā. *Malenā* ti tatth' eva uṭṭhitena lohamalena. *Pariyonaddhā* ti sañchannā. *Na ca pariyoḍapeyyun* ti dhovana-ghaṇsanādihi na parisuddhaṇ kārāpeyyuṇ. *Rajāpathe* ti rajapathe. Ayam eva vā pāṭho. Rajassa āgamaṇaṭṭhane vā vuṭṭhānaṭṭhāne vā heṭṭhāmañce vā thusakoṭṭhake vā bhājanantare vā yattha rajena okiriyatī ti attho. *Saṅkiliṭṭhatarā assa malaggahitā* ti ettha rajapathe nikkhipanena saṅkiliṭṭhatarā, aparibhoga-apariyodapanehi malaggahitā. Malaggahitatarā ti vuttaṇ hoti. Paṭipucchāvacanaṇ c' etaṇ. Ten' assa evam attho veditabbo: Āvuso, sā kaṇsapātī evaṇ kayiramānā aparena kālena saṅkiliṭṭhatarā ca malaggahitatarā ca, mattikapātī ti vā kaṇsapātī ti vā pi dujjānā bhaveyya nu kho, no ti? Thero taṇ paṭijānanto āha: *Evam āvuso* ti.

11. [25²⁵] Puna Dhammasenāpati upamaṇ sampatipā-dento, *evam eva kho* ti ādim āha. Tatr' evaṇ upamāsaṇsan-danā veditabbā: Kiliṭṭhakaṇsapātisadisō sāṅgaṇo puggalo. Kiliṭṭhakaṇsapātiyā na paribhuṇṇanam ādiṇ katvā rajapathe¹ nikkhepo viya tassa puggalassa pabbajjaṇ labhamānassa vej-jakammādi-pasutapuggalasantike pabbajjāpaṭilābho. Saṅkiliṭṭhakaṇsapātiyā puna saṅkiliṭṭhatarabhāvo viya tassa puggalassa anukkamena ācariyupajjhāyānaṇ anusikkhato vejjakammādikaraṇaṇ. Ettha ṭhitassa sāṅgaṇakālakiriyā. Atha vā anukkamena dukkaṭa-dubbhāsita vitikkamanaṇ. Ettha ṭhitassa sāṅgaṇakālakiriyā. Atha vā anukkamena pācittiya-thullaccaya vitikkamanaṇ, saṅghādisesa vitikkamanaṇ, pārājikavittikkamanaṇ, mātughātādi-ānantariyakaraṇaṇ. Ettha ṭhitassa sāṅgaṇakālakiriyā ti.

12. [25²⁹] *Saṅkiliṭṭhacitto kālaṇ karissatī* ti ettha ca akusala-cittena kālaṇ karissatī ti na evaṇ attho daṭṭhabbo. Sabba-sattā hi pakaticittena bhavaṅgacitten' eva kālaṇ karonti.

¹ C 3 rajāpatha.

Ayaṇ pana avisodhetvā cittasantānaṇ kālaṇ karissatī ti etam atthaṇ sandhāya evaṇ vutto ti veditabbo.

13. [25³⁷] Dutiyavāre *pariyodapeyyun* ti dhovana-ghaṇsana-saṇhachārikāparimajjanādihi parisuddhaṇ ādāsamaṇḍalasadisaṇ kareyyuṇ. *Na ca naṇ rajāpathe* ti pubbe vuttapakāre tḥāne anikkhipitvā karaṇḍaka-mañjūsādisu vā tḥapeyyuṇ, paliveṭhetvā vā nāgadante laggeyyuṇ. Sesaṇ vuttanayānusāren' eva gahetabbaṇ. Upamāsaṇsandanā p' ettha evaṇ veditabbā: Kiliṭṭhakaṇsapātisadisō sāṅgaṇo puggalo. Kiliṭṭhakaṇsapātiyā paribhuñjanam ādiṇ katvā suddhatṭhāne tḥapanāṇ viya tassa puggalassa pabbajaṇ labhamānassa pesalabbikkhusantike¹ pabbajjāpaṭilābho; ye ca² ovadanti, anusāsanti, appamattakam pi pamādaṇ disvā daṇḍakammaṇ katvā punappunaṇ sikkhāpentī. Saṅkiliṭṭhakaṇsapātiyā aparakāle parisuddhapiyodātabhāvo viya tassa puggalassa ācariyupajjhāyānaṇ anusikkhato anukkamena sammā vatta-paṭipatti. Ettha tḥitassa anaṅgaṇakālakiriya. Atha vā anukkamena parisuddhe sile paṭiṭṭhāya attano anurūpaṇ Buddhavacanaṇ uggaṇhitvā dhutaṅgāni samādāya attano anukūlakammaṭṭhānaṇ gahetvā gāmantasenāsanavāsaṇ muñcitvā pantasenāsanavāso. Ettha tḥitassa anaṅgaṇakālakiriya. Atha vā anukkamena kaṣiṇaparikkammaṇ katvā aṭṭhasamāpattinibbattaṇena kilesavikkhambhanaṇ, vipassanāpāda-kajjhānā vuṭṭhāya vipassanāya kilesānaṇ tadaṅganivāraṇaṇ,³ sotāpattiphalādhigamo—pe—arahattasacchikiriya ti. Ettha tḥitassa accantānaṅgaṇakālakiriya eva.

14. [26⁹] Tatiyavāre *subhanimittan* ti rāgaṭṭhāniyaṇ iṭṭhārammaṇaṇ. *Manasikarissatī* ti tasmiṇ vipannasati tan nimittaṇ āvajjissati. *Tassa subhanimittassa manasikārā* ti tassa puggalassa subhanimittamanasikāra-kāraṇā. *Anuddhaṇsessatī* ti hiṇsissati, adhibhavissati. Rāgo hi uppa-jamāno kusala-vāraṇ pacchinditvā sayam eva akusala-javanaṇ hutvā tiṭṭhanto kusalacittaṇ anuddhaṇsetī ti veditabbo. Sesaṇ vuttanayānusāren' eva veditabbaṇ.⁴ Upamāsaṇsandanā pan' ettha evaṇ veditabbā: Parisuddhakaṇsapātisadisō

¹ C 3 pesalabbikkhūnaṇ santike.

² C 3 omits ca.

³ C 1, C 2, C 4 °nivāraṇaṇ.

⁴ C 3 gahetabbaṇ.

pakatiyā appakilesa anaṅgaṇo¹ puggalo. Parisuddhakaṇsapātiyā na paribhuñjanam ādiṇ katvā rajāpathe nikkhepo viya tassa puggalassa pabbajjaṇ labhamānassā ti ito paraṇ sabbaṇ paṭhamavārasadisam eva.

15. [26²⁴] Catutthavāre *subhanimittaṇ na manasikarissatī* ti tasmiṇ sativirahābhāvato taṇ nimittaṇ nāvajjissatī. Sesaṇ dutiyavārānusāren' eva veditabbaṇ. *Ayaṇ kho, āvuso* ti ādi pana ko nu kho, āvuso ti ādimhi vuttanayam eva.

16. [27⁷] Idāni taṇ aṅgaṇaṇ nānappakārato pākaṭaṇ kārapetukāmen' āyasmatā Mahā-Moggallānena, *aṅgaṇaṇ aṅgaṇan* ti ādinā nayena puṭṭho taṇ paccekaṇ² vyākaraṇto *pāpakānaṇ kho etaṇ, āvuso* ti ādim āha. Tattha *icchāvacarānan* ti icchāya avacarānaṇ. Icchāvasena okiṇṇānaṇ pavattānaṇ, nānappakārānaṇ kopa-appaccayānaṇ ti attho. *Yaṇ idh' ekaccassā* ti yena idh' ekaccassa, *evaṇ icchā uppaṇṇeyya*, taṇ *ṭhānaṇ* taṇ kāraṇaṇ vijjati. Atthi, upalabbhatī ti vuttaṇ hoti. *Āpanno assaṇ* ti āpanno bhavēyyaṇ. *Na ca maṇ bhikkhū jāneyyūn* ti bhikkhū ca maṇ na jāneyyūṇ. Kiṇ pan' ettha *ṭhānaṇ*? Lābhatthikatā. Lābhatthiko hi bhikkhu pakatiyā pi ca katapuñño manussehi sakkatagarukato evaṇ cinteti: Āpatti-āpannaṇ bhikkhuṇ therā ñatvā majjhimānaṇ ārocenti, te navakānaṇ, navakā vihāre vighāsādādināṇ, te ovādaṇ āgatānaṇ bhikkhunīnaṇ, evaṇ kamena catasso parisā jānanti. Evam assa lābhantarāyo hoti. Aho vatāhaṇ āpattiṇ ca vata āpanno assaṇ, na ca maṇ bhikkhū jāneyyūn ti.

17. [27¹³] *Yaṇ taṇ bhikkhuṇ bhikkhū jāneyyūn* ti yena kāraṇena taṇ bhikkhuṇ aṇṇe bhikkhū jāneyyūṇ, taṇ kāraṇaṇ vijjati kho pana, atthi yeva, na n' atthi. Therā hi ñatvā majjhimānaṇ ārocenti. Evaṇ so pubbe vuttanayena catusu parisāsu pākaṭo hoti. Evaṇ pākaṭo ca ayaśābhībhūto gāmasatam pi pavasitvā ummārasatesu pāde puñchitvā yathā dhotena pattena nikkhamati. Tato, jānanti maṇ bhikkhū āpattiṇ āpanno ti, tehi c' amhi evaṇ nāsito ti cintetvā, *iti so kupito hoti appatīto*. So iminā kāraṇena kupito c' eva hoti kodhābhībhūto, appatīto ca domanassābhībhūto. *Yo c' eva*

¹ C 3 anaṅgaṇapuggalo.

² C 3 omīs paccekaṇ.

kho, āvuso, kopo, yo ca appaccayo, ubhayam etaṃ aṅgaṇaṃ ti, āvuso, yo cāyaṃ saṅkhārakkhandhasaṅgahito kopo, yo ca vedanākkhandhasaṅgahito appaccayo, etaṃ ubhayaṃ aṅgaṇaṃ ti evaṃ ettha attho daṭṭhabbo. Idaṃ ca tādisānaṃ puggalānaṃ vasena vuttaṃ. Lobho pana imassa aṅgaṇassa pubba-bhāgavasena, moho sampayogavasenāpi gahito yeva hoti.

18. [27¹⁹] *Anuraḥo man* ti, purimasadiso va bhikkhu attānaṃ gahetvā vihārapaccante senāsanaṃ pavesetvā dvāraṃ thaketvā codente icchati. *Thānaṃ kho paṇ' etaṃ* ti etaṃ pi kāraṇaṃ vijjati, yaṃ taṃ bhikkhuṃ catuparisamajjaṃ ānetvā vyattā vinitā, tayā amukamhi nāma thāne vejjakammaṃ katan ti ādinā nayena codeyyuṃ. So catusu parisāsu pākaṭo hoti. Evaṃ pākaṭo ca ayasābhībhūto ti sabbaṃ pubbasadisam eva.

19. [27²⁶] *Sappatipuggalo* ti samāno puggalo. Samāno ti sāpattiko. Paṭipuggalo ti codako. Ayaṃ sāpattiken' eva codanaṃ icchati, tvaṃ ca¹ imaṃ c' imaṃ ca āpattiṃ āpanno, taṃ tāva paṭikarohi, pacchā maṃ codessasī ti vattuṃ sakkā ti maññamāno. Api ca jāti-ādihi pi samāno puggalo sappatipuggalo. Ayaṃ hi attano jātiyā, kulena, bāhusaccena, vyattatāya, dhutaṅgena ti evamādihi pi samānen' eva codanaṃ icchati, tādisena vuttaṃ nātidukkhaṃ hoti ti maññamāno. *Appatipuggalo* ti ettha ayutto paṭipuggalo appatipuggalo. Imehi apattādihi asadisattā paṭisattu paṭimallo codako bhavituṃ ayutto ti vuttaṃ hoti. *Iti so kupito* ti iti so imāya appatipuggalacodanāya evaṃ kupito hoti.

20. [27³³] Catutthavāre *aho vatū* ti, “Aho vata re, amhākaṃ paṇḍitaka, aho vata re amhākaṃ bahussutaka . . . tevijjakā” ti (D. i. 107) garahāya pi dissati. “Aho vata maṃ daharaṃ yeva samānaṃ rajje abhisinñeeyuṃ” ti (Vin. i. 37) patthanāyam pi. Idha patthanāyam eva. *Paṭipucchitvā paṭipucchitvā* ti punappunaṃ pucchitvā. Ayam pi bhikkhu lābhatthiko Bhagavatā attānaṃ paṭipucchitabbaṃ icchati. Taṃ ca kho anumatipucchāya, no maggaṃ vā phalaṃ vā vipassanaṃ vā antaraṃ katvā. Ayaṃ hi passati Bhagavantaṃ Sāriputtādayo mahāthere, ‘Taṃ² kiṃ maññasi, Sāriputta, Moggallāna,

¹ C 3 pi.

² See M. iii. 278.

Kassapa, Rāhula,¹ cakkhuṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā² ti evaṃ parisamajjhe paṭipucchitvā paṭipucchitvā dhammaṃ desentaṃ, manusse ca tesaṃ, paṇḍitā therā Satthu cittaṃ ārādhenti ti vaṇṇaṃ bhaṇante, lābhasakkāraṃ ca upaharante. Tasmā taṃ lābhasakkāraṃ icchanta evaṃ cintetvā nikhaṇitvā ṭhapitakhāṇu viya Bhagavato purato va hoti. *Iti so kupito* ti, atha Bhagavā taṃ amanasikaritvā va aññaṃ therāṃ paṭipucchitvā dhammaṃ deseti. Tena so kupito hoti, Bhagavato ca, therassa ca. Kathaṃ Bhagavato kuppati? Ahaṃ pabbajitakālate pabhuti Gandhakuṭiparivenato bahi niggamanaṃ na jānāmi, sabbakālaṃ chāyā va na vijahāmi, maṃ nāma pucchitvā dhammadesanāmatam pi n' atthi, tammuhuttaṃ dīṭṭhamattakattheraṃ pucchitvā dhammaṃ deseti ti evaṃ Bhagavato kuppati. Kathaṃ therassa kuppati? Ayaṃ mahallakatthero Bhagavato purato khāṇu viya nisīdati, kadā nu kho imaṃ dhammakammikā abhabbatṭhānaṃ pāpetvā nīharissanti; ayaṃ hi yadi imasmiṃ vihāre na bhavēyya, avassaṃ Bhagavā mayā saddhiṃ sallapeyyā ti evaṃ therassa kuppati.

21. [28⁶] *Purakkhatvā purakkhatvā* ti purato purato katvā. Samparivāretvā ti vuttaṃ hoti. Ayam pi lābhatthiko yeva Ayaṃ hi passati bahussute bhikkhū mahāparivārena gāmaṃ pavisante, cetiyaṃ vandante, tesaṃ ca taṃ sampattiṃ disvā upāsake pasanne pasannākāraṃ karonte. Tasmā evaṃ icchati. *Kupito* ti ayam pi dvīsu ṭhānesu kuppati: bhikkhūnaṃ, therassa ca. Kathaṃ bhikkhūnaṃ? Ime yad eva mayhaṃ uppajjati cīvaraṃ vā piṇḍapāto vā taṃ gahetvā paribhuñjanti, mayhaṃ pana pattacīvaraṃ gahetvā piṭṭhito āgacchanta pi n' atthi ti evaṃ bhikkhūnaṃ kuppati. Kathaṃ therassa? Eso mahallakatthero tesu tesu ṭhānesu sayam eva paññāyati, kudassu nāma naṃ dhammakathikā nikkadḍhissanti, imasmiṃ asati avassaṃ maṃ yeva parivāressanti ti.

22. [28¹⁷] *Bhattaḃge* ti bhojanaṭṭhāne. *Aggāsanaṃ* ti saṅghattherāsanaṃ. *Aggodakaṃ* ti dakkhiṇodakaṃ. *Agga-piṇḍaṃ* ti saṅghattherapiṇḍaṃ. Sabbaththa vā *aggan* ti paṇitādhivacanam etaṃ. Tattha aham eva labheyyan ti icchā nātimahāsāvajjā; na aññe labheyyun ti pana atima-

¹ See M. iii. 278.

hāsāvajjā. Ayam pi lābhatthiko pāsādiko hoti cīvaradhāraṇādihi, kadāci pabbajati, kadāci vibbhamati. Tena so pubbe laddhapubbaṇ āsanādiṇ pacchā alabbhanto evaṇ cinteti. *Na so bhikkhu labheyyā* ti, so bhikkhu therānaṇ aggāsanādisu pattesu tadanusārena majjhimanāṇ aññesaṇ ca navānaṇ, kadāci yaṇ vā taṇ vā sabbanihināṇ āsanādiṇ labhati, n' eva vā labhati. *Kupito* ti ayam pi dvīsu ṭhānesu kuppati: manussānaṇ ca therānaṇ ca. Kathaṇ manussānaṇ ? Ime maṅgalāmaṅgalādisu maṇ nissāya bhikkhū labhanti, bhante, ettake bhikkhū gahetvā amhākaṇ anukampaṇ karoṭhā ti vadanti, idāni tammuhuttaṇ diṭṭhamattakaṇ mahalakkattheraṇ vatvā gatā, hotu, idān¹ esaṇ kicce uppanne jānissāmī ti evaṇ manussānaṇ kuppati. Kathaṇ therānaṇ ? Ime nāma yadi na bhaveyyuṇ, maṇ yeva manussā niman-teyyun ti evaṇ therānaṇ kuppati.

23. [28²⁶] *Anumodeyyan* ti anumodanaṇ kareyyaṇ. Ayam pi lābhatthiko yaṇ vā taṇ vā khaṇḍānumodanaṇ jānāti. So anumodanaṭṭhāne bahū mātugāmā āgacchanti, tā maṇ sañjānitvā tato pabhuti thālikabhikkhaṇ dassantī ti patthento evaṇ cinteti. *Ṭhānan* ti bahussutānaṇ anumodanā bhāro. Tena bahussuto anumodeyyā ti vuttaṇ hoti. *Kupito* ti ayaṇ tīsu ṭhānesu kuppati: manussānaṇ, therassa, dhammakathikassa ca. Kathaṇ manussānaṇ ? Ime pubbe maṇ yeva upasaṅkamitvā yācanti: amhākaṇ Nāgatthero, amhākaṇ Sumanatthero anumodatū ti, ajja pana nāvocun ti manussānaṇ kuppati. Kathaṇ therassa ? Ayaṇ saṅghatthero, tumhākaṇ kulūpakaṇ Nāgattheraṇ, Sumanattheraṇ upasaṅkamatha, ayaṇ anumodissatī ti na bhaṇatī ti evaṇ therassa kuppati. Kathaṇ dhammakathikassa ? Therena vuttamatte yeva pahāraṇ laddhakukkuṭo viya turitaturitaṇ vassati,² imaṇ nāma nikkaḍḍhantā n' atthi, imasmiṇ hi asati aham eva anumodeyyan ti evaṇ dhammakathikassa kuppati.

24. [28³⁴] *Ārāmagatānan* ti vihāre sannipatitānaṇ. Ayam pi lābhatthiko yaṇ vā taṇ vā khaṇḍadhammakathaṇ jānāti. So passati tādisesu ṭhānesu dviyojanatīyojanato sannipatitvā bhikkhū sabbarattika-niccadhammasavanāni supante, tuṭ-

¹ C 3 idāni nesaṇ.

² C 2, C 4 passati.

27. [29⁷] *Upāsikānan* ti āramagatā upāsikā nāma āsana-pūjādikaraṇatthaṇ vā uposathadivase vā dhammasavanatthaṇ sannipatitā. Sesañ upāsakavāre vuttanayam eva.

28. [29¹⁶] *Sakkareyyun* ti sakkaccañ ca kareyyuṇ, sundarañ ca kareyyuṇ. Iminā attani kāraṇ kayiramānaṇ sakkaccañ¹ ca sundarañ ca pattheti. *Garukareyyun* ti bhāriyaṇ kareyyuṇ. Iminā bhikkhūhi attānaṇ garuṭṭhāne ṭhapiyamānaṇ pattheti. *Māneyyun* ti piyāyeyyuṇ. *Pūjeyyun* ti evañ sakkarontā garukarontā mānentā paccayehi pūjeyyun ti paccayapūjaṇ pattheti. *Ṭhānan* ti, “Piyo garu bhāvanīyo” ti (A. iv. 32) vuttappakāro bahussuto ca silavā ca etaṇ vidhiṇ arahati. Tena bhikkhū evarūpaṇ evañ kareyyun ti vuttaṇ hoti. *Kupito* ti ayam pi dvisu ṭhānesu kuppatti: Bhikkhūnañ ca, ime etaṇ sakkarontī ti; therassa ca, imasmiṇ asati maṇ yeva sakkareyyun ti. Esa nayo ito paresu tisu vāresu.

29. [29³⁶] *Paṇṭānaṇ cīvarānan* ti paṭṭadukūla-pattunṇakoseyyādīnaṇ mahaggha-sukhuma-sukhasamphassānaṇ. Idhāpi aham eva lābhi assan ti icchā nātimahāsāvajjā, na añño lābhi assā ti pana mahāsāvajjā. *Paṇṭānaṇ piṇḍapātānan* ti sappi-tela-madhu-sakkarādi-pūritānaṇ seṭṭhapīṇḍapātānaṇ. *Paṇṭānaṇ senāsānānan* ti anekasata-anekasahassagghana-kānaṇ mañcapīṭhādīnaṇ. *Paṇṭānaṇ gīlānapaccayabhesajjaparikkhārānan* tisappi-tela-madhu-phāṇitādīnaṇ uttamabhesajjānaṇ. Sabbatthāpi ṭhānaṇ bahussutehi ca puññavantehi ca yojetabbaṇ, *kupito* ti sabbatthāpi dvisu ṭhānesu kuppatti: Manussānañ ca, imesaṇ nāma paricitaabhāvo pi n’ atthi, dīgharattaṇ ekato vasantassa paṇsukūlatthāya vā piṇḍapātathāya vā sappi-telādīkāraṇā vā gharapaṭipātiyā carantassa pi me ekadivasam pi kiñci paṇītaṇ paccayaṇ na denti, āgantukamahallakaṇ pana disvā va yaṇ icchati taṇ denti ti; therassa ca, ayam pi mahallako imesaṇ attānaṇ dassento yeva carati, kudassu nāma naṇ dhammakammikā nikkaḍḍheyyuṇ, evañ imasmiṇ asati aham eva lābhi assan ti.

30. [30¹⁵] *Imesaṇ kho, āvuso* ti imesaṇ heṭṭhā ekūnavīsativārehi vutta-icchāvacarānaṇ. *Dissanti c’ eva sūyanti cā*

¹ C. 3 sakkaccaṇ katañ ca.

ti, na icchâvacarā cakkhunā dissanti na sotena sūyanti, manoviññāṇavisayattā. Appahīna-icchâvacarassa pana puggalassa icchâvacaravasena pavattaṇ kāyakammaṇ disvā dīṭṭhā viya, vacīkammaṇ sutvā sutā viya ca honti. Tena vuttaṇ: *Dissanti c' eva sūyanti cā* ti. Paccakkhakāle dissanti: asuko kira bhikkhu īdiso ti. Tirokkhakāle sūyanti. *Kiñ cāpi* ti anuggaha-garahavacanaṇ. Tena āraññakattaṇ anuggaṇhāti, icchâvacaraṇaṇ appahānaṇ garahati. Tatṭhāyaṇ yojanā: Kiñ cāpi so bhikkhu gāmantasenāsanaṇ paṭikkhipivā āraññako hoti, ante pantasenāsane vasati, ime c' assa ettakā icchâvacarā appahīnā. Kiñ cāpi so atirekalābhaṇ paṭikkhipivā piṇḍapātiko hoti. Kiñ cāpi so lolupacāraṇ vajjetvā sapadānacārī hoti. Kiñ cāpi so gahapati-cīvaraṇ paṭikkhipivā paṇsukūliko hoti. *Lūkhacīvaradharo* ti ettha pana *lūkhan* ti satthalūkhaṇ, suttalūkhaṇ, rajanalūkhan ti tihi kāraṇehi lūkhaṇ veditabbaṇ. Tattha satthena khaṇḍākhaṇḍikaṇ chinnaṇ satthalūkhaṇ nāma. Taṇ agghena parihāyati. Thūladighasuttakena sibbitaṇ suttalūkhaṇ nāma. Taṇ phassena parihāyati, kharasamphassaṇ hoti. Rajanena rattaṇ rajanalūkhaṇ nāma. Taṇ vaṇṇena parihāyati, dubbaṇṇaṇ hoti. Kiñ cāpi so bhikkhu evaṇ satthalūkha-suttalūkha-rajanalūkhacīvaradharo hoti, ime c' assa ettakā icchâvacarā appahīnā dissanti c' eva sūyanti ca. Atha kho naṇ viññū sabrahmacārī n' eva sakkaronti, na pūjenti ti. *Taṇ kissa hetū* ti ettha tan ti nipātamattaṇ. Kissa hetū ti kiṇ kāraṇā. *Tehi tassa . . . sūyanti* ca, yasmā tassa te pāpakā sūyanti cā ti vuttaṇ hoti. Imesaṇ icchâvacaraṇaṇ appahīnattā ti ayam ettha adhippayo.

31. [30²⁴] Idāni tam atthaṇ upamāya pākaṭaṇ karonto *seyyathā pi* ti ādim āha. Tattha *kuṇapan* ti matakalebaraṇ. Ahissa kuṇapaṇ ahikuṇapaṇ. Evaṇ itarāni. Atipaṭikkūla-jigacchanīyabhāvato c' ettha imān' eva tīpi vuttāni ti veditabbāni. Aññesaṇ hi sasa-sūkarādīnaṇ kuṇapaṇ manussā kaṭukabhaṇḍādīhi abhisāṅkharitvā paribhuñjanti pi, imesaṇ pana kuṇapaṇ abhinavam pi jigucchanti yeva, ko pana vādo kālātikkamena pūtibhūte. *Racayitvā* ti vaḍḍhetvā. Pūretvā ti attho. Kuṇapaṇ gahetvā kaṇsapātiyaṇ pakkhipivā ti vuttaṇ hoti. *Aññissā* ti aparāya. *Paṭikuṇjītvā* ti pida-

hitvā. *Antarāpanan* ti āpanānam antare mahājanasañkinṇa-racchāmukhaṇ. Paṭipajjeyyun ti gaccheyyūṇ. *Jaññaṇaṇ* *viyā* ti mokkhamokkhaṇ¹ viya, manāpamanāpaṇ viya. Api ca vadhukā-panṇākāraṇ viyā ti pi vuttaṇ hoti. Vadhukā hi janī ti vuccati. Tassā nīyamānapaṇṇākāraṇ jaññaṇ. Ubhayathā pi ādaravasena pasaṇsāvasena vā punaruttaṇ. Jaññaṇ jaññaṇ viyā² ti pi vā pātho. *Avāpuritvā*³ ti vivaritvā. *Tassa saha dassanena amanāpatā ca saṇṭhaheyyā* ti tassa kuṇapassa dassanena sah' eva tassa janassa amanāpatā tiṭṭheyya. Amanāpatā ti ca, amanāpaṇ idan ti uppanna-cittacetasikānam etaṇ adhivacanaṇ. Esa nayo paṭikkūlyajegucchataṣu. *Jighacchitānam pī* ti chātānam pi. Na *bhot-tukamyatā assā* ti bhuñjitukāmatā na bhaveyya. *Pag eva suhītānan* ti dhātānaṇ pana paṭhamataram eva bhuñjitukāmatā na bhaveyyā ti vuttaṇ hoti.

32. Tatrāyaṇ upamāsaṇsandana: Parisuddhaṇsaṇapātisa-disaṇ imassa pabbajjālingaṇ.⁴ Kuṇaparacanaṇ⁵ viya icchāvacarānaṇ appahānaṇ. Aparāya ṇsaṇapātiyā paṭikujjanaṇ viya āraññaṇgādīhi micchācārapaṭicchādanaṇ. Ṇsaṇsapātiṇ vivaritvā kuṇapadassanena janassa amanuññatā viya āraññaṇgādīhi anādiyitvā icchāvacaradassanena sabrahmacārīnaṇ na saṅkārakaraṇādītā ti.

33. [31⁵] Sukkāpakke pana, *kiñ cāpī* ti anuggahapaṇsaṇsāvacanaṇ. Teṇa āraññaṇkattaṇ anugaṇhāti, icchāvacarappaṇhānaṇ pasaṇsaṇ. *Nemantaniko* ti nimantaṇapaṭiggāhako. *Vicītakāḷakan* ti vicinitvā apanītakāḷakaṇ. *Anekaśūpaṇ anekabyañjanaṇ* ti ettha *sūpo* nāma hatthahāriyo vuccati. *Byañjanaṇ* ti uttaribhaṇṇaṇ. Tena maccha-maṇsa-muggasūpādīhi anekaśūpaṇ, nānapakāramaṇsādi-byañjanehi anekaabyañjanaṇ ti vuttaṇ hoti. Sesaṇ vuttanayen' eva veditabbaṇ. Upamāsaṇsandane ca sālibhattaracanaṇ viya icchāvacarappaṇhānaṇ. Aparāya ṇsaṇapātiyā paṭikujjanaṇ viya appicchataṇsamuttānehi gāmantavihārādīhi icchāvacarappaṇhānapaṭicchādanaṇ. Ṇsaṇsapātiṇ vivaritvā sālibhattadassanena janassa

¹ C 3 cakkhacokkhaṇ; so *Tīkā* also.

² C 3 vyā ti.

³ C 2 Avāpuretvā.

⁴ C 1, C 2, C 4 °lābhaṇ.

⁵ C 1, C 2, C 4 °rajanaṇ.

manāpatā viya gāmantavihārādini anādiyitvā icchāvaṇṇapahānadassanena sabrahmacārīnaṃ sakkārakaraṇādītā¹ veditabbā.

34. [31²⁶] *Upamā maṇ, āvuso Sāriputta, paṭibhātī* ti mayhaṇ, āvuso Sāriputta, upamā upaṭṭhātī. Ekaṇ upamaṇ vuttukāmo ahan ti adhippāyo. *Paṭibhātu tan* ti tuyhaṇ paṭibhātu, upaṭṭhātu. Vada tvan ti adhippāyo. *Ekam idāhan* ti ettha *idan*² ti nipātamattaṇ. Ekasmiṇ samaye ahan ti vuttaṇ hoti. Bhummatthe upayogavacanaṇ. *Rājagahe viharāmi Giribbaje* ti *Rājagahan* ti tassa nagarassa nāmaṇ. Samantato pana giriparikkhepena vajo viya saṇṭhitattā *Giribbajan* ti vuccati. Tasmiṇ nagare *viharāmi*. Taṇ nissāya viharāmi ti vuttaṇ hoti. *Atha khvāhan* ti atha kho ahaṇ. Ettha ca *athā* ti aññādhikāra-vacanārambhe nipāto. *Kho* ti padapūraṇamatte. *Pubbaṇhasamayan* ti divasassa pubbaḥgasamayaṇ. Pubbaṇhasamaye ti attho. Pubbaṇhe vā samayaṇ pubbaṇhasamayaṇ. Pubbaṇhe ekaṇ khaṇan ti vuttaṇ hoti. Evaṇ accantasanyoge upayogavacanaṇ labbhati. *Nivāsetvā* ti paridahitvā. Vihāranivāsana-parivat-tanavasena' etaṇ veditabbaṇ; gāmapavesanattāya vā saṇṭhapetvā nivāsanavasena. Na hi so tato pubbe anivattho ahoṣi. *Pattacivaram ādāyā* ti pattaṇ hatthehi, cīvaraṇ kāyena ādiyitvā. *Piṇḍāyā* ti piṇḍapātattāya.

35. [31³⁰] *Samitī*³ ti tassa nāmaṇ. *Yānakāraputto* ti rathakāraputto. *Paṇḍuputto* ti Paṇḍussa putto. *Ājīvako* ti naggasamaṇo. *Purāṇayānakāraputto* ti porāṇakayānakārakulassa putto. *Paccupatthito* ti upagantvā ṭhito. *Vaṇkaṇ* nāma ekato kuṭilaṇ. *Jimhaṇ* nāma sappagatamaggasadiṇaṇ. *Dosaṇ* ti pheggu-visamagaṇṭhitādi. *Yathā yathā* ti kālatthe nipāto. *Yadā yadā*, yasmiṇ yasmiṇ kāle ti vuttaṇ hoti. *Tathā tathā* ti ayam pi kālatthe yeva. Tasmiṇ tasmiṇ kāle ti vuttaṇ hoti. So attano suttānulomena cinteti. Itaro tena cintitakkhaṇe cintitaṭṭhānam eva tacchati. *Attamaṇo* ti sakamaṇo, tuṭṭhamano; pītisomanassehi vā gahitamano. *Attamanavācaṇ nicchāresī* ti attamanatāya

¹ C 2, C 4 sakkārakaraṇādini veditabbāni.

² C 3 idā ti.

³ C 3 Samitī ti.

vācaṇ, attamanabhāvassa vā yuttavācaṇ nicchāresi. Udīrayi, pabyāhari ti vuttaṇ hoti. *Hadayā hadayaṇ maññe aññāyā* ti cittena cittaṇ jānitvā viya.

36. [32⁷] *Assaddhā* ti Buddha-Dhamma-Saṅghesu sadhāviraḥitā. *Jīvikatthā* ti ina-bhayādipīlitā bhi jīvitun asakkontā idha jīvikatthikā hutvā. *Na saddhā* ti na saddhāya. *Saṭhā māyāvino* ti māyā-sāṭheyyehi yuttā. *Ketubhino* ti sikkhitakerāṭikā. Nipphannathāmagatasāṭheyyā ti vuttaṇ hoti. Sāṭheyyaṇ hi abhūtaguṇadassanato abhūtabhaṇḍa-guṇadassanasaman ti katvā keraṭiyaṇ ti vuccati. *Unmaḷā* ti ugगतanālā. Uṭṭhitatucchamānā ti vuttaṇ hoti. *Capalā* ti pattacivaramaṇḍanādinā cāpallena yuttā. *Mukharā* ti mukhakarā. Kharavacanā ti vuttaṇ hoti. *Vikinnavācā* ti asaṇyatavacanā, divasam pi niratthakavācappalāpino. *Indriyesu aguttadvārā* ti chasu indriyesu asaṇvutakamadvārā. *Bhojane amattaññuno* ti bhojane yā mattā jānitabbā. pariyesana-paṭiggahaṇa-paribhogesu yuttatā,¹ tassā ajānanakā. *Jāgariyaṇ ananuyuttā* ti jāgaraṇe ayuttā. *Sāmaññe anapekkhavanto* ti samaṇadhamme nirapekkhā. Dhammānu-dhammapaṭipattirahitā ti attho. *Sikkhāya na tibbagāravā* ti sikkhāpadesu bahalagāravā² na honti; āpattivītikkama-bahulā. *Bāhulikā* ti ādi Dhammadāyāde vuttaṇ. *Kusitā* ti ādi Bhayaḥherave. *Dhammapariyāyenā* ti dhammadesanāya.

37. [32¹⁶] *Saddhā agāasmā* ti pakatiyā pi saddhā, pabbajantā pi saddhāya³ agāasmā anagāriyaṇ pabbajitā. *Pivanti maññe, ghasanti maññe* ti pivanti viya, gilanti viyā ti. Attamanavācaṇ nicchārentā vacasā pivanti viya, abbhanumodantā manasā ghasanti viya. *Sādhu vatā* ti suṇḍaraṇ vata. *Sabrahmacārī* ti rassam pi vaṭṭati, dīgham pi. Rasse sati Sāriputtassa upari hoti, dīghe sati sabrahmacārīnaṇ. Yadā Sāriputtassa upari hoti, tadā sabrahmacārī-Sāriputto amhe akusalā vuṭṭhāpetvā ti attho. Yadā sabrahmacārīnaṇ, tadā sabrahmacārāyo akusalā vuṭṭhāpetvā ti attho. *Daharo* ti taruṇo. *Yuvā* ti yobbanabhāve ṭhito. *Maṇḍanakaṇṭhiko*

¹ C 1, C 2, C 4 yuttatā.

² C 2, C 4 bahulā°.

³ C 1, C 2, C 4 saddhā.

ti alaṅkārasabhāvo. Tattha koci taruṇo pi yuvā na hoti yathā atitaruṇo, koci yuvā pi maṇḍanakajātiko na hoti yathā upasantasabhāvo, ālasiya-vyasanādihi abhibhūto. Idha pana daharo c' eva yuvā ca maṇḍanakajātiko ca adhippeto. Tasmā evam āha. Uppalādini lokasammatattā vuttāni.

38. [32³³] *Iti ha te ti evaṇ te. Ubho mahānāgā ti dve pi mahānāgā. Dve pi hi ete aggasāvakā mahānāgā ti vuccanti. Tatrāyaṇ vacanatto: Chandādihi na gacchanti ti nāgā. Tena tena maggena pahīne kilese na āgacchanti ti nāgā. Nānappakāraṇ āguṇ na karonti ti nāgā. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthāro pana Mahā-Niddese¹ vuttanāyena' eva veditabbo. Api ca,*

“Āguṇ na karoti kiñci loke
sabbasaṇyoge visajja bandhanāni
sabbattha na sajjati vimutto
nāgo tādi pavuccate tathattā” ti (Sn. 522)

evam p' ettha attho veditabbo. Mahantā nāgā *mahānāgā*. Aññehi khīṇāsavanāgehi pujjatarā ca pāsāṇsatarā cā ti attho. *Aññamaññassā* ti añño aññassa. *Samanumodiṇsū* ti samaṇ anumodiṇsu. Tattha imāya upamāya Mahā-Moggallāno thero anumodi; paṭibhātu taṇ, āvuso ti Dhammasenāpati. Tena vuttaṇ: *Aññamaññassa subhāsitaṇ samanumodiṇsū ti. Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā nīttitā.*

6.

[*Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā*]

1. [33¹] *Evam me sutāna ti Ākaṅkheyyasuttaṇ. Tattha sampannasīlā ti, tividdhaṇ sampannaṇ: paripuṇṇa-samaṅgi-madhuravasena. Tattha,*

“Sampannaṇ sālīkedaṇ suvā bhuñjanti Kosiya
paṭivedayāmi te, brahme, na naṇ vāretum ussahe” ti
(Jā. iv. 278)

idaṇ paripuṇṇasampannaṇ nāma. “Iminā pātimokkhasaṇvarena upeto hoti, samupeto, upāgato, samupāgato, upa-panno, sampanno,² samannāgato” ti (Vbh. 246) idaṇ samañ-

¹ Nd. i. 201.

² *The Vbh. text reads samupapanno.*

gisampannaṃ nāma. “Imissā, bhante, mahāpaṭhavīyā heṭṭhimaṃ talaṃ sampannaṃ, seyyathā pi khuddaṃ madhuṃ anelakaṃ evamassādan” ti () idaṃ madhurasampannaṃ nāma. Idha pana paripuṇṇasampannam pi samaṅgisampannam pi vaṭṭati. Tasmā *sampannasīlā* ti paripuṇṇasīlā hutvā ti pi sīlasamaṅgino hutvā ti pi evam ettha attho daṭṭhabbo. *Sīlan* ti ken’ aṭṭhena sīlaṃ? Sīlanaṭṭhena sīlaṃ. Tassa vitthārakathā Visuddhimagge¹ vuttā.

2. Tattha paripuṇṇasīlā ti iminā atthena khettadosavigamena khettapāripūri² viya sīladosavigamena sīlapāripūri² vuttā hoti. Yathā hi khettaṃ bijakhaṇḍaṃ, vappakhaṇḍaṃ, udakakhaṇḍaṃ, ūsakhaṇḍaṃ ti catudosasamannāgataṃ aparipūraṃ hoti. Tattha bijakhaṇḍaṃ nāma yattha antarantarā bijāni khaṇḍāni vā pūtīni vā honti. Tāni yattha patanti,³ tattha sassanā na vuṭṭheti,⁴ khettaṃ khaṇḍaṃ hoti. Vappakhaṇḍaṃ nāma yattha akusalo bijāni vapanto antarantarā na pāpeti. Evaṃ hi sabbattha sassanā na vuṭṭheti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti. Udakakhaṇḍaṃ nāma yattha katthaci udakaṃ atibahuṃ vā hoti, na vā hoti. Tatrāpi⁵ sassāni na vuṭṭhenti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti. Ūsakhaṇḍaṃ nāma yattha kassako kismici padese naṅgalena bhūmiṃ cattāro pañca vāre kasanto atigambhīraṃ karoti, tato ūsaṃ uppajjati. Tatrāpi sassanā na vuṭṭhāti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti. Tādisaṃ ca khettaṃ na mahapphalaṃ hoti, na mahānisaṃsaṃ. Tatra hi bahuṃ vapitvā appaṃ labhanti.⁶ Imesaṃ pana catunnaṃ dosānaṃ vigamā khettaṃ paripuṇṇaṃ hoti. Tādisaṃ ca khettaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ. Evam eva khaṇḍaṃ, chiddaṃ, sabalaṃ, kammāsaṃ ti catudosasamannāgataṃ sīlaṃ aparipūraṃ hoti. Tādisaṃ ca sīlaṃ na mahapphalaṃ hoti, na mahānisaṃsaṃ. Imesaṃ pana catunnaṃ dosānaṃ vigamā sīlaṃ paripuṇṇaṃ hoti. Tādisaṃ ca sīlaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ. Sīlasamaṅgino ti iminā pan’ atthena sīlena samaṅgibhūtā, samodhānagatā, samannāgatā hutvā viharathā ti idam eva vuttaṃ hoti. Tattha dvīhi kāraṇehi sampannasīlatā hoti: sīlavipattiyaṃ ca ādinavaddassanena, sīla-

¹ *Visu.* 8.² C 3, C 4 °pāripūri.³ C 3 vapanti.⁴ C 2 vuṭṭhāti.⁵ C 3 Tatrāpi hi.⁶ C 3 labbhati.

sampattiya ca ānisaṇṣadassanena. Tadubhayam pi Visuddhimagge vitthāritaṇ.¹

3. Tattha *sampannasīlā* ti ettāvata kira Bhagavā catupārisuddhisīlaṇ uddisitvā *pātimokkhasaṇṇavarasaṇṇutā* ti iminā tattha jeṭṭhakasīlaṇ vitthāretvā dassesī ti Dīpavihāravāsi-Sumanatthero² āha. Antevāsiko pan' assa Tepiṭaka-Cūlābhayatthero³ āha: Ubhayatthāpi pātimokkhasaṇṇavaro Bhagavatā vutto. Pātimokkhasaṇṇavaro yeva hi sīlaṇ, itarāni pana tīni sīlan ti vuttaṭṭhānaṇ nāma atthī⁴ ti ananujānanto vatvā āha: Indriyasaṇṇavaro nāma chadvārarakkhāmatlakam eva. Ājivapārisuddhi dhammena samena paccayupattimattakaṇ. Paccayanissitaṇ paṭiladdhapaccaye idamatthan ti paccavekkhitvā bhuñjanamattaṇ. Nippariyāyena pātimokkhasaṇṇavaro va sīlaṇ. Yassa so bhinno, ayaṇ, chinnaśiso viya puriso hatthapāde, sesāni rakkhissatī ti na vattabbo. Yassa pana so arogo, ayaṇ, acchinnaśiso viya puriso jīvitaṇ, sesāni puna pakatikāni katvā rakkhituṇ sakkoti. Tasmā *sampannasīlā* ti iminā pātimokkhasaṇṇavaraṇ uddisitvā *sampannapātimokkhā* ti tass' eva vevacanaṇ vatvā taṇ vitthāretvā dassento *pātimokkhasaṇṇavarasaṇṇutā* ti ādim āhā ti.⁵

4. [33⁸] Tattha *pātimokkhasaṇṇavarasaṇṇutā* ti pātimokkhasaṇṇavarena samannāgatā. *Ācāragocarasaṇṇannā* ti ācārena ca gocarena ca *sampannā*. *Anumattesu* ti appamattakesu. *Vajjesu* ti akusaladhammesu. *Bhayadassāv* ti bhayadassino. *Samādāyā* ti sammā ādiyitvā. *Sikkhatha sikkhāpadesu* ti sikkhāpadesu taṇ taṇ sikkhāpadaṇ samādiyitvā sikkhatha. Api ca, *samādāya sikkhatha sikkhāpadesu* ti yaṇ kiñci sikkhāpadesu sikkhākoṭṭhāsesu sikkhitabbaṇ, kāyikaṇ⁶ vācasikaṇ vā taṇ sabbaṇ sammā ādāya sikkhathā ti ayam ettha saṅkhepo. Vitthārato pana sabbān' etāni pātimokkhasaṇṇavāradīni padāni Visuddhimagge⁷ vuttāni.

5. [33⁸] *Ākaṅkheyya ce* ti idaṇ kasmā āraddhaṇ ? Sīlānisaṇṣadassanatthaṇ. Sace pi acirapabbajitānaṇ vā duppaṭi-

¹ *Visu.* 53-58.

² C 3, C 4 Summatthero.

³ C 3 Cūlanāga°; C 4 Mūlābhaya°.

⁴ C 1, C 2 omīti atthī ti.

⁵ C 1, C 2, C 4 omīti ti.

⁶ C 3 kāyikaṇ vā.

⁷ *Visu.* 16 f.

ñānaṃ vā evaṃ assa: Bhagavā sīlaṃ pūretha, sīlaṃ pūrethā ti vadati, ko nu kho sīlapūraṇe ānisaṃso, ko viseso, kā vaḍḍhī ti? Tesaṃ sattarasa ānisaṃse dassetuṃ evaṃ āha, app' eva nāma evaṃ sabrahmacāriṇaṃ piyamanāpatādiṃ āsavakkhaya-pariyosānaṃ ānisaṃsaṃ sutvā pi sīlaṃ paripūreyyun ti.

6. Visakaṇṭakavāṇijo viya. Visakaṇṭakavāṇijo nāma gula-vāṇijo vuccati. So kira gula-phāṇita-khaṇḍasakkarādīni sakaṭeṇ' ādāya paccantagāmaṃ gantvā visakaṇṭakaṃ gaṇhatha, visakaṇṭakaṃ gaṇhathā ti ugghosesi. Taṃ sutvā gāmikā visaṃ nāma kakkhaḷaṃ, yo taṃ khādati, so marati, kaṇṭakam pi vijjhivā māreti, ubho p' ete kakkhaḷā, ko ettha ānisaṃso ti gehadvārāni thakesuṃ, dārake ca palāpesuṃ. Taṃ disvā vāṇijo, avohārakusalā ime gāmikā, handa ne upāyena gaṇhāpemi ti atimadhuraṃ gaṇhatha, atisāduṃ gaṇhatha, gulaṃ phāṇitaṃ sakkaṃ samaggaṃ labbhati, kūṭamāsaka-kūṭakāhāpanādihi pi labbhatī ti ugghosesi. Taṃ sutvā gāmikā haṭṭhapahaṭṭhā¹ niggantvā bahum pi mūlaṃ datvā gahesuṃ. Tattha vāṇijassa, visakaṇṭakaṃ gaṇhathā ti ugghosanaṃ viya Bhagavato, sampannasīlā, bhikkhave, viharatha, . . . samādāya sikkhatha sikkhāpadesū ti vacanaṃ. Ubho p' ete kakkhaḷā, ko ettha ānisaṃso ti gāmikānaṃ cintanaṃ viya, Bhagavā sampannasīlā viharathā ti āha, sīlaṃ ca nāma' etaṃ kakkhaḷaṃ hassa-khiḍḍādivipaḍḍhānaṃ, ko nu kho sampannasīlānaṃ ānisaṃso ti bhikkhūnaṃ cintanaṃ. Atha tassa vāṇijassa, atimadhuraṃ gaṇhathā ti ādivacanaṃ viya Bhagavato, piyamanāpatādi-āsavakkhaya-pariyosānaṃ² sattarasa-ānisaṃsappakāsanatthaṃ ākaṇkheyyā ti ādivacanaṃ.

7. [33⁸] Tattha ākaṇkheyya ce ti yadi ākaṇkheyya, yadi iccheyya. Piyo c' assaṃ ti piyacakkhūhi sampassitabbo, sīnehupattiyā padaṭṭhānabhūto bhaveyyaṃ ti vuttaṃ hoti. Manāpo ti tesāṃ manavaḍḍhanako, tesāṃ vā manena pattabbo. Mettacittena pharitabbo ti vuttaṃ hoti. Garū ti tesāṃ garuṭṭhāniyo, pāsānacchattasadiṃ. Bhāvanīyo ti addhā 'yaṃ āyasmā jānaṃ jānāti, passaṃ passatī ti evaṃ sambhāvanīyo. Sīlesu' ev' assa paripūrakārī ti catupārisuddhisīlesu yeva paripūrakārī assa. Anūnena paripūreṇ' ākāreṇa

¹ C 1, C 2, C 4 haṭṭhahaṭṭhā.

² C 3 °pariyosāna°.

samannāgato bhaveyyā ti vuttaṇ hoti. *Ajjhattaṇ cetosamatham anuyutto* ti attano cittasamathe yutto. Ettha hi *ajjhattan* ti vā attano ti vā etaṇ ekaṭṭhaṇ, byañjanam eva nānaṇ. Bhummatthe paṇ' etaṇ samathan ti upayogavacanaṇ anū ti iminā upasaggena yoge siddhaṇ. *Anirākatajjhāno* ti bahi-anīhaṭaṭṭhāno, avināsitaṭṭhāno vā. Niharaṇa-vināsanatthaṇ hi idaṇ nirākaraṇaṇ nāma. “Thambhaṇ niraṇkatvā nivātavuttī” ti (Sn. 326) ādisu c' assa payogo daṭṭhabbo. *Vipassanāya samannāgato* ti sattavidhāya anupassanāya yutto. Sattavidhā anupassanā nāma, aniccānupassanā, dukkhānupassanā, anattānupassanā, nibbidānupassanā, virāgānupassanā, nirodhānupassanā, paṭinissaggānupassanā ti. Tā Visuddhimagge vitthāritā.¹ *Brūhetā suññāgārānaṇ* ti vaḍḍhetā suññāgārānaṇ. Ettha ca samathavipassanāvasena kammaṭṭhānaṇ gahetvā rattindivaṇ suññāgāraṇ pavisitvā nisīdamāno bhikkhu *brūhetā suññāgārānaṇ* ti veditabbo. Ekabhūmakādīpāsāde kurumāno pi pana, n' eva suññāgārānaṇ brūhetā ti daṭṭhabbo.

8. Ettāvatā ca yathā taṇhāvicaritadesanā² paṭhamaṇ taṇhāvasena āradhā pi taṇhāpadaṭṭhānattā māna-ditṭhinaṇ, māna-ditṭhiyo otaritvā kameṇa papañcattayadesanā jātā, evaṇ ayaṇ desanā paṭhamaṇ adhisīlasikkhāvasena āradhā pi, silapadaṭṭhānattā samatha-vipassanānaṇ, samatha-vipassanāyo otaritvā kameṇa sikkhāttayadesanā jātā ti veditabbā. Ettha hi *sīlesv' ev' assa paripūrakārī* ti ettāvatā adhisīlasikkhā vuttā. *Ajjhattaṇ cetosamatham anuyutto anirākatajjhāno* ti ettāvatā adhicitasikkhā. *Vipassanāya samannāgato* ti ettāvatā adhipaññāsikkhā. *Brūhetā suññāgārānaṇ* ti iminā pana samathavasena suññāgāravaḍḍhane adhicitasikkhā, vipassanāvasena adhipaññāsikkhā ti evaṇ dve pi sikkhā saṅgahetvā vuttā. Ettha ca *ajjhuttaṇ cetosamatham anuyutto anirākatajjhāno* ti imehi padehi silānurakkhitā eva cittekaggatā kathitā; *vipassanāyā* ti iminā padena silānurakkhito saṅkhārapariggaho.

¹ *Visu.* 641-643.

² *Tīkā*: Taṇhāvicaritadesanā ti “Ajjhattikass' upādāyā” ti (A. ii. 212) ādinayappavattaṇ taṇhāvicaritasuttaṇ.

9. Kathaṇ cित्tekaggatā sīlam anurakkhati? Yassa hi cित्tekaggatā n' atthi, so vyādhimhi uppanne vihaññati. So vyādhivihato vikkhittacitto sīlaṇ vināsetvā pi vyādhivūpasamaṇ kattā hoti. Yassa pana cित्tekaggatā atthi, so taṇ vyādhidukkhaṇ vikkhambhetvā samāpattiṇ samāpajjati. Samāpannakkhane dukkhaṇ dūrāpagataṇ hoti, balavataraṇ sukhama uppajjati. Evaṇ cित्tekaggatā sīlam anurakkhati. Kathaṇ saṅkhārapariggaho sīlam anurakkhati? Yassa hi saṅkhārapariggaho n' atthi, tassa, mama rūpaṇ, mama viññānaṇ ti attabhāve balavamamattaṇ hoti. So tathārūpesu dubbhikkha-vyādhibhayādisu sampattesu sīlaṇ vināsetvā pi attabhāvaṇ posetā hoti. Yassa pana saṅkhārapariggaho atthi, tassa attabhāve balavamamattaṇ vā sineho vā na¹ hoti. So tathārūpesu dubbhikkha-vyādhibhayādisu sampattesu sace pi 'ssa antaṇ bahi nikkhamati, sace pi ussussati, visussati, khaṇḍākhaṇḍiko vā hoti satadhā pi sahasadhā pi, n' eva sīlaṇ vināsetvā attabhāvaṇ posetā hoti. Evaṇ saṅkhārapariggaho sīlam anurakkhati. *Brūhetā suññāgārānaṇ* ti iminā pana tass' eva ubhayassa brūhanā, vaḍḍhanā, sātaccakiriyaṇ dassitā.

10. [33¹²] Evaṇ Bhagavā yasmā, *sabrahmacārīnaṇ piyo c' assaṇ—pe—bhāvanīyo cā* ti ime cattāro dhamme ākaṅkhan-tena n' atth' aññaṇ kiñci kātappaṇ, aññadatthu sīlādiguṇa-samannāgaten' eva bhavitappaṇ; idiso hi sabrahmacārīnaṇ piyo hoti, manāpo, garu, bhāvanīyo; vuttam pi c' etaṇ.²

“Siladassanasampannaṇ dhammaṭṭhaṇ saccavādiṇaṇ attano kamma kubbānaṇ taṇ jano kurute piyaṇ ” ti

(Dh. 217);

tasmā, *ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu sabrahmacārīnaṇ piyo c' assaṇ—pe—bhāvanīyo cā ti, sīlesv' ev' assa paripūrakārī—pe—suññāgārānaṇ* ti vatvā, idāni yasmā paccaya-lābhā-ditaṇ³ patthayaṇtenāpi idam eva karaṇiyaṇ nāññaṇ kiñci, tasmā *ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu lābhī assaṇ* ti ādim āha. Na c' ettha Bhagavā lābhanimittaṇ sīlādiparipūraṇaṇ katheti ti veditabbo. Bhagavā hi,

¹ C 2 n' atthi.

² C 3 h' etaṇ.

³ C 2, C 4 lābhādīnaṇ.

“ Ghāsesanaṇ chinnakatho na vācaṇ payutaṇ bhane ” ti
(Sn. 711)

evaṇ sāvake ovadati. So kathaṇ lābhanimittaṇ silādi-paripūraṇaṇ kathessati? Puggalajjhāsayaavasena paṇ' etaṇ vuttaṇ. Yesaṇ hi evaṇ ajjhāsaya bhaveyya, sace mayaṇ catuhi paccayehi na kilameyyāma, silāni paripūretuṇ sakkuṇeyyāmā ti, tesaṇ ajjhāsayaavasena Bhagavā evaṇ āha. Api ca sarasānisaṇso esa silassa, yadidaṇ cattāro paccayā nāma. Tathā hi, paṇḍitamanussā koṭṭhādisu ṭhapitam pi niharitvā puttādīnaṇ pi adatvā attanā pi aparibhuñjitvā silavantānaṇ denti ti silassa sarasānisaṇsadassanattam p' etaṇ vuttaṇ.

11. [33¹⁰] Tatiyavāre *yesāhan* ti yesaṇ ahaṇ. *Tesaṇ te kārā* ti tesaṇ devānaṇ vā manussānaṇ vā te mayi katā paccaya-dānakārā. Devā pi hi silādiguṇayuttānaṇ paccaye denti, na kevalaṇ manussā yeva, Sakko¹ viya āyasmato Mahā-Kassapassa. *Mahapphalā mahānisaṇsā* ti ubhayam etaṇ atthato ekaṇ, byañjanaṇ eva nānaṇ. Mahantaṇ vā lokiyasukhaṇ phalaṇti ti mahapphalā, mahato lokuttarasukhassa paccayā honti ti mahānisaṇsā. Silādiguṇayuttassa hi kaṭacchubhikkhā pi, pañcaratanamattāya bhūmiyā paṇṇasālā pi katvā dinnā anekāni kappasahassāni duggativinipātato rakkhati, pariyosāne ca amatāya dhātuyā parinibbānapaccayo hoti. “ Khīrodanaṇ aham adāsin ” ti (Vv. 29) ādini c' ettha vatthūni, sakalam eva vā Petavatthu, Vimānavatthu ca sādhaṇaṇ. Tasmā paccayadāyakehi attani katānaṇ kārānaṇ mahapphalataṇ icchantenāpi silādiguṇayutten' eva bhavitabban ti dasseti.

12. [33²⁰] Catutthavāre *ñātī* ti sassu-sasurapakkhikā. *Sālohitā* ti ekalohitabaddhā pitu-pitāmahādayo. *Petā* ti peccabhāvaṇ gatā. *Kālakatā* ti matā. *Tesaṇ tan* ti tesaṇ taṇ mayi pasannacittataṇ vā pasannena cittena anussaraṇaṇ vā. Yassa hi² bhikkhuno kālakato pitā vā mātā vā, amhākaṇ ñātako thero silavā kalyāṇadhammo ti pasannacitto hutvā taṇ bhikkhuṇ anussarati, tassa so cittappasādo pi, taṇ anussaraṇamattam pi mahapphalāṇ mahānisaṇsam eva hoti; anekāni

¹ See Ud. 29.

² C 1, C 2, C 4 omit hi.

kappasahassāni duggatito vāretuṇ, ante ca amataṇ pāpetuṇ samattham eva hoti. Vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā: “Ye keci bhikkhave, bhikkhū silasampannā, samādhisampannā, paññāvimutti-vimuttiñāṇadassanasampannā, . . . dassanam p' ahaṇ, bhikkhave, tesāṇ bhikkhūnaṇ bahukāraṇ vadāmi. Savanaṇ . . . anussati . . . anupabbajjaṇ . . . upasāṇkamaṇaṇ . . . payirupāsanam p' ahaṇ, bhikkhave, tesāṇ bhikkhūnaṇ bahukāraṇ vadāmi” ti (It. 107).¹ Tasmā ñātisālohitānaṇ attani cittappasādassa anussatiyā ca mahapphalataṇ icchantenāpi silādiguṇayuttena, eva bhavitabban ti dasseti.

13. [33²³] Pañcamavāre *aratiratisaḥo assan* ti aratiyā ratiyā ca saḥo abhibhavitā ajjhottharitā ca² bhaveyyaṇ. Ettha ca *aratī* ti adhikusalesu dhammesu pantasenāsanesu³ ca ukkaṇṭhā. *Ratī* ti pañcakāmaguṇarati. *Na ca maṇ aratī saḥeyyā* ti mañ ca arati nābhibhaveyya, na maddeyya, na ajjhotthareyya. *Uppannaṇ* ti jātaṇ, nibbattaṇ. Silādiguṇayutto hi aratiñ ca ratiñ ca saḥati, ajjhottharati, madditvā tiṭṭhati. Tasmā īdisam attānaṇ icchantenāpi silādiguṇayutten' eva bhavitabban ti dasseti.

14. [33²⁷] Chatṭhavāre *bhayan* ti cittutrāso pi ārammaṇam pi. *Bheravaṇ* ārammaṇam eva. Sesāṇ pañcamavāre vuttanayam eva. Silādiguṇayutto hi bhayabheravaṇ saḥati, ajjhottharati,⁴ madditvā tiṭṭhati. *Aṇṇakotivāsi-Mahā-Dattatthero* viya. Thero kira maggapaṭipanno aññatarāṇ pāsādikaṇ araññaṇ disvā, idh' ev' ajja samaṇadhammaṇ katvā gamissāmi ti maggā okkamma aññatarasmiṇ rukkhāmūle saṅghāṭiṇ paññāpetvā pallaṅkaṇ ābhujitvā nisīdi. Rukkha-devatāya dārakā therassa silatejena sakabhāvena saṇṭhātuṇ asakkontā vissaram akaṇsu. Devatā pi sakarukkhaṇ⁵ cālesi. Thero acalo va nisīdi. Sā dhūpāyi, pajjali, n' eva sakkhi⁶ therāṇ cāletuṇ Tato upāsakavaṇṇen' āgantvā vanditvā aṭṭhāsi. Ko eso ti vuttā, aham bhante, etasmiṇ rukkhe adhivatthā devatā ti avoca. ‘Tvaṇ ete vikāre akāsi’ ti? ‘Āma bhante’ ti. Kasmā ti ca vuttā āha: Tumhākaṇ,

¹ The It. text slightly differs.

³ C 3 °senāsane ca.

⁵ C 3 sakala°.

² C 3 omits ca.

⁴ C 3 ajjhottharitvā.

⁶ C 3 n' evāsakkhi.

bhante, silatejena dārakā sakabhāvena saṇṭhātuṇ asakkontā vissaram akaṇṣu. Sā 'haṇ tumhe palāpetuṇ evam akāsin ti. Thero āha: Atha kasmā, idha, bhante, mā vasatha, mayhaṇ aphāsū¹ ti paṭigacc' eva nāvocā ti? Idāni pana mā kiñci avoca. Ariyakotiya-Mahā-Datto amanussabhayena gato ti vacanato lajjāmi. Tenāhaṇ idh' eva vasissaṇ, tvaṇ pana ajj' ekadivasaṇ yattha katthaci vasāhi ti. Evaṇ silādiguṇa-yutto bhayabheravasaho hoti. Tasmā idisam attānaṇ icchantenāpi silādiguṇayutten' eva bhavitabban ti dasseti.

15. [33³¹] Sattamavāre *ābhicetasikānaṇ* ti, abhiceto ti abhikkantaṇ visuddhacittaṇ vuccati; adhicittaṇ vā. Abhice-tasi jātāni ābhicetasikāni. Abhicosannihitāni vā ābhice-tasikāni. *Diṭṭhadhammasukhavihārānaṇ* ti diṭṭhadhamme sukhavihārānaṇ. *Diṭṭhadhammo* ti paccakkho attabhāvo vuccati. Tattha sukhavihārabhūtānaṇ ti attho. Rūpāva-carajjhānānam etaṇ adhivacanaṇ. Tāni hi appetvā nisin-nā jhāyino imasmiṇ yeva attabhāve asaṅkiliṭṭhaṇ nekkham-masukhaṇ vindanti; tasmā diṭṭhadhammasukhavihārāni ti vuccanti. *Nikāmalābhī* ti nikāmena lābhī, attano icchāvasena lābhī. Icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṇ samattho ti vuttaṇ hoti. *Akicchalābhī* ti sukhen' eva paccanikadhamme vikkhambhetvā samāpajjituṇ samattho ti vuttaṇ hoti. *Akasiralābhī* ti akaṣirānaṇ lābhī vipulānaṇ. Yathāpariccheden² eva vuṭṭhātuṇ samattho ti vuttaṇ hoti. Ekacco³ lābhī yeva hoti, na pana sakkoti icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṇ. Ekacco sakkoti tathā samāpajjituṇ, pāripanthike pana kicchena vikkhambheti. Ekacco tathā ca samāpajjati, pāripanthike ca akicchena vikkhambheti, na sakkoti nālikāyantaṇ⁴ viya yathāparicche yeva vuṭṭhātuṇ. Yo pana imaṇ tividham pi sampadaṇ icchati, so pi sīlesv' ev' assa paripūrakārī ti.

16. [33³³] Evam abhiññāpādake jhāne vutte kiṇ cāpi abhiññānaṇ vāro āgāto, atha kho naṇ Bhagavā agahetvā va, yasmā na kevalaṇ abhiññāpādakajjhānāni ca abhiññāyo yeva ca silānaṇ ānisaṇso, api ca kho cattārī arūpajjhānāni

¹ C 3 aphasun ti.

² C 3 yathāparicchede yeva.

³ C 3 Ekacco hi.

⁴ C 1, C 4 nāliyaṇtaṇ.

pi, tayo ca heṭṭhimā ariyamaggā, tasmā taṇ sabbaṇ pariyā-diyitvā dassetuṇ, *ākaṇkheyya ce—pe—ye te santā* ti evam ādim āha. Tattha *santā* ti aṅgasantatāya c' eva ārammaṇasanta-tāya ca santā. *Vimokkhā* ti paccanīkadhammehi vimuttā¹ ārammaṇe ca adhimuttā.² *Atikkamma rūpe* ti rūpāvaca-rajjhāne atikkamitvā. Ye te vimokkhā atikkamma rūpe santā ti padasambandho. Itarathā hi, atikkamma rūpe kiṇ karonti ti na paññāyeyyuṇ. *Āruppā* ti ārammaṇato ca vipākato ca rūpavirahitā. *Kāyena phassitvā*³ ti nāmakāyena phusitvā. Papuṇitvā adhigantvā ti vuttaṇ hoti. Sesaṇ vuttānam eva. Idaṇ vuttaṇ hoti: Yo pi bhikkhu ime vimokkhe phusitvā viharitukāmo, so pi sīlesv' eva paripū-rakārī assā ti.

17. [34¹] Navamavāre *tinnaṇ saṇyojanānaṇ* ti sakkāya-diṭṭhi-vicikicchā-silabbataparāmāsasaṅkhātānaṇ tinnaṇ bandhanānaṇ. Tāni⁴ saṇyojenti khandha-gati-bhavādihi khandha-gati-bhavādayo, kammaṇ vā phalena, tasmā saṇyojanānī ti vuccanti. Bandhanānī ti attho. *Parikkhaya* ti parikkha-yena. Sotāpanno ti sotaṇ āpanno. *Soto* ti ca maggass' etaṇ adhivacanaṇ. *Sotāpanno* ti taṅkhaṇe puggalassa. Yath' āha: "Soto soto ti h' idaṇ,⁵ Sāriputta, vuccati, katamo nu kho, Sāriputta, soto ti? Ayam eva hi, bhante, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathīdaṇ: sammādiṭṭhi—pe—sammā-samādhī. Sotāpanno sotāpanno ti h' idaṇ,⁵ Sāriputta, vuccati, katamo nu kho, Sāriputta, sotāpanno ti? Yo hi, bhante, iminā aṭṭhaṅgikena maggena samannāgato, ayaṇ vuccati sotāpanno, so 'yam āyasmā evannāmo evaṅgotto" ti (S. v. 347). Idha pana maggena phalassa nāmaṇ dinnaṇ. Tasmā phalaṭṭho sotāpanno ti veditabbo. *Avinipātadhammo* ti vinipātetī ti vinipāto; nāssa vinipāto dhammo ti avini-pātadhammo. Na attānaṇ apāyesu vinipātanasabhāvo ti vuttaṇ hoti. Kasmā? Ye dhammā vinipātagamaṇiyā⁶ te-saṇ pahinattā. Sambodhi paraṇ ayaṇaṇ, parā gati assā ti *sambodhiparāyano*. Uparimaggattayaṇ avassaṇ sampā-

¹ C 1, C 2, C 4 vimuttattā.

² C 1, C 2, C 4 adhimuttattā.

³ C 1, C 2, C 4 phusitvā.

⁴ C 3 Tāni hi.

⁵ C 1, C 2 omīti h' idaṇ.

⁶ C 3 apāyagamaṇiyā.

pako ti attho. Kasmā ? Paṭiladdhapaṭhamamaggattā. *Sīlesv' evā* ti īdiso hotukāmo pi *sīlesv' ev'* assa paripūrakārī ti.

18. [34^s] Dasamavāre paṭhamamaggena parikkhīṇāni pi tīṇi saṇḍojanāni sakadāgāmimagassā vaṇṇabhaṇanatthaṇ vuttāni. *Rāgadosamohānaṇ tanuttā* ti etesaṇ tanubhāvena. Tanuttakaraṇenā ti vuttaṇ hoti. Tattha dvīhi kāraṇehi tanuttaṇ veditabbaṇ: adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmissa hi vaṭṭānusārimahājanasseva kilesā abhinhaṇ na uppajjanti; kadāci kadāci uppajjanti viralākāraṇ¹ hutvā, viralavāpīte khetto añkurā viya. Uppajjamānā pi ca vaṭṭānusārimahājanasseva maddantā pharantā chādentā andhakāraṇ karontā na uppajjanti, mandamandā uppajjanti tanukākārā hutvā, abbhapaṭalam iva, makkhikāpattam iva ca. Tattha keci therā bhaṇanti: Sakadāgāmissa kilesā kiṇ cāpi cirena uppajjanti, bahalā va uppajjanti. Tathā hi 'ssa puttā ca dhītaro ca dissanti ti. Etaṇ pana appamāṇaṇ. Puttadhītaro hi aṅgapaccangaparāmasanamattenāpi honti ti dvīhi kāraṇehi 'ssa kilesānaṇ tanuttaṇ veditabbaṇ: adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya cā ti. *Sakadāgāmī* ti sakiṇ āgamanadhammo. *Sakid eva imaṇ lokaṇ āgantvā* ti ekavāraṇ yeva imaṇ manussalokaṇ paṭisandhivasena āgantvā. Yo pi hi idha sakadāgāmimaggaṇ bhāvetvā idh' eva parinibbāti, so pi idha na gahito, yo pi idha maggaṇ bhāvetvā devesu uppajjitvā tatth' eva parinibbāti, yo pi devaloke maggaṇ bhāvetvā tatth' eva parinibbāti, yo pi devaloke maggaṇ bhāvetvā idha manussaloke nibbatitvā parinibbāti. Yo pana idha maggaṇ bhāvetvā devaloke nibbatto, tattha yāvatāyukaṇ ṭhatvā puna idh' eva uppajjitvā parinibbāti, ayam idha gahito ti veditabbo. *Dukkhaṇ' antaṇ kareyyaṇ* ti vaṭṭadukkhassa paricchedaṇ kareyyaṇ. *Sīlesv' evā* ti īdiso hotukāmo pi *sīlesv' ev'* assa paripūrakārī ti.

19. [34^s] Ekādasamavāre pañcannān ti gāṇanaparicchedo. *Orambhāgiyānaṇ* ti oraṇ vuccati heṭṭhā. Heṭṭhābhāgiyānaṇ ti attho. Kāmāvacaradevaloke uppattipaccayānaṇ ti adhippayo. *Saṇḍojanānaṇ* ti bandhanānaṇ. Tāni kāmā-

¹ C 3 viralākārā.

rāga-vyāpādasanyojanehi saddhiṃ pubbe vuttasanyojanān' eva veditabbāni. Yassa hi tāni appahīnāni, so kiñ cāpi bhavagge uppanno hoti, atha kho āyuparikkhayā kāmāvacare nibbattati yeva. Gilitabalisa macchopamo h' ayaṃ puggalo, dīghasuttakena pāde baddhavihaṅgūpamo cā ti veditabbo. Pubbe vuttānam pi c' ettha vacanaṃ vaṇṇabhaṇanattam evā ti veditabbaṃ. *Opapātiko* ti sesayonipaṭikkhepavacanānam etaṃ. *Tatthapariniḍḍāyī* ti tatth' eva Brahma-loke pariniḍḍāyī. *Anāvattidhammo tasmā lokā* ti tato Brahma-lokā paṭisandhivasena puna anāvattisabhāvo. *Sīlesv' evā* ti idiso hotukāmo pi sīlesv' ev' assa paripūrakārī ti.

20. [34¹⁰] Evaṃ anāgāmimagge vutte kiñ cāpi catutthamaggaṃ vāro āgato, atha kho naṃ Bhagavā agahetvā va, yasmā na kevaṇaṃ āsavakkhayābhiññā eva silānaṃ ānisaṃso, api ca lokiyapañcābhiññāyo pi, tasmā tā pi dassetuṃ; yasmā ca āsavakkhaye kathite desanā niṭṭhitā hoti, evañ ca sati imesaṃ guṇānaṃ akathitattā ayaṃ kathā muṇḍābhiññā kathā nāma bhaveyya, tasmā abhiññāpāripūriṃ katvā desetum pi; yasmā ca anāgāmimagge tṭhitassa sukhena iddhivikubbanā ijjhati, samādhiparipanthānaṃ kāmarāgavyāpadānaṃ samūhatattā, anāgāmī hi sīlesu ca samādhimhi ca paripūrakārī, tasmā yuttatṭhāne eva lokikābhiññāyo desetum pi, *ākaṇkheyya ce—pe—anekavihitaṃ* ti evam ādim āha ti ayam anusandhi. Tattha *anekavihitaṃ iddhividhaṃ* ti ādinā nayena āgatānaṃ pañcannam pi lokiyābhinnanan pālivaṇṇanā saddhiṃ bhāvanā-nayena Visuddhimagge¹ vuttā.

21. [35³⁶] Chaṭṭhābhiññāya āsavānaṃ khayā ti arahattamaggena sabbakilesānaṃ khayā. *Anāsavaṇ* ti āsavaviraṭṭaṇaṃ. *Cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ* ti ettha cetovacanena arahattaphalasampayutto samādhi, paññāvacanena taṇsā sampayuttā paññā ca vuttā. Tattha ca samādhi rāgato vimuttattā cetovimutti, paññā avijjāya vimuttattā paññāvimutti ti veditabbā. Vuttañ c' etaṃ Bhagavatā: “Yo hi 'ssa, bhikkhave, samādhi, tad assa samādhindriyaṃ.² Yā hi 'ssa, bhikkhave, paññā, tad assa paññindriyaṃ.³ Iti kho,

¹ *Visu.* chapters xii. and xiii.

² See S. v. 225²⁸.

³ See S. v. 226⁸.

bhikkhave, rāgavirāgā cetovimutti, avijjāvirāgā paññāvimutti¹ ti (). Api c' ettha, samathaphalaṇ cetovimutti, vipassanāphalaṇ paññāvimutti ti veditabbā. *Ditthe va dhamme* ti imasmiṇ yev² attabhāve. *Sayaṇ abhiññā sacchikatvā* ti attanā yeva paññāya paccakkhaṇ katvā. Aparapaccayena ñatvā ti attho. *Upasampajja vihareyyaṇ* ti pāpupitvā sampādetvā vihareyyaṇ. *Sīlesv' evā* ti, evaṇ sabbāsava nidhunitvā cetovimuttiṇ paññāvimuttiṇ adhi-gantukāmo³ sīlesv' ev' assa paripūrakārī ti.

22. [36⁴] Evaṇ Bhagavā silānisaṇsakathaṇ⁴ yāva arahattā kathetvā idāni sabbam pi taṇ silānisaṇsaṇ sampiṇdetvā dassento nigamanaṇ āha: *Sampannasīlā, bhikkhave—pe—idam etaṇ paṭicca vuttan* ti. Tassāyaṇ saṅkhepattho: Sampannasīlā, bhikkhave, viharatha—pe—sikkhāpadesū ti, *itī yaṇ taṇ vuttaṇ* yaṇ taṇ mayā (pubbe evaṇ vuttaṇ, etaṇ sabbam pi, sampannasīlo bhikkhu sabrahmacārīnaṇ piyo⁵ hoti, garu, bhāvanīyo, paccayānaṇ lābhī, paccayadāyakaṇaṇ mahapphalakaro, pubbañātīnaṇ anussaraṇacetaṇāya phalamahattakaro, aratiratisaho, bhayaḥheravasaho, rūpāvacaraṇjñhānānaṇ ca⁶ arūpāvacaraṇjñhānānaṇ ca lābhī, heṭṭhimāni tīṇi sāmāñña-phalāni, pañca⁷ lokiyābhiññā, āsavakkhayaññānaṇ ti ime ca guṇe sayaṇ abhiññā sacchikattā⁸ hoti, idaṇ paṭicca idaṇ sandhāya vuttan ti. *Idam avoca Bhagavā, attamanā te bhikkhu Bhagavato bhāsitaṇ abhinandun* ti.⁹

Ākaṇkheyyasuttavaṇṇanā nittihitā.

7.

[*Vatthasuttavaṇṇanā*]

1. [36¹¹] *Evam me sutan* ti Vatthasuttaṇ. Tattha seyyathā pi, bhikkhave, vatthan ti, bhikkhave, yathā vatthaṇ. Upamā vacanam etaṇ. Upamaṇ karonto ca Bhagavā katthaci upamaṇ paṭhamaṇ yeva dassetvā pacchā atthaṇ dasseti,

¹ See A. i. 61¹².

³ C 3 adhigantukāmo pi.

⁵ C 3 piyo hoti manāpo.

⁷ C 2, C 4 pi.

⁹ C 3 omits this sentence.

² C 3 yeva attabhāve.

⁴ C 2, C 4 °kathā.

⁶ C 3 omits ca.

⁸ C 1, C 2, C 4 sacchikatā.

katthaci paṭhamañ atthañ dassetvā pacchā upamañ; katthaci upamāya atthañ parivāretvā dasseti, katthaci atthena upamañ. Tathā h' esa, "Seyyathā p' assu, bhikkhave, dve agārā sadvārā, tattha cakkhumā puriso majjhe t̥hito paseyyā" ti (M. iii. 178) sakalam pi Devadūtasuttaṇ upamañ paṭhamañ dassetvā pacchā atthañ dassento āha. "Tirokuḍḍaṇ, tiro-pākāraṇ, tiropabbataṇ asajjamaṇo gacchati, seyyathā pi ākāse" ti (D. i. 78) ādinā pana nayena sakalam pi iddhivi-dhañ atthañ paṭhamañ dassetvā pacchā upamañ dassento āha. "Seyyathā pi, brāhmaṇa, puriso sārattthiko sāraga-vesī" ti (M. i. 198) ādinā va nayena sakalam pi Culla-Sāropamasuttaṇ upamāya atthañ parivāretvā dassento āha. "Idha pana, bhikkhave, ekacce kulaputtā dhammaṇ pari-yāpuṇanti: suttaṇ—pe—Seyyathā pi, bhikkhave, puriso alagadatthiko" ti (M. i. 134) ādinā pana nayena sakalam pi Alagaddasuttaṇ, Mahā-Sāropamasuttaṇ¹ ti evam ādini sut-tāni atthena upamañ parivāretvā dassento āha. Svāyaṇ idha paṭhamañ upamañ dassetvā pacchā atthañ dasseti.

2. Kasmā pan' evaṇ Bhagavā dasseti ti? Puggalajjhāsayena vā desanāvilāsena vā. Ye hi puggalā paṭhamañ upamañ dassetvā vuccamānaṇ atthañ sukhena paṭivijjhanti, tesañ paṭhamañ upamañ dasseti. Esa nayo sabbattha. Yassā ca dhammadhātuyā suppaṭividdhattā desanāvilāsa-patto hoti, sā 'ssa suppaṭividdhā. Tasmā esa desanāvilā-sappatto Dhammissaro Dhammarājā. So yathā icchati, tathā dhammaṇ desetī ti. Evaṇ iminā puggalajjhāsayena vā desanāvilāsena vā evaṇ dasseti ti veditabbo.

3. [36¹⁵] Tattha *vatthan* ti pakatiparisuddhavatthaṇ. *Saṅkiliṭṭhaṇ malaggahītaṇ* ti āgantukena paṇsurajādinā saṅ-kilesena saṅkiliṭṭhaṇ, sedaṇṇallikādinā ca malena gahitattā malaggahītaṇ. *Raṅgaṇāte* ti ettha raṅgam eva raṅgaṇātaṇ. *Upasaṇhareyyā* ti upanāmeyya. *Yadi nīlakāyā* ti nīlakat-thāya vā ti vuttaṇ hoti. Evaṇ sabbattha. Rajako hi nīlakatthāya upasaṇharanto kaṇsaṇila-palāsaṇilādi-ke nīla-raṅge upasaṇharati; pītakatthāya upasaṇharanto kaṇikāra-pupphasadise pītakaraṅge; lohitakatthāya upasaṇharanto

¹ M. i. 192.

bandhujīvakapupphasadise lohitakaraṅge; mañjetṭhakat-thāya upasaṅharanto kaṇavīrapupphasadise mandaratta-raṅge. Tena vuttaṅ: *Yadi nīlakāya, yadi pītakāya, yadi lohitakāya, yadi mañjetṭhakāyā* ti.

4. [36¹⁸] *Durattavaṇṇam ev' assā* ti durañjitavaṇṇam eva assa. *Aparisuddhavaṇṇam ev' assā* ti nīlavaṇṇo pi' ssa parisuddho na bhavēyya, sesavaṇṇo pi. Tādisaṅ hi vatthaṅ nīlakumbhiyā pakkhittam pi sunīlaṅ na hoti. Sesakumbhīsu pakkhittam pi supītakādivaṇṇaṅ na hoti. Milātanīlakuraṇḍaka - kaṇikāra - bandhujīvaka - kaṇavīrapupphavaṇṇam¹ eva hoti. *Taṅ kissa hetū* ti taṅ vatthaṅ kissa hetu, kiṅ kārāṇā īdisaṅ hoti; tasmiṅ vā vatthe taṅ raṅgaajātaṅ kissa hetu, kiṅ kārāṇā īdisaṅ durattavaṇṇaṅ aparisuddhavaṇṇaṅ hoti ti? Yasmā pana vatthassa saṅkiliṭṭhabhāvo yev' ettha kārāṇaṅ, nāññaṅ kiñci, tasmā, *aparisuddhattā, bhikkhave, vatthassā* ti āha.

5. [36²⁰] *Evaṃ evā* ti upamāsampaṭipādanaṅ. *Citte saṅkiliṭṭhe* ti cittamhi saṅkiliṭṭhamhi. Kasmā pana Bhagavā saṅkiliṭṭhavatthena opammaṅ akāsi ti ce? Vāyāmasāphalyadassanattaṅ. Yathā āgantukehi malehi saṅkiliṭṭhaṅ vatthaṅ pakatiyā paṇḍarattā puna dhoviyamānaṅ paṇḍaraṅ hoti. Na tattha jātikālake viya elakalome vāyāmo nipphalo hoti. Evaṅ cittam pi āgantukehi kilesehi saṅkiliṭṭhaṅ. Pakatiyā pana taṅ sakalam² pi paṭisandhi-bhavaṅgavāre paṇḍaram eva. Yath' āha: "Pabhassaram idaṅ, bhikkhave, cittaṅ, tañ ca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhan" ti (A. i. 10). Taṅ visodhiyamānaṅ sakkā pabhassaraṅ kātuṅ. Na tattha vāyāmo nipphalo ti. Evaṅ vāyāmasāphalyadassanattaṅ saṅkiliṭṭhavatthena opammaṅ akāsi ti veditabbo.

6. [36²⁰] *Duggati pātikañkhā* ti īdise citte duggati pātikañkhitabbā. Duggatim eva³ pāpuṇissati, nāññaṅ ti evaṅ duggati icchitabbā, avassabhāvinī ti vuttaṅ hoti. Sā cāyaṅ duggati nāma paṭipattiduggati, gatiduggati ti duvidhā hoti. Paṭipattiduggati pi⁴ agāriyapaṭipattiduggati, anagāriyapaṭipattiduggati ti duvidhā hoti. Agāriko hi saṅkiliṭṭhacitto

¹ C 1, C 2, C 4 °kaṇavīrakārapuppha°. ² C 3 sakale pi.

³ C 3 eva esa.

⁴ C 1, C 2, C 4 omit pi.

pāṇam pi hanti, adinnam pi ādiyati, sakale pi dasa akusalakammapathe pūreti. Ayam assa agāriyapaṭipattiduggati. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ nirayam pi gacchati, tiracchānayanonim pi pettivisayam pi. Ayam assa gatiduggati. Anāgariyo pi imasmiṃ sāsane pabbajito saṅkiliṭṭhacitto dūteyyapahinagamanāṃ gacchati,¹ vejjakammaṃ karoti, saṅghabhedaṃ cetiyabhedaṃ parakkamati, veludānādīhi jīvikaṃ kappeti, sakalam pi anācāraṃ agocaraṃ ca paripūreti. Ayam assa anagāriyapaṭipattiduggati. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ nirayam pi gacchati, tiracchānayanonim pi, pettivisayam pi gacchati. Samanayakkho nāma hoti, samanapeto, āditehi saṅghāṭi-ādīhi sampajjalitakāyo aṭṭassaraṃ karonto vicarati. Ayam assa gatiduggati.

7. [36²¹] *Seyyathā* pī ti sukkapakkho desetum āradhho. Tass' attho kaṇhapakkhe vuttavipaccanīkena veditabbo. Etthāpi ca *sugati* nāma paṭipattisugati, gatisugati ti duvidhā hoti. Paṭipattisugati pi agāriyapaṭipattisugati, anagāriyapaṭipattisugati ti duvidhā hoti. Anagāriyo hi parisuddhacitto pāṇātipātā pi viramati, adinnādānā pi—pe—sakale pi dasa kusalakammapathe paripūreti. Ayam assa agāriyapaṭipattisugati. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ manussamahattam pi devamahattam pi uppajjati. Ayam assa gatisugati. Anagāriyo vā imasmiṃ sāsane pabbajitvā parisuddhacitto catupārisuddhisīlaṃ sodheti, terasa dhutaṅgāni samādiyati, aṭṭhatiṃsārammaṇesu attano anukūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā pantasenāsaṇaṃ paṭisevamāno kasinaparikkammaṃ katvā jhānasamāpattiyo nibbatteti, sotāpattimaggaṃ bhāveti . . . anāgāmmaggaṃ bhāveti. Ayam assa anagāriyapaṭipattisugati. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ manussaloke vā tīsu mahākulesu, chasu vā² Kāmāvacara-devesu, dasasu vā Brahmabhavanesu, pañcasu vā Suddhāvāsesu, catusu vā Āruppesu uppajjati. Ayam assa gatisugati ti.

8. [36²⁷] Evaṃ saṅkiliṭṭhacitte duggati pāṭikaṅkhā, asaṅkiliṭṭhe ca sugati ti vatvā, idāni yehi upakkilesehi cittaṃ saṅkiliṭṭhaṃ hoti te dassento, *katame ca, bhikkhave, cittaṃ upak-*

¹ C 1, C 2, C 4 icchati.

² C 1, C 2, C 4 omitt vā.

kilesā? *Abhiññhā-visamalobho* ti ādim āha. Tattha saka-bhaṇḍe chandarāgo abhiññhā, parabhaṇḍe visamalobho. Atha vā, sakabhaṇḍe vā parabhaṇḍe vā hotu, yuttapattatṭhāne chandarāgo abhiññhā, ayuttāpattatṭhāne visamalobho. Thero pan' āha: Kissa vinibbhogaṇ karotha? Yutte vā ayutte vā hotu, "Rāgo visamaṇ, doso visamaṇ, moho visaman" ti (Vbh. 368) vacanato na koci lobho avisamo nāma. Tasmā lobho yev' esa abhiññhāyanaṭṭhena abhiññhā, visamaṭṭhena visamaṇ. Ekattham etaṇ byañjanam eva nānan ti. So pan' esa abhiññhā-visamalobho uppajjitvā cittaṇ dūseti, obhāsituṇ na deti, tasmā cittassa upakkilesa ti vuccati.

9. [36²⁸] Yathā c' esa evaṇ navavidhāghātavatthusambhavo *byāpādo*. Dasavidhāghātavatthusambhavo *kodho*. Punappunaṇ cittapariyonandhanaṇ *upanāho*. Agāriyassa vā anagāriyassa vā sukatakarāṇavināsano *makkho*. Agāriyo pi hi kenaci anukampakena daliddo samāno ucce ṭhāne ṭhapito, aparena samayena, kiṇ tayā mayhaṇ katan ti tassa sukatakarāṇaṇ vināseti. Anagāriyo pi sāmaṇerakālato pabhūti ācariyena vā upajjhāyena vā catuhi paccayehi, uddesa-paripucchāhi ca anuggahetvā dhammakathānaya-pakaraṇakosallādīni sikkhāpito, aparena samayena rājarājama-hāmattādīhi sakkato garukato ācariyupajjhāyesu acittikato caramāno, ayaṇ amhehi daharakāle evaṇ anuggahito saṇvaḍḍhito ca, atha ca pan' idāni nisneho jāto ti vuccamāno, kiṇ mayhaṇ tumhehi katan ti tesāṇ sukatakarāṇaṇ vināseti. Tass' eso sukatakarāṇavināsano makkho uppajjitvā cittaṇ dūseti, obhāsituṇ na deti, tasmā cittassa upakkilesa ti vuccati.

10. [36²⁹] Yathā cāyaṇ, evaṇ bahussute pi puggale ajjhottharivā, idisassa ce bahussutassa aniyatā gati, tava vā mama vā ko viseso ti ādinā nayena uppajjamāno yugaggāho *paḷāso*. Paresaṇ sakkārādīni khīyamānā *issā*. Attano sampattiyaṇ parehi sādharāṇabhāvaṇ asayhamānaṇ¹ *macchariyaṇ*. Vañcanikacariyabhūtā *māyā*. Kerāṭikabhāvena uppajjamānaṇ *sātheyyaṇ*. Kerāṭiko hi ānandamaccho viya hoti. Ānandamaccho nāma macchānaṇ naṅguṭṭhaṇ dasseti, sappānaṇ

¹ C 3 asaḥamānaṇ.

sisaṇ, tumhehi sadiso ahan ti jānāpetuṇ. Evam eva kerāṭiko puggalo yaṇ Suttantikaṇ vā Ābhidhammikaṇ vā upasaṇkamati, taṇ evaṇ vadati: Ahaṇ tumhākaṇ baddhacaro, tumhe mayhaṇ anukampakā, nāhaṇ tumhe muñcāmī ti, evam ete sagāravo ayaṇ amhesu sappatisso ti maññissanti ti. Tass' etaṇ kerāṭikabhāvena uppajjamānaṇ sāṭheyyaṇ uppajjitvā cittaṇ dūseti, obhāsituṇ na deti, tasmā cittassa upakilesa ti vuccati.

11. [36³⁰] Yathā c' etaṇ, evaṇ vātabharita-bhastāsadisathaddhabhāva-paggahitasira-anivātavuttikārakaro¹ *thambho*. Taduttarikaṇo *sārambho*. So duvidhena labbhati: akusalavasena c' eva kusalavasena ca. Tattha agāriyassa² parena kataṇ alaṇkāraḍiṇ disvā taddiguṇa-taddigunakaraṇena uppajjamāno; anagāriyassa ca yattakaṇ yattakaṇ paro pariya-punāti, katheti vā, mānavasena taddiguṇa-taddigunakaraṇena uppajjamāno akusalo. Agāriyassa pana paraṇ ekaṇ salākabhattaṇ dentaṇ disvā attanā dve vā tīpi vā dātukāmātāya uppajjamāno; anagāriyassa ca parena ekanikāye gahite mānaṇ anissāya kevalaṇ disvā attano ālasiyaṇ abhibhuyya dve nikāye gahetukāmātāya uppajjamāno kusalo. Idha pana akusalo adhippeto. Ayaṇ hi uppajjitvā cittaṇ dūseti, obhāsituṇ na deti, tasmā cittassa upakkilesa ti vuccati.

12. [36³¹] Yathā³ cāyaṇ, evaṇ jāti-ādini nissāya cittassa uppativasena pavatto *māno*; accuṇṇativasena *atimāno*. Madagahanākāro *mādo*. Kāmaguṇesu cittavossaggavasena uppajjamāno *pamādo* uppajjitvā cittaṇ dūseti, obhāsituṇ na deti, tasmā cittassa upakkilesa ti vuccati.

13. Kasmā pana Bhagavā upakkilesaṇ dassento lobham ādiṇ katvā dasseti⁴ ti? Tassa paṭhamuppatito. Sabbasattānaṇ hi yattha katthaci uppannānaṇ, antamaso Suddhāvāsabhūmiyam pi, sabbapaṭhamāṇ bhavanikantivasena lobho uppajjati, tato attano attano anurūpaṇ paccayaṇ paṭicca yathāsambhavaṇ itare. Na ca ete solas' eva cittassa upakkilesā. Etena pana nayena sabbe pi kilesā gahitā yeva honti ti veditabbā.

¹ C 2, C 4 °vuttikāro.

² C 3, C 4 agāriyassa ca.

³ C 2, C 4 Tathā vāyajāti-ādini.

⁴ C 2 dassesī ti.

14. [37¹] Ettāvatā saṅkilesaṇ dassetvā, idāni vodānaṇ dassento, *sakho so, bhikkhave* ti ādim āha. Tattha *iti*¹ *viditvā* ti evaṇ jānitvā. *Pajahaṭi* ti samucchadappahāna-vasena ariyamaggena pajahati. Tattha kilesapaṭipāṭiyā maggapāṭipāṭiyā ti dvidhā pahānaṇ veditabbaṇ. Kilesapaṭipāṭiyā tāva, abhijjhā-visamalobho, thambho, sārambho, māno, atimāno, mado ti ime cha kilesā arahattamaggena pahīyanti. Byāpādo, kodho, upanāho pamādo ti ime cattāro kilesā anāgāmimaggena pahīyanti. Makkho, palāso, issā, macchariyaṇ, māyā, sāṭheyyaṇ ti ime cha sotāpattimaggena pahīyanti. Maggapāṭipāṭiyā pana, sotāpattimaggena makkho, palāso, issā, macchariyaṇ, māyā, sāṭheyyaṇ ti ime cha pahīyanti. Anāgāmimaggena byāpādo, kodho, upanāho, pamādo ti ime cattāro. Arahattamaggena abhijjhā-visamalobho, thambho, sārambho, māno, atimāno, mado ti ime cha pahīyanti ti.

15. Imasmiṇ pana thāne ime kilesā sotāpattimaggavajjhā vā hontu, sesamaggavajjhā vā, atha kho anāgāmimaggen' eva pahānaṇ sandhāya, *abhijjhā-visamalobho cittassa upakkilesaṇ pajahaṭi* ti ādim āhā ti veditabbo. Ayam ettha pavenimaggāgato sabbhāvo. So cāpi upari catumaggass' eva niddiṭṭhattā yujjati. Tatiyamaggena pahīnāvasesānaṇ hi visamalobhādīnaṇ tena pahānaṇ hoti, sesānaṇ iminā va. Ye pi hi sotāpattimaggena pahīyanti, te pi taṇsamutṭhāpakacittānaṇ appahīnattā anāgāmimaggen' eva suppahīnā honti. Keci pana paṭhamamaggen' ev' ettha pahānaṇ vaṇṇayanti. Taṇ pubbhāparena na sandhiyati. Keci vikkhambhanappahānaṇ ti.² Taṇ tesaṇ icchāmattam eva.

16. [37°] *Yato kho, bhikkhave* ti ettha *yato* ti yasmiṇ kāle. *Pahīno hoti* ti anāgāmimaggakkhane pahānaṇ sandhāy' ev' āha. *So Buddhhe aveccappasādenā* ti etaṇ *yato* kho, bhikkhave, visamalobho pahīno hoti, so Buddhhe . . . samannāgato hoti ti evaṇ ekam ekena padena yojetabbaṇ. Imassa bhikkhuno anāgāmimaggena lokuttarappasādo āgato; ath' assa aparena samayena Buddhagūṇe, Dhammagūṇe, Saṅghagūṇe ca anussarato lokiko uppajjati. Tam assa sabbam pi

¹ C 1, C 2, C 4 iti hi.² C 1, C 2, C 4 °pahānam pi.

lokiyalokuttaramissakaṇ pasādaṇ dassento Bhagavā, *Buddhe aveccappasādenā* ti ādim āha. Tattha *aveccappasādenā* ti Buddha-Dhamma-Saṅghaguṇānaṇ yāthāvato¹ ñātattā aca-lena accutena pasādena. Idāni yathā tassa bhikkhuno anus-sarato so aveccappasādo uppanno, taṇ vidhiṇ dassento, *iti pi so Bhagavā* ti ādinā nayena tiṇi anussatiṭṭhānāni vitthāresi.² Tesāṇ atthavaṇṇanā sabbākārena Visuddhimagge³ anussa-tikathāya vuttā.

17. [37²⁸] Evam assa lokiyalokuttaramissakaṇ pasādaṇ dassetvā, idāni kilesappahānaṇ aveccappasādasamannāgamaṇ ca paccavekkhanto uppajjamānaṇ somanassādiṇ ānisaṇsaṇ dassento, *yathodhi⁴ kho paṇ' assā* ti ādim āha. Anāgāmissa hi, paccante vuṭṭhitaṇ corūpaddavaṇ vūpasamentvā taṇ⁵ pac-cavekkhato mahānagare vasantassa rañño viya, ime c' ime ca mama kilesā pahinā ti attano kilesappahānaṇ paccavekkhato balavasomanassaṇ uppajjati. Taṇ dassento Bhagavā, *yathodhi⁴ kho paṇ' assā* ti ādim āha. Tass' attho: Yvāyaṇ⁶ anāgāmi bhikkhu evaṇ Buddhe aveccappasādena samannāgato hoti . . . Dhamme . . . Saṅghe . . . anuttaraṇ puññakkhettaṇ lokassā ti, tassa taṇ⁷ yathodhi⁴ kho cattaṇ hoti . . . paṇi-saṭṭhaṇ, sakasaka-odhivasena cattam eva hoti taṇ taṇ kilesa-jātaṇ, vantaṇ, muttaṇ, pahīnaṇ, paṇiissaṭṭhaṇ. Sakasaka-odhivasenā ti dve odhī: kilesodhi ca maggodhi ca. Tattha kilesodhivasenāpi ye kilesā yammaggaṇ⁷ājjhā, te aññamag-gavajjhehi amissā hutvā saken' eva odhinā pahinā. Maggo-dhivasenāpi ye kilesā yena maggena pahātabbā, te ten' eva, pahinā honti. Evaṇ sakasaka-odhivasena taṇ taṇ kilesa-jātaṇ cattam eva hoti paṇiissaṭṭhaṇ. Taṇ paccavekkhitvā va laddhasomanasso tatuttarim pi *so Buddhe aveccappasādena samannāgato 'mhi ti labhati atthavedan* ti sambandho. Yato-

¹ C 1, C 2, C 4 yathāvato.

² C 1, C 2, C 4 vitthāreti.

³ *Visu.* 198-221.

⁴ C 1, C 2 yatodhi; C 3 yato pi; C 4 yathodi; *but Tīkā*: "Yathāsaddo byāpanicchāyaṇ."

⁵ C 1, C 2, C 4 vūpasamentaṇ vā.

⁶ C 1, C 2 Svāyaṇ.

⁷ C 1, C 2, C 4 omit taṇ.

dhi kho ti pi pāṭho. Tassa vasena ayam attho: Tassa bhikkhuno yatodhi kho pana cattarū hoti . . . paṭinissatṭharū.

18. Tattha *yato* ti kāraṇavacanaṇ. *Yasmā* ti vuttarū hoti. *Odhī* ti heṭṭhā tayo maggā vuccanti. *Kasmā* ? Te hi odhīṇ katvā koṭṭhāsaṇ katvā upari upari maggena pahātabbakilese ṭhapetvā pajahanti, tasmā odhī ti vuccanti. Arahattamaggo pana kiñci¹ kilesaṇ anavasesetvā pajahati, tasmā anodhī ti vuccati. Imassa ca bhikkhuno heṭṭhāmaggattayena cattarū yatodhi kho pana cattarū hoti. Tattha *kho panā* ti nipātamattarū. Ayaṇ pana piṇḍattho: *Yasmā* assa odhi-cattarū hoti paṭinissatṭharū, tasmā naṇ paccavekkhitvā laddhasomanasso tatuttarim pi so Buddhē aveccappasādena samannāgato 'mhī ti labhati atthavedan ti yathāpālī netabbarū. Tattha *cattan* ti idaṇ sakabhāvaṇ pariccajanavasena vuttarū. *Vantaṇ* ti idaṇ puna anādiyanabhāvadassanavasena *Muttaṇ* ti idaṇ santativinimocanavasena. *Pahīṇaṇ* ti idaṇ muttassa pi kvaci anavatthānadassanavasena. *Paṭinissatṭhaṇ* ti idaṇ pubbe ādinṇapubbassa nissaggadassanavasena, paṭimukharū vā nissatṭhabhāvadassanavasena. Bhāvanābalena abhi-bhuyya² nissatṭhabhāvadassanavasenā ti vuttarū hoti.

19. [37³⁰] *Labhati atthavedaṇ, labhati dhammavedan* ti ettha Buddhādisu aveccappasādo yeva araṇiyato attho. Upagantabbato ti vuttarū hoti. Dhāraṇato Dhammo. Vinipatitū³ appadānaṭo ti vuttarū hoti. Vedo ti gantho pi ñāṇam pi somanassam pi. “*Tiṇṇaṇ vedānaṇ pāragū*” ti (M. ii. 133) ādisu hi gantho Vedo ti vuccati.

“*Yaṇ brāhmaṇaṇ vedagaṇ ābhijaññaṇ*⁴

akiñcanaṇ kāmahave asattan” ti (Sn. 1059)

ādisu ñāṇaṇ. “*Ye vedajātā vicaranti loke*” ti () ādisu somanassaṇ. Idha pana somanassaṇ ca somanassasampayuttañāṇaṇ ca adhippetarū. Tasmā, labhati atthavedaṇ, labhati dhammavedan ti, aveccappasādārammaṇaṇ somanassaṇ ca somanassamayañāṇaṇ ca labhati ti evam ettha attho daṭṭhabbo. Atha vā *atthavedan* ti aveccappasādaṇ paccavekkhato uppannaṇ vuttappakāram eva vedaṇ. *Dhammavedan*

¹ C 3 kañci.

² C 1, C 2, C 4 anabhibhuyya.

³ C 1, C 2, C 4 vinipātītū.

⁴ Sn. text ābhijañña.

ti aveccappasādassa hetu¹ odhiso kilesappahānaṇ paccavekkhato uppannaṇ vuttappakāram eva vedan ti evam pi ettha attho veditabbo. Vuttaṇ h' etaṇ: "Hetumhi ñāṇaṇ dhamma-
paṭisambhidā. Hetuphale ñāṇaṇ atthapaṭisambhidā" ti (Vbh. 293). *Dhammūpasanhitāṇ pāmuḍḍaṇ* ti tam eva atthañ ca dhammañ ca, tañ ca atthadhammānisaṇsabbhūtaṇ vedan paccavekkhato uppannaṇ pāmojjaṇ. Taṇ hi anavajjalak-khāpeṇa paccavekkhanākārappavattena dhammena upasaṇhitaṇ ti vuccati.

20. [37³²] *Pamudītassa pīti jāyati* ti iminā pāmojjena pamudītassa nirāmisā pīti jāyati. *Pītiṃmanassā* ti tāya pītiyā piṇitamanassa. *Kāyo passambhatī* ti kāyo paṭippassaddho hoti, vūpasantadaratho. *Passaddhakāyo sukhan* ti evaṇ vūpasantakāyadaratho cetasikaṇ sukhaṇ paṭisaṇvedeti. *Cittaṇ samādhīyati* ti cittaṇ sammā ādhiyati, appitaṇ viya acalaṇ tiṭṭhati.

21. [38¹⁰] Evam assa kilesappahānaṇ aveccappasādasa-mannāgamañ² ca paccavekkhato uppajjamānaṇ somanassādim ānisaṇsaṇ dassetvā, idāni, *yathodhi³ kho pana me* ti vārena tassā paccavekkhanāya pavattākāraṇ dassetvā tass' eva anāgāmimaggānubhāvassa ca balaṇ dassento, *sakho so, bhikkhave* ti ādim āha. Tattha *evaṇsīlo* ti tassa anāgāmimagga-sampayuttaṇ sīlakkhandhaṇ dasseti. *Evaṇdhammo evaṇpañño* ti taṇsampayuttam eva samādhīkkhandhaṇ paññākkhandhañ ca dasseti. *Sātīnaṇ* ti lohitasāli-gandhasāli-ādinaṇ anekarūpānaṇ. *Pinḍapātaṇ* ti odanaṇ. *Vicitakālakaṇ* ti apanītakālakaṇ. *N' ev' assa taṇ hoti antarāyāyā* ti tassa evaṇvidhassa bhikkhuno taṇ vuttappakārapinḍapātabhojanaṇ maggassa vā phalassa vā n' eva antarāyāya hoti. Paṭiladdhagūṇassa hi taṇ kim antarāyaṇ karissati? Yo⁴ pi' ssa appaṭiladdhacatutthamaggo ca phalañ ca tappaṭilābhāya vipassanaṇ ārabhato pi n' ev' assa naṇ hoti antarāyāya, antarāyaṇ kātuṇ asamattham eva hoti. Kasmā? Vuttappakāra-sīla-dhamma-paññānaṇ saṅgahena maggena visuddhacittattā.

¹ C 3 hetuṇ.

² C 3 °samanāgamaṇaṇ ca.

³ C 1, C 2, C 4 yatodhi; C 3 yato pi. ⁴ C 1, C 2, C 4 So.

22. [38¹³] Yasmā c' ettha etad eva kāraṇaṇ, tasmā tadā-nurūpaṇ upamaṇ dassento *seyyathā* ti ādim āha. Tattha *acchan* ti vippasannaṇ. *Parisuddhaṇ* malavigamena. *Pariyodātaṇ* pabhassaratāya. *Ukkāmukhaṇ* ti suvaṇṇakārāṇaṇ mūsāmukhaṇ. Suvaṇṇakārāṇaṇ mūsā hi idha ukkā. Aññattha pana dīpikādayo pi vuccanti. “Ukkāsu dhāriyamānāsū” ti (D. i. 49) āgataṭṭhāne dīpikā ukkā ti vuccati. “Ukkaṇ bandheyya. Ukkaṇ bandhitvā ukkāmukhaṇ ālinpeyyā” ti (A. i. 257) āgataṭṭhāne añgārakapallaṇ.

“Kammārāṇaṇ yathā ukkā anto jhāyati no bahī” ti (Jā. vi. 189 and 437) āgataṭṭhāne kammāruddhanaṇ. “Evaṇvipāko ukkāpāto bhavissati” ti (D. i. 68) āgataṭṭhāne vātavego ukkā ti vuccati. Imasiṇ pana ṭhāne aññesu ca evarūpesu, “Saṇḍāsena jātarūpaṇ gahetvā ukkāmukhe ca pakhipati” ti (A. i. 257) āgataṭṭhānesu suvaṇṇakārāṇaṇ mūsā ukkā ti veditabbā. Tatrāyaṇ upamāsaṇsandanaṇ: Saṅkiliṭṭhavaṭṭhaṇ viya hi saṅkiliṭṭhajātarūpaṇ viya ca imassa bhikkhuno puthujjanakāle kāmarāgādimalānugataṇ cittaṇ daṭṭhabbaṇ. Acchodakaṇ viya ukkāmukhaṇ viya ca anāgāmimaggo. Taṇ udakaṇ ukkāmukhaṇ ca āgamma vatthasuvaṇṇāṇaṇ parisuddhatā viya tassa bhikkhuno vuttapakārasīla-dhamma-paññāsaṅghaṇ anāgāmimaggaṇ āgamma visuddhacittattā ti.

23. [38²⁰] *So mettāśahagatena cetasā* ti yathānusandhiva-sena desanā āgatā.¹ Tayo hi anusandhī: pucchānusandhi, ajjhāsayaṇusandhi, yathānusandhī ti. Tattha, “Evaṇ vutte aññataro bhikkhu Bhagavantaṇ etad avoca: Siyā nu kho, bhante, bahiddhā asati paritassanā ti? Siyā, bhikkhū ti Bhagavā avocā” ti (M. i. 136) evaṇ pucchantaṇaṇ vissajjitasuttavasena pucchānusandhi veditabbo. “Siyā kho pana te, brāhmaṇa, evam assa: Ajjāpi nūna samaṇo Gotamo avītarāgo” ti (M. i. 23) evaṇ paresaṇ ajjhāsayaṇ veditvā vuttassa suttassa vasena ajjhāsayaṇusandhi veditabbo. Yena pana dhammena ādimhi desanā vuṭṭhitā, tassa dhammassa anurūpadhammavasena vā paṭipakkhavasena vā yesu suttesu upari desanā āgacchati, tesaṇ vasena yathānusandhi veditab-

¹ C 1, C 2, C 4 °gatā.

bo. Seyyathidaṇ: Ākaṅkheyyasutte¹ heṭṭhā sīlena desanā uṭṭhitā, upari cha abhiññā āgatā. Kakacopame² heṭṭhā akkhanṭiyā uṭṭhitā, upari kakacopamovādo āgato. Alagadde³ heṭṭhā diṭṭhiparidīpanena uṭṭhitā, upari tiparivaṭṭasunñatāpakāsanā āgatā. Culla-Assapure⁴ heṭṭhā kilesapari-dīpanena uṭṭhitā, upari brahmavihārā āgatā. Kosambakasutte⁵ heṭṭhā bhaṇḍanena uṭṭhitā, upari sārāṇiyadhammā āgatā. Imasmiṇ pana Vatthasutte heṭṭhā kilesavasena desanā vuṭṭhitā, upari brahmavihārā āgatā. Tena vuttaṇ: Yathānusandhivasena desanā āgatā ti. Brahmavihāresu pana anupadavaṇṇanā ca bhāvanānayo ca sabbo sabbā-kārena Visuddhimagge⁶ vutto.

24. [38³¹] Evaṇ⁷ Bhagavā abhiṇṇhādīnaṇ upakkilesānaṇ paṭipakkhabhūtaṇ sabbaso ca⁸ kāmarāga-byāpādappahānena vigatapaccatthikattā laddhapadaṭṭhānaṇ tassa anāgāmino brahmavihārabhāvanaṇ dassetvā, idāni⁹ 'ssa arahattāya vipassanaṇ dassetvā arahattappattiṇ dassetūṇ, *so atthi idan ti ādim āha*. Tass' attho: So anāgāmī evaṇ bhāvitabrahmavihāro etesaṇ brahmavihārānaṇ yato kutoci vuṭṭhāya te eva brahmavihāradhamme nāmasasena, tesāṇ nissayaṇ hadaya-vatthuṇ, vatthunissayāni bhūtāni ti iminā nayena bhūtūpādāyadhamme rūpavasena ca vavatthapetvā, *atthi idan ti pajānāti*. Ettāvātā 'nena dukkhasaccavavatthānaṇ kataṇ hoti. Tato tassa dukkhassa samudayaṇ paṭivījjhanto, *atthi hīnaṇ ti pajānāti*. Ettāvātā 'nena samudayasaccavavatthānaṇ kataṇ hoti. Tato tassa pahānūpāyaṇ vicinanto *atthi paṇītan ti pajānāti*. Ettāvātā 'nena maggasaccavavatthānaṇ kataṇ hoti. Tato tena maggena adhigantabbaṇ ṭhānaṇ vicinanto, *atthi uttariṇ imassa saññāgatassa nissaraṇan ti pajānāti*. Imassa mayā adhigatassa brahmavihārasaññāgatassa uttariṇ nissaraṇaṇ nibbānaṇ atthi ti evaṇ pajānāti ti adhippāyo. Ettāvātā 'nena nirodhasaccavavatthānaṇ kataṇ hoti. *Tassa evaṇ jānato evaṇ passato ti tassa vipassanāpaññāya evaṇ*

¹ M. i. 33.² M. i. 122.³ M. i. 130.⁴ M. i. 281.⁵ M. i. 320.⁶ *Visu.* chapter ix.⁷ C 1, C 2, C 4 Evaṇ ca.⁸ C 3 va.⁹ C 1, C 2, C 4 imassa.

catuhi ākārehi cattāri saccāni jānato maggapaññāya evaṇ
passato Bhayabherave¹ vuttanayen' eva *kāmāsavā pi cittaṇ*
vimuccati . . . itthattāyā ti pajānāti ti.

25. [39¹] Evaṇ yāva arahattā desanaṇ pāpetvā, idāni
yasmā tassaṇ parisatiṇ nahānasuddhiko brāhmaṇo nisinnō,
so evaṇ nahānasuddhiyā vaṇṇaṇ vuccamānaṇ sutvā pabba-
jitvā arahattaṇ pāpuṇissatī ti Bhagavatā vidito, tasmā
tassa codanaṇ² sandhāya, *ayaṇ vuccati, bhikkhave, bhikkhu*
sināto antarena sinānenā ti imaṇ pāṭiyekkaṇ anusandhiṇ
āha. Tattha *antarena sinānenā* ti abbhantarena kilesavuṭ-
ṭhānasinānenā. *Sundarika-Bhāradvājo* ti Bhāradvājo nāma
so brāhmaṇo attano gottavasena, Sundarikāya pana nadiyā
sinātassa pāpappavāhanaṇ hotī ti ayam assa diṭṭhi, tasmā
Sundarika-Bhāradvājo ti vuccati. So taṇ vacanaṇ sutvā
cintesi: Mayam pi nahānasuddhiṇ vaṇṇema. Samaṇo Go-
tamo tad eva vaṇṇeti. Samānacchando dāni esa ambehi
ti. Atha Bhagavantaṇ Bāhukaṇ nadiṇ gantvā tattha pāpaṇ
pavāhetvā āgataṇ viya maññamāno āha: *Gacchati pana*
bhavaṇ Gotamo Bāhukaṇ nadiṇ sināyitun ti? Bhagavā tassa
gacchāmī ti vā, na gacchāmī ti vā avatvā yeva brāhmaṇassa
diṭṭhisamugghātaṇ kattukāmo, *kiṇ, brāhmaṇa, Bāhukāya*
nadiyā, kiṇ Bāhukā nadi karissatī ti āha. Tass' attho: Kiṇ
payojanaṇ Bāhukāya nadiyā? Kiṇ sā karissati? Asamat-
thā sā kassaci attha³ssa. Kiṇ tattha gamissāmī ti?

26. [39⁸] Atha brāhmaṇo taṇ pasaṇsanto *lokhyasammata*³
ti ādim āha. Tattha *lokhyasammata* ti lūkhabhāvasammata.
Cokkhabhāvaṇ⁴ visuddhabhāvaṇ detī ti evaṇ sammata ti
vuttaṇ hoti. Lokyasammata ti pi pāṭho. Tass' attho:
seṭṭhaṇ lokaṇ gamayati ti evaṇ sammata ti. *Puññasammata*
ti puññaṇ ti sammata. Pavāhetī ti gamayati, visodheti.
Gāthāhi ajjhabhāsī ti gāthāhi abhāsī. Gāthā hi vuccamānā
tadatthadīpanattham eva vā gāthārucikānaṇ vuccanti, visesat-
thadīpanatthaṇ vā. Idha pan' etā ubhayatthadīpanatthaṇ

¹ *Sutta*. 4, §§ 59-61 of this book.

² C 1, C 2, C 4 vodānaṇ; *Tīkā*: codanatthāya.

³ *M. text* mokkhasammata; *Tīkā*: "Lūkhabhāvo lokkhaṇ.
Taṇ etissā atthī ti lokkhā ti sammata."

⁴ C 1, C 2, C 4 Mokkhabhāvaṇ.

vuttā ti veditabbā. *Bāhukan* ti idam eva ettha vacanaṃ tadatthadīpakaṃ, sesāni visesatthadīpakāni. Yath' eva hi *Bāhukaṃ* evaṃ Adhikakkādīni¹ pi loko gacchati nahānena pāpaṃ pavāhetuṃ. Tattha ye tesāṃ ṭhānānaṃ āsannā honti, te divasassa tikkhattuṃ nahāyanti. Ye dūre, te yathākka-maṃ dvikkhattuṃ, sakiṃ, ekadivasantaraṃ, evaṃ yāva saṃvaccharantaraṃ nahāyanti. Ye pana sabbathā pi gantuṃ na sakkonti, te ghaṭehi pi tato udakaṃ aharāpetvā nahāyanti. Sabbam etaṃ niratthakaṃ. Tasmā imaṃ visesatthaṃ dīpetuṃ Adhikakkādīni¹ pi āha.

27. [39¹³] Tattha *Adhikakkaṃ*² ti nahānasambhāravasena laddhavohāraṃ ekaṃ titthaṃ vuccati. *Gayā* ti pi maṇḍala-vāpisaṇṭhānaṃ titthaṭṭhānam³ eva vuccati. *Payāgo* ti etaṃ⁴ pi Gaṅgāya ekaṃ tittham eva; Mahā-Panādassa rañño Gaṅgāya nimuggapāsādassa sopānasammukhaṭṭhānaṃ. *Bāhukā*, *Sundarikā*, *Sarassatī*, *Bāhumatī* ti imā pana catasso nadiyo. *Bālo* ti duppañño. *Pakkhanno*⁵ tī pavisanto.⁶ *Na sujjhatī* ti kilesasuddhiṃ na pāpunāti, kevalaṃ rajojallam eva pavāheti.

28. [39¹⁶] *Kiṃ Sundarikā karissatī* ti Sundarikā kilesavi-sodhane kiṃ karissati? Na kiñci kātuṃ samatthā ti adhip-pāyo. Esa nayo Payāga-Bāhukāsu. Imehi ca tīhi⁷ padehi vuttehi itarāni pi cattāri⁸ lakkhaṇāhāranayena vuttān' eva honti. Tasmā yath' eva Sundarikā-Payāga-Bāhukā na kiñci karonti, tathā Adhikakkādayo pi ti veditabbā. *Verin* ti pāṇātipātādi-paṇcaverasamannāgataṃ. *Katakibbisā* ti ka-taluddakammaṃ. *Na hi naṃ sodhaye* ti Sundarikā vā Payāga-⁹ Bāhukā vā na sodhaye. Na visodhetī ti vuttaṃ hoti. *Pāpakamminā* ti pāpakehi verakibbisakammehi yuttaṃ, lāma-kakamme yuttaṃ vā. Verakibbisabhāvaṃ appattehi khud-dakehi¹⁰ pi¹¹ pāpehi yuttan ti vuttaṃ hoti.

¹ C 2 Avikakkādīni.

² C 2 Avikakkaṃ.

³ C 3 tittham eva.

⁴ C 1, C 2, C 4 tam pi.

⁵ C 1, C 2, C 4 pakkhanto.

⁶ C 1 avisanto.

⁷ C 1, C 2, C 4 dvīhi.

⁸ C 1, C 2, C 4 omī cattāri.

⁹ C 3 Payāgo.

¹⁰ C 1, C 2, C 4 luddakehi.

¹¹ C 1, C 2, C 4 omī pi.

kena. *Vūpakattho* cittavivekena. *Appamatto* kammaṭṭhāne sati-avijahanena. *Ātāpi* kāyikacetasikaviriya-saṅkhātena ātāpena. Pahitatto kāye ca jīvite ca anapekkhatāya. *Viharanto* aññatara-iriyāpathavihārena. *Na cirass' evā* ti pabbajjaṇ upādāya vuccati. *Kulaputtā* ti duvidhā kulaputtā: jātikulaputtā ca ācārakulaputtā ca. Ayaṇ pana ubhayathā pi kulaputto. *Agārasmā* ti gharā. *Agārāya*¹ hitaṇ agāriyaṇ, kasi-gorakkhādi-kuṭumbaposaṇakammaṇ vuccati. N' atthi ettha agāriyaṇ ti *anagāriyaṇ*. Pabbajjāy' etaṇ addivacanaṇ. *Pabbajantī* ti upagacchanti upasankamanti. *Tadanuttaraṇ* ti taṇ anuttaraṇ. *Brahmacariyapariyosānaṇ* ti maggabrahmacariyassa pariyosānaṇ. Arahattaphalaṇ ti vuttaṇ hoti. Tassa hi atthāya kulaputtā pabbajanti. *Ditthe va dhamme* tasmiṇ yeva attabhāve. *Sayaṇ abhiññā sacchikatvā* ti attanā yeva paññāya paccakkhaṇ katvā. Aparapaccayaṇ katvā ti attho. *Upasampajja vihāsi* ti pāpunītvā sampādetvā vihāsi. Evaṇ viharanto ca, *khīṇā jāti —pe—abbhaññāsi*. Eten' assa paccavekkhaṇābhūmiṇ dasseti.

32. Katamā paṇ' assa jāti khīṇā? Kathaṇ ca naṇ abbhaññāsi ti? Vuccate. *Kāmaṇ*² c' etaṇ Bhaya-bherave pi vuttaṇ, tathā pi naṇ idha paṭhamapurisavasena yojanānaya-dassanattaṇ puna saṅkhepato bhaṇāma. Na tāv' assa atītā jāti khīṇā, pubbe va khīṇattā. Na anāgatā, tattha vāyāmābhāvato. Na paccupannā, vijjamānattā. Maggassa pana abhāvitattā yā uppajjeyya eka-catu-paṇcavokārabhavesu eka-catu-paṇcakkhandhappabhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammaṇ āpajjanena khīṇā. Taṇ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā, kilesābhāve vijjamānam³ pi kammaṇ āyatiṇ appatisandhikaṇ hoti ti jānanto jānāti.

33. [40⁶] *Vusitaṇ* ti vutthaṇ, parivutthaṇ. Kataṇ, caritaṇ, niṭṭhāpitaṇ ti attho. *Brahmacariyaṇ* ti maggabrahmacariyaṇ. *Kataṇ karaṇīyaṇ* ti catusu saccesu catuhi maggehi pariññā-pahāna-sacchikiriyā-bhāvanāvasena soḷasavidham pi kiccaṇ niṭṭhāpitaṇ ti attho. *Nāparaṇ itthattāyā* ti idāni

¹ C 3 Anagāriyaṇ ti agarāya.

² C 1, C 2, C 4 Kāmaṇ ca m' etaṇ.

³ C 2, C 4 vijjamānakammaṇ.

puna¹ itthambhāvāya, evaṇ soḷasavidhakiccabhāvāya,² kilesakkhayāya vā maggabhāvanā n' atthi. Atha vā, *itthatāyā* ti itthabhāvato imasmā evampakārā idāni vattamānakhandhasantānā aparāṇ khandhasantānaṇ n' atthi; ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti, chinnamūlako rukkho viyā ti abbhaññāsi. *Aññataro* ti eko. *Arahataṇ* ti arahantānaṇ, Bhagavato sāvakaṇaṇ arahantānaṇ abbhantaro ahoṣi ti.

Vatthasuttavaṇṇanā nīṭṭhitā.

8.

[*Sallekhasuttavaṇṇanā*]

1. [40¹⁰] *Evam me sutan* ti Sallekhasuttaṇ. Tattha *Mahā-Cundo* ti tassa therassa nāmaṇ. *Sāyanhasamayan* ti sāyanhakāle. *Paṭisallānā vuṭṭhito* ti ettha *paṭisallānaṇ* ti tehi tehi satta-saṅkhārehi paṭinivattitvā sallānaṇ. Nīḷiyanaṇ ekibhāvo, pavivēko ti vuttaṇ hoti. Yo tato vuṭṭhito, so paṭisallānā vuṭṭhito nāma hoti. Ayaṇ pana, yasmā paṭisallānaṇ uttamato phalasamāpattito vuṭṭhito, tasmā paṭisallānā vuṭṭhito ti vutto. *Bhagavantaṇ abhivādetvā* ti samadasanakha-samujjalañjalihi vibhūsitena sirasā Bhagavantaṇ sakkaccaṇ vanditvā. Abhivādāpetvā vā, sukhī bhava, Cundā ti evaṇ vacībhedaṇ kāretvā.³ Bhagavā kira vandito samāno suvaṇṇadundubhisadisaṇ gīvaṇ paggayha kaṇṇasukhaṇ pemaṇiyaṇ amatābhisekasadisaṇ brahmaghoṣaṇ nicchārento, sukhī hohi ti tassa nāmaṇ gahetvā vadati. Evaṇ taṇ āciṇṇaṇ Tathāgatānaṇ. Tatr' idaṇ sādhakasuttaṇ: “Sakko, bhante, devānam indo sāmacco saparijano Bhagavato pāde sirasā vandatī ti. Sukhī hotu, Pañcasikha, devānam indo sāmacco saparijano. Sukhakāmā hi devā, manussā, asurā, nāgā, gandhabbā, ye pi c' aññe santi puthukāyā ti. Evañ ca pana Tathāgatā evarūpe mahāsakkhe yakkhe abhivadantī” ti (D. ii. 269).

2. [40¹⁵] *Yā imā* ti idāni vattabbā: abhimukhaṇ karonto viya āha. *Anekavihitā* ti nānappakārā. *Ditthiyo* ti micchā-

¹ C 1, C 2, C 4 pana.

² C 3 soḷasakiccabhāvāya.

³ C 1, C 2, C 4 katvā.

diṭṭhiyo. *Loke uppajjantī* ti sattesu pātubhavanti. *Attavādapaṭisaṇyuttā* ti “Rupaṇ attato samanupassatī”¹ ti (A. ii. 214) ādinayappavattena attavādena paṭisaṇyuttā. Tā vīsati bhavanti. Lokavādapaṭisaṇyuttā ti “sassato attā ca loko cā” ti (D. i. 14) ādinayappavattena lokavādena paṭisaṇyuttā. Tā aṭṭha honti: sassato, asassato, sassato ca asassato ca, n’ eva sassato nāsassato,² antavā, anantavā, antavā ca anantavā ca, n’ eva antavā nānantavā attā ca loko cā ti evaṇ pavattā. *Ādim evā* ti ādisu ayam attho: Kin nu kho, bhante, ādim eva manasikarontassa appatvā³ pi sotāpattimaggāṇ vipassanāmissakaṇ paṭhamamanasikāram eva manasikarontassa bhikkhuno evam etāsaṇ ettaken’ eva upāyena etāsaṇ diṭṭhīnaṇ pahānaṇ ca paṭinissaggo ca hotī ti? Idaṇ ca thero attanā anadhimāniko pi samāno adhimānikāṇ adhimānappahānatthaṇ adhimāniko viya hutvā pucchati ti veditabbo. Apare pan’ āhu: Therassa antevāsikā ādimanasikāren’ eva diṭṭhīnaṇ samucchedappahānaṇ hotī ti evaṇsaññino pi, samāpattivihārā sallekhavīhārā ti evaṇsaññino pi atthi. So tesāṇ atthāya Bhagavantaṇ pucchī ti.

3. [40²⁰] Ath’ assa Bhagavā taṇ diṭṭhīnaṇ pahānaṇ dasento *yā imā* ti ādim āha. Tattha, *yattha c’ etā diṭṭhiyo uppajjantī* ti ādi pañcakkhandhe sandhāya vuttaṇ. Etesu hi etā diṭṭhiyo uppajjanti. Yath’ āha: “Rūpe kho, bhikkhave, sati . . . rūpaṇ abhinivissa evaṇ diṭṭhī uppajjati: so attā, so loko, so pecca bhavissāmi nicco, dhuvo, sassato, avipariṇāmadhammo” ti (S. iii. 182) vitthāro. Ārammaṇavasena pana ekavacanaṇ katvā, *yattha cā* ti āha. Yasmiṇ ārammaṇe uppajjanti ti vuttaṇ hoti. Ettha ca, uppajjanti, anusenti, samudācaranti ti imesaṇ evaṇ nānākaraṇaṇ veditabbaṇ: Jātivāsena hi ajātā jāyamānā *uppajjantī* ti vuccanti, punappunaṇ āsevitā thāmagatā appaṭivinitā *anusenti* ti, kāyavacīdvāraṇ sampattā *samudācaranti* ti. Idam etesaṇ nānākaraṇaṇ.

4. [40²³] *Taṇ n’ etaṇ mamā* ti ādisu taṇ pañcakkhandhapabbhedaṇ ārammaṇaṇ etaṇ mayhaṇ na hoti, aham pi eso

¹ Also S. iii. 16.

² C 2, C 4 nāsassato ca.

³ C 1, C 4 appattā; C 2 appattam pi.

nāsmi, eso me attā pi¹ na hoti ti evaṃ etaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passato ti evaṃ tāva padattho veditabbo. Yasmā ca paṇ' ettha, *etaṃ mamā* ti taṇhāgāho, tañ ca gaṇhanto aṭṭhasata²-taṇhāvicaritappabhedāṃ taṇhāpapañcaṃ gaṇhāti, *eso aham asmī* ti mānāgāho, tañ ca gaṇhanto navappabhedāṃ mānapapañcaṃ gaṇhāti, *eso me attā* ti diṭṭhigāho, tañ ca gaṇhanto dvāsaṭṭhiditṭhigatappabhedāṃ diṭṭhipapañcaṃ gaṇhāti, tasmā *n'etaṃ mamā* ti vadanto Bhagavā yathāvuttappabhedāṃ taṇhāpapañcaṃ paṭikkhipati, *n' eso' ham asmī* ti mānapapañcaṃ, *na m' eso attā* ti diṭṭhipapañcaṃ paṭikkhipati. Diṭṭhekaṭṭhā yev' ettha taṇhā-mānā veditabbā.

5. [40²⁴] *Evam etaṃ* ti evaṃ n' etaṃ mamā ti ādinā ākārena etaṃ khandhapañcaṃ. *Yathābhūtaṃ* ti yathāsabhāvaṃ. *Yathā* atthi ti vuttaṃ hoti. Khandhapañcaṃ hi eten' eva ākārena atthi. Mamā ti ādinā pana gayhamānaṃ ten' ākārena n' ev' atthi ti adhippāyo. *Sammappaññāya passato* ti sotāpattimaggapaññāpariyosanāya vipassanāpaññāya suṭṭhu passantassa. *Evam etāsaṃ* ti etena upāyena etāsaṃ. *Pahūnaṃ paṭinissaggo* ti ubhayam etaṃ samucchedappahānass' evādhivacanaṃ.

6. [40²⁶] Evaṃ Bhagavā, ādimanasikāren' eva diṭṭhinaṃ pahānaṃ hoti nu kho no ti āyasmatā Mahā-Cundena adhimānikānaṃ vasena pañhaṃ puṭṭho sotāpattimaggena diṭṭhippahānaṃ dassetvā, idāni sayam eva adhimānikānaṃ jhānaṃ vibhajanto, *thānaṃ kho paṇ' etaṃ* ti ādim āha. Tattha adhimānikā nāma yesaṃ appatte pattasaññāya adhimāno uppajjati. Svāyaṃ uppajjamāno n' eva loke vaṭṭānusārīnaṃ bālaputhujanānaṃ uppajjati, na ariyasāvakaṇaṃ. Na hi sotāpannessa, sakadāgāmī ahaṃ ti adhimāno uppajjati, na sakadāgāmiṃsa, anāgāmī ahaṃ ti, na anāgāmino, arahā ahaṃ ti. Kārakass' eva pana samathavasena vā vipassanāvasena vā vikkhambhitaḥkilesassa niccaṃ yuttapayuttassa āraddhavipassakassa uppajjati. Tassa hi³ samathavikkhambhitaṇaṃ vā vipassanāvikkhambhitaṇaṃ vā kilesānaṃ samudācāraṃ apassato, sotā-

¹ C 1, C 2, C 4 ti.

² See *Vbh.* 349 and 392-400.

³ C 1, C 2, C 4 omīti hi.

panno ahan ti vā, sakadāgāmī, anāgāmī, arahā ahan ti va adhimāno uppajjati.

7. Talaṅgaratissapabbatavāsi-Dhammadinnattherena¹ ova-diyamānattherānaṃ viya. Therassa kira acirūpasampannass' eva ovāde tathvā bahū bhikkhū visesaṃ adhigacchiṃsu. Taṃ pavattiṃ sutvā Tissamahāvihāravāsi-bhikkhusaṅgho, na aṭṭhānaniyojako thero, therāṃ anethā ti sambahule bhikkhū pāhesi. Te gantvā, āvuso Dhammadinna, bhikkhusaṅgho taṃ pakkosāpeti ti āhaṃsu. So āha: Kim pana tumhe, bhante, attānaṃ gavesatha, paran ti? 'Attānaṃ sappurisa' ti. So tesāṃ kammaṭṭhānaṃ adāsi. Sabbe va arahattaṃ pāpuṇṇsu. Bhikkhusaṅgho puna aññe bhikkhū pāhesi. Evaṃ yāvattatiyaṃ pahitā sabbe pi tatth' eva arahattaṃ patvā vihariṃsu. Tato saṅgho, gatagatā n' āgacchanti ti aññatarāṃ buddhapabbajitaṃ pāhesi. So gantvā,² bhante Dhammadinna, tikkhattuṃ Tissamahāvihāravāsi-bhikkhusaṅgho tuyhaṃ santike pesesi, tvaṃ nāma saṅghassa āṇaṃ gāruṇa na karosi, n' āgacchasi ti āha. Thero, kim etan ti paṇṇasālaṃ apavisitvā va pattacīvaraṃ gāhāpetvā tāvad eva nikkhami. So antarāmagge Haṅkana-vihāraṃ pāvisi. Tattha c' eko mahāthero saṭṭhivassātitto adhimānena arahattaṃ paṭijānāti. Thero taṃ upasaṅkamitvā vanditvā paṭisanthāraṃ katvā adhigamaṃ pucchi. Thero āha: Āma, Dhammadinna, yaṃ pabbajitena kātappaṇaṃ, cīrakataṃ taṃ mayā, aṭṭhasaṭṭhivasso 'mhi etarahi ti. 'Kiṃ bhante, iddhiṃ pi vaḷaṇṇethā' ti. 'Āma, Dhammadinnā' ti. 'Sādhu vata, bhante, hatthiṃ tumhākaṃ paṭimukhaṃ āgacchantaṃ māpethā' ti. Sādhu, āvuso ti thero sabbasetāṃ, sattapattiṭṭhaṃ, tidhāpabhinnaṃ, naṅguṭṭhaṃ vijamānaṃ, soṇḍaṃ mukhe pakkhipitvā dvīhi dantehi vijjhitukāmaṃ viya paṭimukhaṃ āgacchantaṃ mahāhatthiṃ māpesi. So taṃ attanā yeva māpitaṃ hatthiṃ disvā bhīto palāyituṃ ārabhi. Tadā va attānaṃ, nāhaṃ arahā ti ñatvā Dhammadinnassa pādamūle ukkuṭikaṃ nisiditvā, patiṭṭhā me hohi, āvuso ti āha. Dhammadinno, mā, bhante, soci, mā anattamano ahosi, kārakānaṃ yeva adhimāno uppajjati

¹ Cf. *Visu.* p. 634.

² C 3 gantvā ca.

ti theraja samassāsetvā kammaṭṭhānam adāsi. Thero tass' ovāde ṭhatvā arahattaṇ paṇi.

8. Cittalapabbate pi tādiso va thero vasati. Dhammadinno tam pi upasaṅkamitvā tath' eva pucchi. So pi tath' eva vyākāsi. Tato naṇ Dhammadinno, kiṇ, bhante, iddhiṃ pi vaḷaṇṇijethā ti āha. 'Ām' āvuso' ti. 'Sādhu vata, bhante, ekaṇ pokkharajaṇ māpethā' ti. Thero māpesi. 'Ettha ca, bhante, padumagumba¹ mapethā' ti. Tam pi māpesi. 'Padumagumbe mahāpadumaṇ māpethā' ti. Tam pi māpesi. 'Etasmiṇ padumagabbhe² ṭhatvā madhurassarena gāyantaṇ naccantaṇ ca³ ekaṇ itthiviggahaṇ māpethā' ti. Tam pi māpesi. So, etaṇ, bhante, punappunaṇ upanijjhāyathā ti vatvā sayaja pāsādaṇ pāvisi. Therassa taṇ upanijjhāyato saṭṭhivassāni vikkhambhitakilesā calisū. So tadā attānaṇ ṇatvā purimathero viya Dhammadinnassa santike kammaṭṭhānaṇ gahetvā arahattaṇ paṇi.

9. Dhammadinno pi anupubbena Tissamahāvihāraṇ agamāsi. Tasmiṇ ca samaye therā cetiyaṅgaṇaṇ sammajjitvā Buddhārammaṇaṇ pītiṇ uppādetvā nisinnā honti. Etaṇ kira tesaja vattaṇ. Tena nesaṇ eko pi, idha pattacīvaraṇ ṭhapehī ti Dhammadinnaṇ pucchitā pi nāhosi. Dhammadinno eso bhavēyyā ti ṇatvā pana paṇhaṇ pucchiṇsu. So pucchita-pucchitapaṇhe tikkhiṇena asinā kumudanālakalāpaṇ viya chinditvā pādaṅguli⁴ā mahāpaṭṭhaviṇ pahari. Bhante, ayaṇ acetanā mahāpaṭṭhavi pi Dhammadinnassa guṇaṇ jānāti, tumhe pana na jānāthā ti vatvā imaṇ gatham āha:

Acetanā 'yaṇ paṭṭhavi vijānāti guṇāguṇaṇ

sacetanā va⁴ kho bhante na jānātha guṇāguṇaṇ ti.

Tāvad eva ca ākāse abbhugantvā Talaṅgara-Tissapabbatam eva agamāsi.

10. [40²⁶] Evaṇ kārakass' eva adhimāno uppajjati. Tasmā Bhagavā tādisānaṇ bhikkhūnaṇ vasena jhānaṇ vibhajanto, *ṭhānaṇ kho paṇā* ti ādim āha. Tass' attho: Atth' etaṇ kāraṇaṇ, no n' atthi, yena idh' ekacco bhikkhu bāhiraparibbā-

¹ C 1, C 2, C 4 °gumbam pi.

² C 1 padumagumbe; C 2, C 4 padume.

³ C 1, C 2, C 4 vā.

⁴ C 2, C 4 ca vo.

jakehi sādharāṇaṇ vivicc' eva kāmehi—pe—paṭhamajjhānaṇ upasampajja vihareyya. Yaṇ pan'¹ assa evam assa: sallekhena viharāmi ti, yaṇ paṭipattivīdhānaṇ kilese sallikhati tena viharāmi ti, taṇ na yujjati. Na hi adhimānikassa bhikkhuno jhānaṇ sallekho vā sallekhapaṭipadā vā hoti. Kasmā? Avipassanāpādakattā. Na hi so jhānaṇ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati. Jhānaṇ pan' assa cittekkaggamattaṇ karoti,² diṭṭhadhammasukhavihāro hoti. Tasmā tam atthaṇ dassento Bhagavā, na kho pan'ete, Cunda, ariyassa vinaye sallekhā vuccanti; diṭṭhadhammasukhavihārā ete ariyassa vinaye vuccanti ti āha. Tattha ete ti jhānadhammavasena bahuvacanaṇ veditabbaṇ. Ete paṭhamajjhānadhammā ti vuttaṇ hoti. Samāpattivāsena vā; ekam pi paṭhamajjhānaṇ punappunaṇ samāpattivāsena pavattaṇ bahuttaṇ gacchati. Ārammaṇavasena vā; ekam pi hi paṭhamajjhānaṇ paṭhavīkaṣiṇādisu pavattivāsena bahuttaṇ gacchati.³ Esa nayo dutiya-tatiya-catutthajjhānesu. Arūpajjhānesu pana ārammaṇabhedābhāvato purimakāraṇadvayavāsen' eva⁴ bahuvacanaṇ veditabbaṇ. Yasmā ca nesaṇ aṅgāni pi santāni ārammaṇāni pi; nibbutāni c' eva sukhāni cā ti vuttaṇ hoti; tasmā tāni, santā ete viharā ti evaṇ vuttāni ti veditabbāni. Ayaṇ tāv' etesaṇ catunnam pi sādharāṇavaṇṇanā. Visesavaṇṇanā pana, sabbaso rūpasāññānaṇ ti ādipadānusārato vattabbā siyā, sā Visuddhimagge⁵ sabbākārena vuttā yeva.

11. [42³] Evaṇ yasmā adhimānikassa bhikkhuno jhānavihāro avipassanāpādakattā sallekhavivahāro na hoti, na hi so jhānaṇ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati, cittekkaggakaro diṭṭhadhammasukhavihāro pan' assa hoti, tasmā tam atthaṇ dassento rūpajjhānāni c' eva arūpajjhānāni ca vibhajitvā, idāni yattha sallekho kātabbo, catucattalīsāya ākārehi taṇ ca vatthuṇ taṇ ca sallekhaṇ dassento, idha kho pana vo ti ādim āha. Kasmā pana atṭhahi samāpattihi avihīṇasādayo va sallekhā ti vuttā? Lokuttarapādakattā. Bāhirakānaṇ hi atṭha samāpattiyo vaṭṭapādakā yeva. Sā-

¹ C 3 pana tassa. ² C 3 °mattakaro. ³ C 3 gacchatī ti.

⁴ C 1, C 2, C 4 omit eva.

⁵ Visu. chapter x.

sane saraṇagamanam pi lokuttarapādakaṇ, pageva avihiṇ-sādayo. Iminā yeva ca suttena veditabbaṇ, yathā bāhira-kassa atthasamāpattilābhino pañcābhiññassāpi dinnadānato sāsane tisaraṇagatassa dinnadānaṇ mahapphalataraṇ hoti ti.¹ Idaṇ hi sandhāya Dakkhiṇāvisuddhisutte, “Bāhirake kāmesu vitarāge dānaṇ datvā koṭisatasahassa-guṇā dakkhiṇā pāṭikañkhitabbā. Sotāpattiphalasacchikiriyaṇ paṭipanne dānaṇ datvā asaṅkheyyā appameyyā dakkhiṇā pāṭikañkhitabbā; ko pana vado sotāpanne” ti (M. iii. 255) vuttaṇ. Saraṇagamanato paṭṭhāya hi tattha sotāpattiphalasacchikiriyaṇ paṭipanno adhippeto ti. Ayaṇ tāv’ ettha pāliyojanā. Anupadavaṇṇanāyaṇ pana, *idhā* ti vihiṇsādivatthudipanam etaṇ. *Kho panā* ti nipātamattaṇ. *Vo* ti kāraṇatthe sāmi-vacanaṇ. Ayaṇ pan’ ettha saṅkhepattho: Yad etaṇ pare vihiṇsakā bhavissanti ti ādinā nayena vihiṇsādivatthuṇ vadāma, idha, Cunda, tumhehi sallekho katabbo ti.

12. [42³] Evaṇ saṅkhepato vatvā, idāni vitthārento, *pare vihiṇsakā bhavissanti, mayam ettha avihiṇsakā bhavissamā ti sallekho karaṇīyo* ti ādim āha. Tattha *pare* ti ye keci imaṇ sallekham ananuyuttā. *Vihīṇsakā bhavissanti* ti “Pāṇinā vā leḍḍunā vā” ti (Nd. ii. 99) ādīhi sattānaṇ viheṭhakā bhavissanti. *Mayam ettha avihiṇsakā bhavissamā* ti mayaṇ pana yatth’ eva vatthusmiṇ pare evaṇ vihiṇsakā bhavissanti, etth’ eva avihiṇsakā bhavissāma, avihiṇsaṇ uppādetvā viharissāma. *Iti sallekho karaṇīyo* ti evaṇ tumhehi sallekho katabbo. Sallekho ti ca idha avihiṇsā va veditabbā. Avihiṇsā hi vihiṇsaṇ sallekhati, chindati, tasmā sallekho ti vuccati. Esa nayo sabbattha. Ayaṇ pana viseso: Pare *micchaditthi* ti ettha kammaṇṇaṇ antamicchaditthiṇ ca micchattānaṇ ādimicchaditthiṇ ca missetvā ditthi vuttā ti veditabbā. Yathā² ’yam ettha, tathā³ sammāditthi ti vuttaṭṭhāne sammāditthi. Ettha ca kammaṇṇaṇ vitthā-rato Sammāditthiṇsutte āvibhavissanti, micchattesu micchā-ditthi-ādayo Dvedhāvitakke.

13. [42⁵] Ayaṇ pan’ ettha saṅkhepo: Pāṇaṇ atipātentī

¹ C 1, C 2 *omit* ti; C 4 *omits* hoti ti.

² C 1, C 2, C 4 Tathā.

³ C 1, C 2, C 4 *omit* tathā.

ti *pānātipātī*. Pānaghātakā ti attho. Adinnaṇ ādiyaṇti ti *adinnāddāyī*. Parassahārino ti attho. Abrahmaṇ, hīnaṇ, lāmakaṇ dhammaṇ caranti ti *abrahmacārī*. Methunadhammapaṭisevakā ti attho. Brahmaṇ seṭṭhaṇ paṭipadaṇ¹ paṭipajjanti ti *brahmacārī*. Methunā paṭivirata ti attho. Ettha ca brahmacariyaṇ sallekho ti veditabbaṇ. Brahmacariyaṇ hi abrahmacariyaṇ sallekhati. Musā vadanti ti *musāvādī*. Paresaṇ atthabhañjanaṇ tucchaṇ alikaṇ vācaṇ bhāsitaro ti attho. Pisunā vācā etesaṇ² ti *pisuṇāvācā*. Paresaṇ mammacchedikā pharusā vacā etesaṇ ti *pharusāvācā*. Samphaṇ niraṭṭhakaṇ vacanaṇ palapaṇti ti *samphappalāpī*. Abhiññāyaṇti ti *abhiññhālū*. Parabhaṇḍe lubbhanasilā ti attho. Byāpannaṇ pūtibhūtaṇ cittaṇ etesaṇ ti *byāpanna-cittā*. Micchā pāpikā viññugarahitā etesaṇ diṭṭhī ti *micchā-diṭṭhī*. Kammappaṭipattiyaṇāya n' atthi dinnan ti ādivatthukāya, micchappaṭipattiyaṇāya aniyāyānikadiṭṭhiyā ca samannāgatā ti attho. Sammā sobhaṇā³ viññupasaṭṭhā etesaṇ diṭṭhī ti *sammādiṭṭhī*. Kammappaṭipattiyaṇāya atthi dinnan ti ādikāya kammassakatadiṭṭhiyā,³ sammappaṭipattiyaṇāya maggaḍiṭṭhiyā ca samannāgatā ti attho. *Micchāsāṅkappā* ti ayathāva-aniyāyānika-akusalasāṅkappā. Esa nayo *micchāvācā* ti ādisu. Ayaṇ pana viseso: Micchāsāṅkappādayo viya hi micchāsati nāma pāṭiekkko koci dhammo n' atthi. Atṭhaṇ pana cintāyato pavattānaṇ catunnam pi akusalakkhandhānaṇ etaṇ adhivacanaṇ. Yam pi vuttaṇ Bhagavatā, “Atth' esā, bhikkhave, anussati, n' esā n' atthi ti vadāmi. Puttapaṭilābhaṇ vā, bhikkhave, anussarato, dhanapaṭilābhaṇ vā, bhikkhave, yasapaṭilābhaṇ vā, bhikkhave, anussarato” ti (cf. A. iii. 328) tam pi taṇ taṇ cintentassa saṭipatirūpakena uppattiṇ sandhāya vuttan ti veditabbaṇ.

14. [42²⁸] *Micchāñāṇī* ti ettha ca micchāñāṇan ti pāpakiriyāsu upāyacintāvasena pāpaṇ katvā sukataṇ mayā ti paccavekkhaṇākārena ca uppanno moho veditabbo. Tena samanāgatā puggalā micchāñāṇī. *Sammāñāṇī* ti ettha pana ekū-

¹ C 1, C 2, C 4 omitt paṭipadaṇ. ² C 2, C 4 etesaṇ santi ti.

³ C 1, C 2, C 4 kammassakadiṭṭhiyā.

navīsatiḥhedan paccavekkhaṇāñānaṇ sammāñānaṇ ti vuc-
cati. Tena samannāgatā puggalā sammāñānī. *Micchāvi-
muttī* ti avimuttā yeva samānā vimuttā mayan ti evaṇ
saññino. Avimuttiyaṇ vā vimuttisaññino. Tatrāyaṇ va-
canattho: Micchā pāpikā viparītā vimutti etesaṇ atthī ti
micchāvimuttī. Micchāvimuttī ti ca yathāvutten' ākārena
pavattānaṇ akusalakkhandhānam etaṇ adhivacanaṇ. Pha-
lasampayuttāni pana sammādiṭṭhi-ādini aṭṭhaṅgāni ṭhapetvā
sesadhammā¹ sammāvimuttī ti veditabbā.² Sā ca mic-
chāvimuttiṇ sallikhitvā³ ṭhitattā sallekho ti veditabbā.
Tattha nīyojento āha: *Mayam ettha sammāvimuttī bhavis-
sāmā ti sallekho karaṇīyo* ti.

15. [42³¹] Ito parāni tīpi nīvaraṇavasena vuttāni. Abhi-
jḥālū, byāpannacittā ti evaṇ kammaopathesu vuttattā pan'
ettha paṭhamāni dve nīvaraṇāni na vuttāni ti veditabbāni.
Tattha thīnamiddhena pariyuṭṭhitā abhibhūtā *thīnamiddha-
pariyuṭṭhitā*. Uddhaccena samannāgatā ti *uddhatā*. Vici-
nantā kicchanti, na sakkonti sannīṭṭhānaṇ kātun ti *vecikicchī*.

16. [42³⁵] *Kodhanā* ti ādini dasa cittassa upakkilesavasena
vuttāni. Tattha kodhādisu yaṇ vattabbaṇ siyā, taṇ sabbaṇ
Dhammādayāda-Vatthasuttesu vuttaṇ. Ayaṇ pan' ettha
vacanattho: *Kodhanā* ti kujjhanasīlā. *Upanāhī* ti upanā-
hanasīlā; upanāho vā etesaṇ atthī ti. Tathā *makkhī paḷāsī*
ca. Issantī ti *issakī*. Maccharāyanti ti *maccharī*; mac-
charaṇ vā etesaṇ atthī ti. Saṭṭhayanti ti *saṭṭhā*. Na sammā
bhāsanti ti vuttaṇ hoti. Kerāṭiyayuttānaṇ etaṇ adhiva-
canaṇ. Māyā etesaṇ atthī ti *māyāvī*. Thambhasamañ-
gitāya *thaddhā*. Atimānayogena *atimānī*. Vuttapaccanī-
kanayena sukkapakkho veditabbo.

17. [43¹⁰] *Dubbacā* ti vattuṇ dukkhā, kiñci vuccamānā
na saḥanti.⁴ Tabbiparītā *subbacā*. Devadattādisadisā pā-
pakā mittā etesaṇ ti *pāpamittā*. Buddhā vā Sāriputtasadisā
vā kalyāṇā mittā etesaṇ ti *kalyāṇamittā*. Kāyaduccarītādisu
cittavossaggavasena *paṇattā*; viparītā *appaṇattā* ti veditabbā.

¹ C 1, C 2, C 4 sesadhammo.² C 1, C 2, C 4 veditabbo.³ C 1, C 2, C 4 sallekhitvā.⁴ C 1, C 2, C 4 saḥanti.

Imāni tīṇi pakinnakavasena vuttāni; *assaddhā* ti ādini satta asaddhammavasena.

18. [43¹⁴] Tattha tīsu vatthusu saddhā etesaṇ n' atthi ti *assaddhā*. Sukkapakkhe saddahantī ti *saddhā*. Saddhā vā etesaṇ atthī ti pi *saddhā*. N' atth' etesaṇ hirī ti *ahirikā*. Akusalasamāpattiyā ajigucchamānānam etaṇ adhivacanaṇ. Hirī etesaṇ mane ti, hiriyā vā yuttamanā ti *hirimanā*. Na ottappantī ti *anottāpī*. Akusalasamāpattiyā na bhāyanti ti vuttaṇ hoti. Tabbiparītā *ottāpī*. Appaṇ sutaṇ etesaṇ ti *appaṇsutā*. Appaṇ ti ca thokaṇ ti na gahetabbaṇ. N' atthī ti gahetabbaṇ. Appassutā ti hi nissutā sutavirahitā vuccanti. Bahu¹ sutam etesaṇ ti *bahussutā*. Tathāgatabhāsitaṇ ekam pi gāthaṇ yāthāvato ñatvā anurūpapaṭipadaṇ paṭipannānam etaṇ adhivacanaṇ. Kucchitaṇ sīdanti ti *kusītā*. Hina-viriyānam etaṇ adhivacanaṇ. Āraddhaṇ viriyam etesaṇ ti *āraddhaviriyā*. Sammappadhānayuttānam etaṇ adhivacanaṇ. Muṭṭhā sati etesaṇ ti *muṭṭhassatī*. Naṭṭhassatī ti vuttaṇ hoti. Upaṭṭhitā sati etesaṇ ti *upaṭṭhitasatī*. Niccaṇ ārammaṇā-bhimukhappavattasatīnam etaṇ adhivacanaṇ. Duṭṭhā paññā etesaṇ ti *duppaññā*. Naṭṭhapaññā ti vuttaṇ hoti. Paññāya sampannā ti *paññāsampannā*. Paññā ti ca idha vipassanāpaññā veditabbā. Vipassanāsambhāro hi paripūro imasmiṇ thāne āgato. Tasmā vipassanāpaññā va ayaṇ ti Porāṇaṇaṇ āṇā.

19. [43²²] Idāni ekam eva lokuttaraguṇānaṇ antarāyakaṇaṇ aniyyānikadiṭṭhiṇ tih' ākārehi dassento, *sandiṭṭhiparāmāsī* ti ādim āha. Tattha sandiṭṭhiṇ parāmasanti ti *sandiṭṭhiparāmāsī*. Ādhānaṇ gaṇhanti ti *ādhānagāhī*. Ādhānaṇ ti dalhaṇ vuccati. Dalhagāhī ti attho. Yuttaṇ kāraṇaṇ disvā laddhiṇ paṭinissajanti ti paṭinissaggi. Dukkheṇa kicchena kasireṇa bahum pi kāraṇaṇ dassetvā na sakkā saggaṇ² kātun ti *duppaṭinissaggi*. Ye attano uppannaṇ diṭṭhiṇ, idam eva saccaṇ ti dalhaṇ gaṇhitvā, api Buddhādīhi kāraṇaṇ dassetvā vuccamānā na paṭinissajanti, tesam etaṇ adhivacanaṇ. Tādisā hi puggalā yaṇ yad eva dhammaṇ vā adhammaṇ vā suṇanti, taṇ sabbaṇ evaṇ amhākaṇ ācariyehi kathitaṇ, evaṇ

¹ C 3 Bahu.

² C 3 paṭinissaggi.

amhehi sutan ti, kummo va aṅgāni sake kapāle, anto yeva samodahanti, kumbhīlagāhaṇ gaṇhanti, na vissajjenti. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

20. [43²⁶] Evaṇ catucattālīsāya ākārehi sallekhaṇ dassetvā, idāni tasmiṇ sallekhe cittuppādassāpi bahukāraṇ dassetuṇ, *cittuppādam pi kho ahaṇ* ti ādim āha. Tass' attho: Ahaṇ, Cunda, kusalesu dhammesu cittuppādam pi bahukāraṇ vadāmi. Yā pan' etā kāyena vācāya anuvidhīyanā, yathā paṭhamāṇ cittaṇ uppannaṇ tath' eva tesāṇ dhammānaṇ kāyena karaṇaṇ, vācāya ca karoṭhā ti āṇāpanaṇ vā, uggaḥa-paripucchādāni vā, tattha vādo yeva ko? Ekantabahukārā yeva hi tā anuvidhīyanā ti dasseti. Kasmā pan' ettha cittuppādo pi bahukāro ti? Ekantahitasukhāvahattā, anuvidhīyanānaṇ hetuttā ca. Dānaṇ dassāmī ti cittuppādo sayam pi ekantahitasukhāvaho, anuvidhīyanānam pi hetu. Evaṇ hi uppannacittattā yeva dutiyadivase mahāvīthiṇ¹ pidahitvā mahāmaṇḍapaṇ² katvā bhikkhusatassa vā bhikkhusahassassa vā dānaṇ deti; bhikkhusaṅghaṇ nimantetha, pūjetha, parivisathā ti parijane āṇāpeti. Evaṇ saṅghassa cīvara-senāsana-bhesajjaṇ dassāmī ti cittuppādo sayam pi ekantahitasukhāvaho, anuvidhīyanānam pi hetu. Evaṇ uppannacittattā yeva hi cīvarādāni abhisāṅkharoti, deti, dāpeti ca.

21. Esa nayo saraṇagamanādisu. Saraṇaṇ gacchāmī ti hi cittaṇ uppādetvā³ pacchā kāyena vā² vācāya vā² saraṇaṇ gaṇhāti. Tathā pañcaṅgaṇ, aṭṭhaṅgaṇ, dasaṅgaṇ vā sīlaṇ samādiyissāmī ti cittaṇ uppādetvā va kāyena vā² vācāya vā samādiyati. Pabbajitvā catusu sīlesu paṭiṭṭhahissāmī ti ca cittaṇ uppādetvā va kāyena vācāya ca pūreṭabbaṇ sīlaṇ pūreti. Buddhavacanaṇ uggaḥessāmī ti cittaṇ uppādetvā va ekaṇ vā nikāyaṇ dve vā, tayo vā, cattāro vā, pañca vā nikāye vācāya uggaṇhāti. Evaṇ dhutaṅgasamādāna-kammaṭṭhānuggaha - kaṣiṇaparikkamma - jjhānasamāpatti - vipassanā-magga-phala-pacceka-bodhi-sammāsambodhi³-vasena nettabbaṇ. Buddho bhavissāmī ti hi cittuppādo sayam pi ekantahitasukhāvaho anuvidhīyanānam pi hetu. Evaṇ hi

¹ C 1, C 2, C 4 mahāvīthiyaṇ. ² C 1, C 2, C 4 omīti vā.

³ C 1, C 2, C 4 omīti °sammāsambodhi°.

dhammā paṭisandhijanakā vā, aṇaṇakā vā, dinnāya pi paṭisandhiyā vipākaṇaṇakā vā, aṇaṇakā vā, sabbe te jātivasena uparibhāvaṇgamaṇiyā ti evaṇṇāma vā honti, vipākaṇakāle iṭṭhakantavipākatā. *Evam eva kho, Cunda, vihiṇṇasakassa—pe—uparibhāvāyā* ti. Tatṭhāyaṇ upamaṇaṇsandanaṇ: Yaṭhā hi sabbe akusalaṇ adhobhāvaṇgamaṇiyā, evaṇ vihiṇṇasakassa ekā vihiṇṇsā pi. Yaṭhā ca sabbe kusalaṇ uparibhāvaṇgamaṇiyā, evaṇ avihiṇṇasakassa ekā avihiṇṇsā pi. Eten' eva upāyena akusalaṇ akusaleṇa, kusalaṇ ca kusaleṇa upamaṇetabbaṇ. Ayaṇ kir' etṭha adhippāyo ti.

24. [45³] Evaṇ tass' eva sallekṭhasa uparibhāvaṇgamaṇiyataṇ dassetvā, idāṇi paṇinibbāpane samaṭṭhabhāvaṇ dassetuṇ, *so vata, Cunda* ti ādim āha. Tatṭha *so* ti vattaṇbappaṇkārapuggalaṇiddeso. Tassa, *so* ti imaṇ uddesaṇvacanaṇ āharitvā, yo attanaṇ palipapaṇipannaṇ *so vata, Cunda*, paraṇ palipapaṇipannaṇ uddharissatī ti evaṇ sabbapaṇdesu sambandho veditabbaṇ. *Palipapaṇipannaṇ* ti gambhīrakaddame nimuggo vuccati. No ca kho ariyassa viṇaye. Ariyassa paṇa viṇaye *palipana* ti paṇca kāmaṇuṇā vuccanti. *Palipannaṇ* ti tatṭha nimuggo bālaṇputṭhajaṇo. Tasmā evaṇ etṭha atṭhayaṇjaṇā veditabbaṇ: Yaṭhā, Cunda, koci paṇiso yāva ṇaṇsikaṇṇgā gambhīrakaddame nimuggo apaṇaṇ pi tath¹ eva nimuggaṇ hatṭhe vā ṇise vā gaṇetvā uddharissatī ti n' etaṇ ṭṭhāṇaṇ vijjati. Na hi taṇ kāṇaṇaṇ atṭhi, yeṇa *so* taṇ uddharitvā ṭṭhale paṭiṭṭhapeyya. *Evam eva* yo attanaṇ paṇcaṇkāmaṇuṇapaṇipe palipannaṇ, *so vata* paraṇ tatṭh' eva palipannaṇ uddharissatī ti n' etaṇ ṭṭhāṇaṇ vijjati.

25. Tatṭha ṇiyā: Ayuttama etaṇ. Puṭṭhajaṇāṇaṇ pi bhikkṭhuṇbhikkṭhuṇiṇupāsaṇkaṇupāsaṇkaṇaṇ dhammaṇdesanaṇ sutvā honti yeṇa dhammaṇ abṭhisameṭaro. Tasmā palipapaṇipannaṇ uddharatī ti. Taṇ na tathā daṭṭṭhabbaṇ. Bhagaṇvā yeṇa hi tatṭha uddharati. Paṇaṇsāmaṭṭama eva paṇa dhammaṇkathikā labṭhanti, raṇṇā paṇitaleṇkhavācaṇkā viya. Yaṭhā hi raṇṇā paṇcantaṇjaṇapade paṇitaṇ lekṭhaṇ, tatṭha maṇussaṇ lekṭhaṇ vācetuma aṇāṇantaṇ yo vācetun jaṇātī, teṇa vācāpetvā taṇ atṭhaṇ sutvā raṇṇo āṇa ti ādareṇa sampaṇdenti. Na ca

¹ C 3 tatṭh' eva.

nesaṇ hoti, lekhaṇācakkassa ayaṇ ānā ti. Lekhaṇācako pana vissatṭhāya vācāya vāceti aneḷagalāya ti pasaṇsāmattam eva labhati. Evam eva kiṇ cāpi, Sāriputtappabhutayo dhammakathikā dhammaṇ desenti, atha kho likhitapaṇṇavācakā viya te honti. Bhagavato yeva pana sā dhammadeśanā, rañño ānā viya. Ye ca taṇ sutvā dhammaṇ abhisamenti, te Bhagavā yeva uddharatī ti veditaḅbo. Dhammakathikā pana, vissatṭhāya vācāya dhammaṇ desenti, aneḷagalāyā ti pasaṇsāmattam eva labhanti ti. Tasmā yuttam ev' etan ti. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditaḅbo.

26. [45⁷] *Adanto avinīto aparinibbuto* ti ettha pana anibbisaṭāya adanto, asikkhitavinayaṭāya avinīto, anibbutakilesaṭāya aparinibbuto ti¹ veditaḅbo. So tādiso paraṇ damessati, nibbisaṇ karissati, viñessati vā, tisso sikkhā sikkhāpessati, parinibbāpessati vā, tassa kilese nibbāpessati ti n' etaṇ ṭhānaṇ vijjati. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditaḅbo.

27. [45¹⁰] *Evam eva kho, Cunda, vihiṇsakassa—pe—parinibbānāyā* ti ettha pana evam attho veditaḅbo: Yathā attanā palipāpalipanno paraṇ palipapalipannaṇ uddharissati, danto damessati, vinīto viñessati, parinibbuto parinibbāpessati ti ṭhānam etaṇ vijjati. Kiṇ pana taṇ ? Palipāpalipannattaṇ, dantattaṇ, vinītattaṇ, parinibbutattaṇ ca. Evam eva kho, Cunda, vihiṇsakassa purisaḷpuggalassa avihiṇsā hoti parinibbānāya. Kiṇ vuttaṇ hoti ? Yo attanā avihiṇsako, tassa yā avihiṇsā, ayaṇ yā eṣā vihiṇsakassa parassa vihiṇsā, tassā parinibbānāya hoti. Attanā avihiṇsako parassa vihiṇsācetanāṇ nibbāpessati ti ṭhānam etaṇ vijjati. Kiṇ pana tan ti ? Avihiṇsakattam eva. Yaṇ hi yena attanā adhigataṇ hoti, so paraṇ tathattāya samādetuṇ sakkoti. Atha vā yathā attanā palipāpalipanno, danto vinīto, parinibbuto paraṇ palipapalipannaṇ, adantaṇ, avinītaṇ, aparinibbutaṇ ca uddharissati, viñessati, damessati, parinibbāpessati ti ṭhānam etaṇ vijjati. Evam eva vihiṇsakassa purisaḷpuggalassa vihiṇsāpahānāya maggaṇ bhāvayato uppannā avihiṇsā hoti parinibbānāya, parinibbuto viya hi aparinibbutaṇ, avihiṇsācetanā va vihiṇsācetanāṇ parinib-

¹ C 1, C 2, C 4 omīti ti.

bāpetuṇ samatthā. Etam atthaṇ dassento, *evam eva kko*, *Cunda* ti ādim āhā ti¹ *evam ettha attho daṭṭhabbo*. Yathā c' ettha, evaṇ sabbapadesu. Ativithārabhayena pana anupadayaṇā na katā ti.

28. [464] Evaṇ tassa parinibbāpane samatthabbhāvaṇ dasetvā, idāni taṇ desanaṇ nigametvā dhammapaṭipattiyaṇ niyojetuṇ, *itī kko*, *Cundā* ti ādim āha. Tattha *sallekha-pariyāyo* ti sallekhakāraṇaṇ. Esa nayo sabbattha. Ettha avihīṇsādayo eva vihiṇsādīnaṇ sallekhanato sallekhakāraṇaṇ; tesāṇ vasena cittassa uppādetabbato cittupādakāraṇaṇ; vihiṇsādiparikkamanassa hetuto parikkamanakāraṇaṇ; uparibhāvanipphādanato uparibhāvakāraṇaṇ; vihiṇsādīnaṇ parinibbāpanato parinibbānakāraṇaṇ ti veditabbā.

29. [467] *Hitesinā* ti hitaṇ esantena. *Anukampakenā* ti anukampamānena. *Anukampaṇ upādāyā* ti anukampaṇ cittena pariggahetvā. Paṭiccā ti pi vuttaṇ hoti. *Kataṇ vo taṇ mayā* ti taṇ māyā ime pañca pariyāye dassentena tumhākaṇ kataṇ. Ettakam eva hi anukampakassa satthu kiccaṇ, yadidaṇ aviparītadhammadesanā. Ito paraṇ pana paṭipatti nāma sāvakānaṇ kiccaṇ. Ten' āha: *Etāni*, *Cunda*, *rukkhamūlāni*—*pe—amhākaṇ anusāsanī* ti. Tattha *ca rukkhamūlāni* ti iminā rukkhamūlasenāsaṇaṇ dasseti; *suññāgārāni* ti iminā janavivittaṭṭhānaṇ. Ubhayenāpi ca yogānurūpaṇ sesāsanam ācikkhati, dāyajjaṇ niyyātetī. *Jhāyathā* ti ārammaṇūpanijjhānena aṭṭhatīṇsārammaṇāni, lakkhaṇūpanijjhānena ca aniccādito khandhāyatanādinī upanijjhāyatha. Samathaṇ ca vipassanaṇ ca vaḍḍhethā ti vuttaṇ hoti. *Mā pamādatthā* ti mā pamajjittha. *Mā pacchā vipaṭisārino ahuvattā* ti, ye hi pubbe daharakāle arogakāle sattasappāyādisampattikāle² Satthu-sammukhibhāvakāle ca yonisomanasikāravirahitā rattindivaṇ maṅkunabhata hutvā seyyasukham anubhontā pamajjanti, te pacchā jarākāle, rogakāle, maraṇakāle, vipattikāle, Satthu-parinibbutakāle ca taṇ pubbapamādavihāraṇ anussarantā sappatisandhi-kālakiriyaṇ ca bhāriyaṇ sampassamānā vipaṭisārino honti. Tumhe pana tādīsā mā ahuvattā ti etam atthaṇ dassento āha:

¹ C 1, C 2, C 4 omit ti.

² See *Visu.* i. 127.

Mā pacchā vippatīsārino ahuvattā ti. Ayaṇ vo amhākaṇ anusāsani ti ayaṇ amhākaṇ santikā, jhāyatha, mā pamādatthā ti tumhākaṇ anusāsani. Ovādo ti vuttan hoti ti.

Sallekhasuttavaṇṇanā nīttitā.

9.

[Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā]

1. [46¹⁵] *Evam me sutan ti Sammādiṭṭhisuttaṇ. Tattha, sammādiṭṭhi sammādiṭṭhi ti, āvuso, vuccati, kittāvatā nu kho, āvuso ti vā, katamaṇ pan' āvuso akusalan ti vā evaṇ yattikā therena pucchā vuttā, sabbā kathetukamyatāpucchā eva. Tattha yasmā jānantā pi sammādiṭṭhi ti vadanti, ajānantā pi, bāhirakā pi, sāsānikā pi, anussavādivasena pi, attapaccakkhena pi, tasmā taṇ bahunnaṇ vacanaṇ upādāya dvikhattuṇ āmasanto, sammādiṭṭhi sammādiṭṭhi ti, āvuso, vuccati ti āha. Ayaṇ hi ettha adhippāyo: Aparehi pi sammādiṭṭhi ti vuccati, athāparehi pi sammādiṭṭhi ti vuccati. Svāyaṇ evaṇ vuccamāno atthaṇ ca lakkhaṇaṇ ca upādāya kittāvatā nu kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti ti? Tattha sammādiṭṭhi ti sobhanāya pasatthāya ca diṭṭhiyā samannāgato. Yadā pana dhamme yevāyaṇ sammādiṭṭhisaddo vattati, tadā 'ssa, sobhanā pasatthā ca diṭṭhi sammādiṭṭhi ti evam attho veditabbo.*

2. *Sā cāyaṇ sammādiṭṭhi duvidhā hoṭi: lokiyā, lokuttarā ti. Tattha kammassakataññaṇ saccānulomikaññaṇ ca lokiyā sammādiṭṭhi. Saṅkhepato vā sabbā pi sāsavā paññā. Ariyamaggaphalasampayuttā paññā lokuttarā sammādiṭṭhi. Sammādiṭṭhipuggalo pana tividho hoti: puthujjano, sekho, asekho ti. Tattha puthujjano duvidho hoti: bāhirako, sāsāniko ti. Tattha bāhirako kammavādi kammassakatadiṭṭhiyā sammādiṭṭhi hoti, no saccānulomikāya, attadiṭṭhi-parāmāsakattā. Sāsāniko dvīhi pi. Sekho niyatāya sammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhi. Asekho asekhāya.*

3. [46²¹] *Idha pana niyatāya niyyānikāya lokuttarakusalasammādiṭṭhiyā samannāgato sammādiṭṭhi ti adhippeto. Ten' ev' āha: Uḷugatā 'ssa diṭṭhi, Dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṇ saddhamman ti. Lokuttarakusalasammādiṭṭhi yeva hi antadvayam anupagamma ujubbhāvena*

gatattā, kāyavaṇṇkādīni vā sabbavaṇṇkāni samucchinditvā gatattā ujugatā hoti. Tāy' eva ca ditthiyā samannāgato navappakāre pi lokuttaradhamme aveccappasādena acalap-
pasādena samannāgato hoti; sabbaditthigahanāni ca vinib-
bethento sabbakilese pajahanto jātisaṅsārā nikkhamanto paṭipattiṃ pariniṭṭhāpento ariyena maggena āgato imaṃ Sambuddhappaveditaṃ amatogadhanibbānasaṅkhātāṃ sad-
dhamman ti vuccati.

4. [46³⁰] *Yato kho* ti kālāparicchedavacanam etaṃ. Yasmiṃ
kāle ti vuttaṃ hoti. *Akusalaṇ ca pajānāti* ti dasa-akusalakam-
mapathasaṅkhātāṃ akusalaṇ ca pajānāti, nirodhārammaṇāya
pajānanāya kiccavasena idaṃ dukkhaṇ ti paṭivijjhanto.
Akusalamūlaṇ ca pajānāti ti tassa mūlapaccayabhūtaṃ aku-
salaṇ ca pajānāti, ten' eva pakārena ayaṃ dukkhasamudayo
ti paṭivijjhanto. Esa nayo, *kusalaṇ ca kusalamūlaṇ cā* ti
etthāpi. Yathā c' ettha evaṃ ito paresu sabbavāresu kicca-
vasen' eva vatthūpajānanā veditabbā. *Ettāvatā pi* ti etta-
kena iminā akusalādipajānanenāpi. *Sammāditthi hoti* ti
vuttappakārāya lokuttarasammāditthiyā samannāgato hoti.
Ujugatā' ssa—pe—āgato imaṃ saddhamman ti ettāvatā
saṅkhittadesanā niṭṭhitā hoti. Desanā yeva c' esā saṅkhittā.
Tesaṃ pana bhikkhūnaṃ vitthāravasen' eva sammāmanasi-
kārapaṭivedho veditabbo.

5. Dutiyavāre paṇa desanā pi vitthārena, manasikāra-
paṭivedho pi vitthāren' eva pavatto ti veditabbo. Tattha
saṅkhittadesanāya dve heṭṭhimamaggā, vitthāradesanāya
dve uparimamaggā kathitā ti bhikkhū¹ ahaṃsu, vitthārade-
sanāvasāne, *sabbaso rāgānūsayaṃ pahāyā* ti ādivacanaṃ
samppassamānā. Thero pan' āha: Saṅkhittadesanāya pi
cattāro maggā rāsito kathitā, vitthāradesanāya pi ti. Yā

¹ *Tīkā*: “Bhikkhū ti Mahāvihāre dhammasaṅgītivāsena
pañcanikāyamaṇḍale nisinnabhikkhū. Thero ti tattha saṅgha-
thero ti vadanti. Vatthasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayena pana
Mahā-Saṅgharakkhitatherassa antevāsikabhikkhū sandhāya
āhaṃsū ti vuttaṃ. Thero ti pana Mahā-Saṅgharakkhitā-
thero. So hi imasmiṃ Majjhima-nikāye taṃ taṃ vinicchayaṃ
kathesi.”

cāyaṇ idha saṅkhitta-vitthāradesanāsu vicāraṇā āvikatā, sā sabbavāresu idha vuttanayen' eva veditabbā. Apubbānut-tānapadavaṇṇanāmattam eva hi ito paraṇ karissāma.

6. [47⁵] Tattha paṭhamavārassa tāva vitthāradesanāyaṇ, *pāṇātipāto kho, āvuso, akusalan* ti ādisu akosallapavattiyā akusalaṇ veditabbaṇ; parato vattabbakusalapaṭipakkhato vā. Taṇ lakkhaṇato sāvajjadukkhavipākasaṅkiliṭṭhaṇ¹ vā. Ayaṇ tāv' ettha sādharmaṇapadavaṇṇanā.

7. Asādhāraṇesu pana pānassa atipāto *pāṇātipāto*. Pāṇa-vadho, pānaghāto ti vuttaṇ hoti. Pāno ti c' ettha vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṇ. Tasmiṇ pana pāṇe pānasaññino jīvitindriyūpacchedaka-upakkamasamutṭhāpikā kāyavācīdvārāṇaṇ aññataradvārappavattā vadhakacetanā pānātipāto. So guṇavirahitesu tiracchānagatādisu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo, mahāsarīre mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya. Payogasamatte pi vatthumahanta-tāya. Guṇavantesu manussādisu appagūṇe pāṇe appasāvajjo, mahāguṇe pāṇe² mahāsāvajjo. Sarīra-guṇāṇaṇ pana samabhāve sati kilesāṇaṇ upakkamānaṇ ca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjo ti veditabbo. Tassa pañca sambhārā honti: pāṇo pānasaññitā, vadhakacittaṇ, upakkamo, tena maraṇan ti. Chappayogā:³ sāhatthiko, ānattiko, nissaggiyo, thāvaro, vijjāmayo, iddhiṃmayo ti. Imasmiṇ pan' atthe vitthāriyamāne atipapañco hoti. Tasmā taṇ na vitthārayāma, aññaṇ ca evarūpaṇ. Atthikehi pana Samantapāsādikāṇ Vinayaṭṭhakathaṇ oloketvā gahetabbo.

8. [47⁵] Adinnassa ādānaṇ *adinnādānaṇ*. Parassaharaṇaṇ, theyyaṇ, corikā ti vuttaṇ hoti. Tattha adinnaṇ ti parapariggahitaṇ, yattha paro yathākāmakāritaṇ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti. Tasmiṇ pana parapariggahite parapariggahitasaññino tadādayaka-upakkamasamutṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṇ. Taṇ hīne parasantake appasā-

¹ According to the *Ṭīkā* the reading ought to be savajjadukkhavipākaṇ, saṅkiliṭṭhaṇ vā. And this is a good reading.

² C 3 omits pāṇe.

³ These payogas are also explained in the Khuddakapāṭha Commentary, p. 29.

vajjaṇ, paṇīte mahāsāvajjaṇ. Kasmā? Vatthupaṇṇitatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṇ santake vatthusmiṇ mahāsāvajjaṇ. Taṇ taṇ guṇādhikaṇ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṇ appasāvajjaṇ. Tassa pañca sambhārā honti: parapariggahitaṇ, parapariggahitasaññitā, theyyacittaṇ, upakkamo, tena haraṇan ti. Chappayogā: sāhatthikādayo va. Te ca kho yathānurūpaṇ theyyāvahāro, pasayhāvahāro, paṭicchannāvahāro, parikappāvahāro, kusāvaharo ti imesaṇ avahārānaṇ vasena pavattā ti. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthāro pana Samantapāsādikāyaṇ vutto.

9. [47⁶] *Kāmesu micchācāro* ti ettha pana *kāmesū* ti methunasamācāresu. *Micchācāro* ti ekantanindito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavitikkamacetanā kāmesu micchācāro. Tattha agamanīyaṭṭhānaṇ nāma purisānaṇ tāva, māturakkhitā, piturakkhitā, mātāpiturakkhitā, bhāturakkhitā, bhāginirakkhitā, nātirakkhitā, gottarakkhitā,¹ dhammarakkhitā, sārakkhā, saparidaṇḍā ti māturakkhitādayo dasa; dhanakkhitā, chandavāsini, bhogavāsini, paṭavāsini, odapattakini, obhatacumbatā, dāsī ca bhariyā, kammakārī ca bhariyā, dhajāhatā, muhuttikā ti etā dhanakkhitādayo dasā ti vīsati itthiyo. Itthisu pana dvinnaṇ sārakkhasaparidaṇḍānaṇ, dasannaṇ ca dhanakkhitādinan ti dvādasannaṇ itthīnaṇ annapurisā,² idaṇ agamanīyaṭṭhānaṇ nāma. So pan' esa micchācāro silādiguṇarahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, silādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā: agamanīyavatthu, tasmiṇ sevanacittaṇ, sevanapayogo, maggena magga-paṭipatti-adhivāsanan ti. Eko payogo: sāhatthiko va.

¹ *Ṭīkā* : “*Gottarakkhitā* sagottehi rakkhitā. *Dhammarakkhitā* sahadhammikehi rakkhitā. *Sārakkhā* sassāmikā. Yasā gamane raññā daṇḍo ṭhapito, sā *saparidaṇḍā*. Bhariyabhāvattaṇ dhanena kitā *dhanakkhitā*. Chandena vasanti *chandavāsini*. Bhogattaṇ vasanti *Bhogavāsini*. Paṭattaṇ vasanti *paṭavāsini*. Uda-pattaṇ āmasitvā gahitā *odapattakini*. Chumbataṇ apanetvā gahitā *obhatacumbatā*. Karamarānītā (?) *dhajāhatā*. Taṅkhanikā *muhuttikā*.”

² C 3 aññe purisa.

10. [47⁶] *Musā* ti visaṇvādanapurekkhārassa atthabhañjanako vacīpayogo, kāyapayogo vā. Visaṇvādanādhippāyena pan' assa paravisaṇvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā¹ cetanā *musāvādo*. Aparo nayo: *Musā* ti abhūtaṇ atacchaṇ vatthu. *Vādo* ti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṇ. Lakkhaṇato pana atathaṇ vatthuṇ tathato paraṇ viññāpetukāmassa tathā viññāttisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. So yam atthaṇ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Api ca gahaṭṭhānaṇ attano satakaṇ adātukāmatāya n' atthi ti ādinayappavatto appasāvajjo; sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṇ (vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṇ appakam pi telaṇ vā sappiṇ vā labhitvā hasāsāhippāyena ajja gāme nadi, maññe, sandatī ti purānakathānāyena pavatto appasāvajjo; adiṭṭhaṇ yeva pana diṭṭhan ti ādinā nayena vadantānaṇ mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā honti: atathaṇ vatthu, visaṇvādanacittaṇ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānanan ti. Ekko payogo: sāhatthiko va. So kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā paravisaṇvādakakiriyākaraṇe² datṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tam atthaṇ jānāti, ayaṇ kiriyāsamuṭṭhāpakacetanākhāṇe yeva musāvādakammanā bajjhati.

11. [47⁶] *Pisunā vācā* ti ādisu yāya vācāya yassa taṇ vācaṇ bhāsati, tassa hadāye attano piyabhāvaṇ, parassa ca suññabhāvaṇ karoti, sā *pisunā vacā*. Yāya pana attānam pi param pi pharusāṇ karoti, yā vācā sayam pi pharusā n' eva kaṇṇasukkhā, na hadayasukkhā,³ ayāṇ *pharusā vācā*. Yena samphaṇ palapati niratthakaṇ, so *samphappalāpo*. Tesāṇ mūlabhūtā cetanā pi pisunāvācādināmam eva labhati. Sā eva ca idha adhippetā ti. Tattha saṅkiliṭṭhacittassa paresāṇ vā bhedāya attapiyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā *pisunā vācā*. Sā yassa bhedaṇ karoti, tassa appaṇatāya appasāvajjā, mahāṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā: bhinditabbo paro, iti ime nānā bhavissanti vinā bhavissanti ti bhedapurekkhārata vā, iti

¹ C 1, C 2, C 4 paravisaṇvādakassa kāya°.

² C 1, C 2, C 4 °karaṇo.

³ C 1, C 4 hadayasukkhā vāca; C 3 hadayasukkhā vā.

ahaṇ piyo bhavissāmi vissāsiko ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānanan ti.

12. Parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā *pharusā vācā*. Tassā āvibhāvattham idaṇ vatthu: Eko kira gāmadārako mātuvacanaṇ anādiyitvā araṇṇaṇ gacchati. Taṇ mātā nivattetuṇ asak-kontī, caṇḍā taṇ mahisī anubandhatūti akkosi. Ath' assa tath' eva araṇṇe mahisī uṭṭhāsi. Dārako, yaṇ mama mātā mukhena kathesi, taṇ mā hotu, yaṇ cittena cintesi taṇ hotū ti sacca-kiriyaṇ akāsi. Mahisī tatth' eva baddhā viya aṭṭhāsi. Evaṇ mammacchedako pi payogo cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti. Mātāpitāro hi kadāci puttake evaṇ vadanti: Corā vo khaṇḍākhāṇikaṇ karontū ti. Uppalapattam pi ca nesaṇ upari patantaṇ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṇ vadanti: Kiṇ ime ahirikā anottappiṇo ti vadanti? Niddhamatha ne ti. Atha ca nesaṇ āgamādhigamasampattiṇ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti, evaṇ vacanasāṇhatāya aphaṇṇasā vācā pi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa, imaṇ sukhaṇ sayāpethā ti vacanaṇ aphaṇṇasā vācā hoti. Cittapharusatāya pan' esā pharusā vācā va. Sā yaṇ sandhāya pavattitā, tassa appaṇṇatāya appasāvajjā, mahāṇṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sam-bhārā: akkositabbo paro, kupitacittaṇ, akkosanā ti.

13. Anattaviññāṇa-kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā aku-salacetanā *samphappalāpo*. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sam-bhārā: Bhāratayuddha-Sītāharaṇādi-niratthakakathāpurek-khāratā, tathārūpi-kathākathanaṇ ca.

14. [47⁸] Abhiññāyati ti *abhiññā*. Parabhaṇḍābhimukhī hutvā tanninnatāya pavattī¹ ti attho. Sā, aho vata idaṇ mam' assā ti evaṇ parabhaṇḍābhijjhāyanalakkhaṇā; adinnā-danaṇ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sam-bhārā: parabhaṇḍaṇ, attano pariṇāmanaṇ ca. Parabhaṇḍa-vatthuke lobhe uppanne pi na tāva kammaṇṇathabhedo hoti, yāva, aho vata idaṇ mam' assā ti attano na² pariṇāmeti.

15. Hitasukhaṇ byāpādayati ti *byāpādo*. So paravināsāya

¹ C 2, C 4 pavattatī ti.

² C 1, C 2, C 4 omīti na.

manopāḍosalakkhaṇo; pharusā vācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā: parasatto ca tassa ca vināsacintā. Parasattavattthuke hi kodhe uppanne pi na tāva kammaṇapathabhedo hoti, yāva, aho vatāyaṇ ucchijjeyya vinasseyyā ti tassa vināsaṇ na cinteti.

16. Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatī ti *micchādittṭhi*. Sā, n' atthi dinnan ti ādinā nayena viparītadassanalakkhanā; samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Api ca aniyatā appasāvajjā, niyatā mahāsāvajjā. Tassā dve sambhārā: vatthuno ca gahitākāraviparītātā, yathā ca taṇ gaṇhāti, tathābhāvena tass' upaṭṭhānan ti.

17. Imesaṇ pana dasa-akusalakammaṇapathānaṇ, dhammato, koṭṭhāsato, ārammaṇato, vedanāto,¹ mūlato ti pañcah' ākārehi vinicchayo veditabbo.

18. Tattha, dhammato ti, etesu hi paṭipāṭiyā satta cetanādhammā va honti, abhijjhādayo tayo cetanāsampayuttā. Koṭṭhāsato ti paṭipāṭiyā satta, micchādittṭhi cā ti ime aṭṭha kammaṇapathā eva honti, no mūlāni. Abhijjhābyāpadā kammaṇapathā c' eva mūlāni ca. Abhijjhā hi mūlaṇ patvā lobho akusalamūlaṇ hoti, byāpādo doso akusalamūlaṇ. Ārammaṇato ti pānātipāto jīvitindriyārammaṇato saṅkhārārammaṇo hoti. Adinnādānaṇ sattārammaṇaṇ vā saṅkhārārammaṇaṇ vā. Micchācāro phoṭṭhabbavasena saṅkhārārammaṇo; sattārammaṇo ti pi eke. Musāvādo sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā pisuṇā vācā. Pharusā vācā sattārammaṇā va. Samphappalāpo ditṭha-suta-muta-viññātavasena sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā abhijjhā. Byāpādo sattārammaṇo va. Micchādittṭhi tebhūmakadhammavasena saṅkhārārammaṇā. Vedanāto¹ ti, pānātipāto dukkhavedano hoti. Kiñ cāpi hi rājaṇo coraṇ disvā hasamānā pi, gacchatha naṇ ghātethā ti vadanti; sannitṭhāpakacetanā pana nesaṇ dukkhasampayuttā va hoti. Adinnādānaṇ tivedanaṇ. Micchācāro sukhamajjhattavasena dvivedano. Sannitṭhāpakacitte pana majjhattavedano hoti. Musāvādo tivedano. Tathā pisuṇā vācā. Pharusā vācā dukkhavedanā. Samphappalāpo tive-

¹ C 3 vedanato.

dano. Abhiññā sukhamajjhataṇṇasena dvivedanā. Tathā micchāditthi. Byāpādo dukkhavedano. Mūlato ti pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlako hoti. Adinnādānaṃ dosamohavasena vā lobhamohavasena vā. Micchācāro lobhamohavasena. Musāvādo dosamohavasena vā lobhamohavasena vā. Tathā pisunā vācā; samphappalāpo ca. Pharusā vācā dosamohavasena. Abhiññā mohavasena ekamūlakā. Tathā byāpādo. Micchāditthi lobhamohavasena dvimūlā ti.

19. [47¹⁰] *Lobho akusalamūlan* ti ādisu lubbhatī ti *lobho*. Dussatī ti *doso*. Mūyhatī ti *moho*. Tesu lobho sayāṇ ca akusalaṃ sāvajjadukkhavipākattṭhena, imesaṇ ca pāṇātipātādānaṃ akusalānaṃ kesaṇci sampayutta-pabbhava-kattṭhena, kesaṇci upanissaya-paccaya-kattṭhena mūlan ti akusalamūlaṃ. Vuttam pi c' etaṃ: “Ratto kho, āvuso, rāgena abhibhūto pariyādinna-citto paṇam pi hantī” ti (cf. A. i. 216) ādi. Dosamohānaṃ akusala-bhāve pi es' eva nayo.

20. [47¹²] *Pāṇātipātā veramaṇī kusalan* ti ādisu pāṇātipātādayo vuttatthā eva. Veraṃ maṇatī ti veramaṇī. Veraṃ pajahatī ti attho. Viramati vā etāya karaṇabhūtāya veramaṇā puggalo ti—vikārassa vekāraṃ katvā pi—veramaṇī. Ayaṃ tāv' ettha byañjanato vaṇṇanā. Atthato pana *veramaṇī* ti kusala-cittasampayuttā viratī. Sā, “Pāṇātipātā viramantassa, yā tasmiṃ samaye pāṇātipātā āratī viratī” ti (Vbh. 285) evaṃ vuttā kusala-cittasampayuttā viratī. Sā pabbhedato tividdhā hoti: sampattavirati, samādānavirati, samucchedavirati ti.

21. Tattha asaṃmādiṇṇasikkhāpadānaṃ attano jāti-vaya-bāhusaccādiṇi paccavekkhitvā, ayuttaṃ amhākaṃ evarūpaṃ kātun ti sampattavatthun avitikkamantānaṃ uppaṇṇamānā viratī, sampattavirati ti veditabbā. Siha-lādiṇe Cakkana-upāsakassa viya. Tassa kira daharakāle yeva mātuyā rogo uppaṇṇi. Vejgena ca, alla-sasamaṇsaṃ laddhun vaṭṭatī ti vuttaṃ. Tato Cakkanassa bhātā, gaccha tāta, khettaṃ āhiṇḍāhi ti Cakkaṇaṃ pesesi. So tattha gato. Tasmiṃ ca samaye eko saso taruṇasassaṃ khāditun āgato hoti. So taṃ disvā vegena dhāvanto valliyaṃ baddho, kiri kirī ti saddam akāsi. Cakkano tena saddena gantvā taṃ gahetvā cintesi:

Mātu bhesajjaṇ karomī ti. Puna cintesi: Na m' etaṇ patirūpaṇ, yvāhaṇ¹ mātuṇjīvitakāraṇā paraṇ jivitā voropeyyan ti. Atha naṇ, gaccha, araṇṇe sasehi saddhiṇ tiṇodakaṇ pari-bhuñjā ti muñci. Bhātarā ca, kiṇ tāta saso laddho ti pucchito taṇ pavattiṇ ācikkhi. Tato naṇ bhātā paribhāsi. So mātu-yā santikaṇ gantvā, yato 'haṇ jāto nābhijānāmi sañcicca pāṇaṇ jivitā voropetā ti saccaṇ vatvā aṭṭhāsi.² Tāvad ev' assa mātā arogā ahoṣi.

22. Samādiṇṇasikkhāpadānaṇ pana sikkhāpadasamādāne tatuttariṇ ca attano jīvitam pi pariccajītvā vatthuṇ avitikkamantānaṇ uppajjamānā virati samādānavirati ti veditabbā. Uttaravaḍḍhamānavāsi-upāsakassa viya. So kira Ambariyavihāravāsi-Piṇḍala-Buddharakkhitattherassa santike sikkhāpadāni gahetvā khettaṇ kasati. Ath' assa goṇo naṭṭho. So taṇ gavesanto Uttaravaḍḍhamānapabbataṇ āruhi. Tatra naṇ mahāsappo aggaheṣi. So cintesi: Imāy' assa tikhiṇāya vāsiyā sisaṇ chindāmī ti. Puna cintesi: Nā m' etaṇ patirūpaṇ, yvāhaṇ³ bhāvanīyassa guruno santike sikkhāpadaṇ gahetvā bhindeyyan ti. Evaṇ yāvatatiyaṇ cintetvā, jīvitaṇ pariccajāmi, na sikkhāpadaṇ ti aṇse ṭhapitaṇ tikhiṇadaṇḍa-kavāsiṇ araṇṇe chaḍḍesi. Tāvad eva naṇ mahāvālo muñci tvā agamasī ti.

23. Ariyamaggasampayuttā pana virati, samucchedavirati ti veditabbā; yassā uppattito pabhuti pāṇaṇ ghāteṣṣāmā ti ariyapuggalānaṇ cittaṇ pi na uppajjati.⁴ Sā paṇāyaṇ virati, kosallapavattiyā kusalan ti vuttā; kucchitassa salanato vā. Kusan⁵ ti laddhavohāraṇ dussīlyaṇ lunāti ti pi kusalaṇ. Katamañ ca, āvuso, kusalan ti imassā pana pañhassa ananurūpattā kusalā ti na vuttā.

24. Yathā ca akusalānaṇ evaṇ imesaṇ pi kusalakamma-pathānaṇ dhammato, koṭṭhāsato, ārammaṇato, vedanāto, mūlato ti pañcaḥ' ākārehi vinicchayo veditabbo. Tattha dhammato ti etesu pi paṭipāṭiyā satta cetanā pi vaṭṭanti, viratiyo pi. Ante tayo cetanāsampayuttā va. Koṭṭhāsato

¹ C 2, C 4 sacāyaṇ.

² C 3 adhiṭṭhāsi.

³ C 1, C 2, C 4 svāhaṇ.

⁴ C 1, C 2, C 4 uppajjati ti.

⁵ C 1, C 2, C 4 Kusalan ti.

ti paṭipāṭiyā satta kammaṭṭhā eva, no mūlāni. Ante tayo kammaṭṭhā c' eva mūlāni ca. Anabhijjhā mūlaṇ patvā alobho kusalamūlaṇ hoti. Abyāpādo adoso kusalamūlaṇ. Sammāditthi amoho kusalamūlaṇ. Ārammaṇato ti pāṇātipātādinaṇ ārammaṇān' eva etesaṇ ārammaṇāni. Vitikkamitabbato yeva hi veramaṇi nāma hoti. Yathā pana nibbānārammaṇo ariyamaggo kilese pajahati, evaṇ jīvitindriyādi-ārammaṇā p' ete kammaṭṭhā, pāṇātipātādini dusilyāni pajahanti ti veditabbā. Vedanāto ti sabbe sukhavedanā vā honti, majjhattavedanā vā. Kusalaṇ patvā hi dukkhavedanā nāma n' atthi. Mūlato ti paṭipāṭiyā satta ṇāpasampayuttacittena viramantassa alobha-adosa-amohavasena timulā honti. Nānavippayuttacittena viramantassa dvimulā. Anabhijjhā ṇāpasampayuttacittena viramantassa dvimulā hoti; nānavippayuttacittena ekamulā. Alobho pana attanā va attano mūlaṇ na hoti. Abyāpāde pi es' eva nayo. Sammāditthi alobhādosavasena dvimulā vā ti.

25. [47¹⁸] *Alobho kusalamūlan* ti ādisu na lobho ti alobho. Lobhapāṭipakkhassa dhammass' etaṇ adhivacanaṇ. Adosāmoheṣu pi es' eva nayo. Tesu alobho sayañ ca kusalaṇ, imesaṇ ca pāṇātipātā veramaṇi-ādinaṇ kusalaṇaṇ kesaṇci sampayutta-pabhāvakatṭhena, kesaṇci upanissayapaccayaṭṭhena mūlan ti kusalamūlaṇ. Adosāmohānam pi kusalamūlabhāve es' eva nayo.

26. [47²⁰] *Idāni sabbam* pi taṇ saṅkhepena ca vitthārena ca desitaṇ atthaṇ nigamento, *yato kho, āvuso* ti ādiṇ appanāvāraṇ āha. Tattha *evaṇ akusalaṇ pajānāti* ti evaṇ yathāniditṭhadasa-akusalakammaṭṭhāvasena akusalaṇ pajānāti. *Evaṇ akusalamūlan* ti ādisu pi es' eva nayo. Ettāvatā ekena nayena catusaccakammaṭṭhānikassa yāva arahattā niyyānaṇ kathitaṇ hoti. Kathaṇ? ettha hi ṭhapetvā abhijjhaṇ, dasa akusalakammaṭṭhā ca kusalakammaṭṭhā ca dukkhasaccaṇ. Abhijjhā ca lobho akusalamūlaṇ cā ti ime dve dhammā nippariyāyena samudayasaccaṇ. Pariyāyena pana sabbe pi kammaṭṭhā dukkhasaccaṇ Sabbāni kusala-kusalamūlāni samudayasaccaṇ. Ubhinnaṇ appavatti nirodhasaccaṇ. Dukkhaparijānana, samudayapajahana, niro-

dhapajānāno ariyamaggo maggasaccan ti. Iti dve saccāni sarūpena vuttāni. Dve avattahāravasena¹ veditabbāni.

27. [47²²] *So sabbaso rāgānusayaṇ pahāyā* ti so evaṇ akusā-lādini pajānanto sabbākārena rāgānusayaṇ pajahitvā. *Paṭighānusayaṇ paṭivinodetvā* ti paṭighānusayaṇ ca sabbākāren' eva nīharitvā ti vuttaṇ hoti. Ettāvatā anāgāmimaggo kathito. *Asmī ti ditthimānānusayaṇ samūhanitvā* ti pañcasu khandhesu kañci dhammaṇ anavakāraṇ karitvā asmī ti iminā samūhagahaṇākārena pavattaditthimānānusayaṇ samugghātetvā. Tattha *ditthimānānusayaṇ* ti ditthisadisayaṇ mānānusayaṇ ti vuttaṇ hoti. Ayaṇ hi mānānusayo asmī ti pavattattā ditthisadiso hoti, tasmā evaṇ vutto. Imaṇ ca asmimānaṇ vitthārato viññātukāmena Khandhiyavagge Khemakasuttaṇ² oloketabbaṇ. *Avijjaṇ pahāyā* ti vaṭṭamūlaṇ avijjaṇ pajahitvā. *Vijjaṇ uppādetvā* ti tassā avijjāya samugghātikaṇ arahattamaggavijjaṇ uppādetvā. Ettāvatā arahattamaggo kathito. *Ditth'e va dhamme dukkhass' antakaro hoti* ti asmiṇ yev' attabhāve vaṭṭadukkhassa paricchedakaro hoti.

28. [47²⁵] *Ettāvatā pi kho āvuso* ti desanaṇ niyyāteti. Imāya kammaṇṭhadesanāya vuttamanasikārapaṭivedhava-senāpī ti vuttaṇ hoti. Sesaṇ vuttanayam eva. Evaṇ anāgāmi-arahattamaggehi desanaṇ niṭṭhāpesi ti.

Kammaṇṭhavadāraṇṇanā niṭṭhitā.

29. [47²⁸] *Sādh' āvuso ti kho—pe—āgato imaṇ saddhamman* ti evaṇ, *āyasmato Sāriputtassa* kusalākusalamukhena catusaccadesanaṇ sutvā taṇ āyasmato Sāriputtassa bhāsitaṇ sād'h' āvuso ti iminā vacanena *te bhikkhū abhinanditvā*, imass' eva vacanassa samuṭṭhāpakena cittaṇa *anumoditvā*, vacasā sam-paṭicchitvā cetasā ca sampiyāyitvā ti vuttaṇ hoti. Idāni yasmā thero nānappakārena catusaccadesanaṇ desetun paṭibalo; yath' āha: “Sāriputto, bhikkhave, pahoti cattāri ariya-saccāni vitthārena ācikkhitun desetun” ti (M. iii. 248); yasmā vā uttarim pi desetukāmo va hutvā, ettāvatā pi kho

¹ Avatto hāro is explained in the Netti, p. 40.

² S. iii. 126-32.

ti avaca; tasmā aparena pi nayena saccadesanaṇ sotukāmā te bhikkhū *āyasmantaṇ Sāriputtaṇ uttariṇ pañhaṇ apucchīṇsu*. Tena sayam eva pucchitvā vissajjitapañhato uttariṇ *siyā kho¹ paṇ' āvuso, añño pi pariyāyo*, bhaveyya aññam pi kāraṇaṇ ti iminā nayena aññaṇ atirekaṇ pañhaṇ pucchīṇsu. Purima-pañhassa vā uparibhāge pucchīṇsū ti vuttaṇ hoti.

30. [47³³] Atha nesaṇ vyākaramāno thero *siyā āvuso* ti ādim āha. Tatrāyam anuttānapadavaṇṇanā: *Āhāraṇ* ti paccayaṇ. Paccayo hi āharati attano phalaṇ, tasmā āhāro ti vuccati. *Bhūtānaṇ vā sattānaṇ* ti ādisu bhūtā ti jātā, nibbattā. *Sambhavesīnaṇ* ti ye sambhavaṇ jātiṇ nipphattiṇ esanti, gavesanti. Tattha catusu yonisū aṇḍaja-jalābujā sattā yāva aṇḍakosaṇ vatthikosaṇ ca na bhindanti, tāva sambhavesino nāma; aṇḍakosaṇ vatthikosaṇ ca bhinditvā bahi nikkhantā bhūtā nāma. Saṇsedajopapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe sambhavesino nāma; duttiyacittakkhaṇato pabhuti bhūtā nāma. Yena² vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññaṇ na pāpupanti tāva sambhavesino nāma, tato paraṇ bhūtā nāma. Atha vā *bhūtā* ti jātā abhinibbattā. Ye bhūtā yeva,³ na puna bhavissanti ti sañkhaṇ gacchanti, tesāṇ khīṇāsavānaṇ etaṇ adhivacanaṇ. Sambhavam esanti ti *sambhavesino*. Appahīnabhavaṇyojanattā āyatim pi sambhavaṇ esantānaṇ sekhaṇputhujjanānaṇ etaṇ adhivacanaṇ. Evaṇ saḍḍabathā pi imehi dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyati. Vāsaddo c' ettha sampiṇḍanattho. Tasmā bhūtānaṇ ca sambhavesīnaṇ cā ti ayam attho veditabbo. *Ṭhitiyā* ti ṭhitatthaṇ. *Anuggahāyā* ti anuggahatthaṇ, upakāratthaṇ. Vacanabhedo yeva c' esa. Attho pana dvinnaṇ pi padānaṇ eko yeva. Atha vā *ṭhitiyā* ti tassa tassa sattaṇ uppannadhammānaṇ anuppabandhavasena avicchedāya. *Anuggahāyā* ti anuppannānaṇ uppādāya. Ubho pi c' etāni bhūtānaṇ vā ṭhitiyā c' eva anuggahāya ca, sambhavesīnaṇ vā ṭhitiyā c' eva anuggahāya cā ti evaṇ ubhayattha datṭhabbāni.

31. [48⁵] *Kaḍḍhīṇkārō āhāro* ti kaḍḍhaṇ katvā ajjho haritab-

¹ The M. text omits kho.

² C 3 Ye vā yena.

³ C 2, C 4 ye ca.

bako āhāro. Oḍanakummāsādivatthukāya ojāy' etaṇ adhiva-
canaṇ. *Oḍāriko vā sukhumo vā* ti vatthu-oḍārikatāya oḍāriko,
vatthusukhumatāya sukhumo. Sabhāvena pana sukhuma-
rūpapariyāpānattā kabalīṅkāro āhāro sukhumo va hoti.
Sā pi c' assa vatthuno oḍārikatā sukhumatā ca upādāy'
upādāya veditabbā. Kumbhilānaṇ hi āhāraṇ upādāya
morānaṇ āhāro sukhumo. Kumbhilā kira pāsāṇe gilanti.
Te ca nesaṇ kucchippattā viliyanti. Morā sappavicchikā-
dipāṇe khādanti. Morānaṇ pana āhāraṇ upādāya tarac-
chānaṇ āhāro sukhumo. Te kira tivassachāḍḍitāni¹ visāṇāni
c' eva aṭṭhīni ca khādanti. Tāni ca nesaṇ khelena temitamāt-
tān' eva kandaṇṇaṇ viya mudukāni honti. Taracchānam
pi āhāraṇ upādāya hatthīnaṇ āhāro sukhumo. Te hi nānā-
rukhasākhāyo khādanti. Hatthīnaṇ āhārato gavaya-go-
kaṇṇamigāḍīnaṇ āhāro sukhumo. Te kira nissārāni nānā-
rukkhapaṇṇāḍīni khādanti. Tesam pi āhārato gunnaṇ
āhāro sukhumo. Tā allasukkhataṇṇāni khādanti. Tāsaṇ āhā-
rato sasānaṇ āhāro sukhumo. Sasānaṇ āhārato sakupānaṇ
sukhumo. Sakupānam āhārato paccantavāsīnaṇ sukhumo.
Paccantavāsīnaṇ āhārato gāmaabhojakānaṇ sukhumo. Gā-
maabhojakānaṇ āhārato rājarājamahāmattānaṇ sukhumo.
Tesam pi āhārato cakkavattino āhāro sukhumo. Cakkavat-
tino āhārato bhummadevānaṇ āhāro sukhumo. Tato² Cā-
tummahārājikānaṇ. Evaṇ yāva Paranimmitavasavattīnaṇ
āhāro vitthāretabbo. Tesāṇ pana āhāro sukhumo tv' eva
niṭṭhaṇ patto.

32. Ettha ca oḍārike vatthusmiṇ ojā parittā hoti dubbalā,
sukhume balavati. Tathā hi ekapattapūram pi yāguṇ pīto
muhutten' eva jighacchito hoti, yaṇ kiñcid eva khādītukāmo.
Sappiṇ pana pasatamattam pi pivitvā divasaṇ abhottukāmo
va³ hoti. Tattha vatthu parissamaṇ vinodeti, na pana sak-
koti pāletuṇ. Ojā pana pāleti, na sakkoti parissamaṇ vino-
detuṇ. Dve pana ekato hutvā parissamaṇ c' eva vinodenti,
pāleti cā ti.

¹ C 1, C 2, C 4 tivassujjhītāni.

² C 3 Tesam pi āhārato.

³ C 3 omits va.

33. [48⁵] *Phasso dutiyo* ti cakkhusamphassādi chabbidho pi phasso etesu catusu āhāresu dutiyo āhāro ti veditabbo. Desanā eva c' esā, tasmā iminā nāma kāraṇena dutiyo, tatiyo cā ti idam ettha na gavesitabbaṇ. *Manosañcetanā* ti cetanā eva vuccati. *Viññāṇaṇ* ti yaṇ kiñci cittaṇ.

34. Etth' āha: Yadi paccayaṭṭho āharaṭṭho, atha kasmā aññesu pi sattānaṇ paccayesu vijjamānesu ime yeva cattāro vuttā ti? Vuccate. Ajjhattikasantatiyā visesapaccayattā. Visesapaccayo hi kabalīṅkārahārabhakkhānaṇ sattānaṇ rūpa-kāyassa kabalīṅkārahāro, nāmakāye vedanāya phasso, viññānassa manosañcetanā, nāmarūpassa viññānaṇ. Yath' āha: "Seyyathā pi, bhikkhave, ayaṇ kāyo āharaṭṭhitiko āharaṇ paṭicca tiṭṭhati, anāhāro no tiṭṭhati" (S. v. 64). Tathā "Phassapaccayā vedanā . . . Saṅkhārapaccayā viññānaṇ. Viññānapaccayā nāmarūpan" ti (S. ii. 1).

35. Ko pan' ettha āhāro kiṇ āharatī ti? Kabalīṅkārahāro ojaṭṭhamakarūpāni āharatī; phasso tisso vedanā; manosañcetanāhāro tayo bhava; viññānāhāro paṭisandhināmarūpan ti. Kathaṇ? Kabalīṅkārahāro tāva mukhe ṭhapi-tamatto yeva aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Dantavicunnitaṇ pana ajjhohariyamānaṇ ekekasitthaṇ aṭṭha aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti yeva. Evaṇ ojaṭṭhamakarūpāni āharatī. Phassāhāro pana sukhavedaniyo phasso uppajjamāno va¹ sukhavedanaṇ āharatī, dukkhavedaniyo dukkhaṇ, adukkhamasukhavedaniyo adukkhamasukhan ti. Evaṇ sabbathā pi phassāhāro tisso vedanā āharatī. Manosañcetanāhāre² kāmabhavūpagaṇ kammaṇ kāmabhavaṇ āharatī, rūpārūpabhavūpagāni taṇ taṇ bhavaṇ. Evaṇ sabbathā pi manosañcetanāhāro tayo bhava āharatī. Viññānāhāro pana, ye paṭisandhikkhaṇe taṇsampayuttakā tayo khandhā, yāni ca tisantativasena tiṇsa rūpāni uppajjanti saha-jātādipaccayaena, tāni āharatī ti vuccati. Evaṇ viññānāhāro paṭisandhināmarūpaṇ āharatī ti. Ettha ca manosañcetanāhāro³ tayo bhava āharatī ti sāsavakusalākusalacetanā va vuttā. Viññānaṇ paṭisandhināmarūpaṇ āharatī ti paṭisandhiviññānam eva

¹ C 3 omits va.

² C 1, C 2, C 4 āhāro.

³ C 3 manosañcetanā.

vuttaṇ. Avisesena pana taṇsampayutta-taṇsamuṭṭhāna-dhammānaṇ āharaṇato p' ete āhārā ti veditabbā.

36. Etesu ca catusu āhāresu kabalīṅkārāhāro upatthambhento āhāra-kiccaṇ sādheti; phasso phusanto yeva; mano-sañcetanā ayūhamānā va; viññāṇaṇ vijānantam eva. Kathaṇ? Kabalīṅkārāhāro hi upatthambhento yeva kāyaṭṭha-panena sattānaṇ ṭhitiyā hoti. Kammajanito pi hi ayaṇ kāyo kabalīṅkārāhārena upatthaddho dasa pi vassāni, vassasatam pi yāva āyuparimānā tiṭṭhati. Yathā kiṇ? Yathā mātuyā janito pi dārako dhātiyā thaṇṇādīni pāyevā posiyamāno ciraṇ tiṭṭhati. Yathā ca upatthambhena upatthambhitaṇ gehaṇ. Vuttam pi c' etaṇ: "Yathā, mahārāja, gehe patante aññena dārunā upatthambhenti. Aññena dārunā upatthambhitaṇ santaṇ evaṇ taṇ gehaṇ na patati. Evam eva kho, mahārāja, ayaṇ kāyo āhāraṭṭhitiko, āhāraṇ paṭicca tiṭṭhati" ti () Evaṇ kabalīṅkārāhāro upatthambhento āhāra-kiccaṇ sādheti. Evaṇ sādmento pāna kabalīṅkāro āhāro dvinnāṇ rūpasantatīnaṇ paccayo hoti, āhārasamuṭṭhānassa ca upādiṇṇassa ca. Kammajānaṇ anupālako hutvā paccayo hoti, āhārasamuṭṭhānānaṇ janako hutvā ti. Phasso pana sukhādivatthubhūtaṇ ārammaṇaṇ phusanto yeva sukhādivedanāpavattanena sattānaṇ ṭhitiyā hoti. Manosañcetanā kusalākusalakammavasena ayūhamānā yeva bhavamūlanipphādanato sattānaṇ ṭhitiyā hoti. Viññāṇaṇ vijānantam eva nāmarūpappavattanena sattānaṇ ṭhitiyā hoti.

37. Evaṇ upatthambhanādivasena āhāra-kiccaṇ sādhamānesu pana tesu cattāri bhayāni daṭṭhabbāni. Seyyathīdaṇ: kabalīṅkārāhāre nikantibhayaṇ, phasse upagamanam eva, manosañcetanāya āyūhanam eva, viññāṇe abhinipāto eva bhayan ti. Kiṇ kāraṇā? Kabalīṅkārāhāre hi nikantiṇ katvā sītādīnaṇ purakkhatā sattā āhāratthāya muddāgaṇanādīni kammāni karontā anappakaṇ dukkhaṇ nigacchanti. Ekacce ca imasmiṇ sāsane pabbajitvā pi vejjakammādikāya anesanāya āhāraṇ pariyesantā diṭṭhe pi dhamme gārayhā honti, samparāye pi, "Tassa saṅghāṭi pi ādittā sampajjalitā" ti (S. ii. 260) ādinā Lakkhaṇasaṇyutte vuttanayena samaṇapetā honti. Iminā tāva kāreṇena kabalīṅkārāhāre nikanti yeva bhayan ti veditabbā. Phassaṇ upagacchantā

pi phassassādinō paresaṇ rakkhitagopitesu pi dārādisu bhaṇḍesu aparajjhanti. Te saha bhaṇḍena bhaṇḍasāmikā gahe tvā khaṇḍākhaṇḍaṇ vā chinditvā saṅkārakūṭe chaḍḍenti, rañño vā niyyātentī. Tato ne rājā vividhā kammakāraṇā kārāpeti. Kāyassa ca bhedaṁ duggatī nesaṇ pāṭikaṅkhā hoti. Iti phassassādamūlakaṇ dīṭṭhadhammikam pi samparāyikam pi bhayaṇ sabbam āgatam eva hoti. Iminā kāraṇena phassāhāre upagamanam eva bhayan ti veditabbaṇ. Kusālākusalakammāyūhanen' eva pana¹ tammūlakaṇ tisu bhavesu bhayaṇ sabbam āgataṇ yeva hoti. Iminā kāraṇena manosañcetanāhāre āyūhanam eva bhayan ti veditabbaṇ. Paṭisandhiviññānaṇ ca yasmiṇ yasmiṇ tḥāne abhinipatati, tasmiṇ tasmiṇ tḥāne paṭisandhināmarūpaṇ gahe tvā va nibbattati. Tasmīṇ ca nibbatte sabbabhayaṇi nibbattāni yeva honti, tammūlakattā. Iminā kāraṇena viññānāhāre abhinipāto yeva bhayan ti veditabbo.

38. Evaṇ saḥayaesu pana imesu āhāresu Sammāsambudho kabalīṅkārahāre nikantipariyādānatthaṇ, “Seyyathā pi, bhikkhave, dve jāyampatikā” ti (S. ii. 98) ādinā nayena puttamaṇsūpamaṇ desesi. Phassāhāre nikkantipariyādānatthaṇ, “Seyyathā pi, bhikkhave, gāvī niccammā” ti (S. ii. 99) ādinā nayena niccammagāvūpamaṇ desesi. Manosañcetanāhāre nikkantipariyādānatthaṇ, “Seyyathā pi, bhikkhave, aṅgārakāsū” ti (S. ii. 99) ādinā nayena aṅgārakāsūpamaṇ desesi. Viññānāhāre nikantipariyādānatthaṇ, “Seyyathā pi, bhikkhave, coraṇ āgucārin” ti (S. ii. 100) ādinā nayena tisattisatāhatūpamaṇ² desesi.

39. Tatrāyaṇ bhūtamattaṇ katvā saṅkhepato atthayojaṇā: Dve kira jāyampatikā puttaṇ gahe tvā parittena pātheyyena yojanasatikaṇ kantāramaggaṇ paṭipajjiṇsu. Tesāṇ paññāsa yojanāni gantvā pātheyyaṇ niṭṭhāsi. Te khuppipāsāturaṇ viralacchāyāyaṇ nisīdiṇsu. Tato puriso bhariyaṇ āha: Bhadda, ito samantā paññāsa yojanāni gāmo vā nigamo vā n' atthi. Tasmā yaṇ taṇ purisena katabbaṇ bahum pi kasi-gorakkhādikammaṇ, na dāni sakkā taṇ mayā kātuṇ. Ehi, maṇ māretvā upaḍḍhamāṇsaṇ khādītvā upaḍḍhaṇ pāthey-

¹ C 2, C 4 *omit* pana.

² C 3 sattisatāhatūpamaṇ.

yaṇ katvā puttena saddhiṇ kantāraṇ nittharāhi ti. Sā pi āha: Sāmi, mayā dāni yaṇ taṇ itthiyā kātabbaṇ bahum pi suttakantanādikammaṇ, taṇ kātuṇ na sakkā. Ehi, maṇ māretvā upaddhamañsaṇ khāditvā upaddhaṇ pātheyyaṇ katvā puttena saddhiṇ kantāraṇ nittharāhi ti. Tato so taṇ āha: Bhadde, mātugāmamaraṇena dvinnāṇ maraṇaṇ paññāyati. Na hi mando kumāro mātaraṇ vinā jīvitūṇ sakkoti. Yadi pana mayaṇ jīvāma, puna dāraṇaṇ labheyyāma. Handa dāni puttaṇ māretvā maṇsaṇ gaheṭvā kantāraṇ nittharāmaṇ ti. Tato mātā puttamaṇ āha: Tāta, pitu santikaṇ gacchāhi ti. So agamāsi. Ath' assa pitā, mayā puttakaṇ posessāmi ti kasigorakkhādīhi anappakaṇ dukkham anubhūtaṇ, na sakkomi puttaṇ māretuṇ, tvaṇ yeva tava puttaṇ mārehi ti vatvā, tāta, mātu santikaṇ gacchāhi ti āha. So agamāsi. Ath' assa mātā pi, mayā puttaṇ patthentiyaṇ govata-kukkura-vata-devatāyācanādīhi pi tāva anappakaṇ dukkham anubhūtaṇ, ko pana vādo kucchinā parihaṇantiyaṇ? na sakkomi puttaṇ māretuṇ ti vatvā, tāta, pitu santikaṇ eva gacchāhi ti āha. Evaṇ so dvinnamaṇ antaraṇ gacchantaṇ yeva mato. Te taṇ disvā paridevitvā sutte vuttanayena maṇsaṇi gaheṭvā khādantaṇ pakkamiṇsu.

40. Tesaṇ so puttamaṇsāhāro navahi kāraṇehi paṭikkūlatā n' eva daṇḍāya hoti, na madāya na maṇḍanāya, na vibhūsanāya; kevalaṇ kantāraṇ nittharaṇaṇ atthēy' eva hoti. Kātamehi navahi kāraṇehi paṭikkūlo ti ce? Sajātimañsatāya, ñātimañsatāya, puttamaṇsatāya, piyaputtamaṇsatāya, taruṇamaṇsatāya, āmakamaṇsatāya, agorasatāya, aloṇatāya, adhūpitatāya ti. Tasmā yo bhikkhu kabaliṇkārahāraṇ evaṇ puttamaṇsasadiṇaṇ passati, so tattha nikantiṇ pariādiyati. Ayaṇ tāva puttamaṇsūpamāyaṇ atthayojanā (cf. S. ii. 97 f.).

41. Nīccammagavūpamāyaṇ pana, yathā sā gāvi gīvato yāva khurā tāva cammaṇ uddāletvā muttā yaṇ yad eva nissāya tiṭṭhati, tattha paṇakehi khajjamānā dukkhass' evādhikaraṇaṇ hoti. Evaṇ phasso pi yaṇ yad eva vatthum ārammaṇaṇ vā nissāya tiṭṭhati, taṇ taṇ vatthārammaṇa-sambhavassa vedayitadukkhassa adhikaraṇamaṇ eva hoti. Tasmā yo bhikkhu phassāhāraṇ evaṇ nīccammagāvisadiṇaṇ

passati, so tattha nikantiṃ pariyādiyati. Ayaṃ niccamma-gāvūpamāyaṃ atthayojanā.

42. Aṅgārakāsūpamāyaṃ pana, yathā sā aṅgārakāsu, evaṃ mahāparilāhatthena tayo bhavā. Yathā nānābhāsu ga-hetvā tattha upakaḍḍhakā dve purisā, evaṃ bhavesu upa-kaḍḍhanaṭṭhena manosañcetanā. Tasmā yo bhikkhu mano-sañcetanāhāraṃ evaṃ aṅgārakāsūpakaḍḍhakapurisasadisāṃ passati, so tattha nikantiṃ pariyādiyati. Ayaṃ aṅgārakā-sūpamāyaṃ atthayojanā.

43. Tisattisatāhatūpamāyaṃ pana, yena so puriso pub-baṇhasamaye sattisatena haññati, tam assa sarīraṃ vaṇa-mukhasataṃ katvā antarā aṭhatvā vinivijjhivā parabhaṅge eva patati. Evaṃ itarāṇi dve sattisatāni pi. Evam assa patitokāse apatitvā gatāhi sattīhi sabbasarīraṃ chiddāva-chiddam eva hoti. Tassa ekavaṇamukhe pi uppannassa dukkhassa pamāṇaṃ n' atthi, ko pana vādo tīsu vaṇamu-khasatesu? Tāttha sattinipātakālo viya paṭisandhi. Va-ṇamukhajananaṃ viya khandhajananaṃ, Vaṇamukhesu dukkhavedanuppādo viya jātesu khandhesu vaṭṭamūlaka-nānāvīdhadukkhuppādo. Aparo nayo: Āgucāripuriso viya paṭisandhiviññānaṃ. Tassa sattighātehi uppannavamamu-khāni viya viññānapaccayā nāmarūpaṃ. Vaṇamukhapac-cayā tassa purisassa kakkaḷadukkhuppādo viya nāma-rūpapaccayā viññānassa battiṇsakammakāraṇā-aṭṭhanavuti-roḡādivasena nānappakāradukkhuppādo daṭṭhabbo. Tasmā yo bhikkhu viññānāhāraṃ evaṃ tisattisatāhataśadisāṃ pas-sati, so tattha nikantiṃ pariyādiyati. Ayaṃ tisattisatāha-tūpamāyaṃ atthayojanā.

44. So evaṃ imesu āhāresu nikantiṃ pariyādiyanto cattāro pi āhāre pariṇāti. Tesu pariṇātesu sabbam pi pariṇātāb-bavatthu¹ pariṇātataṃ eva hoti. Vuttaṃ h' etaṃ Bhaga-vatā: “Kabalīṅkāre, bhikkhave, āhāre pariṇāte pañcakā-maṇṇiko rāgo pariṇāto hoti. Pañcakāmaṇṇike rāge pariṇāte n' atthi taṃ saṃyojanaṃ yena saṃyojanena saṃyutto ariyasāvako puna imaṃ lokaṃ āgaccheyya. . . . Phasse, bhikkhave, āhāre pariṇāte tisso vedanā pariṇātā honti.

¹ C 1, C 2, C 4 pariṇātavatthuṃ.

Tīsu vedanāsu pariññātāsu ariyasāvakassa n' atthi kiñci uttariṇ karaniyan ti vadāmi. . . . Manosañcetanāya, bhikkhave, āhāre pariññāte tisso taṇhā pariññātā honti. Tīsu taṇhāsu pariññātāsu ariyasāvakassa n' atthi kiñci uttariṇ karaniyan ti vadāmi. . . . Viññāne, bhikkhave, āhāre pariññāte nāmarūpaṇ pariññātāṇ hoti. Nāmarūpe pariññāte ariyasāvakassa n' atthi kiñci uttariṇ karaniyan ti vadāmi" ti (S. ii. 99-100).

45. [48°] *Taṇhāsamudayā āhārasamudayo* ti purimataṇhāsamudayā paṭisandhikānaṇ āhārānaṇ samudayo. Nibbatti hoti ti attho. Kathaṇ? Paṭisandhikkhaṇe hi tisantativasena uppanna-samatiṇsarūpabbhantare jātā oṇ atthi, ayaṇ taṇhāpaccayanibbatto upādiṇṇakakabaliṇkārahāro. Paṭisandhicittasampayuttā pana phassa-cetanā sayaṇ ca cittaṇ viññānaṇ ti ime taṇhāpaccayanibbattā upādiṇṇaka-phassamanosañcetanā-viññānāhārā ti. Evaṇ tāva purimataṇhāsamudayā paṭisandhijanakānaṇ āhārānaṇ saṇfudayo veditabbo. Yasmā pan' idha upādiṇṇakā pi anupādiṇṇakā pi āhārā missetvā kathitā, tasmā anupādiṇṇakānaṇ pi evaṇ taṇhāsamudayā āhārasamudayo veditabbo. Aṭṭhalobhasahagatacittasamuṭṭhitesu hi rūpesu oṇ atthi, ayaṇ saha-jātataṇhāpaccayanibbatto anupādiṇṇakakabaliṇkārahāro. Lobhasahagatacittasampayuttā pana phassa-cetanā sayaṇ ca cittaṇ viññānaṇ ti ime taṇhāpaccayanibbattā anupādiṇṇakaphassamanosañcetanā-viññānāhārā ti.

46. [48⁷] *Taṇhānirodhā āhāranirodho* ti imissā upādiṇṇakānaṇ ca anupādiṇṇakānaṇ ca āhārānaṇ paccayabhūtāya taṇhāya nirodhena āhāranirodho paññāyati. Sesaṇ vuttanayam eva. Ayaṇ pana viseso: Idha¹ cattāri pi saccāni sarūpen' eva vuttāni. Yathā ca idha evaṇ ito uttarim pi sabbavāresū ti. Tasmā sabbattha asammuyhantena saccāni uddharitabbāni. Sabbavāresu ca, *ettāvataṇ pi kho, āvuso* ti idaṇ desanāniyyātanaṇ tattha tattha desitadhammavasena yojetabbaṇ. Tassa idha tāva ayaṇ yojanā: *Ettāvataṇ pi* ti imāya āhāradesanāya vuttamanasikārapaṭivedhavasena pi ti vuttaṇ hoti. Esa nayo sabbatthāpi ti.

Āhāravannaṇā niṭṭhitā.

¹ C 1, C 2, C 4 Idha pana.

47. [48²⁰] Idāni, *sādh'* āvuso ti purimanayen' eva^{*} therassa bhāsitaṇ abhinanditvā anumoditvā te bhikkhū uttariṇ pañhaṇ pucchiṇsu. Thero ca nesaṇ aññena pi pariyāyena vyākāsi. Esa nayo ito paresu pi sabbavāresu. Tasmā ito paraṇ evarūpāni vacanāni anāmasitvā yena yena pariyāyena vyākaroti, tassa¹ tass' eva atthaṇ vaṇṇayissāma. Imassa pana vārassa saṅkhepadesanāya, *dukkhañ ca pajānātī* ti ettha *dukkhan* ti dukkhasaccaṇ. Vitthāradesanāyaṇ pana yaṇ vattabbaṇ siyā, taṇ sabbaṇ Visuddhimagge² Saccaniddese vuttam evā ti.

Saccavaṇṇanā niṭṭhitā.

48. [49²⁰] Ito paraṇ paṭiccasamuppādavāsena desanā hoti. Tattha jarāmarāṇavāre tāva, *tesaṇ tesan* ti ayaṇ saṅkhepato anekesaṇ sattānaṇ sādharmaṇaniddeso ti ñātabbo. Yā Devadattassa jārā, yā Somadattassā ti evaṇ hi divasam pi kathentassa n' eva sattā pariyādānaṇ gacchanti. Imehi pana dvīhi padehi na koci satto apariyādiṇṇo hoti. Tasmā vuttaṇ: Ayaṇ saṅkhepato anekesaṇ sattānaṇ sādharmaṇaniddeso ti. *Tamhi tamhi* ti ayaṇ gatijātivāsena anekesaṇ nikāyānaṇ sādharmaṇaniddeso. *Sattanikaye* ti sādharmaṇaniddesaniddiṭṭhassa sarūpanidassanaṇ.

49. [49²¹] *Jarā jīraṇatā* ti ādisu pana *jarā* ti sabhāvaniddeso. *Jīraṇatā* ti ākāraniddeso. *Khaṇḍiccan* ti ādayo kālātikkame kiccaniddesā. Pacchimā dve pakatiniddesā. Ayaṇ hi *jarā* ti iminā padena sabhāvato dīpitā. Ten' assā 'yaṇ sabhāvaniddeso. *Jīraṇatā* ti iminā ākārato. Ten' assā 'yaṇ ākāraniddeso. *Khaṇḍiccan* ti iminā kālātikkame dantanakhānaṇ khaṇḍitabhāvakarānakiccato. *Pāliccan* ti iminā kesa-lomānaṇ palitabhāvakarānakiccato. *Valittacatā* ti iminā maṇsaṇ milāpetvā tace ca valitabhāvakarānakiccato dīpitā. Ten' assā ime *khaṇḍiccan* ti ādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā. Tehi imesaṇ vikārānaṇ dassanavasena pākāṭibhūtā pākāṭajarā dassitā. Yath' eva hi udakassa vā vātassa vā agginō vā, tiṇarukkhādīnaṇ sambhaggapalibhaggatāya vā jhāmatāya vā gatamaggo pākāṭo hoti. Na ca so

¹ C 1, C 2, C 4 omī tassa. ² *Visu.* chapter xvi., pp. 494-516.

gatamaṅgo tñ' eva udakādīni. Evam eva jarāya dantādisu khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākato, cakkhuṃ ummiletvā pi gayhati. Na ca khaṇḍiccādīni jarā. Na hi jarā cakkhu-viññeyyā hoti.

50. [49²²] *Āyuno saṅhāni indriyānaṃ paripāko* ti imehi pana padehi kālātikame yeva abhivyattāya¹ ayukkhaya-cakkhādi-indriyaparipākasaññitāya pakatiyā dīpitā. Ten' ass' ime pacchimā dve pakatiniddesā ti veditabbā. Tattha, yasmā jaraṃ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā āyuno saṅhāni ti phalūpacārena vuttā. Yasmā ca daharakāle suppasannāni sukhumaṃ pi attano visayaṃ sukheṇ' eva gahaṇasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaraṃ pattassa paripākāni ālulitāni avisadāni olārikam pi attano visayaṃ gahetuṃ asamattāni honti, tasmā indriyānaṃ paripāko ti phalūpacāren' eva vuttā.

51. Sā paṇāyaṃ evaṃ niddiṭṭhā sabbā pi jarā pākata, paṭicchannā ti duvidhā hoti. Tattha dantādisu khaṇḍa-bhāvādidassanato rūpadhammesu jarā pākatajarā nāma. Arūpadhammesu pana jarā tādisassa vikārassa adassanato paṭicchannajarā nāma. Puna avīci savīci ti evam pi duvidhā hoti. Tattha maṇi-kanaka-rajata-pavāla-canda-suriyādīnaṃ viya, mandadasakādisu pāṇīnaṃ viya ca, pupphaphalapallavādisu ca apāṇīnaṃ viya antarantarā vaṇṇavisesādināṃ dubbivññeyyattā jarā avīcijarā nāma. Nirantarajarā ti attho. Tato aññesu pana yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādināṃ suvivññeyyattā jarā savīcijarā nāmā ti veditabbā.

52. [49²³] Ito paraṃ, *tesaṃ tesaṃ* ti ādi vuttanāyen' eva veditabbaṃ. *Cuti cavanatā* ti ādisu cuti ti cavanakavasena vuccati. *Eka-catu-pañcakkhandhānaṃ*² sāmāññavacanamaṃ etaṃ. *Cavanatā* ti bhāvavacanena lakkhaṇanidassanaṃ. *Bhedo* ti cutikkhandhānaṃ bhaṅguppariparidīpanaṃ. *Antaradhānaṃ* ti ghaṭasseva bhinnassa bhinnānaṃ cutikkhandhānaṃ yena kenaci pariyāyena ṭhānābhāvaparidīpanaṃ. *Maccu maraṇaṃ* ti maccusañkhātāṃ maraṇaṃ. Tena samuccheda-maraṇādīni nisedheti. Kālo nāma antako, tassa kiriya kālakiriya. Etena lokasammutiyā maraṇaṃ dīpeti. Idāni

¹ C 1, C 2, C 4 abhivyattatāya.

² C 1, C 2, C 4 °pañcakkhandhāya.

paramatthaṇ dipetuṇ, *khandhānaṇ bhedo* ti ādim āha. Paramatthena hi khandhā yeva bhijjanti, na satto nāma koci marati. Khandhesu pana bhijjamānesu satto marati, bhinnesu mato ti vohāro hoti. Ettha catuvokāravasena khandhānaṇ bhedo; ekavokāravasena kalebarassa nikkhepo; catuvokāravasena vā khandhānaṇ bhedo, sesadvayavasena kalebarassa nikkhepo veditabbo. Kasmā? Bhavadvaye pi rūpakāyasaṅkhātassa kalebarassa sambhavato. Atha vā, yasmā Cātummahārājikādisu khandhā bhijjant' eva, na kiñci nikkhipanti, tasmā tesāṇ vasena khandhānaṇ bhedo. Manusādisu kalebarassa nikkhepo. Ettha ca kalebarassa nikkhepakāranato va¹ maraṇaṇ kalebarassa nikkhepo ti vuttan ti evam attho datthabbo. *Iti ayaṇ ca jarā, idaṇ ca maraṇaṇ, idaṇ vuccat' āvuso* ti idaṇ ubhayam pi ekato katvā jarāmarānaṇ ti kathīyati. Sesāṇ vuttanayam evā ti.

Jarāmarānaṇṇanā niṭṭhitā.

53. [50⁶] Jātivāre, *jāti sañjāti* ti ādisu jāyanaṭṭhena jāti. Sā² aparipunnāyatanavasena vuttā. Sañjāyanaṭṭhena sañjāti. Sā paripunnāyatanavasena vuttā. Okkamanaṭṭhena okkanti. Sā aṇḍaja-jalābujavasena vuttā. Te hi aṇḍakosaṇ vatthikosaṇ ca okkamantā pavisantā viya paṭisandhiṇ gaṇhanti. Abhinibbattanaṭṭhena abhinibbatti. Sā saṇsedaja-opapātikavasena vuttā. Te hi pākaṭā yeva hutvā nibbatanti. Ayaṇ tāva vohāradesanā. Idāni paramatthadesanā va hoti. Khandhā yeva hi paramatthato pātubhavanti, na satto. Tattha ca³ *khandhānaṇ* ti ekavokārabhave ekassa, catuvokārabhave catunnaṇ, pañcavokārabhave pañcannam pi gahaṇaṇ veditabbaṇ. *Pātubhāvo* ti uppatti. *Āyatanānaṇ* ti ettha, tatra tatra—appaṇḍajamāyatanavasena saṅgaho veditabbo. *Paṭilābho* ti santatiyaṇ pātubhāvo yeva. Pātubhavantān' eva hi tāni paṭiladdhāni nāma honti. *Ayaṇ vuccati jāti* ti iminā padena vohāraṇ paramatthato ca desitāya jātiyā nigamanaṇ karoti. *Bhavaśamudayā* ti ettha pana jātiyā paccayabhūto kammabhavo veditabbo. Sesāṇ vuttanayam evā ti.

Jātivāṇṇanā niṭṭhitā.

¹ C 2, C 4 ca. ² C 1, C 2, C 4 Sā 'yaṇ. ³ C 3 omits ca.

55. [51¹] Upadānavāre *kāmupādānaṇ* ti ādisu vatthu-
kāmaṇ upādiyati etena, sayaṇ vā taṇ upādiyati ti *kāmupā-
dānaṇ*. Kāmo ca so upadānaṇ cā ti vā *kāṇhupādānaṇ*. *Upā-
dānaṇ* ti dāhagahaṇaṇ vuccati. Dāhattho hi ettha upasaddo
upāyāsa-upakkutṭhādisu¹ viya. Pañcakāmaguṇikass’ etaṇ
rāgassa adhivacanaṇ. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthārato
pan’ etaṇ, “Tattha katamaṇ kāmupādānaṇ? Yo kāmesu
kāmacchando” ti (Dhs. 212) vuttanayen’ eva veditabbaṇ.
Tathā diṭṭhi ca sā upadānaṇ cā ti *diṭṭhupādānaṇ*. Atha vā
diṭṭhiṇ upādiyati, upādiyanti vā etena diṭṭhiṇ ti *diṭṭhupā-
dānaṇ*. Upādiyati hi purimadiṭṭhiṇ uttaradiṭṭhi, upādiyanti
ca tāya diṭṭhiṇ. Yath’ āha: “Sassato attā ca loko ca, idam
eva saccaṇ mogham aññaṇ” ti (M. ii. 233) ādi. Silabbatu-
pādāna-attavādupadānavajjassa sabbadiṭṭhigatass’ etaṇ adhi-
vacanaṇ. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthārato pan’ etaṇ,
“Tattha katamaṇ diṭṭhupādānaṇ? N’ atthi dinnan” ti
(Dhs. 212) vuttanayen’ eva veditabbaṇ. Tathā silabbatam
upādiyanti etena, sayaṇ vā taṇ upādiyati, silabbataṇ ca taṇ
upadānaṇ cā ti vā *silabbatupādānaṇ*. Gosila-govatādini
hi evaṇ suद्धi ti abhinivesato sayam eva upadānāni. Ayam
ettha saṅkhepo. Vitthārato pan’ etaṇ, “Tattha katamaṇ
silabbatupādānaṇ? Ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṇ si-

¹ C 1, C 2, C 4 °upakaṭṭhâdisu.

lena suddhī” ti (Dhs. 212) vuttanayen’ eva veditabbaṇ. Tathā¹ vadanti etenā ti vādo, upādiyanti etenā ti upādānaṇ. Kiṇ vadanti, upādiyanti vā? Attānaṇ. Attano vādupādānaṇ attavādupādānaṇ. Attavādamattam eva vā attā ti upādiyati etenā ti *attavādupādānaṇ*. Visativatthukāya sak-kāyaditthiyā etaṇ adhivacanaṇ. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthārato pan’ etaṇ, “Tattha katamaṇ attavādupādānaṇ? Idha assutavā puthujjano ariyānaṇ adassāvī” ti (Dhs. 212) vuttanayen’ eva veditabbaṇ. *Taṇhāsamudayā* ti ettha taṇhā kāmupādānaṇssa upanissayaavasena, anantara-samanantara-natthi-vigatāsevanavasena vā paccayo. Avasesānaṇ pana saha-jātādivasena pi. Sesaṇ vuttanayam evā ti.

56. [51¹⁶] *Taṇhāvāre, rūpatañhā—pe—dhammatañhā* ti etaṇ cakkhudvārādisu javanavīthiyā pavattāya taṇhāya, setthiputto brāhmaṇaputto ti evam ādisu pitito nāmaṇ viya pitisadisārammaṇato nāmaṇ. Ettha ca rūpārammaṇā taṇhā rūpe taṇhā ti rūpatañhā. Sā kāmarāgabhāvena rūpaṇ assādentī pavattamānā kāmatañhā; sassataditthisahagatarāgabhāvena rūpaṇ niccaṇ dhuvaṇ sassatan ti evaṇ assādentī pavattamānā bhavatañhā; ucchedaditthisahagatarāgabhāvena rūpaṇ ucchijjati vinassati, pecca na bhavati² ti evaṇ assādentī pavattamānā vibhavatañhā ti evaṇ tividhā hoti. Yathā ca rūpatañhā tathā saddatañhādayo pi ti etāni aṭṭhārasa taṇhānaṇ vācaritāni hontī. Tāni ajjhatarūpādisu aṭṭhārasa, bahiddharūpādisu aṭṭhārasā ti chattiṇsa. Iti atitāni chattiṇsa, anāgatāni chattiṇsa, paccuppannāni chattiṇsā ti aṭṭhasataṇ. “Ajjhattikass”³ upādāya asmī ti sati-

¹ C 1, C 2, C 4 Idāni.

² C 3 bhavissati ti.

³ *According to this quotation and to the Sammohavinodanī the text of the Vbh. should be as follows :*

Thattha katamāni aṭṭhārasa taṇhāvācaritāni ajjhattikass upādāya ?

Ajjhattikass’ upādāya,

asmī ti sati,

itth’ asmī ti hoti, and so forth.

itth' asmī ti hotī" ti (Vbh. 392) vā evam ādini ajjhattikarūpādinissitāni aṭṭhārassa, "Bāhirass' upādāya iminā asmī ti sati, iminā itth' asmī ti hotī" ti (Vbh. 396) bāhirarūpādinissitāni aṭṭhārassā ti chatṭiṇṣa. Iti atitāni chatṭiṇṣa, anāgatāni chatṭiṇṣa, paccuppannāni chatṭiṇṣā ti evam pi aṭṭhasata-taṇhāvicaritāni honti. Puna saṅgahe kayiramāne rūpādisu ārammaṇesu chaḷeva taṇhākāyā, tisso yeva kāmataṇhādayo hontī ti evaṇ—

Niddesatthena niddesavittārā vittharassa ca

puna saṅgahato taṇhā viññātabbā vibhāvinā ti.

57. [51¹⁸] *Vedanāsamudayā* ti ettha pana *vedanā* ti vipākavedanā adhippetā. Sā kathaṇ chasu dvāresu taṇhāya paccayo hotī ti ce? Assādanīyato. Sukhāya hi vedanāya assādena sattā naṇ vedanaṇ mamāyantā vedanāya taṇhaṇ uppādetvā vedanārāgarattā hutvā cakkhudvāre iṭṭham eva rūpaṇ patthenti. Laddhā ca naṇ assādentī. Ārammaṇadāyakānaṇ ca cittakārādīnaṇ sakkāraṇ karontī. Tathā sotadvārādisu iṭṭhe va saddādayo patthenti. Laddhā ca ne assādentī. Ārammaṇadāyakānaṇ ca vipāvādaka-gandhika-sūdaka-tantavāya-nānāvidhasippasandassakādīnaṇ sakkāraṇ karontī. Yathā kiṇ? Yathā puttasiṇehena puttaṇ mamāyantā dhātiyā pi sakkāraṇ karontī, sappāyasappikkhīrādīni naṇ pāyenti c' eva bhojenti ca. Sesaṇ vuttanāyama eva.

58. [51³²] Vedanāvāre *vedanākāyā* ti vedanāsamūhā. *Cakkhusamphassajā vedanā—pe—manosamphassajā vedanā* ti etaṇ, "Cakkhusamphassajā vedanā atthi kusalā, atthi akusalā, atthi avyākata" ti (Vbh. 26) evaṇ Vibhaṅge āgatattā cakkhudvārādisu pavattānaṇ kusalākusalāvyākatavedanānaṇ, Sāriputto, Mantāniputto ti evam ādisu mātito nāmaṇ viya mātisadisavattthuto nāmaṇ. Vacanattho pan' ettha, cakkhu-

Tattha katamāni aṭṭhārassa taṇhāvicaritāni bāhirass' upādāya?

Bāhirass' upādāya,

iminā asmī ti sati,

iminā itth' asmī ti hoti, and so forth.

See Sammohavinodanī (P. G. Mundine Pitaka Press, 1902), p. 445. See also A. ii. 212.

samphassahetujātā vedanā ti cakkhusamphassajā vedanā. Esa nayo sabbattha. Ayaṇ tāv' ettha sabbasaṅgāhikā kathā: Vipākavasena cakkhudvāre dve cakkhuviññāṇāni, dve manodhātuyo, tisso manoviññāṇadhātuyo ti etāhi sampayuttavasena vedanā veditabbā. Esa nayo sotadvārādisu. Manodvāre manoviññāṇadhātusampayuttā va.¹ *Phassasamudayā* ti ettha pana pañcadvāre pañcavattthukavedanānaṇ sahaajātacakkhusamphassādi-samudayā samudayo hoti. Avasesānaṇ cakkhusamphassādayo upanissayādivasena paccayā. Manodvāre tadārammaṇavedanānaṇ, advārikānaṇ ca paṭi-sandhi-bhavaṅga-cutivedanānaṇ sahaajātamanosamphassasamudayā samudayo hoti ti veditabbo. Sesāṇ vuttanayam eva.

59. [52¹³] Phassavāre *cakkhusamphasso* ti cakkhumhi samphasso. Esa nayo sabbattha. *Cakkhusamphasso* . . . *kāyasamphasso* ti ettāvatā ca kusalākusalavipākā pañcavattthukā dasa phassā vuttā honti. *Manosamphasso* ti iminā sesadvāvisati-lokiyavipākasaṇsāmpayuttaphassā. *Salāyatanasamudayā* ti channaṇ cakkhāyatanādināṇ āyatanānaṇ samudayena imassa chabbidhassāpi phassassa samudayo hoti ti veditabbo. Sesāṇ vuttanayam evā ti.

60. [52³⁰] Salāyatanavāre, *cakkhāyatanan* ti ādisu yaṇ vattabbaṇ taṇ sabbaṇ Visuddhimagge Khandhaniddese² c' eva Āyatananiddese³ ca vuttanayam eva. *Nāmarūpasamudayā* ti ettha pāna yaṇ ca nāmaṇ, yaṇ ca rūpaṇ, yaṇ ca nāmarūpaṇ yassa āyatanassa paccayo hoti, tassa vasena Visuddhimagge Paṭiccasamuppādaniddese⁴ vuttanayena nāmarūpasamudayā salāyatanasamudayo veditabbo. Sesāṇ vuttappakāram evā ti.

61. [53⁵] Nāmarūpavāre namanalakkhaṇaṇ *nāmaṇ*, ruppanalakkhaṇaṇ *rūpaṇ*. Vitthāravāre pan' assa *vedanā* ti vedanākkhandho. *Saññā* ti saññākkhandho. *Cetanā*, *phasso*, *manasikāro* ti sañkhārakkhandho veditabbo. Kāmaṇ ca aññe pi sañkhārakkhandhasaṅgahitā dhammā santi, ime pana tayo sabbadubbalesu pi cittesu santi. Tasmā etesaṇ yeva vasen' ettha sañkhārakkhandho dassito. *Cattāri mahābhū-*

¹ C 1, C 2, C 4 vā.² *Visu.* chapter xiv., pp. 444-446.³ *Visu.* chapter xv., pp. 481-484.⁴ *Visu.* pp. 562-564.

tānī ti ettha *cattārī* ti gaṇanaparichedo. *Mahābhūtānī* ti paṭhavi-āpa-teja-vāyā. Yena pana kāraṇena tānī mahābhūtānī ti vuccanti, yo c' ettha añño vinicchayo, so sabbaso Visuddhimagge Rūpakkhandaṇidde¹ vutto. *Catunnañ ca mahābhūtānaṃ upādāyā* ti ettha pana *catunnañ* ti upayogatthe sāmivacanaṃ. *Cattārī mahābhūtānī* ti vuttaṃ hoti. *Upādāyā* ti upādiyivā.² Gahetvā ti attho. Nissāyā ti pi eke. Vattamānaṃ³ ti ayañ c' ettha pāṭhaseso. Samūhatthe vā etaṃ sāmivacanaṃ. Tena catunnañ ca mahābhūtānaṃ samūhaṃ upādāya vattamānaṃ rūpaṃ ti ayam attho veditabbo. Evaṃ sabbatthāpi yāni ca cattārī paṭhavi-ādini mahābhūtāni, yañ ca catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vattamānaṃ cakkhāyatanādibhedena⁴ Abhidhamme pāḷiyam eva vuttaṃ tevisatividhaṃ rūpaṃ, taṃ sabbam pi rūpaṃ ti veditabbaṃ. *Viññāṇasamudayā* ti ettha pana yaṃ viññāṇaṃ yassa nāmassa, yassa rūpassa, yassa ca nāmarūpassa paccayo hoti, tassa vasena Visuddhimagge Patīcasamuppādanidde⁵ vuttanayen' eva viññāṇasamudayā nāmarūpasamudayo veditabbo. Sesāṃ vuttanayam evā ti.

62. [53³⁰] Viññāṇavāre cakkhuviññāṇaṃ ti cakkhumhi viññāṇaṃ, cakkhuto vā jātaṃ viññāṇaṃ ti cakkhuviññāṇaṃ. Evaṃ sota-ghāna-jivhā-kāyaviññāṇāni. Itaraṃ pana mano yeva viññāṇaṃ ti *manoviññāṇaṃ*. Dvīpañcaviññāṇavajjitassa tebhūmakavipākacittass' etaṃ adhivacanaṃ. *Saṅkhārasamudayā* ti ettha pana yo saṅkhāro yassa viññāṇassa paccayo hoti, tassa vasena Visuddhimagge⁶ vuttanayen' eva saṅkhārasamudayā viññāṇasamudayo veditabbo. Sesāṃ vuttanayam evā ti.

63. [54⁴] Saṅkhāravāre abhisāṅkharanālakkaṇaṃ *saṅkhāro*. Vitthāravāre paṇ' assa kāyasaṅkhāro ti kāyato pavattasaṅkhāro. Kāyadvāre copanavasena pavattānaṃ kāmāvacarakusalato atṭhannaṃ, akusalato dvādasannaṃ ti vīsatiyā

¹ *Visu.* p. 443³¹, and the explanation, pp. 365-370.

² C 1, C 2, C 4 upādiyivā.

³ C 2, C 4 Pavattamānaṃ ti pi ayam ettha vīseso.

⁴ See Dhs. 134: "Cakkhāyatanāṃ—pe—kabalīṅkāro āhāro."

⁵ *Visu.* pp. 558-562.

⁶ *Visu.* pp. 545-558.

kāyasañcetanānam etaṇ adhivacanaṇ. *Vacīsaṅkhāro* ti vacīdvāre vacanabhedavasena pavattānaṇ vīsatiyā eva vacīsañcetanānam etaṇ adhivacanaṇ. *Cittasaṅkhāro* ti cittato pavattasaṅkhāro. Kāyavacīdvāra-copanaṇ akatvā raho cintentassa pavattānaṇ lokiyakusalākusalavasena ekūnatiṇṣa-manosañcetanānam etaṇ adhivacanaṇ. *Avijjāsamudayā* ti ettha pana kusalānaṇ upanissayavasena akusalānaṇ sahaajā-tādivasena pi avijjā paccayo hotī ti veditabbā. Sesāṇ vut-tanayam evā ti.

64. [54²⁵] Avijjāvāre, *dukkhe aññānaṇ* ti dukkhasacce aññānaṇ. Mohass' etaṇ adhivacanaṇ. Esa nayo samudaye aññānaṇ ti ādisu. Tattha catuhi kāraṇehi dukkhe aññānaṇ veditabbaṇ: antogadhato, vatthuto, ārammaṇato, paṭicchādanato ca. Tathā hi taṇ dukkhasaccapariyāpannattā dukkhe antogadhaṇ. Dukkhasaccaṇ c' assa nissayapaccayabhāvena vatthu, ārammaṇapaccayabhāvena ārammaṇaṇ. Dukkhasaccaṇ ca taṇ paṭicchādeti, tassa yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇena, ñānappavattiyā c' ettha appadānena. Samudaye aññānaṇ tihi kāraṇehi veditabbaṇ: vatthuto, ārammaṇato, paṭicchādanato ca. Nirodhapaṭipadānaṇ hi paṭicchādakam eva aññānaṇ, tesāṇ yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇena, tesu ca ñānappavattiyā appadānena. Na pana taṇ tattha antogadhaṇ, tasmiṇ saccadvaye apariyāpannattā. Na tassa taṇ saccadvayaṇ vatthu, asahajātattā. N' ārammaṇaṇ, tad¹ ārabba appavattanato. Pacchimaṇ hi saccadvayaṇ gambhīrattā duddasaṇ. Na tattha andhabhūtaṇ aññānaṇ pavattati. Purimaṇ pana paccanikaṭṭhena sabhāvalakkhaṇassa duddasattā gambhīraṇ, tattha vipallāsagāhavasena pavattati. Api ca *dukkhe* ti ettāvata saṅgahato, vatthuto, ārammaṇato, kiccato ca avijjā dīpitā; *dukkhasamudaye* ti ettāvata vatthuto, ārammaṇato, kiccato ca; *dukkhanīrodhe*, *dukkhanīrodhagāminīyā paṭipadāyā* ti ettāvata kiccato. Avisesato pana *aññānaṇ* ti etena sabhāvato niddiṭṭhā ti ñātabbā. *Āsavaṇsamudayā* ti ettha pana kāmāsava-bhavāsava sahaajātādivasena avijjāya paccayā honti; avijjāsavo upanissayavasena' eva. Pubbuppannā c' ettha avijjā avij-

¹ C 2, C 4 tādārammaṇaṇ.

jāsavo¹ ti veditabbā. Sā aparāparuppannāya avijjāya upanissayapaccayo hoti. Sesañ vuttanayam evā ti.

65. [55¹¹] Āsavavāre *avijjāsamudayā* ti ettha avijjā kāmā-sava-bhavāsavānaṇ saha-jātādivasena paccayo hoti; avijjā-savassa upanissayavasen' eva. Aparāparuppannā c' ettha avijjā avijjāsavo ti veditabbā. Pubbuppannā avijjā yeva sā aparāparuppannassa avijjāsavassa upanissayapaccayo hoti. Sesañ vuttanayam evā ti.

66. Ayaṇ vāro yā esā paṭiccasamuppādapadesu jeṭṭhikā avijjā, tassā pi paccayadassanavasena vutto. Evaṇ vuttena cānena saṅsārassa anamataggatā sādhitā hoti. Kathaṇ? Āsava-samudayaena hi avijjāsamudayo. Avijjāsamudayenāpi āsava-samudayo. Evaṇ āsavā avijjāya, avijjā pi asavānaṇ paccayo ti katvā, pubbā¹ koṭi na paññāyati avijjāya, tassā apaññāyanato² saṅsārassa anamataggatā siddhā hoti ti.

67. Evaṇ sabbe p' ime imasmiṇ sutte, kamma-pathavāro, āhāravāro, dukkhavāro, jarāmaraṇa-jāci-bhava-upādāna-taṇhā - vedanā - phassa - salāyatana - nāmarūpa-viññāna - saṅkhāra-avijjā-āsavavāro ti soḷasa vārā vuttā. Tesu ekekassa vārassa saṅkhepavittthāravasena dvidhā ṭhitattā dvattiṇsa ṭhānāni honti. Iti imasmiṇ sutte imesu dvattiṇsaṭṭhānesu cattāri saccāni kathitāni. Etesañ yeva vitthāravasena vuttesu soḷasasu ṭhānesu arahattaṇ kathitaṇ. Therassa pana matena dvattiṇsāya pi ṭhānesu cattāri saccāni cattāro ca maggā kathitā³ ti. Iti sakale pi pañcamahānikāyasaṅgahite Buddhavacane n' atthi taṇ suttaṇ, yattha dvattiṇsakkhattuṇ cattāri saccāni, dvattiṇsakkhattuṇ ca arahattaṇ pakāsitaṇ, aññatra imamhā Sammādiṭṭhisuttā ti.

68. [55²⁴] *Idam avoc' āyasmā Sāriputto* ti⁴ idaṇ dvattiṇsāya catusaccapariyāyehi dvattiṇsāya arahattapariyāyehi ti catusaṭṭhiyā kāraṇehi alaṅkaritvā Sammādiṭṭhisuttaṇ āyasmā Sāriputto avoca. *Attamanā te bhikkhū āyasmato Sāriputtassa bhāsitaṇ abhinandun ti.*

Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā nittṭhitā.

¹ "Purima, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya" (A. v. 113).

² C 1, C 2, C 4 apaññānato.

³ C 2, C 3, C 4 kathitāni.

⁴ C 1, C 2, C 4 omit ti.

10.

[Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā]

1. [55²⁷] *Evam me sutaṃ* ti Satipaṭṭhānasuttaṃ. Tattha *Kurūsu viharatī* ti Kurū nāma janapadino rājāno. Tesaṃ nivāso eko pi janapado rūlhisaddena Kurū ti vuccati. Tasmiṃ Kurujanapade. Aṭṭhakathācariyā paṇ' āhu: Mandhātukāle tisu dīpesu manussā Jambudīpo nāma Buddha-Pacceka-buddha-mahāsāvaka-cakkavattipabbhutaṃ uttama-purisaṃ uppatibhūmi, uttama-dīpo, atiramaṇiyo ti sutvā raññā Mandhātucakkavattinā cakkaratanaṃ purakkhatvā cattāro dīpe anusaṃyāyantaṃ saddhiṃ āgamaṃsu. Tato rājā pariṇāyaka-ratanaṃ pucchi: Atthi nu kho manussalokato ramaṇiyataraṃ ṭhānaṃ ti. 'Kasmā, deva, evaṃ bhaṇasi? Kiṃ na passasi candima-suriyānaṃ ānubhāvaṃ? Na nu etesaṃ ṭhānaṃ ito ramaṇiyataraṃ' ti? Rājā cakkaratanaṃ purakkhatvā tattha agamāsi. 'Cattāro Mahārājāno Mandhātura-jā āgato ti sutvā va, mahiddhiko mahanubhāvo rājā, na sakkā yudhena paṭibāhituṃ ti sakarajjaṃ niyyātesuṃ.

2. So taṃ gahetvā puna pucchi: Atthi nu kho ito ramaṇiyataraṃ ṭhānaṃ ti. Ath' assa Tāvatiṃsabhavanaṃ katha-yiṃsu: Tāvatiṃsabhavanaṃ, deva, ramaṇiyataraṃ. Tattha Sak-kassa devarañño ime cattāro Mahārājāno paricārakā, dovā-rikabhūmiyaṃ tiṭṭhanti. Sakko devarājā mahiddhiko mahānubhāvo. Tass' imāni upabhogatṭhānāni: Yojanasahas-subbedho Vejayanta-pāsādo.¹ Pañcayojanasatubbedhā Sudhammā devasabhā. Diyaḍḍhayojanasatiko Vejayantaratho.² Tathā Erāvaṇo hatthi. Dibbarukkhasahassapatimaṇḍitaṃ Nandanavanaṃ, Cittalatāvanaṃ, Phārusakavanaṃ, Missakavanaṃ.³ Yojanasatubbedho pāricchattako kovilāro. Tassa heṭṭhā saṭṭhiyojanāyatā paññāsajojanavittatā pañcadasa-yo-janubbedhā jayasumanapupphavaṇṇā paṇḍukambalasilā, yas-sā mudutāya Sakkassa nisīdato upaḍḍhakāyo anupavisati ti. Taṃ sutvā rājā tattha gantukāmo cakkaratanaṃ abbhū-

¹ C 1, C 2, C 4 Vejayanto pāsādo.

² C 1, C 2, C 4 Vejayanto ratho.

³ C 1, C 2, C 4 omit Missakavanaṃ.

kiri. Taṇ ākāsaṇ uṭṭhahi saddhiṇ caturaṅginiyā senāya. Atha dvinnāṇ devalokānaṇ vemajjhato cakkaratanaṇ ota-ritvā paṭhaviyaṇ paṭiṭṭhāsī saddhiṇ pariṇāyakaratanapamu-khāya caturaṅginiyā senāya. Rājā ekako va Tāvatiṇsabha-vanaṇ agamāsī. Sakko Mandhātā āgato ti sutvā va tassa paccuggamaṇaṇ katvā, svāgataṇ te, mahārāja, sakaṇ te, mahārāja, anusāsa mahārājā ti vatvā saddhiṇ nāṭakehi rajjaṇ dve bhāge katvā ekaṇ bhāgam adāsī.

3. Rañño Tāvatiṇsabhavane paṭiṭṭhitamattass' eva manus-sabhāvo vigacchi, devabhāvo pāturahosi. Tassa kira Sak-kena saddhiṇ paṇḍukambalasilāyaṇ nisinnassa akkhinime-sanamattena nānattaṇ paññāyati. Taṇ asallakkhenta devā Sakkassa ca tassa ca nānatte muyhanti. So tattha dibba-sampattim anubhavamāno yāva chaṭṭiṇsa Sakkā uppajjitvā cutā, tāva rajjaṇ kāretvā atitto va kāmehi tato cavitvā attano uyyāne patito vātātapena phuṭitagatto kālam akāsi.

4. Cakkaratane pana paṭhaviyaṇ paṭiṭṭhite pariṇāyakara-tanaṇ suvaṇṇapaṭṭe, Mandhātupañhaṇ¹ likhāpetvā idaṇ Mandhāturaṇ ti rajjam anusāsi. Te pi tihi dīpehi āgata-manussā puna gantuṇ asakkontā pariṇāyakaratanāṇ upasañ-kamitvā, deva, mayaṇ rañño ānubhāvena āgatā, idāni gantuṇ na sakkoma, vasanaṭṭhānaṇ no dehi ti yaciṇsu. So tesāṇ ekekajanaṇ padam adāsī. Tattha Pubba-Videhato āgatama-nussehi āvasitappadeso tāy' eva purimasaññāya Videharaṭṭhan ti nāmaṇ labhi. Aparagoyānato āgatamanussehi āvasi-tappadeso Aparantaṇaṇ padam adāsī. Uttarakuruto āgatamanussehi āvasitappadeso Kururaṭṭhan ti nāmaṇ labhi. Pahūte pana gāmanigamādayo upādāya bahuvacanena vo-hariyati. Tena vuttaṇ: *Kurūsu viharatī* ti.

5. [55²⁸] *Kammāsadhammaṇ nāma Kurūnaṇ nigamo* ti, Kammāsadhamman ti ettha keci dhakārassa dakārena atthaṇ vaṇṇenti: Kammāso ettha damito ti Kammāsa-dammaṇ. *Kammāso* ti Kammāsapādo porisādo vuccati. Tassa kira pāde khāṇukena viddhaṭṭhāne vaṇo ruhanto cittadārusadiso hutvā ruhi. Tasmā Kammāsapādo ti

¹ C 3 Mandhātu-upāhanaṇ. See Jā. ii. 313, "Deva, tum-hākaṇ parato kin ti kathemā" ti, pucchiṇsu.

paññāyittha. So ca tasmiṃ okāse damito, porisādashāvatō paṭisedhito. Kena? Mahāsattena. Katarasmiṃ jātake? Sutasomajātake ti eke. Ime pana therā¹ Jayaddisajātake ti vadanti. Tadā hi Mahāsattena Kammāsapādo damito Yath' āha:

Putto yadā homi Jayaddisassa
Pañcālaraṭṭhādhipatissa atrajo
cajitvā² pānaṃ pitaraṃ amocayiṃ
Kammāsapādam pi c' ahaṃ pasādayiṃ " ti³ ()

Keci pana dhakāren' eva atthaṃ vaṇṇayanti. Kururaṭṭhavāsinaṃ kira Kuruvattadhammo, tasmiṃ kammāso jāto. Tasmā taṃ ṭhānaṃ, kammāso ettha dhammo jāto ti *Kammāsadhamman* ti vuccati. Tattha nivṛtṭhanigamassāpi etad eva nāmaṃ. Bhummavacanena kasmā na vuttan ti? Avasanokāśato. Bhagavato kira tasmiṃ nigame vasanokāśo koci vihāro nāhosi. Nigamato pana apakkamma aññatarasmiṃ udakasampanne ramaṇiye bhūmibhāge mahāvanasaṇḍo ahosi. Tattha Bhagavā vihāsi, taṃ nigamaṃ gocaragāmaṃ katvā. Tasmā evaṃ ettha attho veditabbo: Kurūsu viharati, Kammāsadhammaṃ nāma Kurūnaṃ nigamo, taṃ yeva gocaragāmaṃ katvā ti.

6. [55³¹] *Ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo* ti kasmā Bhagavā idaṃ suttaṃ abhāsi? Kuruvāsinaṃ gambhīradesanā paṭiggahana samatthātāya. Kururaṭṭhavāsino kira bhikkhubhikkhuniyo, upāsaka-upāsikāyo, utupaccayādi-sampannattā tassa raṭṭhassa, sappāya-utupaccayasevanena niccaṃ kallasarirā kallacittā ca honti. Te citta-sarira-kallatāya anugahitapaññābalā gambhīrakathaṃ pariggahetuṃ samatthā honti. Tena tesāṃ Bhagavā imaṃ gambhīradesanā-paṭiggahana-samatthataṃ sampassanto ekavīsatiyā ṭhānesu kammaṭṭhānaṃ arahatte pakkipitvā idaṃ gambhīratthaṃ Satipatthānasuttaṃ abhāsi. Yathā hi puriso suvaṇṇacaṅgoṭakaṃ labhitvā tattha nānāpupphāni pakkipiyeyya, suvaṇ-

¹ *Ṭīkā*: "Ime pana therā ti Majjhimabhāṇake vadati."

² C 3 catvāna.

³ *This stanza is not found in the Jayaddisajātake, nor in the Cariyāpiṭaka.*

namañjūsaṇ vā pana labhitvā satta ratanāni pakkhipeyya; evaṇ Bhagavā Kururaṭṭhavāsipariṣaṇ labhitvā gambhīra-desanaṇ desesi ti. Ten' ev' ettha aññāni pi gambhīratthāni, Dīghanikāye Mahānidānaṇ, Mahā-Satipaṭṭhānaṇ, imaṣmiṇ Majjhimanikāye Sāropamaṇ,¹ Rukkūpamaṇ (?), Raṭṭhapālaṇ, Māgandiyaṇ, Ānañjasappāyaṇ ti aññāni pi suttāni desesi.

7. Api ca tasmiṇ janapade catasso pi parisā pakatiyā vā satipaṭṭhānabhāvanānuyogam anuyuttā viharanti; antamaso dāsakammakāraparijanā pi satipaṭṭhānapatisaṇyuttam eva kathaṇ kathenti. Udaṭṭhittha-suttakantanaṭṭhānādisu pi niratthakakathā nāma nappavattati. Sace kāci itthi, amma, tvaṇ katarāṇ satipaṭṭhānabhāvanaṇ manasikarosi ti pucchitā, na kiñci ti vadati, naṇ garahanti: dhiratthu tava jivitaṇ, jīvamānā pi tvaṇ matasadisā ti. Atha naṇ mā dāni puna evam akāsi ti ovaḍitvā aññatarāṇ satipaṭṭhānaṇ uggaṇhāpenti. Yā pana, ahaṇ asukasatipaṭṭhānaṇ² nāma manasikaromi ti vadati, tassā sādhu sādhu ti sādhuḱāraṇ datvā, tava jivitaṇ sujivitaṇ, tvaṇ nāma manussattaṇ pattā; tav' atthāya Sammāsambuddho uppanno ti ādihi pasaṇsanti. Na kevalaṇ c' ettha manussajātikā yeva satipaṭṭhānamanaṣikāre yuttā, te nissāya viharantā tiracchānagatā pi.

8. Tatr' idaṇ vatthu: Eko kira naṭagaṇo suvapotaṇaṇ gaḍetvā sikkhāpento vicarati. So bhikkhuni-upassayaṇ upanissāya vasitvā gamanakāle suvapotaṇaṇ pamussitvā gato. Taṇ sāmaṇeriyo gaḍetvā paṭijaggiṇsu. Buddharakkhito ti c' assa³ nāmaṇ akaṇsu. Taṇ ekadivasaṇ purato nisinnaṇ disvā mahātheri āha: Buddharakkhitā ti. 'Kiṇ ayye' ti. 'Atthi te koci bhāvanāmanasikāro' ti? 'N' atthi ayye' ti. 'Āvuso, pabbajitānaṇ santike vasantena nāma viṣaṭṭha-attabhāvena bhavituṇ na vaṭṭati; kocid

¹ *Neither Mahā-Sāropamaṇ (M. i. 192), nor Cūḷa-Sāropamaṇ (M. i. 198) was preached in the country of the Kurus. The Rukkūpamaṇ is not found anywhere in the Majjhima. This sutta may, however, be in the Saṇyutta Nikāya ii. 92.*

² C 3 asukaṇ satipaṭṭhānaṇ.

³ C 1, C 2, C 4 tassa.

eva manasikāro icchitabbo.¹ Tvaṇ pana aññaṇ na sakkhissasi, aṭṭhi aṭṭhī ti sajjhāyaṇ karohi' ti. So theriya ovāde ṭhatvā, aṭṭhi aṭṭhī ti sajjhāyanto carati. Taṇ ekadivasaṇ pāto va toraṇagge nisīditvā bālātapaṇ tappamānaṇ eko sakuna nakhapañjarena aggahehi. So kiri² ti saddam akāsi. Sāmaṇeriyo sutvā, ayye Buddharakkhito sakunena gahito, mocema nan ti leḍḍu-ādini gahetvā anubandhitvā mocesaṇ. Taṇ ānetvā purato ṭhapitaṇ therī āha: Buddharakkhita, sakunena gahitakāle kiṇ cintesi ti? 'Na ayye aññaṇ cintesiṇ. Aṭṭhipuñjo va aṭṭhipuñjaṇ gahetvā gacchati, katarasmim pi ṭhāne vippakirissati³ ti evaṇ ayye aṭṭhipuñjam eva cintesiṇ' ti. 'Sādhu sādhu, Buddharakkhita, anāgatabhavassa te paccayo bhavissati' ti. Evaṇ tattha tiracchānagatā pi satipatthānamanasikārayuttā. Tasmā nesaṇ Bhagavā satipatthānavuddhim eva pajānanto⁴ idaṇ suttaṇ abhāsi.

9. [55³¹] Tattha *ekāyano* ti ekamaggo. Maggassa hi, Maggo pantho patho pajjo añjasaṇ vaṭumāyaṇaṇ nāvā uttarasetū ca kullo ca bhisi saṅkamo ti bahūni nāmāni. Svāyaṇ idha ayananāmena vutto. Tasmā ekāyano ayaṇ, bhikkhave, maggo ti ettha, ekamaggo ayaṇ, bhikkhave, maggo, na dvedhāpathabhūto ti evam attho daṭṭhabbo. Atha vā ekena ayitabbo ti *ekāyano*. Ekenā ti gaṇasaṅgaṇikaṇ pahāya vavakaṭṭhena⁵ pavivittena. Ayitabbo ti paṭipajjitabbo. Ayanti vā etenā ti ayano. Saṅsārato nibbānaṇ gacchanti ti attho. Ekassa ayano ekāyano. Ekassā ti seṭṭhassa. Sabbasattaseṭṭho va⁶ Bhagavā. Tasmā Bhagavato ti vuttaṇ hoti. Kiñ cāpi hi tena aññe pi ayanti, evaṇ sante pi Bhagavato va so ayano, tena uppāditattā. Yath' āha: "So hi, brāhmaṇa, Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā" ti (M. iii. 15) ādi. Ayati ti vā ayano. Gacchati, pavattati ti attho. Ekasmiṇ ayano ekāyano. Imasmiṇ yeva dhammavinaye pavattati nāññatrā ti vuttaṇ

¹ C 1, C 2, C 4 icchitabbo ti.

² C 3 kī kī ti.

³ C 3 vippakiriyissati ti.

⁴ C 3 jānanto.

⁵ C 2, C 4 vivekaṭṭhena; *Tikā*: vūpakaṭṭhena.

⁶ C 3 ca.

hoti. Yath' āha: "Imasmiṇ kho, Subhadda, dhamma-vinaye aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati" ti (D. ii. 151). Desanābhedo yeva h' eso; attho pan' eko. Api ca ekaṇ ayatī ti ekāyano. Pubbabhāge nānāmukhabhāvanānap-pavatto pi aparabhāge ekaṇ nibbānam eva gacchati ti vuttaṇ hoti. Yath' āha Brahmā Sahampati:

"Ekāyanaṇ jātikhayantadassī maggaṇ pajānāti hitānu-kampī

etena maggena ataṇsu¹ pubbe tarissanti ye ca taranti oghan" ti (S. v. 168 and 186).

10. Keci pana, "Na pāraṇ diguṇaṇ yantī" ti (Sn. 714) āgatanayena, yasmā ekavāraṇ nibbānaṇ gacchati, tasmā ekāyano ti pi vadanti. Taṇ na yujjati. Imassa hi atthassa sakiṇ ayano ti iminā byañjanaena bhavitabbaṇ. Yadi pana ekaṇ ayanam assa, ekā gati pavatti² ti evaṇ atthaṇ yojetvā vucceyya, byañjanaṇ yujjeyya; attho pana ubhayathā pi na yujjati. Kasmā? Idha pubbabhāgāmaggassa adhip-petattā. Kāyādi-catu-ārammaṇappavatto hi pubbabhāga-satipatṭhānamaggo idhādhippeto; na lokuttaro. So ca ane-kavāram pi ayati, anekaṇ c' assa ayanāṇ hoti.

11. Pubbe pi ca imasmiṇ pade mahātherānaṇ sākacchā ahoṣi yeva. Tipiṭaka-Culla-Nāgātthero pubbabhāgasatipatṭhānamaggo ti āha. Ācariyo pan' assa Tipiṭaka-Culla-Summatthero missakamaggo ti āha. 'Pubbabhāgo bhante' ti. 'Missako āvuso' ti. Ācariye punappunaṇ bhaṇante appaṭibāhitvā tuṇhī ahoṣi. Pañhaṇ avinicchinitvā va uṭṭhahiṇsu. Ath' ācariyatthero nahānakotṭhakaṇ gacchanto mayā missakamaggo kathito, Culla-Nāgo pubbabhāgamaggo ti voharati, ko nu ettha vinicchayo ti suttantaṇ ādito paṭṭhāya parivattento, "Yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipatṭhāne evaṇ bhāveyya satta vassāni" ti (M. i. 62) imasmiṇ ṭhāne sallakkhesi. Lokuttaramaggo uppajjitvā satta vassāni tiṭṭhamāno nāma n' atthi; mayā vutto missa-kamaggo na labbhati; Culla-Nāgena ditṭho pubbabhāga-maggo va labbhati ti űatvā aṭṭhamiyaṇ dhammasavane ghuṭṭhe agamāsi.

¹ *Tikā*: atariṇsu.

² C 2, C 3 pavattanī ti.

12. Porāṇakattherā kira piyadhammasavanā honti¹; sad-
daṇ sutvā va ahaṇ paṭhamāṇ ahaṇ paṭhaman ti ekappahāren'
eva osaranti. Tasmiṇ ca divase Culla-Nāgāttherassa vāro.
Tena dhammāsane nisīditvā vijaniṇ gahetvā pubbagāthāsu
vuttāsu therassa āsanapiṭṭhiyaṇ ṭhitassa na ahosi: Raho
nisīditvā vakkhāmi ti. Porāṇakattherā hi anusuyyakā
honti, na attano rucim eva ucchubhāraṇ viya ukkhipitvā
vicaranti, kāraṇam eva gaṇhanti, akāraṇaṇ vissajjenti. Ta-
smā therō, āvuso Culla-Nāgā ti āha. So, ācariyassa viya
saddo ti dhammaṇ ṭhapetvā kiṇ bhante ti āha. 'Āvuso
Culla-Nāga, mayā vutto missakamaggo na labbhati, tayā
vutto pubbabhāgasatipatthānamaggo va labbhati' ti. Thero
cintesi: Amhākaṇ ācariyo sabbapariyattiko tepitako¹ suta-
buddho. Evarūpassāpi nāma bhikkhuno ayaṇ pañho ālu-
lati. Anāgate mama bhātikā imaṇ pañhaṇ ālulissanti.
Suttaṇ gahetvā imaṇ pañhaṇ niccalaṇ karissāmi ti Paṭisa-
mbhidāmaggaṭṭo, * Ekāyano maggo vuccati pubbabhāgasati-
patthānamaggo.

Maggān' atthaṅgiko seṭṭho saccānaṇ caturo padā
virāgo seṭṭho dhammānaṇ dipadānaṇ ca cakkhumā.
Eso va maggo n' atth' añño dassanassa visuddhiyā
etasmiṇ tumhe paṭipajjatha Marass' etaṇ pamohanaṇ
etasmiṇ tumhe paṭipannā dukkhass' antaṇ karissathā" ti²
suttaṇ āharitvā ṭhapesi.

13. [55³¹] *Maggo* ti ken' atthena maggo? Nibbānagama-
natthena, nibbānatthikehi magganīyatthena ca. *Sattānaṇ*
visuddhiyā ti rāgādīhi malehi abhiijjhāvisamalobhādīhi ca
upakkilesehi upakkilīṭṭhacittānaṇ sattānaṇ visuddhiyā. Ta-
thā hi, iminā va maggena ito satasahassakappādhikānaṇ

¹ C 2 tipetako.

² *Ṭīkā*: "Ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipatthā-
namaggo ti ettāvata idhādhippetatthe siddhe tass' eva alaṇ-
kāratthaṇ, so pana yassa pubbabhāgamaggo taṇ dassetuṇ
Maggān' atthaṅgiko ti ādikā gāthā pi Paṭisambhidāmaggaṭṭo
va ānetvā ṭhapitā." *But this passage cannot be traced in the*
Ps. The gāthās are, however, found in the Dhammapada
273-75.

catunnāṇaṃ asaṅkheyyānaṃ upari ekasmiṃ yeva kappe nibbatte¹ Taṇhaṅkara-Medhaṅkara-Saraṇaṅkara-Dīpaṅkaranāmake Buddhe ādiṃ katvā Sakyamunipariyosāṇā aneke Sammāsambuddhā, anekasatā Paccekasambuddhā, gaṇanapathaṃ vīṭivattā ariyasāvakā ti ime sattā sabbe cittamale pavāhetvā paramavisuddhiṃ pattā. Rūpamalavasena pana saṅkilesa-vodānapaññatti yeva n' atthi. Tathā hi,

Rūpena saṅkiliṭṭhena saṅkilissanti mānavā
rūpe suddhe visujjhanti anakkhātaṃ Mahesinā.
Cittena saṅkiliṭṭhena saṅkilissanti mānavā
citte suddhe visujjhanti iti vuttaṃ Mahesinā.

Yath' āha: "Cittasaṅkilesā, bhikkhave, sattā saṅkilissanti, cittavodānā visujjhantī" ti (S. iii. 151). Tañ ca cittavodānaṃ iminā satipaṭṭhānamaggena hoti. Ten' āha: *Sattānaṃ visuddhiyā* ti.

14. [56¹] *Sokapariddavānaṃ samatikkamāyā* ti sokassa ca paridevassa ca samatikkamāya. Pahānāyā² ti attho. Ayaṃ hi maggo bhāvito Santatimahāmattādīnaṃ viya sokasamatikkamāya, Paṭācārādīnaṃ viya ca paridevasamatikkamāya saṃvattati. Ten' āha: *Sokapariddavānaṃ samatikkamāyā* ti. Kiñ cāpi hi Santatimahāmatto,²

"Yaṃ pubbe taṃ visodhehi pacchā te mā' hu kiñcanaṃ majjhe ce no gahessasi upasanto carissasi" ti (Sn. 949) imaṃ gāthaṃ sutvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patto Paṭācārā,³

"Na santi puttā tāṇāya na pitā na pi bandhavā
antakenādhipannassa n' atthi ūtīsu tāṇatā" ti

(Dh. 288)

imaṃ gāthaṃ sutvā sotāpattiphale patiṭṭhitā. Yasmā pana kāya-vedanā-citta-dhammesu kañci dhammaṃ anāmasitvā bhāvanā nāma n' atthi, tasmā te pi iminā va maggena soka-parideve samatikkantā ti veditabbā.

15. [56¹] *Dukkhadomassānaṃ atthaṅgamāyā*⁴ ti kāyika-

¹ C 1, C 2, C 4 nibbatta-.

² Santatimahāmattavattṭhu, Dh. Aṭṭhakathā. iii. 78.

³ Paṭācārattṭherivattṭhu, Dh. Aṭṭhakathā. ii. 260.

⁴ C 1 atthagamāyā ti.

dukkhassa ca cetasikadomanassassa cā ti imesaṃ dvinnāṃ atthaṅgamāya. Nirodhāyā ti attho. Ayaṃ hi maggo bhāvito Tissattherādīnaṃ viya dukkhassa, Sakkādīnaṃ viya ca domanassassa atthaṅgamāya saṅvattati.

16. Tatrāyaṃ atthadīpanā: Sāvatthiyaṃ kira Tisso nāma kuṭumbiyaputto cattarīsa hiraṇṇakoṭiyo pahāya pabbajitvā agāmake araṇṇe viharati. Tassa kaniṭṭhabhātu-bhāriyā, gacchatha, naṃ jīvītā voropethā ti pañcasate core pesesi. Te gantvā therāṃ parivāretvā nisīdiṃsu. Thero āha: Kasmā āgat' attha upāsakā ti? 'Taṃ jīvītā voropessāmā' ti. 'Pāṭibhogaṃ me, upāsakā, gahetvā ajj' ekarattīṃ jīvitaṃ dethā' ti. 'Ko te, samaṇa, imasmiṃ ṭhāne pāṭibhogo bhavisati' ti? Thero mahantaṃ pāsāṇaṃ gahetvā dve ūratṭhīni bhinditvā, vaṭṭati, upāsakā, pāṭibhogo ti āha. Te apakka-mitvā caṅkamasīse aggiṃ katvā nipajjiṃsu. Therassa vedanaṃ vikkhambhetvā sīlaṃ paccavekkhato parisuddhaṃ sīlaṃ nissāya pīṭipamojjaṃ uppajji. Tato anukkamena vipassanaṃ vadḍhento tiyāmarattīṃ samaṇadhammaṃ katvā aruṇuggamane arahattaṃ patto imaṃ udānaṃ udānesi:

Ubho pādāni bhinditvā saṃyamissāmi vo ahaṃ
aṭṭhiyāmi harāyāmi sarāgamaraṇaṃ ahaṃ.

Evāhaṃ cintayitvāna yathābhūtaṃ vipassayaṃ
samppatte aruṇuggamhi arahattaṃ apāpunin ti.¹

17. Apare pi tiṃsa bhikkhu Bhagavato santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā araṇṇavihāre vassaṃ upagantvā, āvuso, tiyāmarattīṃ samaṇadhammo va kātabbo, na aññamaññassa santikaṃ āgantabban ti vatvā vihariṃsu. Tesāṃ samaṇadhammaṃ katvā paccūsasamayaṃ pacalāyantaṇaṃ eko vyaggho āgantvā ekekaṃ bhikkhuṃ gahetvā gacchati. Na koci maṃ vyaggho gaṇhī ti vācam pi nicchāresi. Evaṃ pañcadasa bhikkhusu khāditesu uposathadivase, itare, āvuso, kuhiṃ ti pucchitvā ñatvā ca idāni gahitena, gahito 'mhi ti vattabban ti vatvā vihariṃsu. Atha aññātaraṃ daharabhikkhuṃ purimaṇaṃ eva vyaggho gaṇhī. So, vyaggho bhante ti āha. Bhikkhu kattaraḍaṇḍe ca ukkādayo ca gahetvā, mocessāmā ti anubandhiṃsu. Vyaggho bhikkhūnaṃ agatipathaṃ² chin-

¹ See *Vīsu.* i. 48.

² C 1, C 2, C 4 agatīṃ.

nataṭaṭṭhānaṃ āruya taṃ bhikkhuṃ pādaṅguṭṭhato paṭṭhāya khādituṃ ārabhi. Itare pi, idāni, sappurisa, amhehi katabbaṃ n' atthi, bhikkhūnaṃ viseso nāma evarūpe thāne paññāyati ti āhaṃsu. So vyagghamukhe nipanno va taṃ vedanaṃ vikkhambhetvā vipassanaṃ vaḍḍhento yāva goppakā khāditasamaye sotāpanno hutvā, yāva jaṇṇukā khāditasamaye sakadāgāmī, yāva nābhīyā khāditasamaye anāgāmī hutvā hadayaṃ rūpe akhādite yeva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā imaṃ udānaṃ udānesi:

Silavā vatasampanno paññavā susamāhito
 muhuttaṃ pamādam anvāya vyagghen' oruddhamānaso
 pañjarasmiṃ gahetvāna silāya upanītako.
 Kāmaṃ khādatu maṃ vyaggho bhakkho kāyo acetano¹
 paṭiladdhe kammaṭṭhānamhi maraṇaṃ hehiti² bhadda-
 kan ti.

18. Aparo pi Pītamallatthero³ nāma gihikāle tīsu rajjesu paṭākaṃ gahetvā Tambapaṇṇidīpaṃ āgamiṇa rājānaṃ disvā raññā katānuggaho ekadivasaṃ Kilanjakāsanasāladvārena gacchanta, "Rūpaṃ, bhikkhave, na tumhākaṃ, taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati" ti (S. iii. 33) Natumhākavaggaṃ sutvā cintesi: N' eva kira rūpaṃ attano, na vedanā ti. So taṃ yeva añkusaṃ katvā nikkhamitvā Mahāvihāraṃ gantvā pabbajjaṃ yācitvā pabbajito upasampanno dve Mātikā paṇṇaṃ katvā tiṇṣati bhikkhū gahetvā Gaggaravāliya⁴-aṇḍaṇaṃ gantvā samaṇadhammaṃ akāsi. Pādesu avahantesu jaṇṇukehi caṅkamati. Tam enaṃ rattiṃ eko migaluddako migo ti maññamāno pahari. Satti vinivijjhitaṃ gatā. So taṃ sattiṃ harāpetvā pahāramukhāni tiṇavaṭṭhiyā pūrāpetvā pāsānapitṭhiyaṃ attānaṃ nisidāpetvā okāsaṃ kārāpetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā ukkāsitassaddena āgātānaṃ bhikkhūnaṃ vyākāritvā imaṃ udānaṃ udānesi:

¹ C 2 acintanaṃ.

² C 1 hohiti.

³ C 1, C 2, C 4 Pītimalla°. But *Tīkā*: "Pītavaṇṇāya paṭākāya paṭiharaṇato, mallayuddhacittakatāya ca Pītamallo. *Tīsu rajjesū* ti Paṇḍa-Colā-Gotṭharatṭhesu."

⁴ C 3 Gavaravāliya-.

Bhāsitaṃ Buddhasēṭṭhassa sabbalokaggavādiṇo
 na tumhākaṃ idaṃ rūpaṃ taṃ jaheyyātha bhikkhavo.
 “Aniccā vata saṅkhārā uppāḍavayadhammino
 uppajjitvā nirujjhanti tesaṃ vūpasamo sukho” ti
 (D. ii. 157).

Atha naṃ bhikkhū āhaṃsu: Sace bhante Sammāsambuddho
 arogo abhavissa, addhā te samuddamatthakena hatthaṃ
 pasāretvā sīsaṃ parāmaseyyā ti.

Evaṃ tāva ayaṃ maggo Tissattherādīnaṃ viya dukkhassa
 atthaṅgamāya saṃvattati.

19. Sakko¹ pana devānam indo attano pañcavidhaṃ pub-
 banimittaṃ disvā maraṇabhayaśantaṃ jito domassajāto Bha-
 gavantaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchi. So pañhavissaj-
 janāvāsāne asītisaḥassāhi devatāhi saddhiṃ sotāpattiphale
 patīṭṭhāsi. Sā c’ assa upapatti puna pākātikā va ahoṣi.

20. Subrahmā pi devaputto accharāsahassaparivuto sagga-
 sampattiṃ anūbhōti. Tattha pañcasatā accharā rukkhato
 pupphāni ocinantiyo va cavitvā niraye uppannā. So, kiṃ
 imā cirāyanti ti upadhārento tāsaṃ niraye nibbattabhāvaṃ
 disvā, kittakaṃ nu kho mama āyū ti upaparikkhanto attano
 pi āyuparikkhayaṃ viditvā, tatth’ eva niraye nibbattanabhā-
 vaṃ disvā bhūto ativiya domassajāto hutvā, imaṃ me domana-
 saṃ Satthā viñessati, na añño ti avasesā pañcasatā accharāyo
 gahetvā Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchi:

“Niccaṃ uttaraṃ idaṃ cittaṃ niccaṃ ubbiggaṃ idaṃ mano
 anuppannesu kicchesu² atho uppatitesu ca
 sace atthi anutrāsaṃ tam me akkhāhi pucchito” ti
 (S. i. 53).

Tato naṃ Bhagavā āha:

Nāññatra bojjhā³ tapasā nāññatra indriyaśaṇṇavarā
 nāññatra sabbanissaggā sotthiṃ passāmi paṇinaṃ” ti
 (S. i. 54).

¹ See Sakkapañhasutta, D. ii. 263–89; especially the follow-
 ing gāthā:—

“Idh’ eva tiṭṭhamānassa devabhūtaṃ me sato
 punarāyu ca me laddho evaṃ jānāhi mārisā” ti (p. 285).

² C 1, C 2, C 4 kiccesu.

³ C 1, C 2 bojjhaṅgatapasā. •

So desaṇāpariyosāne pañcahi accharāsatehi saddhiṃ sotā-pattiṃphale patiṭṭhāya taṃ sampattiṃ thāvaraṃ katvā deva-lokam eva agamāsi ti.

Evam ayaṃ maggo bhāvito Sakkādināṃ viya domanassassa atthaṅgamāya saṃvattati ti veditabbo.

21. [56²] *Ñāyassa adhigamāyā* ti, ñāyo vuccati ariyo aṭṭhaṅgiko maggo; tassa adhigamāya. Pattiyaṃ ti vuttaṃ hoti. Ayaṃ hi pubbabhāge lokiyo satipaṭṭhānamaggo bhāvito lokuttaramaggassa adhigamāya saṃvattati. Ten' āha: *Ñāyassa adhigamāyā* ti. *Nibbānassa sacchikiriyāyā* ti taṇhāvānavirahitattā nibbānaṃ ti laddhanāmassa amatassa sacchikiriyāya. Attapaccakkhatāyā ti vuttaṃ hoti. Ayaṃ hi maggo bhāvito anupubbena nibbānasacchikiriyāṃ sādheti. Ten' āha: *Nibbānassa sacchikiriyāyā* ti.

22. Tattha kiṃ cāpi, *sattānaṃ visuddhiyā* ti vutte sokasamatikkamādinī atthato siddhān' eva honti; ṭhapetvā pana sāsana-yuttikovidā aññesaṃ na pākāṭāni. Na ca Bhagavā paṭhamāṃ sāsana-yuttikovidāṃ janaṃ¹ katvā pacchā dhammaṃ deseti, tena tena suttena taṃ taṃ atthaṃ ñāpeti. Tasmā idha yaṃ yaṃ atthaṃ ekāyaṇamaggo sādheti, taṃ taṃ pākāṭaṃ katvā dassento, *sokapariddavānaṃ samatikkamāyā* ti ādim āha. Yasmā vā yā sattānaṃ visuddhi ekāyaṇamaggena saṃvattati, sā sokapariddavānaṃ samatikkamena hoti; sokapariddavānaṃ samatikkamo dukkha-domanassānaṃ atthaṅgamaṇa; dukkha-domanassānaṃ atthaṅgamo ñāyassa adhigamaṇa; ñāyassa adhigamo nibbānassa sacchikiriyāya; tasmā imaṃ pi kamaṃ dassento, *sattānaṃ visuddhiyā* ti vatvā, *sokapariddavānaṃ samatikkamāyā* ti ādim āha.

23. Api ca vaṇṇabhaṇaṇam etaṃ ekāyaṇamaggassa. Yath' eva hi Bhagavā, "Dhammaṃ, vo, bhikkhave, desissāmi,² ādikalyāṇaṃ majjhakalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevala-paripunnaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsessāmi, yadidaṃ cha chakkāni" ti (M. iii. 280) chachakkadesanāya aṭṭhahi paḍehi vaṇṇaṃ abhāsi. Yathā ca ariyavaṇṇadesanāya, "Cattāro 'me, bhikkhave, ariyavaṇṇā, aggaññā rattaññā vaṇṇaññā porāṇā asaṅkiṇṇā asaṅkiṇṇapubbā,

1 C 2 va naṃ; C 4 ca naṃ.

2 C 3 desessāmi.

na sañkiyanti, na sañkiyissanti, appaṭikuṭṭhā samaṇehi¹ brāhmaṇehi viññūhi” ti (A. ii. 27) navahi padehi vaṇṇaṇ abhāsi. Evaṇ imassa pi ekāyanamaggassa sattānaṇ visuddhi-ādihi sattahi padehi vaṇṇaṇ abhāsi. Kasmā iti ce? Tesaṇ bhikkhūnaṇ ussāhajananatthaṇ. Vaṇṇabhāsaṇaṇ hi sutvā te bhikkhū, ayaṇ kira maggo hadayasantāpabhūtaṇ sokaṇ, vācāvippalāpabhūtaṇ paridevaṇ, kāyika-asātabhūtaṇ dukkhaṇ, cetasika-asātabhūtaṇ domanassan ti cattāro upaddave harati; visuddhiṇ, ñayaṇ, nibbānaṇ ti tayo visese āvahaṭi ti ussāhajātā imaṇ dhammaḍesaṇaṇ uggahetabbaṇ pariyāpunitabbaṇ dhāretabbaṇ vācetaḍbaṇ, imaṇ ca maggaṇ bhāvetabbaṇ maññissanti. Iti tesaṇ bhikkhūnaṇ ussāhajananatthaṇ vaṇṇaṇ abhāsi.

24. Kambalavāṇijādayo kambalādiṇaṇ vaṇṇaṇ viya. Yathā hi sataśaḥsaḥsaḥḥaṇaḥka-panḍukambala-vāṇijena, kambalaṇ gaṇhatha, kambalaṇ gaṇhathā ti ugghosite pi, asuka-kambalo ti na¹ tāva manussā jānanti. Kesakambala-vāla-kambalādayo pi hi¹ duggandhā kharasamphassā kambalā tv’ eva vuccanti. Yadā pana tena, Gandhārako rattakambalo sukhumo ujjaḷo sukkhasamphasso ti ugghositaṇ hoti, tadā ye pahonti te gaṇhanti, ye nappahonti te pi dassanakāmā honti. Evam eva, *ekāyano ayaṇ, bhikkhave, maggo* ti vutte pi, asukamaggo ti na tāva pākato hoti. Nānappakārakā hi aniyyānamaggā pi maggā tv’ eva vuccanti. *Sattānaṇ visuddhiyā* ti ādimhi pana vutte, ayaṇ kira maggo cattāro upaddave harati, tayo visese āvahaṭi ti ussāhajātā imaṇ desanaṇ uggahetabbaṇ pariyāpunitabbaṇ dhāretabbaṇ vācetaḍbaṇ, imaṇ ca maggaṇ bhāvetabbaṇ maññissanti ti vaṇṇaṇ bhāsanto, *sattānaṇ visuddhiyā* ti ādim āha. Yathā ca sataśaḥsaḥsaḥḥaṇaḥka-panḍukambalavāṇijūpamā, evaṇ rattajambūnaḍasuvanna-udakappasāḍakamaṇiratana-suvissuddhamuttāmaṇiratana-Romakapavālādi-vāṇijūpamāyo p’ ettha āharitabbā.

25. [56³] *Yadidaṇ* ti nipāto. Ye ime ti ayam assa attho. *Cattāro* ti gaṇanaḥparicchedo. Tena na tato heṭṭhā, na uddhaṇ ti satipaṭṭhānamaggaḥparicchedaṇ dīpeti. *Satipaṭṭhānā* ti, tayo satipaṭṭhānā: satigocaro pi, tidhā paṭipannesu sāva-

¹ C 1, C 2, C 4 omīti hi.

kesu satthuno paṭighānunanayavītivattatā pi, sati pi. “Catunnaṇ, bhikkhave, satipaṭṭhānāṇaṇ samudayaṇ ca atthaṇṅamaṇ ca desissāmi;¹ tan supātha—pe—Ko ca, bhikkhave, kāyassa samudayo? Āhārasamudayā kāyasamudayo” ti (S. v. 184) ādisu hi satigocarō satipaṭṭhānaṇ ti vuccati. Tathā, “Kāyo upaṭṭhānaṇ no sati, sati upaṭṭhānaṇ c’ eva sati cā” ti (Ps. ii. 232) ādisu. Tass’ attho: Patitṭhāti² asmin ti paṭṭhānaṇ. Kā patitṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṇ satipaṭṭhānaṇ. Padhānaṭṭhānaṇ³ ti vā paṭṭhānaṇ. Satiyā paṭṭhānaṇ satipaṭṭhānaṇ, hatthiṭṭhāna-assaṭṭhānādīni viya. “Tayo satipaṭṭhānā, yad ariyo sevati, yad ariyo sevamāno satthā gaṇam anusāsītum arahatī” ti (M. iii. 216; 221) ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunanayavītivattatā satipaṭṭhānaṇ ti vuttaṇ. Tass’ attho: Paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṇ. Pavattayitabbato ti attho. Kena paṭṭhapetabbato ti? Satiyā. Satiyā paṭṭhānaṇ satipaṭṭhānaṇ ti. “Cattāro satipaṭṭhānā bhāvītā bahulikatā satta bojjhaṇṇe paripūrentī” ti (S. v. 329) ādisu pana sati yeva satipaṭṭhānaṇ ti vuccati. Tass’ attho: Patitṭhāti² ti paṭṭhānaṇ. Upaṭṭhāti, okkhanditvā⁴ pakkhanditvā pavattatī ti attho. Sati yeva satipaṭṭhānaṇ. Atha vā, saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṇ. Iti sati ca sā paṭṭhānaṇ cā ti pi satipaṭṭhānaṇ. Idam idha adhippetan.

26. Yadi evaṇ, kasmā *satipaṭṭhānā* ti bahuvācanaṇ? Satibahuttā. Ārammaṇabhedenā hi bahukā tā satiyo. Atha maggo ti kasmā ekavācanaṇ? Maggaṭṭhena ekattā. Catasso pi hi etā satiyo maggaṭṭhena ekattaṇ gacchanti. Vuttaṇ h’ etaṇ.⁵ “Maggo ti ken’ aṭṭhena maggo? Nibbānagamaṇaṭṭhena, nibbānaṭṭhikehi maggaṇiyatṭhena cā” ti (heṭṭhā § 13). Catasso pi c’ etā aparabhāge kāyādisu ārammaṇesu kiccaṇ sādhaṇamānā nibbānaṇ gacchanti, ādito paṭṭhāya ca nibbānaṭṭhikehi maggaṇiyantī ti tasmā catasso pi eko maggo ti vuc-

¹ C 3, C 4 desessāmi.

² C 3 Patitṭhāti.

³ C 3 Padhānaṇ ṭhānaṇ ti.

⁴ C 1, C 2, C 4 okkanditvā; *Tīkā*: okkantitvā.

⁵ *Tīkā*: “Attanā va pubbe vuttaṇ paccāharatī. vuttaṇ h’ etaṇ ti.”

canti. Evañ ca sati vacanānusandhinā sānusandhikā va desanā hoti. “Mārasenappamaddanaṃ vo, bhikkhave, maggaṃ desissāmi;¹ taṃ suṇātha—pe—Katamo ca, bhikkhave, Mārasenappamaddano maggo? Yadidaṃ satta bojjhaṅgā” ti (S. v. 99) ādisu viya. Yathā Mārasenappamaddano ti ca satta bojjhaṅgā ti ca atthato ekaṃ, byañjanam eva nānaṃ; evaṃ ekāyanamaggo ti ca cattāro satipaṭṭhānā ti ca atthato ekaṃ, byañjanam ev’ ettha² nānaṃ. Tasmā maggaṭṭhena ekattā ekavacanaṃ, ārammaṇabhedenā satibahulattā bahuvacanaṃ veditabbaṃ.

27. Kasmā pana Bhagavatā cattāro va satipaṭṭhānā vuttā, anūnā anadhikā ti? Veneyyāhitattā. Taṇhācarita-dīṭṭhi-carita-samathayānika-vipassanāyānikesu hi manda-tikkhavasena dvedhā dvedhā pavattesu mandassa taṇhācaritassa olārikaṃ kāyānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa sukhumaṃ vedanānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ. Dīṭṭhi-caritassa pi³ mandassa nātippabhedagataṃ cittānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa atippabhedagataṃ dhammānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa olārikārammaṇe asaṇṭhahanato dutiyaṃ. Vipassanāyānikassa pi mandassa nātippabhedagatārammaṇaṃ tatiyaṃ, tikkhassa atippabhedagatārammaṇaṃ catutthaṃ. Iti cattāro va vuttā anūnā anadhikā ti.

28. Subha - sukha - nicca - attabhāva vipallāsappahānatthaṃ vā. Kāyo hi asubho. Tattha ca subhaviṇṇāsa vipallāsatthā. Tesāṃ tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānatthaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Sukhaṃ, niccaṃ, attā ti gahitesu pi ca vedanādisu vedanā dukkhā, cittaṃ aniccaṃ, dhammā anattā. Tesu ca sukha-nicca-attaviṇṇāsa-vipallāsatthā satthā. Tesāṃ tattha dukkhādibhāvasanena tesāṃ vipallāsānaṃ pahānatthaṃ sesāni tīpi vuttāni ti. Evaṃ subha-sukha-nicca-attabhāva vipallāsappahānatthaṃ vā cattāro va vuttā anūnā anadhikā ti veditabbaṃ.

29. Na kevalaṃ ca vipallāsappahānattham eva, caturrogha-

¹ C 3 desessāmi.

² C 3 omits ettha.

³ C 1, C 2, C 4 hi.

yogāsaṃ-gantha-upādāna-agatippahānattham pi catubbidhāhārapariññatthañ ca cattāro va vuttā ti¹ veditabbā ti. Ayañ tāva pakaraṇanayo.

30. Aṭṭhakathāyañ pana, saraṇavasena c' eva ekattha samo-saraṇavasena ca ekam eva satipaṭṭhānañ ārammaṇavasena cattāro ti etad eva vuttañ. Yathā hi catudvāre nagare pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakabhaṇḍaṇ² gahetvā pācīnadvārena nagaram eva pavisanti. Dakkhiṇato . . . Pacchimoto . . . Uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakabhaṇḍaṇ² gahetvā uttaradvārena nagaram eva pavisanti. Evañ-sampadam idaṇ veditabbañ. Nagarañ viya hi nibbānañ. Nagaradvārañ viya aṭṭhaṅgiko lokuttaramaggo. Pācīnadisādayo viya kāyādayo. Yathā pācīnato āgacchantā pācīnadisāyañ uṭṭhānakabhaṇḍaṇ² gahetvā pācīnadvārena nagaram eva pavisanti, evaṇ kāyānupassanāmukhena āgacchantā cuddasavidhena kāyānupassanañ bhāvetvā kāyānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekañ nibbānam eva osaranti. Yathā dakkhiṇato āgacchantā dakkhiṇadisāya uṭṭhānakabhaṇḍaṇ² gahetvā dakkhiṇadvārena nagaram eva pavisanti, evaṇ vedanānupassanāmukhena āgacchantā navavidhena vedanānupassanañ bhāvetvā vedanānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekañ nibbānam eva osaranti. Yathā pacchimoto āgacchantā pacchimadisāya uṭṭhānakabhaṇḍaṇ gahetvā pacchimadvārena nagaram eva pavisanti, evaṇ cittaṇupassanāmukhena āgacchantā soḷasavidhena cittaṇupassanañ bhāvetvā cittaṇupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekañ nibbānam eva osaranti. Yathā uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakabhaṇḍaṇ gahetvā uttaradvārena nagaram eva pavisanti, evaṇ dhammānupassanāmukhena āgacchantā pañcavidhena dhammānupassanañ bhāvetvā dhammānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekañ nibbānam eva osaranti ti. Evañ saraṇavasena c' eva ekattha samosaraṇavasena ca ekam eva satipaṭṭhānañ ārammaṇavasena cattāro ti vuttā ti veditabbā.

¹ C 2 omits ti veditabbā ti.

² C 1, C 2, C 4 uṭṭhāyanaka°.

31. [56³] *Katame cattāro* ti kathetukamyatā pucchā. *Idhā* ti imasmiṃ sāsane. *Bhikkhave* ti dhammappaṭiggāhaka-puggalālapanam etaṃ. *Bhikkhū* ti paṭipattisampādaka-puggalanidassanam etaṃ. Aññe pi vā devamanussā¹ paṭipattiṃ sampādentī yeva, seṭṭhattā pana, paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato ca, *bhikkhū* ti āha. Bhagavato hi anusāsaniṃ paṭicchantesu bhikkhū seṭṭhā, sabbappakārāya anusāsaniyā bhājanabhāvato. Tasmā seṭṭhattā *bhikkhū* ti āha. Tasmiṃ gahite pana sesā gahitā va honti, rājagahaṇādisu rājagahaṇe-na sesaparīsā viya. Yo ca² imaṃ paṭipattiṃ patipajjati, so bhikkhu nāma hotī ti paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato pi *bhikkhū* ti āha. Paṭipannako devo vā hotu, manusso vā, bhikkhū ti saṅkhaṃ gacchati yeva. Yath' āha:

“Alaṅkato ce pi samaṃ careyya
santo danto niyato brahmacārī,
sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ
so brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū ” ti

(Dh. 142).

32. [56⁴] *Kāye* ti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ³ kesādīnaṃ ca dhammānaṃ samūhaṭṭhena hatthikāyarathakāyādayo viya kāyo ti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānaṃ hi paramajegucchānaṃ so āyo ti pi kāyo. Āyo ti uppattideso. Tatrāyaṃ vacanatto. Āyanti tato ti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṃ āyo ti kāyo.

33. [56⁴] *Kāyānupassī* ti kāyaṃ anupassanasīlo; kāyaṃ vā anupassamāno. *Kāye* ti ca vatvā puna *kāyānupassī* ti dutiyaṃ kāyagahaṇaṃ asammissato vavatthānaghaṇavinibbho-gādidassanattaṃ katan ti veditabbaṃ. Tena kāye na vedanānupassī, na cittadhammānupassī vā, atha kho kāyānupassī yevā ti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārass' eva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimmutta-ekadhammānupassī, na pi kesalomādivinimmutta-itthipurisānupassī, yo pi c' ettha kesalomādiko bhūtūpādāya-samūhasaṅkhāto

¹ C 1, C 2, C 4 devā manussā.

² C 3 omits ca.

³ C 2 aṅgapaccangādīnaṃ.

kāyo, tattha pi na bhūtūpādāya-vinimmutta-ekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅga-samūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādi-samūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭiviniibbhuñjako, rittamuṭṭhiviniveṭhako viya ca bhūtūpādāyasamūhānupassī yevā ti nānappakārato samūhavasen' eva kāya-saṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na h' ettha yathāvuttasamūhavinimmutto kāyo vā itthi vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati. Yathāvuttadhammasamūhamatte yeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṇ karonti. Ten' āhu Porāṇā:

“Yaṇ passati na taṇ diṭṭhaṇ yaṇ diṭṭhaṇ taṇ na passati, apassaṇ bajjhate mūlho bajjhamāno na muccatī” ti.

34. Ghanavinibbhogādidassanatthan ti vutta-ādisaddena c' ettha ayam pi attho veditabbo: Ayaṇ hi etasmiṇ kāye kāyānupassī yeva, nāññadhammānupassī. Kiṇ vuttaṇ hoti? Yathā anudakabhūtāya pi mariciyā udakānupassino honti, na evaṇ anicca-dukkhānatta-asubhabhūte yeva imasmiṇ kāye nicca-sukha-atta-subhabhāvānupassī, atha kho kāyānupassī. Anicca-dukkhānatta-asubhākāra-samūhānupassī yevā ti vuttaṇ hoti. Atha vā, yvāyaṇ parato, “Idha, bhikkhave, bhikkhu araṇṇagato vā—pe—So sato va assasati” ti ādinā nayena assāsapassāsādi cuṇṇakajāta-aṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca, “Idh' ekacco paṭhavikāyaṇ aniccato anupassati, apokāyaṇ . . . tejokāyaṇ . . . vāyokāyaṇ . . . kesakāyaṇ . . . lomakāyaṇ . . . chavikāyaṇ . . . cammakāyaṇ . . . maṇsakāyaṇ . . . ruhirakāyaṇ . . . nahārūkāyaṇ . . . aṭṭhikāyaṇ . . . aṭṭhimiñjakāyaṇ” ti (Ps. ii. 232) Paṭisambhidāyaṇ kāyo vutto, tassa¹ sabbassa imasmiṇ yeva kāye anupassanto kāye kāyānupassī ti evam pi attho daṭṭhabbo. Atha vā, kāye ahan ti vā maman ti vā evaṇ gaheṭabbassa kassaci ananupassanato tassa tass' eva pana kesalomādikassa nānādhammasamūhassa anupassanato kāye kesādidhammasamūhasaṅkhātakāyānupassī ti evam attho daṭṭhabbo.

35. Api ca imasmiṇ kāye, “Aniccato anupassati, no niccato”

¹ C 2, C 4 tattha sabbattha.

ti (Ps. ii. 232) ādinā anukkamena Paṭisambhidāyaṇ āgatana-
yassa sabbass' eva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasaṅ-
khātassa kāyassānupassanato pi kāye kāyānupassī ti evam pi
attho daṭṭhabbo. Tathā hi ayaṇ kāye kāyānupassanāpaṭi-
padaṇ paṭipanno bhikkhu imaṇ kāyaṇ aniccānupassanādīnaṇ
sattannaṇ anupassanānaṇ vasena, "Aniccato anupassati,
no niccato; dukkhato anupassati, no sukhato; anattato
anupassati, no attato; nibbindati, no nandati; virajjati, no
rajjati; nirodheti, no samudeti; paṇissajati, no ādiyati" (Ps. ii. 232). So taṇ, "Aniccato anupassanto niccasaññaṇ
pajahati. Dukkhatō anupassanto sukhasaññaṇ pajahati.
Anattato anupassanto attasaññaṇ pajahati. Nibbindanto
nandiṇ pajahati. Virajjanto rāgaṇ pajahati. Nirodhento
samudayaṇ pajahati. Paṇissajanto ādānaṇ pajahati" ti
(Ps. ii. 232) veditabbo.

36. [56⁴] *Viharatī* ti iriyati. *Ātāpī* ti, tīsu bhavesu kilese
ātaṇti ti ātāpō. Viriyass' etaṇ nāmaṇ. Ātāpō assa atthī
ti ātāpī. *Sampajāno* ti sampajāññaṇsaṅkhātēna ñāṇena saman-
nāgato. *Satimā* ti kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato.
Ayaṇ pana yasmā satiyā ārammaṇaṇ parigahe tvā paññāya
anupassati; na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi;
ten' ev' āha: "Satiṇ ca khvāhaṇ, bhikkhave, sabbatthikaṇ
vadāmī" ti (S. v. 115); tasmā ettha, *kāye kāyānupassī*
viharatī ti ettāvatā kāyānupassanā-sa ipatthāna-kammaṭṭhā-
naṇ vuttaṇ hoti; atha yasmā anātāpino antosaṅkhepo
antarāyakaro hoti; asampajāno upāyapariggahe anupāya-
parivajjane ca muyhati;¹ muṭṭhassati upāyāpariccāge anu-
pāyāpariggahe ca asamattho hoti; ten' assa taṇ kammaṭ-
ṭhānaṇ na sampajjati; tasmā yesaṇ dhammānaṇ ānubhā-
vena taṇ sampajjati, tesaṇ dassanattaṇ, *ātāpī sampajāno*
satimā ti idaṇ vuttan ti veditabbaṇ.

37. [56⁵] Iti kāyānupassanāsatiṇatthānaṇ, sampayogañ-
gañ² c' assa dassetvā, idāni pahānaṇgaṇ dassetuṇ, *vineyya loke*
abhiññādomanassaṇ ti vuttaṇ. Tattha *vineyyā* ti tadan-
gavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. *Loke*

¹ C 1, C 2, C 4 omīṭ muyhati.

² C 1, C 2, C 4 sampayogañ.

ti tasmiṇ yeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanatthēna loko ti adhippeto. Yasmā pan' assa na kāyamatte yeva abhijjhādomassaṇ pahiyati, vedanādisu pi pahiyati yeva, tasmā, "Pañca pi upādānakkhandhā loko" ti (Vbh. 195) Vibhaṅge vuttaṇ. Lokasaṅkhātattā vā tesāṇ dhammāṇaṇ atthuddhāraṇanayen' etaṇ vuttaṇ. Yaṇ pan' āha: "Tattha katamo loko? Sv' eva kāyo loko" ti (Vbh. 195) ayam ettha attho. Tasmiṇ loke abhijjhādomassaṇ vineyyā ti evaṇ sambandho datṭhabbo. Yasmā pan' ettha abhijjhāgahaṇena kāmaccchando, domanassagahaṇena vyāpādo saṅgahaṇ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpanna-balavadhammadvaya-dassanena nīvaraṇappahāṇaṇ vuttaṇ hoti ti veditabbaṇ.

38. Visesena c' ettha abhijjhāvinayena kāyasampattimūlakassa anurodhassa, domanassavinayena kāyavipattimūlakassa virodhassa; abhijjhāvinayena kāye abhiratiyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratiyā; abhijjhāvinayena kāye abhūtānaṇ subhasukhabhāvādīnaṇ pakkhepassa, domanassavinayena kāye bhūtānaṇ asubhāsukhabhāvādīnaṇ apanayanassa ca pahāṇaṇ vuttaṇ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthata ca dīpitā hoti. Yogānubhāvo hi esa, yadidaṇ anurodhavirodhavippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepa-bhūtāpanayanavirahito ca hoti Anurodhavirodhavippamutto c' esa aratiratisaho abhūtaṇ apakkipanto bhūtaṇ ca anapanento yogasaṇṇattho hoti ti.

39. Aparo nayo: *Kāye kāyānupassī* ti ettha anupassanāya kammaṭṭhānaṇ vuttaṇ. *Viharatī* ti ettha vuttavihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṇ. *Ātāpī* ti ādisu ātāpena sammappadhānaṇ; satisampajaññaṇena sabbatthakakammaṭṭhānaṇ, kammaṭṭhānapariharaṇūpayo vā; satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭiladdhasamatho; sampajaññaṇena vipassanā; abhijjhādomanassavinayena bhāvanāphalaṇ vuttaṇ ti veditabbaṇ. Vibhaṅge pana, "Anupassatī ti, tattha katamā anupassanā? Yā paññā, pajānaṇa—pe—sammādiṭṭhi, ayaṇ vuccati anupassanā. Imāya anupassanāya upeto hoti, samupeto, upāgato samupāgato upapanno samupapanno¹ samannāgato, tena vuccati anupassī ti. Viharatī

¹ C 3 sampanno.

ti iriyati vattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati, tena vuccati viharati ti. Ātāpi ti, tattha katamaṇ ātappaṇ? Yo cetasiko viriyārambho—pe—sammāvāyāmo, idaṇ vuccati ātappaṇ. Iminā ātappena upeto hoti—pe—samannāgato, tena vuccati ātāpi ti. Sampaajāno ti, tattha katamaṇ sampaajāñaṇ? Yā paññā pajānanā—pe—sammādiṭṭhi, idaṇ vuccati sampaajāñaṇ. Iminā sampaajāñña upeto hoti—pe—samannāgato, tena vuccati sampaajāno ti. Satimā ti, tattha katamā sati? Yā sati anussati—pe—sammāsati, ayaṇ vuccati sati. Imāya satiyā upeto hoti—pe—samannāgato, tena vuccati satimā ti. Vineyya loke abhijjhādomanassan ti, tattha katamo loko? Sv' eva kāyo loko, pañca pi upādānakkhandhā loko, ayaṇ vuccati loko. Tattha katamā abhijjhā? Yo rāgo sārāgo anunayo anurodho nandi nandirāgo, cittassa sārāgo, ayaṇ vuccati abhijjhā. Tattha katamaṇ domanassan? Yaṇ cetasikaṇ asātaṇ cetasikaṇ dukkhaṇ . . . cetosamphassaajā asātā dukkhā vedanā, idaṇ vuccati domanassan. Iti ayaṇ ca abhijjhā, idaṇ ca domanassan imamhi loke vinitā honti, paṭivinitā, santā samitā vūpasantā atthaṅgatā abbhataṅgatā appitā byappitā sositā visositā vyantikātā, tena vuccati vineyya loke abhijjhādomanassan ” ti (Vbh. 194–5) evam etesaṇ padānaṇ attho vutto. Tena saha ayaṇ atthakathānayo yathā saṇsandati, evaṇ veditabbo.

Ayaṇ tāva kāyānupassanāsati patthānuddesassa atthavaṇṇanā.

40. [56⁵] Idāni, *vedanāsu . . . citte . . . dhammesu dhammānupassī viharati*—pe—*vineyya loke abhijjhādomanassan* ti ettha *vedanāsu vedanānupassī* ti evam ādisu vedanādināṇaṇa puna vacane payojanaṇa kāyānupassanāyaṇa vuttanayen' eva veditabbaṇa. *Vedanāsu vedanānupassī, citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassī* ti ettha pana *vedanā* ti tisso vedanā. Tā ca lokiyā yeva. *Cittam* pi lokiyaṇa. Tathā *dhammā*. Tesāṇa vibhāgo niddesavāre pākāṭo bhavissati. Kevalaṇa pan' idha yathā vedanā anupassitabbā, tathā anupassanto vedanāsu vedanānupassī ti veditabbo. Esa nayo cittadhammesu.

41. Kathaṇ ca vedanā anupassitabbā ti? Sukhā tāva

vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yath' āha:

“Yo suhaṇ dukkhato adda dukkham addakkhi sallato
adukkhamasukhaṇ santaṇ addakkhi naṇ aniccato
sa ve sammaddaso bhikkhu upasanto¹ carissatī” ti

(S. iv. 207).

Sabbā eva c' etā dukkhā ti pi anupassitabbā. Vuttaṇ h' etaṇ: “Yaṇ kiñci vedayitaṇ, taṇ sabbaṇ dukkhasmin ti vadamī” ti ().² Sukhā dukkhato pi ca anupassitabbā. Yath' āha: “Sukhā . . . vedanā t̥hitisukhā vipariṇāmadukkhā” ti (M. i. 303) sabbaṇ vitthāretabbaṇ. Api ca, aniccādi-sattānupassanāvasenāpi anupassitabbā. Sesaṇ niddesavāre ye va pākataṇ bhavissati. Cittadhammesu pi cittaṇ tāva ārammaṇādhipati-sahajata-bhūmi-kamma-vipāka-kiriyādi-nānatta-bhedānaṇ aniccādīnaṇ anupassanānaṇ niddesavāre āgāta-sarāgādibhedānaṇ ca vasena anupassitabbaṇ. Dhammā salakkhaṇa-sāmaññalakkhaṇānaṇ suññatadhammāssa aniccādisattānupassanānaṇ, niddesavāre āgatasantāsaṇtādi-bhedānaṇ ca vasena anupassitabbā. Sesaṇ vuttanayam eva.

42. Kāmaṇ c' ettha, yassa kāyasaṅkhāte loka abhijjhādomanassaṇ pahīnaṇ, tassa vedanādi-lokesu pi taṇ pahīnam eva. Nānāpuggalavasena pana nānācittakkhanika-satipaṭṭhānabhāvanāvasena ca sabbattha vuttaṇ. Yato vā ekattha pahīnaṇ sesesu pi pahīnaṇ hoti, ten' ev' assa tattha pahānadassanattam pi evaṇ³ vuttan ti veditabbaṇ.

Uddesavārakathā niṭṭhitā.

43. [56¹¹] Idāni seyyathā pi nāma cheko vilivakārako thūlakilaṇja-saṇhakilaṇja-caṇḍoṭaka-peḷa-putāḍini upakaraṇāni kattukāmo ekaṇ mahāveṇuṇ labhitvā catudhā bhinditvā tato ekekaṇ veṇukhaṇḍaṇ gahetvā phāletvā taṇ taṇ upakaraṇaṇ kareyya. Evam eva Bhagavā satipaṭṭhānadesanāya sattānaṇ anekappakāra-visesādhigamaṇ kattukāmo ekam eva sammāsatin, “Cattāro satipaṭṭhānā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī” ti ādinā nayena

¹ The S. text: pariṇānāti vedanā.

² See S. ii. 53 and iv. 216-17.

³ C 2, C 4 etaṇ.

ārammaṇavasena catudhā bhinditvā, tato ekekaṇ saṭipaṭṭhānaṇ gaheṭvā vibhajanto, *kathaṇ ca*, *bhikkhave* ti ādinā nayena niddesavāraṇ vattum āraddho. Tattha *kathaṇ ca* ti ādi vitthāretukamyatā pucchā. Ayaṇ pan' ettha saṅkhepo: Bhikkhave, kena ca pakārena bhikkhu kāye kāyānupassī viharatī ti ? Esa nayo sabbapucchāvāresu.

44. [56¹²] *Idha, bhikkhave, bhikkhū* ti, bhikkhave, imasmiṇ sāsane bhikkhu. Ayaṇ h' ettha idhasaddo sabbappakāra-kāyānupassanā-nibbattassa puggalassa sannissayaabhūta-sāsanaparidīpano, aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttaṇ h' etaṇ: “*Idha, bhikkhave, samaṇo—pe—suññā* parappavādā samanehi aññe” ti (A. ii. 238). Tena vuttaṇ: Imasmiṇ sāsane bhikkhū ti.

45. [56¹²] *Araññagato vā—pe—suññāgāragato vā* ti idam assa satipaṭṭhānabhāvanānurūpa-senāsanapariggaha-paridīpanaṇ. Imassa hi bhikkhuno digharattaṇ rūpādisu ārammaṇesu anuviseṭṭaṇ cittaṇ kammaṭṭhānavīthiṇ otarituṇ na icchatī kūṭagoṇaratho viya uppatham eva dhāvati. Tasmā, seyyathā pi nāma gopo kūṭadhenuyā sabbaṇ khiraṇ pivitvā vadḍhita-kūṭavacchaṇ dametukāmo dhenuto apanetvā ekamante mahantaṇ thambhaṇ nikhaṇitvā tattha yottena bandheyya. Ath' assa so vaccho ito c' ito ca vipphanditvā palāyituṇ asakkonto tam eva thambhaṇ upanisideyya vā upanipajjeyya vā. Evam eva iminā pi bhikkhunā digharattaṇ rūpārammaṇādi-rasapāna-vadḍhitaṇ duṭṭhacittaṇ dametukāmena rūpādi-ārammaṇato apanetvā araññaṇ vā rukkhamaḷaṇ vā suññāgaraṇ vā pavesetvā tattha satipaṭṭhānārammaṇa-thambhe satiyottena bandhitabbaṇ. Evam assa taṇ cittaṇ ito c' ito ca vipphanditvā pi acinnārammaṇaṇ alabhamānaṇ satiyottaṇ chinditvā palāyituṇ asakkontaṇ tam ev' ārammaṇaṇ upacārappanāvasena upanisīdati c' eva upanipajjati ca. Ten' āhu Porāṇā:

“Yathā thambhe nibandheyya vacchaṇ dammaṇ naro idha

bandheyy' evaṇ sakaṇ cittaṇ satiy' ārammaṇe dalhaṇ” ti. Evam ass' etaṇ senāsaṇaṇ bhāvanānurūpaṇ hoti. Tena vuttaṇ: Idam assa satipaṭṭhānabhāvanānurūpa-senāsanapariggaha-paridīpanaṇ ti.

46. Api ca, yasmā idaṃ kāyānupassanāya¹ muddhabhūtaṃ sabba - Buddha - Paccekabuddha - sāvakānaṃ viśesādhigama-dīṭṭhadhammasukhavihāra - padaṭṭhānaṃ ānāpānasatikam-maṭṭhānaṃ itthipurisa-hatthi-assādisaddasamākulaṃ gāman-taṃ apariccajivā na sukaṃ sampādetuṃ, saddakaṇṭakattā jhānassa; agāmake pana araṇṇe sukaṃ yogāvacaṇena idaṃ kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā ānāpāna-catutthajjhānaṃ nib-battetvā tad eva jhānaṃ pādaṃ katvā saṅkhāre sammāsītva aggaphalaṃ arahattaṃ pāpūṇitaṃ; tasmā 'ssa anurūpaṃ senāsanaṃ dassento Bhagavā, *araṇṇagato vā* ti ādim āha. Vatthuvijjācariyo viya hi Bhagavā. So, yathā vatthuvij-jācariyo nagarabhūmiṃ passitvā suṭṭhu upaparikkhitvā ettha nagaṃ mapethā ti upadisati, sotthinā va nagaṃ nitṭhite rājakulato mahāsakkāraṃ labhati; evaṃ eva yo-gāvacaṇassa anurūpaṃ senāsanaṃ upaparikkhitvā ettha kam-maṭṭhānaṃ anuyūñjitabban ti upadisati. Tato tattha kam-maṭṭhānam anuyūñjantena yoginā anukkamaṇa arahatte patte, Sammāsambuddho vata Bhagavā ti mahantaṃ sakkāraṃ labhati.

47. Ayaṃ pana bhikkhu dīpasadiso ti vuccati. Yathā hi mahādīpīrājā araṇṇe tiṇagahanaṃ vā vanagahanaṃ vā pabbatagahanaṃ vā nissāya niliyitvā vanamahisa-gokaṇṇa-sūkarādayo mige gaṇhati. Evam eva ayaṃ araṇṇādisu kammaṭṭhānaṃ anuyūñjanto bhikkhu yathākkamaṇa cattāro magge c' eva ariyaphalāni ca gaṇhati. Ten' āhu Porāṇā:

“Yathā hi dīpiko nāma niliyitvā gaṇhati mige

tath' evāyaṃ Buddhaputto yuttayogo vipassako

araṇṇaṃ pavasitvāna gaṇhati phalaṃ uttamaṃ” ti.

Ten' assa parakkamaṃ jayayoggaḥ bhūmiṃ araṇṇāsenāsanaṃ das-sento Bhagavā, *araṇṇagato vā* ti ādim āha. Ito paraṃ imaṃ tava ānāpānapabbe yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ Visuddhimagge² vuttam eva.

48. Tassa pana imesaṃ, *diḥḥaṃ vā assasanto diḥḥaṃ assasāmi ti pajānāmi*—pe—*passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmi ti sikkhati* ti evaṃ vuttānaṃ assāsapassāsānaṃ vasena sikkhato

¹ C 2, C 4 kāyānupassanā-samiddhibhūtaṃ.

² Visu. 270-93.

assāsapassāsa-nimitte cattāri jhānāni uppajjanti. So jhānā vuṭṭhahitvā assāsapassāse vā parigaṇhati, jhānaṅgāni vā.

49. Tattha assāsapassāsakammiko, assāsapassāsā kinnis-sitā, vatthunissitā, vatthu nāma karajakāyo, karajakāyo nāma cattāri mahābhūtāni, upādārūpaṇi cā ti evaṇ rūpaṇ parigaṇhati. Tato tadārammaṇe phassapaṇcake nāman ti, evaṇ nāmarūpaṇ pariggahetvā, tassa paccayaṇ pariyesanto avijjādiṇ paṭiccasamuppādaṇ disvā, paccaya-paccayuppanna-dhammamattam ev' etaṇ, añño satto vā puggalo vā n' atthi ti vitipṇakaṅkho sappaccaya-nāmarūpe tilakkhaṇaṇ āro-petvā vipassanaṇ vaḍḍhento anukkamena arahattaṇ pāpuṇā-ti. Idam ekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṇ. Jhānakammiko pi, imāni jhānaṅgāni kinnissitāni, vatthunis-sitāni, vatthu nāma karajakāyo, jhānaṅgāni nāmaṇ, kara-jakāyo rūpaṇ ti nāmarūpaṇ vavatthapetvā, tassa paccayaṇ pariyesanto avijjādipaccayākāraṇ disvā, paccaya-paccayup-panna-dhammamattam ev' etaṇ, añño satto vā puggalo vā n' atthi ti vitipṇakaṅkho sappaccaya-nāmarūpe tilakkhaṇaṇ āro-petvā vipassanaṇ vaḍḍhento anukkamena arahattaṇ pāpuṇāti. Idam ekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyā-namukhaṇ.

50. [56²⁷] *Iti ajjhattaṇ vā* ti evaṇ attano vā assāsapassāsa-kāye kāyānupassī viharati. *Bahiddhā vā* ti parassa vā assāsapassāsakāye. *Ajjhattabahiddhā vā* ti kālena attano, kālena parassa assāsapassāsakāye. Eten' assa paṇa-kammaṭṭhānaṇ aṭṭhapetvā aparāparaṇ sañcaraṇakālo kathito. Ekakāle pana idaṇ ubhayaṇ na labbhati. *Samudayaḍḍham-mānupassī vā* ti yathā nāma kammārassa bhastaṇ ca gag-garanāliṇ ca tajjaṇ ca vāyāmaṇ paṭicca vāto aparāparaṇ sañcarati, evaṇ bhikkhuno karajakāyaṇ ca nāsāpuṭaṇ ca cittaṇ ca paṭicca assāsapassāsakāyo aparāparaṇ sañcarati; kāyādayo dhammā samudayo; te passanto, *samudayaḍḍham-mānupassī vā kāyasmīṇ viharatī* ti vuccatī ti. *Vayadham-mānupassī vā* ti yathā bhastāya apanītāya, gaggaranāli-yā bhinnāya, tajje ca vāyāme asati, so vāto nappavat-tati; evam eva kāye bhinne nāsāpuṭe viddhaste, citte niruddhe, assāsapassāsakāyo nāma nappavattatī ti kāyādi-nirodhā assāsapassāsanirodho; evaṇ passanto, *vayadham-*

ānupāssī vā kāyasmīṃ viharatī ti vuccati. *Samudaya*vaya-
ammānupassī ti kālena samudayaṃ, kālena vayaṃ anu-
ssanto.

51. [56³²] *Atthi kāyo ti vā paṇ' assa¹ sati paccupaṭṭhitā hotī*
kāyo ti ca atthi, na satto, na puggalo, na itthī, na puriso,
attā, na attaniyaṃ, nāhaṃ, na mama, na koci, na kassaci
evam assa sati paccupaṭṭhitā hoti. *Yavad evā* ti payojana-
miccheda-vavatthāpanam etaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti: Yā
sati paccupaṭṭhitā hoti, sā na aññatthāya, atha kho *yāvad*
a ñānamattāya, aparāparaṃ uttaruttari² ñānapamānatthāya
eva satipamānatthāya ca. Satisampajaññaṃ vuḍḍhat-
tāya ti attho. *Anissito ca viharatī* ti taṇhānissaya-diṭ-
ṭhiṃ vā anissayānaṃ vasena anissito ca viharati. *Na ca kiñci loke*
vādiyaṃ ti lokasmīṃ kiñci rūpaṃ vā—pe—viññānaṃ vā
me attā vā attaniyaṃ vā ti na gaṇhāti.

52. [56³⁴] *Evam pī* ti upari³-atthaṃ upādāya sampiḍḍanata-
pe pikāro. Iminā pana padena Bhagavā ānāpānapabbha-
sanaṃ niyyātetvā dassesi. Tattha assāsapassāsaparig-
ihikā sati dukkhasaccaṃ. Tassā samuṭṭhāpikā purima-
ṇhā samudayasaccaṃ. Ubhinnaṃ appavatti nirodhasac-
caṃ. Dukkhaparijānanaṃ, samudayapajahanaṃ, nirodhāraṃ-
aṇaṃ ariyamaggo maggasaccaṃ. Evan catusaccavasena
sakkittvā nibbutiṃ pāpunāti ti. Idam ekassa assāsa-
passāsavasena abhinivīṭṭha-bhikkhuno yāva arahattā niy-
ānamukhaṃ ti.

Ānāpānapabbhaṃ niṭṭhitaṃ.

53. [56³⁶] *Evaṃ* assāsapassāsavasena kāyānupassanaṃ vi-
hajitvā, idāni iriyāpathavasena vibhajituṃ, *puna ca paraṃ*
ādim āha. Tattha kāmaṃ soṇa-sigālādayo pi gacchantā
acchāmā ti jānanti. Na paṇ' etaṃ evarūpaṃ jānanaṃ
andhāya vuttaṃ. Evarūpaṃ hi jānanaṃ sattūpaladdhiṃ na

¹ C 3 assā ti, and omits sati paccupaṭṭhitā hotī ti.

² C 3 uttaruttariṃ.

³ *Tīkā*: “*Evam pī* ti ettha pisaddo heṭṭhānidḍiṭṭhassa
ādisassa atthassa abhāvato avuttasamuccayattho ti dassento
pari-atthaṃ upādāya ti āha.”

- “Nāvā mālutavegena jiyāvegena tejanan
yathā yāti tathā kāyo yāti vātāhato ayaṇ.
Yantasuttavassen’ eva cittasuttavassen’ idaṇ
payuttaṇ kāyayantam pi yāti tṭhāti nisīdati.
Ko nāma ettha so satto yo vinā hetupaccaye
attano ānubhāvena tiṭṭhe vā yadi vā vaje ” ti.¹

().

Tasmā evaṇ hetupaccayavassen’ eva pavattāni gamanādini
sallakkhento esa, *gacchanto vā gacchāmī ti pajānāti, tṭhito vā . . .*
nisinno vā . . . sayāno vā sayāno ’mhi ti pajānāti ti vedi-
tabbo.

56. [57¹] *Yathā yathā vā pan’ assa kāyo paṇihito hoti,*
tathā tathā naṇ pajānāti ti sabbasaṅgāhikavacanam etaṇ.
Idaṇ vuttaṇ hoti: Yena yena vā ākārena’ assa kāyo tṭhito hoti,
tena tena naṇ pajānāti. Gamanākārena tṭhitaṇ gacchati
ti pajānāti. Tṭhāna-nisajjā-sayanākārena tṭhitaṇ sayāno ti
pajānāti ti.

57. [57³] *Iti ajjhattaṇ vā ti* evaṇ attano vā catu-iriyāpatha-
parigaṇhanena kāye kāyānupassī viharati. *Bahiddhā vā ti*
parassa vā catu-iriyāpathaparigaṇhanena. *Ajjhattabahiddhā*
vā ti kālena attano kālena parassa vā catu-iriyāpathapari-
gaṇhanena kāye kāyānupassī viharati. *Samudayaṇāyadham-*
mānupassī ti ādisu pana avijjāsamudayā rūpasamudayo ti
ādinā nayena pañcah’ ākārehi rūpakkhandaṇ samudayo ca
vayo ca nīharitabbo. Taṇ hi sandhāya idha, *samudayaṇāy-*
adhammānupassī ti ādi vuttaṇ. *Atthi kāyo ti vā pan’ assā ti*
ādi vuttasadisam eva. Idhāpi catu-iriyāpathapariggāhikā
sati dukkhasaccaṇ. Tassā samutṭhāpikā purimataṇhā sa-
mudayasaccaṇ. Ubhinnaṇ appavatti nirodhasaccaṇ. Duk-
khariparijānana, samudayaṇāyapajahana, nirodhārammaṇa ariya-
maggo maggasaccaṇ. Evaṇ catusaccavasena ussakkitvā
nibbutiṇ papunāti ti. Idam ekassa catu-iriyāpathaparig-
gāhakassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṇ ti.

Iriyāpathapabbhaṇ niṭṭhitaṇ.

¹ C 1, C 2, C 4 omit ti.

58. [57⁵] Evaṃ iriyāpathavasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā, idāni, catusampajaññavasena vibhajituṃ, *puna ca paraṃ* ti ādim āha. Tattha, *abhikkante paṭikkante* ti ettha tāva abhikkantaṃ vuccati gamaṇaṃ. Paṭikkantaṃ nivattanaṃ. Tad ubhayam pi catusu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyaṃ abhiharanto abhikkamati nāma. Paṭinivattanto paṭikkamati nāma. Thāne pi thitako va kāyaṃ purato oṇāmento abhikkamati nāma. Pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāya nisinnako va āsanassa purima-aṅgābhimukho saṅsaranto abhikkamati nāma. Pacchimaṃ aṅgappadesaṃ paccāsaṅsaranto¹ paṭikkamati nāma. Nisajjāya pi es' eva nayo. Sampajānakāri hoti ti sampajaññena sabbakiccakāri, sampajaññass' eva vā kāri hoti. So hi abhikkamādisu sampajaññaṃ karot' eva, na katthaci sampajaññavirahito hoti. Tattha sātthaka-sampajaññaṃ, sappāya-sampajaññaṃ, gocarasampajaññaṃ, asammoha-sampajaññaṃ ti catubbidhaṃ sampajaññaṃ.

59. Tattha abhikkamanacitte uppanne cittavasene' eva agantvā, kin nu me ettha gatena attho atthi, n' atthi ti atthānatthaṃ parigaṇetvā atthaparigaṇhanaṃ sātthakasampajaññaṃ. Tattha ca attho ti cetiyadassana-bodhidassana-Saṅghadassana-theradassana-asubhadassanādivasena dhammato vadḍhi. Cetiyaṃ disvā pi hi Buddhārammaṇaṃ . . . Saṅghadassanaena, Saṅghārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā tad eva khayato sammasanto arahattaṃ pāpuṇāti. There disvā tesāṃ ovāde paṭiṭṭhāya, asubhaṃ disvā tattha paṭhamajjhānaṃ uppādetvā tad eva khayato sammasanto arahattaṃ pāpuṇāti. Tasmā etesaṃ dassanaṃ sātthaṃ. Keci pana, āmisato pi vadḍhi attho yeva, taṃ nissāya brahmacariyaṇugahāya paṭipannattā ti vadanti.

60. Tasmiṃ pana gamane sappāyāsappāyaṃ parigaṇetvā sappāyaparigaṇhanaṃ sappāyasampajaññaṃ. Seyyathidaṃ: cetiyadassanaṃ tāva sātthaṃ. Sace pana cetiyassa mahāpūjāyaṃ dasadvādasayojanantare parisā sannipatati, attano vibhavānurūpaṃ itthiyo pi purisā pi alaṅkatapaṭiyattā cittakammarūpāni viya sañcaranti, tatra c' assa iṭṭhe āram-

¹ C 1, C 2, C 4 paccāsaranto.

maṇe lobho, anitthe ārammaṇe¹ paṭigho, asaṃapekkhanena moho uppajjati, kāyaśaṃsaggāpattiṃ āpajjati, jīvita-brahma-cariyānaṃ vā antarāyo hoti, evaṃ taṃ tñānaṃ asappāyaṃ hoti. Vuttappakāra-antarāyābhāve sappāyaṃ.

61. Saṅghadassanaṃ pi sātthaṃ. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṃ kāretvā sabbarattiṃ dhammasavanaṃ kārentesu manussesu vuttappakāren' eva janasannipāto c' eva antarāyo ca hoti, evaṃ taṃ tñānaṃ asappāyaṃ. Antarāyābhāve sappāyaṃ. Mahāparisa-parivārānaṃ therānaṃ dassane pi es' eva nayo.

62. Asubhadassanaṃ pi sātthaṃ. Tadatthadīpanatthaṃ ca idaṃ vatthu: Eko kira daharabhikkhu sāmaṇeraṃ gahetvā dantakaṭṭhatthāya gato. Sāmaṇero maggā okkamitvā purato gacchanto asubhaṃ disvā paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā tad eva pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasanto tīṇi phalāni sacchikatvā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā aṭṭhāsi. Daharo taṃ apassanto sāmaṇerā ti pakkosi. So, mayā pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhunā saddhiṃ dve kathā nāma na kathitapubbā, aññasmiṃ hi divase uparivisesaṃ nibbattessāmi ti cintetvā, kiṃ bhante ti paṭivacanaṃ adāsi. Ehi ti ca vutto ekavacanaṃ eva āgantvā, bhante, iminā tāva maggena gantvā mayā tñitokāse muhuttaṃ puratthābhimukhaṃ tñatvā olokethā ti āha. So tathā katvā tena pattavisesaṃ² pāpuṇi ti. Evaṃ ekaṃ asubhaṃ dvinnāṃ janānaṃ atthāya jātaṃ. Evaṃ sāttham pi pan' etaṃ purisassa mātugāmāsuhāṃ asappāyaṃ, mātugāmassa ca purisāsuhāṃ. Sabhāgam eva sappāyaṃ ti. Evaṃ sappāyaparigaṇhanaṃ sappāya-sampajāññaṃ nāma.

63. Evaṃ pariggahita³-sāttha-sappāyassa pana aṭṭhatiṃsāya kammaṭṭhānesu attano cittaruciyaṃ kammaṭṭhāna-saṅkhātogocaraṃ uggahetvā bhikkhācāragocare taṃ gahetvā va gamaṇaṃ gocarasampajāññaṃ nāma. Tass' āvibhāvattaṃ idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ: Idh' ekacco bhikkhu harati na paccāharati. Ekacco na harati, paccāharati. Ekacco

¹ C 3 omits ārammaṇe.

² C 3 pattavisesam eva.

³ C 1, C 2, C 4 pariganita°.

pana n' eva harati na paccāharati. Ekacco harati ca¹ paccāharati ca.

64. Tattha yo bhikkhu divasaṃ caṅkameṇa nisajjāya āvaraṇiyeḥi dhammeḥi cittaṃ parisodhetvā, tathā rattiyā pathamaṃ yāmaṃ, majjhime yāme seyyaṃ kappetvā, pacchime yāme pi nisajjā-caṅkameḥi vītināmetvā pageva cetiyaṅgaṇa-bodhiyaṅgaṇavattaṃ katvā bodhirukkhe udakaṃ āsiñcitvā pāṇiyaṃ paribhojanaṃ paccupaṭṭhāpetvā ācariyupajjhāyavattādīni sabbāni Khandhakavattāni samādāya vattati. So sarīraparikammaṃ katvā senāsanaṃ pavisitvā dve tayo pallaṅke¹ usumaṃ gāhāpento kammaṭṭhānaṃ anuyunjitvā bhikkhācāraṇelāya utṭhahitvā kammaṭṭhānasīsen' eva pat-tacīvaraṃ ādāya senāsanaṭo nikkhamitvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto cetiyaṅgaṇaṃ gantvā, sace Buddhānussatikammaṭṭhānaṃ hoti, taṃ avissajjetvā va cetiyaṅgaṇaṃ pavisati. Aññaṃ ce kammaṭṭhānaṃ hoti, sopānamūle ṭhatvā hatthena gaḥitabhaṇḍaṃ viya taṃ ṭhapetvā Buddhārammaṇaṃ pītiṃ gaḥetvā cetiyaṅgaṇaṃ āruya mahantaṃ ce² cetiyaṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catusu ṭhānesu vanditabbaṃ. Khuddakaṃ ce tath' eva padakkhiṇaṃ katvā aṭṭhasu ṭhānesu vanditabbaṃ. Cetiyaṃ vanditvā bodhiyaṅgaṇaṃ pattenāpi Buddhassa Bhagavato sammukhā viya nīpaccakāraṃ dassetvā bodhi vanditabbo. So evaṃ cetiyaṃ ca bodhiṃ ca vanditvā paṭisāmitaṭṭhānaṃ gantvā paṭisāmitabhaṇḍakaṃ hatthena gaṇhanto viya nikkhattakammaṭṭhānaṃ gaḥetvā gāmasamīpe kammaṭṭhānasīsen' eva cīvaraṃ pārupitvā gāmaṃ piṇḍāya pavisati.

65. Atha naṃ manussā disvā, ayyo no āgato ti paccuggantvā pattaṃ gaḥetvā āsanasālāya vā gehe vā nisīdāpetvā yāguṃ datvā yāva bhattaṃ niṭṭhāti tāva pāde dhovitvā makkhetvā purato nisīditvā pañhaṃ vā pucchanti, dhammaṃ vā sotukāmā honti. Sace pi na kathāpenti, janasaṅgahatthaṃ dhammakathā nāma kātābbā yevā ti Aṭṭhakathācariyā vadanti. Dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimmuttā nāma

¹ *Tīkā*: “Dve tayo pallaṅke ti dve tayo nisajjāvāre, dve tīni uṇhāsānāni. Ten' āha: Usumaṃ gāhāpento ti.”

² C 1, C 2, C 4 omīti ce.

n' atthi.¹ Tasmā kammaṭṭhānasisen' eva dhammaṃ kathetvā kammaṭṭhānasisen' eva āhāraṃ paribbhuñjitvā anumodanaṃ vatvā nivattiyamānehi pi manussehi anugato va gāmato nikkhamitvā, tattha te nivattetvā maggaṃ paṭipajjati.

66. Atha naṃ puretaraṃ nikkhamitvā bahigāme katabhat-takiccā sāmānēra-daharabhikkhū disvā paccuggantvā patta-cīvaram assa gaṇhanti. Porāṇakabhikkhū kira¹ amhākaṃ upajjhāyo ti² ācariyo ti mukhaṃ anoloketvā³ vattaṃ karonti; sampattapariccheden' eva karonti. Te taṃ pucchanti: Bhante, ete manussā tumhākaṃ kiṃ honti, mātīpakkhato sambandhā, pitīpakkhato ti? 'Kiṃ disvā pucchathā' ti. 'Tumhesu etesaṃ pemabahumānaṃ' ti. 'Āvuso, yaṃ mātāpitūhi pi dukkaraṃ, taṃ ete amhākaṃ karonti. Pattacīvaram pi no etesaṃ santakam eva. Etesaṃ ānubhāvena n' eva bhaye bhayaṃ, na chātake chātakaṃ jānāma. Īdisā nāma amhākaṃ upakārino n' atthi' ti tesāṃ guṇe kathento gacchati. Ayaṃ vuccati harati, na paccāharati ti.

67. Yassa pana pageva vuttappakāraṃ vattapaṭivattaṃ karontassa kammajatejo pajjalati, anupādiṇṇakaṃ muñcitvā upādiṇṇakaṃ gaṇhāti, sarīrato sedā muñcanti, kammaṭṭhānaṃ vīthiṃ n' ārohati, so pageva pattacīvaram ādāya vegasā va cetiyaṃ vanditvā gorūpānaṃ nikkhamanavelāyam eva gāmaṃ yāgubhikkhāya pavisitvā yāguṃ labhitvā āsanasālaṃ gantvā pivati. Ath' assa dvattikkhattuṃ ajjhoharaṇamatten' eva kammajatejo upādiṇṇakaṃ muñcitvā anupādiṇṇakaṃ gaṇhāti. Ghaṭasatena nahāto viya tejodhātuparilāhanibbānaṃ patvā kammaṭṭhānasīsena yāguṃ paribbhuñjitvā pattaṃ ca mukhaṃ ca dhovitvā antarabhatte kammaṭṭhānaṃ manasika-tvā avasesaṭṭhāne piṇḍāya caritvā kammaṭṭhānasīsena āhāraṃ paribbhuñjitvā, tato paṭṭhāya poṇkhānupoṇkhaṃ⁴ upaṭṭhahamānaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā va āgacchati. Ayaṃ vuccati, na⁵ harati, paccāharati ti. Edisā ca bhikkhū yāguṃ pivitvā vipassanaṃ ārabhitvā Buddhasāsane arahattaṃ

¹ C 3 kira na.

² C 3 omits ti.

³ C 3 oloketvā.

⁴ *Tīkā*: "Yathā poṇkhānupoṇkhaṃ pavattāya sarapaṭipā-ṭṭiyā na vicchedo, evam etassāpi ti."

⁵ C 1, C 2, C 4 āharati, na harati.

pattā nāma gaṇanapathaṇ vītivattā. Sīhalādīpe yeva tesu tesu gāmesu āsanasālāya na taṇ āsanaṇ atthi, yattha yāguṇ pivitvā arahattaṇ pattabbhikkhu n' atthi ti.

68. Yo pana pamādavihārī hoti nikkhattadhuro, sabba-vattāni bhinditvā pañcavidha-cetovinibandha-baddhacitto viharanto, kammaṭṭhānaṇ nāma atthi ti pi saññaṇ akatvā gāmaṇ piṇḍāya pavisitvā ananulomikena gihisaṇsaggena saṇsaṭṭho caritvā ca bhuñjitvā ca tuccho nikkhamati, ayaṇ vuccati n' eva harati na¹ paccāharati ti.

69. Yo pāyaṇ harati ca paccāharati cā ti vutto, so gata-paccāgatikavattavaseṇ eva veditabbo. Attakāmā hi kula-puttā sāsane pabbajitvā dasa pi vīsatiṃ pi paññāsam² pi ekato vasantā katikavattaṇ katvā viharanti: Āvuso, tumhe na inaṭṭhā, na bhayaṭṭhā, na jivikāpakatā pabbajitā. Dukkhaṇ muñcitukāmā paṇ' attha pabbajitā. Tasmā gamane uppannakilesaṇ gamane yeva niggaṇhatha. Thāne . . . Nisajjāya . . . Sayane uppannakilesaṇ sayane yeva niggaṇhathā ti. Te evaṇ katikavattaṇ katvā bhikkhācāraṇ gacchantā adḍha-usabha-usabha-gāvutantaṇsu pasāṇā honti, tāya saññāya kammaṭṭhānaṇ manasikarontā va gacchanti. Sace kassaci gamane kilesaṇ uppajjati, tatth' eva naṇ niggaṇhathi. Tathā asakkonto tiṭṭhati. Ath' assa pacchato āgacchanto pi tiṭṭhati. So, ayaṇ bhikkhu tuyhaṇ uppannavitakkaṇ jānāti, ananucchavikaṇ te etan ti attānaṇ paṭicodetvā vipasanaṇ vadḍhetvā tatth' eva ariyabhūmiṇ okkamati. Tathā asakkonto nisīdati. Ath' assa pacchato āgacchanto pi nisīdati ti so yeva nayo. Ariyabhūmiṇ okkamituṇ asakkonto pi taṇ kilesaṇ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṇ manasikaronto va gacchati. Na kammaṭṭhānavippayuttena cittena padaṇ uddharati. Uddharati ce, paṭinivattitvā purimapadesaṇ yeva eti.

70. Ālindikavāsi-Mahā-Phussatthero³ viya. So kira ekūnavīsativassāni gatapaccāgatikavattaṇ purento eva vihaṇi.

¹ C 1, C 2, C 4 nāharati ti.

² C 3 paññāsam pi satam pi ekato.

³ C 3 Ālindakavāsi-Mahā-Phussadevatthero.

Manussā pi sudaṇ antarāmagge vapantā¹ ca maddantā ca kammāni ca karontā therāṇ tathā gacchantāṇ disvā, ayaṇ therō punappunaṇ nivattitvā gacchati, kin nu kho magga-mūlho, udāhu kiñci pamuṭṭho ti samullapanti. So taṇ anādiyitvā kammaṭṭhānayaṭṭacittēn' eva samaṇadhammaṇ karonto vīsativassabbhantare arahattaṇ pāpuṇi. Arahattaṇ pattadivase yev' assa caṅkamanakotiyaṇ adhiṇatthā devatā aṅgulihi dīpaṇ ujjaletvā² aṭṭhāsi. Cattāro pi Mahārājāno, Sakko ca devānam indo, Brahmā ca Sahampati upaṭṭhānaṇ agamaṇsu. Tañ ca obhāsaṇ disvā Vanavāsi-Mahā-Tissatthero dutiyadivase³ pucchi: Rattibhāge āyasmato santike obhāso ahoṣi. Kiṇ so obhāso ti? Thero vikkhepaṇ karonto obhāso nāma dīpobhāso pi hoti, maṇi-obhāso pi ti evam ādim āha. Tato, paṭicchādetha tumhe ti nibaddho āmā ti paṭijānitvā ārocesi.

71. Kālavallimaṇḍapavāsi-Mahā-Nāgattthero viya ca. So pi kira gatapaccāgatikavattaṇ pūrento, paṭamaṇ tāva Bhagavato mahāpadhānaṇ pūjessāmī ti satta vassāni ṭhāna-caṅkamaṇ eva adhiṭṭhāsi. Puna soḷasa vassāni gatapaccāgatikavattaṇ pūretvā arahattaṇ pāpuṇi. So kammaṭṭhānayaṭṭen' eva cittena pādaṇ uddharanto viyuttēna uddhaṭe paṭinivattanto⁴ gāmasamīpaṇ gantvā, gāvī nu kho⁵ pabbajito nu kho⁵ ti āsaṅkaniyapadese ṭhatvā pārupitvā kacchakarakato udakena pattaṇ dhovitvā udakagaṇḍūsaṇ karoti. Kiṇ kāraṇā? Mā me bhikkhaṇ dātuṇ vandituṇ vā āgate manusse dīghāyukā hothā ti vacanamattenāpi kammaṭṭhānavikkhepo ahoṣi ti. Aja, bhante, katamī ti divasaṇ vā bhikkhugaṇaṇaṇ vā pañhaṇ vā pucchito pana udakaṇ gilitvā āroceti. Sace divasādipucchakā na honti, nikkhamanavelāyaṇ gāmadvāre nitṭhubhitvā yaṭi.

72. Galambatitṭhavihāre vassūpagatā paññāsa bhikkhū viya. Te kira Āsālhi-puṇṇamāyaṇ katikavattaṇ akaṇsu: arahattaṇ appatvā aññamaññaṇ na ālapissāmā ti. Gāmañ ca piṇḍāya pavisaṇtā udakagaṇḍūsaṇ katvā pavisaṇsu.

¹ C 3 kasantā ca vapantā ca.

² C 1 pajjaletvā.

³ C 3 taṇ dutiyadivase.

⁴ C 3 paṭinivattento.

⁵ C 3 omīts kho.

Divasādisu pucchitesu vuttanayen' eva paṭipajjiṃsu. Tattha manussā nitṭhubhanāṃ disvā jāniṃsu, ajj' eko āgato, ajja dve ti. Evañ ca cintesun: Kin nu kho amheh' eva saddhiṃ na sallapanti, udāhu aññaṃaññaṃ pi ti? Yadi aññaṃaññaṃ na sallapanti, addhā vivāda-jātā bhavissanti. Etha,¹ ne aññaṃaññaṃ khamāpessāmā ti sabbe vihāraṃ gantvā paññāsāya bhikkhusu dve pi bhikkhū ekokāse nāddasaṃsu. Tato yo tesu cakkhumā puriso, so āha: Na bho kalahakārakānaṃ okāso idiso hoti. Susammaṭṭhaṃ cetiyaṅgaṇaṃ bodhiyaṅgaṇaṃ, sunikkhittā sammajaniyo, supaṭṭhitaṃ pāṇiyaṃ paribhojaniyaṃ ti. Te tato va nivattā. Te pi bhikkhū anto-temāse yeva arahattaṃ patvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇaṃ pavāresuṃ.

73. Evaṃ Kālavallimaṇḍapavāsi-Mahā-Nāgattthero viya, Galambatitthavihāre vassūpagatabhikkhū viya ca kammaṭṭhānayutten' eva cittaṇa pādaṃ uddharanto gāmasamīpaṃ patvā udakagaṇḍūsaṃ katvā vīthiyo sallakkhetvā yattha surāsaṇḍa-dhuttādayo kalahakārakā, caṇḍahatthi-ādayo vā n' atthi, taṃ vīthiṃ paṭipajjati. Tattha ca piṇḍāya caramāno na turitaturito viya javena gacchati. Na hi javanapiṇḍa-pāṭiya-dhutaṅgaṃ nāma kiñci atthi. Visamabhūmibhāgappattam pana udakasakaṭaṃ viya niccalo hutvā gacchati. Anugahaṃ paviṭṭho ca dātukāmetaṃ² vā adātukāmetaṃ vā sallakkhetuṃ taḍanurūpaṃ kālaṃ āgamento bhikkhaṃ gahetvā antogāme vā bahigāme vā vihāraṃ eva vā āgantvā yathāphāsuke patirūpe okāse nisīditvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto āhāre paṭikkūlasaññaṃ upaṭṭhapetvā akkhabbhañjana-vaṇālepana-puttamaṃsūpamavasena paccavekkhanto aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhāreti, n' eva davāya, na madāya, na maṇḍanāya, na vibhūsanāya. Bhuttāvi ca udakakiccaṃ katvā muhuttaṃ bhattakilamathaṃ paṭippassambhetvā yathā purebhattaṃ evaṃ pacchābhattaṃ, purimayāmaṃ, pacchimayāmaṃ ca kammaṭṭhānaṃ eva manasikaroti. Ayaṃ vuccati harati ca paccāharati cā ti.

¹ C 2, C 4 Evaṃ ne.

² C 1, C 2, C 4 dātukāmaṃ vā adātukāmaṃ.

74. Idaṇ paṇa haraṇapaccāharaṇasaṅkhātaṇ gatapaccā-gatikavattaṇ purento yaḍi upanissayasampanno hoti, pa-ṭhamavaye eva arahattaṇ pāpunāti. No ce paṭhamavaye pāpunāti, atha majjhimavaye. No ce majjhimavaye pāpunāti, atha maraṇasamaye. No ce maraṇasamaye pāpunāti, atha devaputto hutvā. No ce devaputto hutvā pāpunāti, anuppanne Buddhhe nibbatto paccekabodhiṇ sacchikaroti. No ce paccekabodhiṇ sacchikaroti, atha Buddhānaṇ sammukhībhāve khippabhiñño vā hoti, seyyathā pi thero Bāhiyo Dāruciyo. Mahāpañño vā hoti, seyyathā pi thero Sāriputto. Mahiddhiko vā, seyyathā pi thero Mahā-Moggallāno. Dhutavādo vā, seyyathā pi thero Mahā-Kassapo. Dibbacakkhuko vā, seyyathā pi thero Anurud-dho. Vinayadharo vā, seyyathā pi thero Upāli. Dhammakathiko vā, seyyathā pi thero Puṇṇo Mantāniputto. Ārañṇako vā, seyyathā pi thero Revato. Bahussuto vā, seyyathā pi thero Ānando. Sikkhākāmo vā, seyyathā pi thero Rāhulo Buddhaputto ti. Iti imasmiṇ catukke yvāyaṇ harati ca paccāharati ca, tassa gocarasampajaññaṇ sikhāp-pattaṇ hoti.

75. Abhikkamādisu paṇa asammuyhanaṇ asammohasam-pajaññaṇ. Taṇ evaṇ veditabbaṇ: Idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā, yathā andhaputhujano, abhikkamādisu attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito ti vā, ahaṇ abhikkamāmi vā, mayā abhikkamo nibbattito ti vā sammuyhati, tathā asammuyhanto, abhikkamāmi ti cित्ते uppajjamāne ten' eva cित्तेna saddhiṇ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṇ janayamānā uppajjati. Iti cittakiri-yavāyodhātuvipphāravasena ayaṇ kāyasammato aṭṭhisāṅghāto abhikkamati. Tass' evaṇ abhikkamato ekekapādud-dharāṇe paṭhavidhātu āpodhātū ti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā atiharāṇa-vītiharāṇesu. Vossajjane tejodhātu-vāyodhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā balavatiyo. Tathā sannikkhepana-sannirumbhanesu. Tattha uddharāṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharāṇaṇ na pāpunanti. Tathā atiharāṇe pavattā vītiharāṇaṇ, vītiharāṇe pavattā vossaj-janaṇ, vossajjane pavattā sannikkhepanaṇ, sannikkhepane

pavattā sannirumbhanaṃ na pāpunanti. Tattha tathā' eva pabbapabbaṃ sandhisandhiṃ odhi-odhiṃ hutvā tattakapāle pakkhitta-tīlā viya tatātātāyantaṃ bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati? Kassa vā ekassa abhikkamanaṃ? Paramatthato hi dhātūnaṃ yeva gamanaṃ, dhātūnaṃ tñānaṃ, dhātūnaṃ nisajjā, dhātūnaṃ sayanaṃ. Tasmiṃ tasmiṃ hi koṭṭhāse saddhiṃ rūpena,

Aññaṃ uppajjate cittaṃ aññaṃ cittaṃ nirujjhati

avācimanusambandho naḍisoto va vattatī ti.

Evaṃ abhikkamādisu asammuyhanaṃ asammohasampajaññaṃ nāma ti.

Niṭṭhito abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti ti padassa attho.

76. [57⁶] *Ālokitē vilokite* ti ettha pana ālokitāṃ nāma purato pekkhanaṃ. Vilokitaṃ nāma anudisāpekkhanaṃ. Aññāni pi heṭṭhā upari, pacchato pekkhanavasena olokita-ullokita-palokitāni nāma honti. Tāni idha na gahitāni. Sārūppavasena pana imān' eva dve gahitāni. Iminā vā mukhena sabbāni pi tāni gahitān' evā ti. Ettha ālokessāmi ti citte uppanne cittavaseṇ' eva anoloketvā atthaparigaṇhanaṃ sātthakasampajaññaṃ. Taṃ āyasmantaṃ Nandaṃ kāyasakkhiṃ katvā veditabbaṃ. Vuttaṃ h' etaṃ: "Sace, bhikkhave, Nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbacetaso¹ samannāharitvā Nando puratthimaṃ disaṃ āloketi: evaṃ me puratthimaṃ disaṃ ālokeyato na abhijjhādomanassā papakā akusalā dhammā anvāssaveyyun ti. Iti ha tattha sampajāno hoti. Sace, bhikkhave, Nandassa pacchimā disā . . . uttarā disā . . . dakkhiṇā disā . . . uddhaṃ . . . adho . . . anudisā āloketabbā hoti, sabbacetaso samannāharitvā Nando anudisaṃ āloketi: evaṃ me anudisaṃ ālokeyato—pe—sampajāno hoti" ti (A. iv. 167). Api ca idhāpi pubbe vutta-cetiyaḍassanādivaseṇ' eva sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā.

77. Kammatṭhānaṃ pana avijāhanam eva gocarasampajaññaṃ. Tasmā khandha-dhātu-āyatana-kammattṭhānikēhi attano attano kammattṭhānavaseṇ' eva, kasinādi-kammatt-

¹ C 1, C 2, C 4 sabbaṃ cetaso.

ṭhānikehī vā pana kammaṭṭhānasisen' eva ālokana-vilokanaṃ kātabbhaṃ. Abbhantare attā nāma āloketā vā viloketā vā n' atthi, ālokessamī ti pana citte uppajjamāne ten' eva cittena saddhiṃ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyavāyodhātuvipphāravasena¹ heṭṭhi-maṇṇaṃ akkhidaṇaṃ adho sīdati, upari-maṇṇaṃ uddhaṇaṃ laṅgheti. Koci yantakena vivaranta nāma n' atthi. Tato cakkhuviññānaṃ dassanakiccaṃ sādheṇaṃ uppajjati ti evaṃ sampajānanaṃ paṇ' ettha asammohasampajāññaṃ nāma. Api ca mūlapariññā-āgantuka-tāvakālikabhāvasena p' ettha asammohasampajāññaṃ veditaṃ.

78. Mūlapariññāvasena tāva,

Bhavaṅgāvajjanaṃ c' eva dassanaṃ sampañicchanāṃ santiraṇaṃ votthapanāṃ javanaṃ bhavati sattamaṇṇaṃ. Tattha bhavaṅgaṃ upapattibhavassa aṅgakiccaṃ sādhamānaṃ pavattati. Taṃ āvattetvā kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhamānā. Tannirodhā cakkhuviññānaṃ dassanakiccaṃ sādhamānaṃ. Tannirodhā vipākamanodhātu sampañicchanakiccaṃ sādhamānā. Tannirodhā vipākamanoviññānadhātu santiraṇakiccaṃ sādhamānā. Tannirodhā kiriyamanoviññānadhātu votthapanakiccaṃ sādhamānā. Tannirodhā sattakkhattuṃ javanaṃ javati. Tattha paṭhamajavane pi, ayaṃ itthi, ayaṃ puriso ti rajjana-dussana-muyhanavasena ālokita-vilokitaṃ na, hoti; duttiya-javane pi—pe—sattamajavane pi. Etesu pana, yuddhamāṇāle yodhesu viya, heṭṭhupariyavasena² bhijjitvā patitesu, ayaṃ itthi, ayaṃ puriso ti rajjanādivasena ālokita-vilokitaṃ hoti. Evaṃ taṃ ettha mūlapariññāvasena asammohasampajāññaṃ veditaṃ.

79. Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate bhavaṅgacalanato uddhaṇaṃ sakiccanipphādanavasena āvajjanādisu uppajjitvā niruddhesu avasāne javanaṃ uppajjati. Taṃ pubbe uppannānaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre āgantukapuriso viya hoti. Tassa yathā paragehe kiñci yācituṃ pavitṭhassa āgantukapurisassa gehasāmikesu pi tuṇhīm āsīnesu ānākaranaṃ na yuttaṃ, evaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte

¹ C 3 vasen' eva.

² Tīkā : heṭṭhūpariya°.

cakkhudvāre āvajjanādisu pi arajjantesu, adussantesu, amuyhantesu ca rajjana-dussana-muyhanaṇ ayuttan ti. Evaṇ āgantukabhāvavasena asammohasampajaññaṇ veditabbaṇ.

80. Yāni pan' etāni cakkhudvāre votthapanapariyosānāni cittāni uppajjanti, tāni saddhiṇ sampayuttadhammehi tattha tatth' eva bhijjanti, aññamaññaṇ na passanti ti itarāni tāvakālikāni honti. Tattha yathā ekasmiṇ ghare sabbesu mānusakesu matesu avasesassa ekassa taṇ khaṇaṇ yeva maraṇadhammassa na yuttaṇ naccagītādisu abhirati. Evam eva ekadvāre sampayuttesu¹ āvajjanādisu tattha tatth' eva matesu avasesassa taṇ khaṇaṇ yeva maraṇadhammassa javanassāpi rajjana-dussana-muyhanavasena abhirati nāma na yuttā ti. Evaṇ tāvakālikabhāvavasena asammohasampajaññaṇ veditabbaṇ.

81. Api ca khandhāyatana-dhātu-paccayapaccavekkhanavasena p' etaṇ veditabbaṇ. Ettha ca² cakkhu c' eva rūpaṇ ca rūpakkhando. Dassanaṇ viññāṇakkhando. Taṇsampayuttā vedanā vedanākkhando. Saññā saññākkhando. Phassādikā saṅkhārakkhando. Evam etesaṇ pañcannaṇ khandhānaṇ samavāye ālokana-vilokanaṇ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi? Tathā cakkhu cakkhāyatanaṇ. Rūpaṇ rūpāyatanaṇ. Dassanaṇ manāyatanaṇ. Vedanādayo sampayuttadhammā dhammāyatanaṇ. Evam etesaṇ catunnaṇ āyatanānaṇ samavāye ālokana-vilokanaṇ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi? Tathā cakkhu cakkhudhātu. Rūpaṇ rūpadhātu. Dassanaṇ cakkhuvīññāpadhātu. Taṇsampayuttā vedanādayo dhammā dhammadhātu. Evam etesaṇ catunnaṇ dhātūnaṇ samavāye ālokana-vilokanaṇ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi? Tathā cakkhu nissayapaccayo. Rūpaṇ ārammanapaccayo. Āvajjanaṇ anantara-samanantarūpanissaya-natthi-vigatapaccayo. Āloko upanissayapaccayo. Vedanādayo saha-jātapaccayā. Evam etesaṇ paccayānaṇ samavāye ālokana-vilokanaṇ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi ti? Evam ettha khandhāyatana-dhātu-

¹ C 3 sasampayuttakesu.

² C 3 hi.

paccayapaccavekkhanavasena pi asammohasampajaññaṇ veditabbaṇ.

82. [57⁷] *Sammiñjite pasārite* ti pabbānaṇ sammiñjana-pasāraṇe. Tattha cittavaseṇ' eva sammiñjana-pasāraṇaṇ akatvā, hatthapādānaṇ sammiñjana-pasāraṇapaccayā atthānatthaṇ parigaṇetvā, atthaparigaṇhanaṇ sātthakasampajaññaṇ. Tattha hatthapāde aticiraṇ sammiñjitvā,¹ pasāretvā eva vā t̥hitassa khāṇe khāṇe vedanā uppajjanti, cittaṇ ekaggataṇ² na labhati, kammaṭṭhānaṇ paripaṭati, viśesaṇ nādhigacchati. Kāle sammiñjentassa, kāle pasārentassa pana tā vedanā n' uppajjanti, cittaṇ ekaggaṇ hoti, kammaṭṭhānaṇ phātiṇ gacchati, viśesaṇ adhigacchati ti. Evaṇ atthānatthaparigaṇhanaṇ veditabbaṇ.

83. Atthe pana sati pi sappāyāsappāyaṇ parigaṇetvā sappāyaparigaṇhanaṇ sappāyasampajaññaṇ. Tatrāyaṇ nayo: Mahācetiyaṇgaṇe kira daharabhikkhū sajjhāyaṇ gaṇhanti. Tesāṇ piṭṭhipasse daharabhikkhuniyo dhammaṇ suṇanti. Tatr' eko daharo hatthaṇ pasārento kāyaśaṇsaggaṇ patvā ten' eva kāraṇena gihī jāto. Aparo bhikkhu pādaṇ pasārento aggimhi pasāresi. Atṭhiṇ āhacca pādo jhāyi. Aparo vammike pasāresi. So āsivisena datṭho. Aparo cīvarakuṭiḍaṇḍake pasāresi. Taṇ maṇisappo ḍasi. Tasmā evarūpe asappāye apasāretvā sappāye pasāretabbaṇ. Idam ettha sappāyasampajaññaṇ.

84. Gocarasampajaññaṇ pana Mahāthera-vatthunā dīpetabbaṇ. Mahāthero kira divātṭhāne nisinno antevāsikehi saddhiṇ kathayamāno sahasā hatthaṇ sammiñjitvā puna yathātṭhāne t̥hapetvā saṇikaṇ sammiñjesi. Naṇ antevāsikā pucchisū: Kasmā, bhante, sahasā hatthaṇ sammiñjitvā puna yathātṭhāne t̥hapetvā saṇikaṇ sammiñjitthā ti. 'Yato patṭhāyāhaṇ, āvuso, kammaṭṭhānaṇ manasikātuṇ āraddho, na me kammaṭṭhānaṇ muñcitvā hattho sammiñjitapubbo. Idāni pana³ tumhehi saddhiṇ kathayamānena kammaṭṭhānaṇ muñcitvā sammiñjito. Tasmā puna yathātṭhāne t̥hapetvā sammiñjesin' ti. 'Sādhū, sādhū, bhante, bhikkhunā nāma

¹ C 3 Sammiñjetvā.

² C 1, C 2, C 4 ekaggaṇ.

³ C 3 pana me.

evarūpena bhavitabban' ti. Evam etthāpi kammaṭṭhānāvijahanam eva gocarasampajaññan ti veditabbaṇ.

85. Abbhantare attā nāma koci sammiñjento vā pasārento va n' atthi. Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphārena pana suttakaḍḍhanavasena dāruyantassa hatthapādalālanaṇ¹ viya sammiñjana-pasāraṇaṇ hoti ti pajānanaṇ pan' ettha asammohasampajaññan ti veditabbaṇ.

86. [577] *Saṅghāṭi-patta-cīvaradhāraṇe* ti ettha saṅghāṭi-cīvarāṇaṇ nivāsana-pārūpanavasena, pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇādivasena paribhogo dhāraṇaṇ nāma. Tattha saṅghāṭi-cīvaradhāraṇe tāva, nivāsetvā pārūpitvā ca piṇḍāya carato āmisalābho, "Sītassa paṭighātāyā" ti (M. i.10) ādinā nayena Bhagavatā vuttappakāro yeva ca attho attho nāma. Tassa vasena sātthakasampajaññan veditabbaṇ. Uṇhapakatissa pana dubbalassa ca cīvaraṇ sukhumaṇ sappāyaṇ, sītālukassa ghaṇaṇ dupaṭṭaṇ. Tabbiparītaṇ² asappāyaṇ. Yassa kassaci jīṇṇaṇ asappāyam eva. Aggalādidānena³ hi 'ssa taṇ palibodhakaraṇ hoti. Tathā paṭṭadukūlādibhedan lobhaniya-cīvaraṇ. Tādisaṇ hi araṇṇe ekakassa nivāsantarāyakaṇ, jīvitantarāyakaṇ cāpi hoti. Nippariyāyena pana yaṇ nimittakammādi-micchājīvasena uppannaṇ, yaṇ c' assa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṇ asappāyaṇ. Viparītaṇ sappāyaṇ. Tassa vasen' ettha sappāyasampajaññan, kammaṭṭhānāvijahanavasena ca gocarasampajaññan veditabbaṇ.

87. Abbhantare attā nāma koci cīvaraṇ pārūpanto nāma n' atthi. Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāren' eva pana cīvarapārūpanaṇ hoti. Tattha cīvaram pi acetanaṇ, kāyo pi acetano. Cīvaraṇ na jānāti: mayā kāyo pāruto ti. Kāyo pi⁴ na jānāti: ahaṇ cīvarena pāruto ti. Dhātuyo va dhātusamūhaṇ paṭicchādentī, paṭapilotikāya potthakarūpa-paṭicchādane viya. Tasmā n' eva sundaraṇ cīvaraṇ labhitvā somassaṇ kātabbaṇ, na asundaraṇ labhitvā domanassaṇ.

¹ C 1, C 2, C 4 °lālayanaṇ; *Tīkā*: "Laḷanaṇ ti kampanan ti vadanti."

² C 3 viparītaṇ.

³ C 3 dāne.

⁴ C 1, C 2, C 4 omīti pi. •

Nāgavaṇṇimika-cetiyaṇarukkhādisu hi keci mālā-gandha-dhūpa-vatthādihi sakkāraṇ karonti, keci gūtha-mutta-kaddama-daṇḍa-satthappahārādīhi asakkāraṇ. Na tena vammikarukkhādayo somanassaṇ vā domanassaṇ vā karonti. Evaṃ eva n'eva sundaraṇ cīvaraṇ labhitvā somanassaṇ kātabbhaṇ, na asundaraṇ labhitvā domanassaṇ ti. Evaṇ pavattapaṭisaṅkhānavasen' ettha asammohasapajaṇṇaṇ veditabbaṇ.

88. Pattadhāraṇe pi, pattaṇ sahasā va agahetvā, imaṇ gahetvā piṇḍāya caramāno bhikkhaṇ labhissāmi ti evaṇ pattaḡahaṇapaccayā paṭilabhitabba-atthavasena sātthakasampajaṇṇaṇ veditabbaṇ. Kisadubbalaśarīraśa pana garupatto asappāyo. Yaśa kassaci catupaṇca-gaṇḍikāhato dubbisodhaniyo asappāyo. Duddhotapatto hi na vaṭṭati. Taṇ dhoventass' eva c' aśa palibodho hoti. Maṇivaṇṇapatto pana lobhaniyo, cīvare vuttanayen' eva asappāyo. Nimittakammādivasena laddho pana, yaṇ c' aśa sevamānaśa akusalā dhammā abhivaḡḍḡhanti, kusalā dhaṇmā pariḡāyanti, ayaṇ ekanta-asappāyo va. Viparīto sappāyo. Taśa vāsen' ettha sappāyasampajaṇṇaṇ, kammaṭṭhānāvijahanavāsen' eva ca gocarasampajaṇṇaṇ veditabbaṇ. Abbhantare attā nāma koci pattaṇ gaṇhanto n' atthi. Vuttappakāracittakiriya-vāyodhātuvipphāren' eva pana pattaḡahaṇaṇ nāma hoti. Tattha patto pi acetano, haṭṭhā pi acetanā. Patto na jānāti: ahaṇ haṭṭhehi gaḡito ti. Haṭṭhā pi na jānanti: patto amhehi gaḡito ti. Dhātuyo va dhātusaṇūhaṇ gaṇhanti, saṇḡāśena aggivaṇṇapattaḡahaṇe viyā ti. Evaṇ pavattapaṭisaṅkhānavāsen' ettha asammohasampajaṇṇaṇ veditabbaṇ.

89. Api ca, yaṭhā chinnaḡaṭṭhapāḡe vaṇamukhehi paggharītapubbalohita-kimikule nīlamakkhika-samparīkiṇṇe anāṭhasālāyaṇ anāṭhamanusse disvā dayālukā purisā teśaṇ vaṇapaṭicchāḡanaḡa-ḡolakāni c' eva, kapālādīhi¹ ca bheśajjāni upanāmenti. Tattha ḡolakāni pi keśaṇci saṇḡhāni, keśaṇci ṭhūlāni pāpuṇanti. Bheśajjakapālakāni pi keśaṇci suśaṇṭhānāni, keśaṇci duśaṇṭhānāni pāpuṇanti. Na te tattha suṇanā vā dummanā vā honti. Vaṇapaṭicchāḡanaḡamatten' eva hi ḡolena, bheśajjapaṭiggahaṇamatten' eva ca

¹ C 1, C 2, C 4 kapālādīni.

kapālakena tesañ attho. Evam eva yo bhikkhu vaṇacola-
kaṇ viya cīvaraṇ, bhesajjakapālaṇ viya pattaṇ, kapāle bhe-
sajjaṇ viya ca patte laddhaṇ bhikkhaṇ sallakkheti, ayaṇ
saṅghāṭi-patta-cīvaradhāraṇe asammohasampajaññaena utta-
masampajānakāri ti veditabbo.

90. [57⁸] Asitādisu *asīte* ti piṇḍapātabhojane. *Pīte* ti
yāgu-ādi-pāne. *Khāyite* ti piṭṭhakhajjakādi-khādane. *Sā-
yite* ti madhuphāṇitādi-sāyane. Tattha, “N’ eva davāyā”
ti (M. i 10) ādināyena vutto atthavidho pi attho attho nāma.
Tassa vasena sātthakasampajaññaṇ veditabbaṇ. Lūkha-
paṇita-titta-madhurādisu pana yena bhojanena yassa aphāsu
hoti, taṇ tassa asappāyaṇ. Yaṇ pana nimittakammādi-
vasena paṭiladdhaṇ, yaṇ c’ assa bhuñjato akusalā dhammā
abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṇ ekanta-
asappāyam eva. Viparītaṇ sappāyaṇ. Tassa vasen’ ettha
sappāyasampajaññaṇ, kammaṭṭhānāvijahanavasen’ eva ca
gocarasampajaññaṇ veditabbaṇ.

91. Abbhantare attā nāma koci bhuñjanako n’ atthi.
Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāren’ eva pana pat-
tapaṭigghaṇaṇ nāma hoti. Cittakiriyavāyodhātuvipphā-
ren’ eva hatthassa patte otaraṇaṇ¹ hoti. Cittakiriyavāyo-
dhātuvipphāren’ eva ālopakaraṇaṇ, ālopa-uddharaṇaṇ, mu-
khavivaraṇaṇ ca hoti. Na koci kuṇḍikāya, na yantake-
na hanukaṭṭhīni vivarati. Cittakiriyavāyodhātuvipphāren’
eva ālopassa mukhe ṭhapaṇaṇ, uparidantānaṇ musalakkiccasā-
dhaṇaṇ, heṭṭhādantānaṇ udukkhalakkiccasādhanaṇ, jivhāya
hatthakkiccasādhanaṇ ca hoti. Iti naṇ tattha aggajivhāya
tanukkhelo, mūlajivhāya bahalakhelo makkheti. Taṇ heṭ-
ṭhādanta-udukkhale jivhāhatthaparivattitaṇ, khelūdakate-
mitaṇ, uparidantamusalasañcupṇitaṇ koci kaṭacchunā vā
dabbīyā vā anto pavesento² nāma n’ atthi. Vāyodhātuyā
va pavisati. Pavittṭhaṇ pavittṭhaṇ koci palālasantharakaṇ
katvā dhārento nāma n’ atthi. Vāyodhātuvasen’ eva
tiṭṭhati. Thitaṇ thitaṇ koci uddhanaṇ katvā aggiṇ jāletvā
pacanto nāma n’ atthi. Tejodhātuyā va paccati. Pakkaṇ

¹ C 3 otaraṇaṇ nāma.

² C 2 pavesako.

pakkaṇ koci daṇḍakena vā yaṭṭhiyā vā bahi nīharanto¹ nāma n' atthi. Vāyodhātu yeva nīharati. Iti vāyodhātu atiharati ca vītiharati ca dhāreti ca parivatteti ca visoseti ca nīharati ca. Paṭhavīdhātu dhāreti ca parivatteti ca sañcunneti ca visoseti ca. Āpodhātu sineheti ca allattañ ca anupāleti. Tejodhātu anto pavīṭṭhaṇ pavīṭṭhaṇ paripāceti. Ākāśadhātu añjaso hoti. Viññānadhātu tattha tattha sammāpayogam anvāya ābhūñjati ti. Evam² pavattapaṭisaṅkhānavasena asaṃmohasampajaññaṇ veditabbaṇ.

92. Api ca, gamanato, pariyesanato, paribhogato, āsayato, nidhānato, aparipakkato, paripakkato, phalato, nissandanato, sammakkhanato ti evaṇ dasavidhapaṭikkūlabhāvapaccavekkhanato p' ettha asaṃmohasampajaññaṇ veditabbaṇ. Vittharakathā pan' ettha Visuddhimagge³ Āhārapaṭikkūla-saññāniddesato gahetabbā.

93. [57^s] *Uccāra-passāvakamme* ti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Tattha pattakāle uccārapassāvaṇ akaronṭassa sakalasarirato sedā muccanti, akkhīni bhamanti, cittaṇ na ekaggaṇ hoti, aññe ca rogā uppajjanti; karontassa pana sabbaṇ taṇ na hoti ti ayam ettha attho. Tass' eva vase-na sātthakasampajaññaṇ veditabbaṇ. Atṭhāne uccārapassāvaṇ karontassa pana āpatti hoti, ayaso vadḍhati, jīvitantarāyo hoti; patirūpe ṭhāne karontassa sabbaṇ taṇ na hoti ti idam ettha sappāyaṇ. Tassa vasena sappāyasampajaññaṇ, kammaṭṭhānāvijāhanavasena' eva gocarasampajaññaṇ veditabbaṇ.

94. Abbhantare attā nāma koci uccārapassāvakammaṇ karonto⁴ n' atthi. Cittakiriyavāyodhātuvipphārena' eva pana uccārapassāvakammaṇ hoti. Yathā pana pakke gaṇḍe gaṇḍabhedena pubbalohitaṇ akāmatāya nikkhamati, yathā ca atibharitā udakabhājanā udakaṇ akāmatāya nikkhamati, evaṇ pakkāsaya-muttavatthisu sannicitā uccārapassāva vāyuvegasamuppilītā akāmatāya pi nikkhamanti. So pañāyaṇ evaṇ nikkhamanto uccārapassāvo n' eva tassa bhikkhuno attano hoti, na parassa. Kevalaṇ sarīranissando

¹ C 1, C 2, C 4 nīharako.

² C 1, C 2, C 4 Evam p' ettha.

³ *Visu.* chapter xi.

⁴ C 3 kāranto.

va hoti. Yathā kiṇ? Yathā udakakumbhato purāṇa-udakaṇ chaḍḍentassa n' eva taṇ attano hoti, na paresaṇ. Kevalaṇ paṭijagganamattam eva hoti. Evaṇ pavatta-paṭisaṅkhānavasen' ettha asammohasampajaññaṇ veditabbaṇ.

95. [57⁹] Gatādisu *gate* ti gamane. *Thite* ti thāne. *Nisinne* ti nisajjāya. *Sutte* ti sayane. *Jāgarite* ti jāgarane. *Bhāsīte* ti kathane. *Tuṇhībhāve* ti akathane. *Gacchanto vā gacchāmī ti pajānāti, thito vā thito 'mhī ti pajānāti, nisinno vā nisinno 'mhī ti pajānāti, sayāno vā sayāno 'mhī ti pajānāti* ti imasmiṇ thāne addhāna-iriyāpathā kathitā. *Abhikkante, patikkante, ālokite, vilokite, sammāñjite, pasārīte* ti imasmiṇ thāne majjhimā. *Gate, thite, nisinne, sutte* ti idha pana khuddakā cunṇiyā iriyāpathā kathitā. Tasmā etesu pi vuttanayen' eva sampajānakāritā veditabbā.

96. Tipiṭaka-Mahā-Sivātthero pan' āha: Yo ciraṇ gantvā vā caṅkamitvā vā aparabhāge thito iti paṭisaṅcikkhati: caṅkamanakāle¹ pavattā rūpārūpadhammā etth' eva niruddhā ti, ayaṇ gamane sampajānakārī nāma. Yo sajjhāyaṇ vā karonto, kammatthānaṇ vā manasikaronto ciraṇ thatvā aparabhāge nisinno iti paṭisaṅcikkhati: thitakāle pavattā rūpārūpadhammā etth' eva niruddhā ti, ayaṇ thite sampajānakārī nāma. Yo sajjhāyādi-karaṇavasen' eva ciraṇ nīdittvā aparabhāge nipanno¹ iti paṭisaṅcikkhati: nisinnakāle pavattā rūpārūpadhammā etth' eva niruddhā ti, ayaṇ nisinne sampajānakārī nāma. Yo pana nipannako² sajjhāyaṇ vā karonto, kammatthānaṇ vā manasikaronto niddaṇ okkamitvā aparabhāge utthāya iti paṭisaṅcikkhati: sayanakāle pavattā rūpārūpadhammā etth' eva niruddhā ti, ayaṇ sutte ca jāgarite ca sampajānakārī nāma. Kiriyaamayacittānaṇ hi appavattaṇ suttan³ nāma, pavattaṇ jāgaritaṇ nāmā ti. Yo pana bhāsamāno, ayaṇ saddo nāma oṭṭhe ca paṭicca dante ca jivhaṇ ca tāluṇ ca paṭicca, cittassa tadanurūpaṇ payogaṇ paṭicca jāyati ti sato sampajāno bhāsati; ciraṇ vā pana kālaṇ sajjhāyaṇ vā katvā dhammaṇ vā kathetvā kammatthānaṇ vā parivattetvā pañhaṇ vā vissajjetvā aparabhāge tuṇhi-

¹ C 1, C 2, C 4 nisinno.

² C 1, 2 C nisinnako.

³ C 2, C 4 soppaṇ.

bhūto iti paṭisañcikkhati: bhāsita-kāle uppannā rūpārūpadhammā etth' eva niruddhā ti, ayaṇ bhāsita sampajānakārī nāma. Yo tuṇhībhūto ciraṇ dhammaṇ vā kammaṭṭhānaṇ vā manasikatvā aparabhāge iti paṭisañcikkhati: tuṇhībhūtakāle pavattā rūpārūpadhammā etth' eva niruddhā, upadārūpappavattiyā sati bhāsati nāma, asati tuṇhībhavati nāmā ti, ayaṇ tuṇhībhāve sampajānakārī nāmā ti.

97. Tayidaṇ Mahā-Sīvattherena vuttaṇ asammohadhuraṇ imasmiṇ Satipaṭṭhānasutte adhippetāṇ. Sāmaññaphale¹ pana sabbam pi catubbidhaṇ sampajāññaṇ labbhati. Tasmā visesato ettha asammohasampajāññass' eva vasena sampajānakāritā veditabbā. Sampajānakārī, sampajānakārī ti ca sabbapadesu satisampayuttass' eva sampajāññassa vasena attho veditabbo. Vibhaṅgappakaraṇe pana, "Sato sampajāno abhikkamati, sato sampajāno paṭikkamati" ti (Vbh. 250) evaṇ etāni padāni vibhattān' eva.

98. [57¹⁰] *Iti² ajjhantaṇ vā* ti evaṇ catuṣsāmpajāññapari-gaṇhanena attano vā kāye parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena parassa kāye kāyānupassī viharati. Idhāpi *saṃudayaḍḍhammānupassī* ti ādisu rūpakkhandaṇ³ eva saṃudayo ca vayo ca niharitabbo. Sesaṇ vuttasādisam eva. Idha catusāmpajāññapariggāhikā sati dukkhasaccaṇ. Tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā saṃudayasaccaṇ. Ubhinnaṇ appavatti nirodhasaccaṇ. Vuttappakāro ariyamaggo maggasaccaṇ. Evaṇ catusaccavasena ussakkivā nibbutiṇ pāpunāti ti. Idam ekassa catusāmpajāññapariggāhakassa vasena yāva arahattā niyyānamukhaṇ ti.

Catusāmpajāññapabbāṇaṇ niṭṭhitaṇ.

99. [57¹³] Evaṇ catusāmpajāññavasena kāyānupassanaṇ vibhajitvā, idāni paṭikkūlamanaśikāravasena vibhajituṇ, *puna ca paraṇ* ti ādim āha. Tattha *imam eva kāyaṇ* ti ādisu yaṇ vattabbaṇ siyā, taṇ sabbaṇ³ sabbākārena vitthārato Visuddhimagge⁴ kāyagatāsaticammaṭṭhāne vuttaṇ. *Ubhatō-mukhā* ti heṭṭhā ca upari cā ti dvīhi mukhehi yuttā. *Nānā-*

¹ D. i. 70.

² C 1, C 3 Idāni.

³ C 1, C 2, C 4 omīti sabbaṇ.

⁴ Visu. i. 239-66.

vihitassā ti nānāvidhassa. Idaṃ paṇ' ettha opammasaṇ-
sandanaṇ: Ubhato-mukhā mutoli¹ viya hi catumahābhūtikō
kāyo. Tattha missetvā pakkhitta-nānāvidhadhaññaṇ viya
hi kesādayo dvattiṇṣākārā. Cakkhumā puriso viya yogā-
vacaro. Tassa taṇ mutoliṇ muñcitvā paccavekkhato nānā-
vidhadhañña-pākata-kālo viya yogino dvattiṇṣākārassa vi-
bhūtākāro² veditabbo. *Iti ajjhantaṇ vā* ti evaṇ kesādi-pari-
ganhanena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā
attano kālena parassa kāye kāyānupassī viharatī. Ito
paraṇ vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha dvattiṇṣākārapa-
riggāhikā sati dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā niyyā-
namukhaṇ veditabbaṇ. Sesaṇ purimasadisam evā ti.

Paṭikkūlamanasikārapabbaṇ niṭṭhitaṇ.

100. [57³⁵] Evaṇ paṭikkūlamanasikāravasena kāyānupa-
sanaṇ vibhajitvā, idāni dhātumanasikāravasena vibhaji-
tuṇ, *puna ca paraṇ* ti ādim āha. Tatrāyaṇ opammasaṇsan-
danena saddhiṇ atthavaṇṇanā: Yathā koci *goghātako vā*
tass' eva bhattavetanabhato *antevāsiko vā gāviṇ vadhitvā*
vinivijjhितvā, catasso disā gatānaṇ mahāpathānaṇ vemaj-
jhatthānasañkhāte *cātummahāpathe* koṭṭhāsakotṭhāsaṇ
katvā nisinno assa. Evam eva bhikkhu catunnaṇ iriyāpa-
thānaṇ yena kenaci ākārena ṭhitattā *yathāṭhitaṇ*, *yathā-*
ṭhitattā ca yathāpanihitaṇ kāyaṇ, *atthi imasmiṇ kāye paṭha-*
vidhātu, āpodhātu, tejodhātu, vayodhātu ti evaṇ paccavekkhati.

101. Kiṇ vuttaṇ hoti? Yathā goghātakassa gāviṇ po-
sentassāpi, āghātanaṇ āharantassāpi, āharitvā tattha ban-
dhितvā ṭhapentassāpi, vadhentassāpi, vadhitaṇ³ mataṇ pas-
santassāpi, tāvad eva gāvi ti saññā na antaradhāyati, yāva
naṇ padāletvā bilaso⁴ na vibhajati. Vibhajitvā nisinnassa

¹ *Ṭikā*: “Vatthādīhi pasibbakākārena bandhitvā kata-
āvaṭṭanaṇ *putoli*.” *In Marāṭhī it is called ‘poṭali’ or*
‘moṭali.’

² C 1, C 2, C 4 vibhūtākālo.

³ C 3 vadhitamataṇ.

⁴ *All read bilaso; but Ṭikā*: “viliyanti bhijjanti vibhaj-
janti ti bilā, bhāgā; vakārassa bakāraṇ ikārassa ca ikāraṇ
katvā.”

pana gāvisaññā antaradhāyati, maṇsasaññā pavattati. Nāssa evaṇ hoti: Ahaṇ gāviṇ vikkiṇāmi, ime gāviṇ harantī ti. Atha khv' assa ahaṇ maṇsaṇ vikkiṇāmi, ime maṇsaṇ haranti icc' eva hoti. Evam eva imassa pi bhikkhuno pubbe bāla-puthujjanakāle gihibhūtassāpi pabbajitassāpi tāvad eva, satto ti vā puggalo ti vā saññā na antaradhāyati, yāva¹ imam eva kāyaṇ yathāṭṭhitaṇ, yathāpaṇihitaṇ ghanavinibbhogaṇ katvā dhātuso na paccavekkhati. Dhātuso paccavekkhato pan' assa sattasaññā antaradhāyati, dhātuvasen' eva cittaṇ santiṭṭhati. Ten' āha Bhagavā: *Imam eva kāyaṇ yathāṭṭhitaṇ yathāpaṇihitaṇ dhātuso paccavekkhati: Atthi imasmiṇ kāye paṭhavīdhātu, āpodhātu, tejo dhātu, vāyodhātu. Seyyathā pi, bhikkhave, dakkho—pe—vāyodhātū* ti. Goghātako viya hi yogi. Gāvisaññā viya sattasaññā. Cātummahāpatho viya catu-riyāpatho. Bilaso vibhajitvā nisinnabhāvo viya dhātuso paccavekkhanan ti. Ayam ettha pālivannanā. Kammaṭṭhānakathā pana Visuddhimagge² vitthāritā.

102. [58⁶] *Iti ajjhattaṇ vā* ti evaṇ catudhātu-parigaṇhanena attano vā kāye parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati. Ito paraṇ vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha catudhātupariggāhikā sati dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā niyyānamukhaṇ vedittabbaṇ. Sesaṇ purimasadisam evā ti.

Catudhātumanasikārapabbaṇ niṭṭhitaṇ.

103. [58⁹] Evaṇ dhātumanasikāravasena³ kāyānupassanaṇ vibhajitvā, idāni navasivathikāpabbehi vibhajituṇ, *puna ca paran* ti ādim āha. Tattha *seyyathā pi passeyyā* ti yathā passeyya. *Sarīran* ti matasarīraṇ. *Sivathikāya chaddītan* ti susāne apavidhaṇ. Ekāhaṇ matassa assā ti *ekāhamataṇ*. Dvīhaṇ matassa assā ti *dvīhamataṇ*. Tīhaṇ matassa assā ti *tīhamataṇ*. Bhastā viya vāyunā, uddhaṇ jīvitapariyādānā yathānukkamaṇ samuggatena sūnabhāvena uddhumātattā *uddhumātaṇ*. Uddhumātam eva *uddhumātakaṇ*. Paṭikkulattā vā kucchitaṇ uddhumātan ti *uddhumātakaṇ*.

¹ C 1, C 2, C 4 yāvad eva.

² *Visu.* chapter xi.

³ C 2, C 4 catudhātu°.

Vinilaṃ vuccati viparibhinnavaṇṇaṃ. Vinīlam eva *vinīlakaṇ*. Paṭikkūlattā vā kucchitaṃ nilaṃ ti *vinīlakaṇ*. Maṅsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa, pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa, yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa, nīlaṭṭhānesu nīlasāṭaka-pārutasseva chavasārīrass' etaṃ adhivacanaṃ. Paribhinnaṭṭhānehi, navahi vā vaṇamukhehi vissandamānapubbaṃ vipubbaṃ. Vipubbam eva vipubbakaṃ. Paṭikkūlattā vā kucchitaṃ vi-pubbaṃ ti vipubbakaṃ. Vipubbakaṃ jataṃ tathābhāvaṃ gataṃ ti *vipubbakajātaṃ*. So imam eva *kāyaṃ* ti so bhikkhu imaṃ attano kāyaṃ. Tena kāyena saddhiṃ ñānena upasaṃharati, upaneti. Kathaṃ? *Ayam pi kho kāyo evaṃ dhammo evaṃ bhāvī etaṃ anatīto* ti. Idaṃ vuttaṃ hoti: Āyu, usmā, viññānaṃ ti imesaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ atthitāya ayaṃ kāyo ṭhānagamanādikkhamo hoti. Imesaṃ pana vigamā ayam pi evaṃ dhammo evaṃ pūṭikasabhāvo yeva. *Evavaṃbhāvī* ti evam eva uddhumātādibhedo bhavissati. *Etaṃ anatīto* ti etaṃ uddhumātādibhāvaṃ anatikkanto. *Iti ajjhantaṃ vā* ti evaṃ uddhumātakādiparigaṇḥana¹ attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano kāye, kālena vā² parassa kāye kāyānupassī viharati.

104. [58¹⁷] *Khajjamānaṃ* ti udarādisu nisīditvā udara-maṅsaṃ oṭṭhamāṅsaṃ, akkhikūṭādini luñcitvā khādiyamānaṃ. *Samāṃsalohitaṃ* ti sesāvesesa - maṅsalohitayuttaṃ. *Nimmaṅsalohitamakkhitaṃ* ti maṅse khīṇe pi lohitaṃ na sussati. Taṃ sandhāya vuttaṃ lohitamakkhitaṃ ti. *Aññenā* ti aññena disābhāgena. *Hatthattikaṃ* ti catusaṭṭhibhedam pi hatthattikaṃ pāṭiyekkaṃ vippakiṇṇaṃ. Pādaṭṭhikādisu pi es' eva nayo. *Terovassikānī* ti atikkantasaṃvaccharāṇi. *Pūṭinī* ti abbhokāse ṭhitāni vātātapa-vuṭṭhisamphassena terovassikān' eva pūṭini honti. Antobhūmigatāni pana cirataṃ tiṭṭhanti. *Cuṇṇakajātānī* ti cuṇṇacūṇṇaṃ hutvā vippakiṇṇāni. Sabbattha so imam evā ti vuttanayena khajjamānādīnaṃ vasena yojanā kātābbā. *Iti ajjhantaṃ vā* ti evaṃ khajjamānādiparigaṇḥana³ yāva cuṇṇakabhāvā

¹ C 2, C 4 °parigaṇhanto.² C 1 omits vā.³ C 1, C 2, C 4 °parigaṇhanto.

jahati, sattasaññaṇ uggahāṇeti, kammaṭṭhānañ c' eva satīpatṭhānabhāvanā ca hoti. Idaṇ hi, ko vediyati, kassa vedanā. kiṇ kārāṇā vedanā ti evaṇ sampaṇāvediyanaṇ sandhāya vuttaṇ. Tattha ko vediyati ti? Na koci satto vā puggalo vā vediyati. Kassa vedanā ti? Na kassaci sattassa vā puggalassa vā vedanā. Kiṇ kārāṇā vedanā ti? Vatthu-ārammaṇā ca paṇ' assa vedanā. Tasmā¹ esa evaṇ paṇānāti: Taṇ taṇ sukhādīnaṇ vatthuṇ ārammaṇaṇ katvā vedanā vediyati; taṇ paṇa vedanāpavattiṇ upādāya ahaṇ vediyāmi ti vohāramattaṇ hoti ti. Evaṇ vatthuṇ ārammaṇaṇ katvā vedanā vediyati ti sallakkhento esa, sukhaṇ vedanaṇ vediyāmi ti paṇānāti ti veditabbo.

109. Cittalapabbate aññataro therō viya. Thero kira aphāsukakāle balava-vedanāya nitthananto² aparāparaṇ parivattati. Tam eko daharo āha: Katarāṇ vo, bhante, thāṇaṇ rujaṇti ti? 'Āvuso, pāṇiyekkaṇ rujanaṭṭhānaṇ nāma n' atthi. Vatthuṇ ārammaṇaṇ katvā vedanā vediyati' ti. 'Evaṇ ṇānanakālato patṭhāya adhvāsetuṇ vaṭṭati no, bhante' ti? 'Adhvāsemi, avuso' ti. 'Adhvāsanā, bhante, seyyā' ti. Thero adhvāsesi. Vāto yāva hadayā phālesi. Mañcake antāni rāsikatāni ahesuṇ. Thero daharassa dassesi: Vaṭṭat' āvuso, ettikā adhvāsanā ti? Daharo tuṇhī ahosi. Thero viriyasamathaṇ³ yojetvā saha patisambhidāhi arahattaṇ pāpūṇitvā samasīsī hutvā parinibbāyi.

110. [59¹⁴] Yathā ca sukhaṇ vedanaṇ evaṇ *dukkhaṇ—pe—nirāmiṇaṇ adukkhamasukhaṇ vedanaṇ vediyamāno nirāmiṇaṇ adukkhamasukhaṇ vedanaṇ vediyāmi ti paṇānāti*. Iti Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṇ kathetvā arūpakammaṭṭhānaṇ kathento vedanāvasena kathesi. Duvidhaṇ hi kammaṭṭhānaṇ: rūpakammaṭṭhānaṇ, arūpakammaṭṭhānaṇ ti. Rūpapariggaho, arūpapariggaho ti pi etad eva vuccati. Tattha Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṇ kathento sankhepa-manasikāravasena vā vitthāramanasikāravasena vā catudhātuvaṇvatthānaṇ katheti. Tad ubhayam pi Visuddhimagge⁴ sabbākārato dassitam eva. Arūpakammaṭ-

¹ C 3 Kasmā.² C 4 *Tīkā*, nitthunanto.³ C 3 viriyasamataṇ.⁴ *Visu.* chapter xi.

thānaṃ pana kathento yebhuyyena vedanāvasena katheti. Tividho hi arūpakammaṭṭhāne abhiniveso: phassavasena, vedanāvasena, cittavasenā ti. Kathaṃ? Ekaccassa hi saṅkhittena vā vitthārena vā pariggahite rūpakammaṭṭhāne tasmiṃ ārammaṇe cittacetasikānaṃ paṭhamābhinipāte taṃ ārammaṇaṃ phusanto uppajjamāno phasso pākaṭo hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ anubhavanti uppajjamānā vedanā pākaṭā hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ pariggahetvā vijānantaṃ uppajjamānaṃ viññānaṃ pākaṭaṃ hoti.

111. Tattha yassa phasso pākaṭo hoti, so pi, na kevalaṃ phasso va uppajjati, tena saddhiṃ tad eva ārammaṇaṃ anubhavamānā vedanā pi uppajjati, sañjānamānā saññā pi, cetayamānā cetanā pi, vijānamānaṃ viññānaṃ pi uppajjati ti phassapañcamake yeva parigaṇhāti. Yassa vedanā pākaṭā hoti, so pi, na kevalaṃ vedanā va uppajjati, tāya saddhiṃ phusamāno phasso pi uppajjati, sañjānamānā saññā pi, cetayamānā cetanā pi, vijānamānaṃ viññānaṃ pi uppajjati ti phassapañcamake yeva parigaṇhāti. Yassa viññānaṃ pākaṭaṃ hoti, so pi, na kevalaṃ viññānaṃ eva uppajjati, tena saddhiṃ tad eva ārammaṇaṃ phusamāno phasso pi uppajjati, anubhavamānā vedanā pi, sañjānamānā saññā pi, cetayamānā cetanā pi uppajjati ti phassapañcamake yeva parigaṇhāti.

112. So, ime phassapañcamakā dhammā, kiṃ nissitā ti upadhārento vatthunissitā ti pajānāti; vatthu nāma karajakāyo, yaṃ sandhāya vuttaṃ: “Idaṃ ca pana me viññānaṃ ettha sitaṃ, ettha paṭibaddhaṃ” ti (D. i. 76); so atthato bhūtāni c’ eva upādā-rūpāni ca; evam ettha vatthu rūpaṃ, phassapañcamakā nāmaṃ ti nāmarūpam eva passati. Rūpaṃ c’ ettha rūpakkhandho, nāmaṃ cattāro arūpino khandhā ti pañcakkhandhamattaṃ hoti. Nāmarūpavinimmuttā hi pañcakkhandhā, pañcakkhandhavinimmuttā vā nāmarūpaṃ n’ atthi. So, ime pañcakkhandhā kiṃhetukā ti upaparikkhanto avijjādihetukā ti passati. Tato, paccayā c’ eva paccayuppannaṃ ca idaṃ, añño satto vā puggalo va n’ atthi, suddhasaṅkhārapuñjamattam evā ti sappaccaya-nāmarūpavasena tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanāpaṭipātiyā aniccaṃ, dukkhaṃ, anattā ti sammasanto vicarati.

113. So, ajja ajjā ti paṭivedhaṇ ākaṅkhamāno tathārūpe divase utusappāyaṇ, puggalasappāyaṇ, bhojanasappāyaṇ, dhammasavanasappāyaṇ vā labhitvā ekapallaṅkena nisinno¹ vipassanaṇ matthakaṇ pāpetvā arahatte patiṭṭhāti. Evaṇ imesaṇ tinnam pi janānaṇ yāva arahattā kammaṭṭhānaṇ kathitaṇ hoti.

114. Idha pana Bhagavā arūpakammaṭṭhānaṇ kathento vedanāvasena kathesi. Phassavasena vā² viññāṇavasena vā kathiyamānaṇ na pākaṭaṇ hoti, andhakāraṇ viya khāyati, vedanāvasena pana pākaṭaṇ hoti. Kasmā? Vedanānaṇ uppattipākaṭatāya. Sukha-dukkhavedanānaṇ hi uppatti pākaṭā. Yadā sukhaṇ uppajjati, sakalasarīraṇ khobhentaṇ maddantaṇ pharamānaṇ abhisandayamānaṇ, satadhotāṇ khādāpayantaṇ viya, satapākatelaṇ makkhayamānaṇ viya, ghaṭasahasena parilāhaṇ nibbāpayamānaṇ viya, aho sukhaṇ aho sukhaṇ ti vācaṇ nicchārayamānam eva uppajjati. Yadā dukkhaṇ³uppajjati, sakalasarīraṇ khobhentaṇ maddantaṇ pharamānaṇ abhisandayamānaṇ, tattaphālaṇ pavesantaṇ viya, vilīnatambalohena āsiṅcantaṇ viya, sukkhatinavanaspatimhi araṇṇiē dāru-ukkākalāpe khipiyamānaṇ viya, aho dukkhaṇ aho dukkhaṇ ti vippalāpayamānam eva uppajjati. Iti sukhadukkhavedanānaṇ uppatti pākaṭā hoti.

115. Adukkhamasukhā pana duddīpanā andhakārā avibhūtā. Sā sukhadukkhānaṇ apagame sātāsātapaṭipakkhavasena majjhataṭākārahūtā adukkkhamasukhā vedanā ti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Yathā kiṇ? Yathā antarā piṭṭhipāsānaṇ āruhitvā palātassa migassa anupadaṇ³ gacchanto migaluddako piṭṭhipāsānaṇ orabhāge pi pārabhāge pi padaṇ disvā majjhe apassanto pi, ito ārūlho, ito orūlho, majjhe piṭṭhipāsāne iminā padesena gato bhavissati ti nayato jānāti. Evaṇ ārūlhaṭṭhāne padaṇ viya hi sukhavedanāya uppatti pākaṭā hoti. Orūlhaṭṭhāne padaṇ viya dukkhavedanāya uppatti pākaṭā hoti. Ito āruya majjhe evaṇ gato ti nayato gaṇhanaṇ viya sukhadukkhānaṇ apagame sātāsātapaṭipakkhavasena majjhataṭākārahūtā adukkkhamasukhā vedanā ti

¹ C 1, C 2, C 4 nisinno va.

² C 2, C 4 omīti vā.

³ C 1, C 2, C 4 anupathaṇ.

nayato gaṇhantassa pākātā hoti. Evaṃ Bhagavā paṭhamañ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena vinivaṭṭetvā dassesi.

116. Na kevalaṃ ca idh' eva evaṃ dassesi, Cūla-Taṇhāsaṅkhaye, Mahā-Taṇhāsaṅkhaye, Cūla-Vedalle, Mahā-Vedalle, Raṭṭhapālasutte, Māgandiyasutte, Dhātuvibhaṅge, Ānañjasappāye; Dighanikayamhi Mahā-Nidāne, Sakkaṇṇhe, Mahā-Satipaṭṭhāne; Saṃyuttakamhi Cūla-Nidānasutte,¹ Rukkhūpame,² Parivimāṇsanāsutte,³ sakale Vedanāsaṃyutte⁴ ti evaṃ anekesu suttesu paṭhamañ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena vinivaṭṭetvā dassesi. Yathā ca tesu, evaṃ imasmim pi Satipaṭṭhāne paṭhamañ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena vinivaṭṭetvā dassesi.

117. [59¹²] Tattha, *sukhaṃ vedanaṃ* ti ādisu ayaṃ apaṇḍito pajānanapariyāyo: *Sukhaṃ vedanaṃ vediyāmi ti pajānāmi* ti sukhavedanāya⁵ khane dukkhāya vedanāya abhāvato sukhaṃ vedanaṃ vediyamāno, sukhaṃ vedanaṃ vediyāmi ti pajānāmi. Tena yā pubbe bhūtapubbā dukkhā vedanā, tassā idāni abhāvato, imissā ca sukhāya ito paṭhamañ abhāvato vedanā nāma aniccā addhuvā vipariṇāmadhammā ti iti ha tattha sampajāno hoti. Vuttaṃ⁶ h' etaṃ Bhagavatā: “Yasmiṃ, Aggivessana, samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, n' eva tasmiṃ samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, na adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti; sukhaṃ yeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti. Yasmiṃ, Aggivessana, samaye dukkhaṃ—pe—adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti, n' eva tasmiṃ samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, na ca tasmiṃ samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, adukkhamasukhaṃ yeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti. Sukhā pi kho, Aggivessana, vedanā aniccā, saṅkhatā, paṭiccasamuppannā, khayadhammā, vayadhammā, virāga-dhammā, nirodhadhammā. Dukkhaṃ pi kho,—pe—Adukkhamasukhā pi kho, Aggivessana, vedanā aniccā—pe—nirodhadhammā. Evaṃ passaṃ, Aggivessana, sutavā ariyasāvako sukhāya pi vedanāya nibbindati, dukkhāya pi . . .

¹ S. ii. 92 (?). ² S. ii. 87. ³ S. ii. 80. ⁴ S. iv. 204–37.

⁵ C 3 sukhāya vedanāya. ⁶ C 3 Vuttam pi c' etaṃ.

adukkhamasukkhāya pi vedanāya nibbindati; nibbindaṇ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṇ vimuttam iti ñāṇaṇ hoti. Khīṇā jāti, vusitaṇ brahmacariyaṇ, kataṇ karaṇiyaṇ, nāparaṇ itthattāyā ti pajānāti” ti (M. i. 500).

118. [59¹⁸] *Sāmisāṇ vā sukhāṇ* ti ādisu sāmīsā sukhā nāma pañcakāmaguṇāmisanissitā cha gehasita-somanassavedanā. Nirāmīsā sukhā nāma cha nekkhammasita-somanassavedanā. Sāmīsā dukkhā nāma cha gehasita-domanassavedanā. Nirāmīsā dukkhā nāma cha nekkhammasita-domanassavedanā. Sāmīsā adukkhamasukkhā nāma cha gehasita-upekkhā vedanā. Nirāmīsā adukkhamasukkhā nāma cha nekkhammasita-upekkhāvedanā. Tāsaṇ vibhāgo Uparipaṇṇāsake (M. iii. 217-19) pāliyaṇ āgato yeva.

119. [59²¹] *Iti ajjhataṇ vā* ti evaṇ sukhavedanādi-pari-gaṇhanena attano vā vedanāsu, parassa vā vedanāsu, kālena vā attano kālena vā parassa vedanāsu vedanānupassī viharati. *Samudaya-dhammānupassī* vā ti ettha pana, avijjāsamudayā vedanāsamudayo ti ādihi pañcahi ākārehi vedanānaṇ samudayaṇ ca vayaṇ ca passanto samudaya-dhammānupassī vā vedanāsu viharati, vāyadhammānupassī vā vedanāsu viharati, kālena samudaya-dhammānupassī, kālena vāyadhammānupassī vā vedanāsu viharati ti veditaḥḥbo. Ito paraṇ kāyānupassanāya vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha vedanāpariggāhikā sati dukkhasaccaṇ ti evaṇ yojanaṇ katvā vedanāpariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṇ veditabbaṇ. Sesāṇ tādīsam evā ti.

Vedanānupassanā niṭṭhitā.

120. [59²⁹] Evaṇ navavidhena vedanānupassanāsati-patthānaṇ kathetvā, idāni solasavidhena cittaṇupassanaṇ kathetvaṇ, *kathaṇ ca, bhikkhave*, ti ādim āha. Tattha *sarāgaṇ* ti atthavidha¹-lobhasahagataṇ. *Vītarāgaṇ* ti lokiyakusalāvyākataṇ. Idaṇ pana, yasmā dhammasammasanaṇ, na dhammasammodhānaṇ, tasmā idha ekapade pi lokuttaraṇ na labbhati. Sesāni cattāri akusalacittāni n’ eva purimapa-daṇ, na pacchimapa-daṇ bhajanti. *Sadosaṇ* ti duvidhaṇ

¹ C 3 atthavidhaṇ.

domassasahagataṇ. *Vītadosan* ti lokiyakusalāvyākataṇ. Sesāni dasa akusalacittāni n' eva purimapaḍaṇ, na pacchimapadaṇ bhajanti. *Samohan* ti vicikicchāsahagatañ c' eva uddhaccasahagatañ cā ti duvidhaṇ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati, tasmā sesāni pi idha vaṭṭanti yeva. Imasmiṇ yeva hi duke dvādasākusalacittāni pari-yādiṇṇāni ti. *Vītamohan* ti lokiyakusalāvyākataṇ. *Saṅkhittan* ti thīnamiddhānupatitaṇ. Etaṇ hi saṅkucitacittaṇ nāma. *Vikkhittan* ti uddhaccasahagataṇ. Etaṇ hi pasaṭa-cittaṇ nāma. *Mahaggatan* ti rūpārūpāvacaraṇ. *Amahaggatan* ti kāmāvacaraṇ. *Sa-uttaran* ti kāmāvacaraṇ. *Anuttaran* ti rūpārūpāvacaraṇ. Tatrāpi sa-uttaraṇ rūpāvacaraṇ. Anuttaraṇ arūpāvacaram eva, *samāhitan* ti yassa appanāsamādhī upacārasamādhī vā atthi. *Asamāhitan* ti ubhaya-samādhivirahitaṇ. *Vimuttan* ti tadaṅga-vikkhambhana-vimuttihi vimuttaṇ. *Avimuttan* ti ubhayavimuttirahitaṇ. Samuccheda-paṭipassaddhi-nissaraṇavimuttināṇaṇ pana idha okaso va¹ n' atthi.

121. [59³⁶] *Iti ajjhantaṇ vā* ti evaṇ sarāgādiparigaṇhanena yasmiṇ yasmiṇ khape yaṇ yaṇ cittaṇ pavattati, taṇ taṇ sallakkhento attano vā citte, parassa vā citte, kālena vā attano, kālena parassa citte cittānupassī viharati. *Samudayaadhammānupassī* ti ettha pana aviññāsamudayā viññāṇa-samudayo ti evaṇ pañcahi ākārehi viññāṇassa samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Ito paraṇ vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha cittapariggāhikā sati dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā cittapariggāhakassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṇ veditabbaṇ. Sesaṇ tādīsam evā ti.

Cittānupassanā niṭṭhitā.

122. [60⁷] Evaṇ solasavidhena cittānupassanāsati-paṭṭhānaṇ kathetvā, idāni pañcavidhena dhammānupassanaṇ kathetuṇ, *kathaṇ ca, bhikkhave* ti ādim āha. Api ca Bhagavatā kāyānupassanāya suddharūpapariggaho kathito; vedanā-cittānupassanāhi suddha-arūpapariggaho. Idāni rūpārūpamissakapariggahaṇ kathetuṇ, *kathaṇ ca, bhikkhave* ti ādim

¹ C 1, C 2, C 4 omīti va.

āha. Kāyānupassanāya vā¹ rūpakkkhandhapariggaho kathito, vedānānupassanāya vedanākkhandhapariggaho va, cittānupassanāya viññānakkhandhapariggaho va. Idāni saññāsañkhārakkhandhapariggaham pi kathetuṇ, *kathaṇ ca, bhikkhave* ti ādim āha. Tattha *santan* ti abhinhasamudācāravasena saṇṇvijjamānaṇ. *Asantan* ti asamudācāravasena vā pahīnattā vā avijjamānaṇ. *Yathā cā* ti yena kāraṇena kāmaccchandassa uppādo hoti. *Taṇ ca pajānāti* ti taṇ ca kāraṇaṇ pajānāti. Iminā nayena sabbapadesu attho vedittabbo.

123. Tattha subhanimitte ayoniso manasikārena kāmaccchandassa uppādo hoti. Subhanimittaṇ nāma subham pi subhanimittaṇ, subhārammaṇam pi subhanimittaṇ. Ayoniso manasikāro nāma anupāya-manasikāro, uppatthamanasikāro, anicce niccan ti vā, dukkhe sukhan ti vā, anattani attā ti vā, asubhe subhan ti vā manasikāro. Taṇ tattha bahulaṇ pavattaṇato kāmaccchando uppajjati. Ten' āha Bhagavā: "Atthi, bhikkhave, subhanimittaṇ. Tattha ayoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā kāmaccchandassa uppādāya, uppannassa vā kāmaccchandassa bhiyyobhāvāya vepullāyā" ti (S. v. 64 and 103). Asubhanimitte pana yoniso manasikārena pahānaṇ hoti. Asubhanimittaṇ nāma asubham pi asubhārammaṇam pi. Yoniso manasikāro nāma upāyamanasikāro, pathamanasikāro, anicce aniccan ti vā, dukkhe dukkhan ti vā, anattani anattā ti vā, asubhe asubhan ti vā manasikāro. Taṇ tattha bahulaṇ pavattayato kāmaccchando pahiyati. Ten' āha Bhagavā: "Atthi, bhikkhave, asubhanimittaṇ. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam² āhāro anuppannassa vā kāmaccchandassa anuppādāya, uppannassa vā kāmaccchandassa pahānāyā" ti (S. v. 105).

124. Api ca cha dhammā kāmaccchandassa pahānāya saṇvattanti: asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo,

¹ C 1, C 2, C 4 omit vā.

² The S. text: ayam anāhāro anuppannassa vā kāmaccchandassa uppādāya, uppannassa vā kāmaccchandassa bhiyyobhavāya vepullāyā.

indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, kalyāṇa-mittatā, sappāyakathā ti. Dasavidhaṇ hi asubhanimittaṇ uggaṇḥantassāpi kāmacchando pahiyati, bhāventassāpi, indriyesu pihitadvārassāpi, catunnaṇ pañcannaṇ ālopānaṇ okase sati udakaṇ pivitvā yāpanasīlatāya bhojane mattaññuno pi. Tena¹ vuttaṇ:

“Cattāro pañca ālope abhuttvā udakaṇ pive
alaṇ phāsuvihārāya pahitattassa bhikkhuno ” ti

(Th. i. 983).

Asubhakammika-Tissattherasadise² asubhabhāvanārāte kalyāṇamitte sevantassāpi kāmacchando pahiyati. Thāṇanisa-jjādisu dasa-asubhanissita-sappāyakathāya pi pahiyati. Tena vuttaṇ: Cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṇvat-tanti ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa kāmacchandassa arahattamaggena āyatiṇ anuppādo hoti ti pajā-nāti.

125. Paṭighanimitte ayoniso manasikāreṇa pana byāpā-dassa uppādo hoti. Tattha paṭigham pi paṭighanimittaṇ, paṭighārammaṇam pi paṭighanimittaṇ. Ayoniso manasikāro sabbattha ekalakkhaṇo va. Taṇ tasmiṇ nimitte bahulaṇ pavattayato byāpādo uppajjati. Ten' āha: “Atthi, bhikkhave, paṭighanimittaṇ. Tattha ayoniso manasikārabahulī-kāro, ayam āhāro anuppannassa byāpādassa uppādāya, uppan-nassa byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāyā” ti (S. v. 103). Mettāya pana cetovimuttiyā yoniso manasikāreṇ' assa pahā-naṇ hoti. Tattha mettā ti vutte appanā pi upacāro pi vaṭṭati. Cetovimutti ti appanā va. Yoniso manasikāro vutta-lakkhaṇo va. Taṇ tattha bahulaṇ pavattayato byāpādo pahiyati. Ten' āha: “Atthi, bhikkhave, mettā cetovimutti. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayam³ āhāro anuppan-nassa vā byāpādassa anuppādāya, uppannassa vā byāpā-dassa pahānāyā” ti (S. v. 105).

126. Api ca cha dhammā byāpādassa pahānāya saṇvat-

¹ C 3 Ten' etaṇ vuttaṇ:

² See *Visu.* i. 20.

³ *The S. text:* ayam anāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya, uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya vepul-lāya.

tanti: mettānimittassa uggaho, mettābhāvanānuyogo, kammassakatāpaccavekkhanā, paṭisaṅkhānabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathā ti. Odissaka-anodissaka-disāpharaṇānaṃ hi aññātaravasena mettaṃ uggaṇhantassāpi byāpādo pahiyati, odhiso¹ anodhiso disāpharaṇavasena mettaṃ bhāven-tassāpi. Tvaṃ etassa kuddho kiṃ karissasi? Kim assa silādini nāsetuṃ sakkhissasi? Na nu tvaṃ attano kammena āgantvā attano kammen' eva gamissasi? Parassa kujjhaṇaṃ nāma vitaccikaṅgāra-tatta-ayasalākā-guthādini gahetvā paraṃ paharitukāmatāsadiṣaṃ hoti. Eso pi tava kuddho kiṃ karissati? Kiṃ te silādini vināsetuṃ sakkhissati? Esa attano kammena āgantvā attano kammen' eva gamissati. Apaticchita²-pahēṇakaṃ viya, paṭivātaṃ³ khittaraḥomaṃṭṭhi viya etass' eva c' esa kodho matthake patissati ti evaṃ attano ca parassa ca kammassakataṃ paccavekkhato pi, ubhaya-kammassakataṃ paccavekkhitvā paṭisaṅkhāne thirassāpi, Assaguttattherādisadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi byāpādo pahiyati. Thāna-nisajjādisu mettānis-sitasappāyakathāya pi pahiyati. Tena vuttaṃ: Cha dhammā byāpādassa pahāṇāya saṃvattanti ti. Imehi pana chahi dhammehi pahāṇassa byāpādassa anāgāmiṃmaggena āyatiṃ anuppādo hoti ti pajānāti.

127. Arati-ādisu ayoṇiso manasikārena thīnamiddhassa uppādo hoti. Arati nāma ukkaṇṭhitatā. Tandī nāma kāyā-lasiyatā-Vijambhikā nāma kāyavināmanā. Bhattasammado nāma bhattamucchā, bhattaparilāho. Cetaso ca⁴ līnattaṃ nāma cittassa līnākāro. Imesu arati-ādisu ayoṇiso-manasikāraṃ bahulaṃ pavattayato thīnamiddhaṃ uppajjati. Ten' āha: "Atthi, bhikkhave, arati, tandī, vijambhikā, bhattasammado, cetaso ca līnattaṃ. Tattha ayoṇiso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā thīnamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thīnamiddhassa bhiyyobhāvāya repulāyā" ti (S. v. 103). Ārambhadhātu-ādisu pana yoṇiso manasikāren' assa pahāṇaṃ hoti. Ārambhadhātu nāma paṭhamārambhaviriyaṃ. Nikkamadhātu nāma kossajato

¹ C 2, C 4 odiso anodiso.

² See S. i. 162.

³ See Dh. 125.

⁴ C 3 omits ca.

nikkhantātāya tato balavataṇaṇ. Parakkamadhātu nāma paraṇ paraṇ thānaṇ akkamanato tato pi balavataṇaṇ. Imasmiṇ tippabhede viriye yoniso manasikāraṇ bahulaṇ pavattayato thīnamiddhaṇ pahīyati. Ten' āha: "Atthi, bhikkhave, ārambhadhātu, nikkamadhātu, parakkamadhātu. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam¹ āhāro anuppannassa vā thīnamiddhassa anuppādāya, uppannassa vā thīnamiddhassa pahānāyā" ti (S. v. 105).

128. Api ca cha dhammā thīnamiddhassa pahānāya saṇvattanti: atibhojane nimittaggāho, iriyāpathasamparivatanaṇ, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāse vāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathā ti. Āharahatthaka-tatravaṭṭaka-alaṇsāṭaka-kākamāsaka-bhuttavamitaka-bhojanaṇ bhuñjitvā ratitṭhāna-divātṭhāne nisinnassa hi samānadhammaṇ karoto thīnamiddhaṇ mahāhatthi viya ottharantaṇ āgacchati. Catupañca-ālopa-okasaṇ pana thapetvā pāṇiyaṇ pivitvā yāpanasilassa bhikkhuno taṇ na hoti ti evaṇ atibhojane nimittaṇ gaṇhantassāpi thīnamiddhaṇ pahīyati. Yasmiṇ iriyāpathe thīnamiddhaṇ okkamati, tato aññaṇ parivattentassāpi, rattiṇ candāloka-dīpāloka-ukkāloke, divā suriyālokaṇ manasikarontassāpi, abbhokāse vasantassāpi, Mahā-Kassapattherasadiṣe pahīnathīnamiddhe kalyāṇamitte sevantassāpi thīnamiddhaṇ pahīyati. Thānanisajjādisu dhutaṅganissita-sappāyakathāya pi pahīyati. Tena vuttaṇ: Cha dhammā thīnamiddhassa pahānāya saṇvattanti ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thīnamiddhassa arahattamaggena āyatiṇ anuppādo hoti ti pajānāti.

129. Cetaso avūpasame ayoniso manasikārena uddhaccakukkucassa uppādo hoti. Avūpasamo nāma avūpasanātākāro. Uddhaccakukkuccam eva taṇ atthato. Tattha ayoniso manasikāraṇ bahulaṇ pavattayato uddhaccakukkucçaṇ uppajjati. Ten' āha: "Atthi, bhikkhave, cetaso avūpasamo. Tattha ayoniso-manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā uddhaccakukkucassa uppādāya, uppan-

¹ The S. text : ayam anāhāro anuppannassa vā thīnamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thīnamiddhassa bhiyyobhāvāya vepullāya.

nassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya vepullāyā” ti (S. v. 103). Samādhisaṅkhāte pana cetaso vūpasame yoniso manasikāren’ assa pahānaṇ hoti. Ten’ āha: “Atthi, bhikkhave, cetaso vūpasamo. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam¹ āhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa anuppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa pahānāyā” ti (S. v. 106).

130. Api ca cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṅvattanti: bahussutatā, paripucchakatā, Vināye pakataññutā, vuddhasevitā, kalyāṇamittatā, sappāyakathā ti. Bāhusaccena pi hi ekaṇ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye pālivasena atthavasena ca uggaṇhantassāpi uddhaccakukkuccaṇ pahiyati. Kappiyākappiyaparipucchābahulasāpi, Vinayapakatiyaṇ ciṇṇavasibhāvatāya pakataññuno pi, vuddhe mahallake there upasaṅkamantassāpi, Upālittherasādise Vinayadhare kalyāṇamitte sevantassāpi uddhaccakukkuccaṇ pahiyati. Thānanisajjādisu kappiyākappiyanissitasappāyakathāya pi pahiyati. Tena vuttaṇ: Cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṅvattanti ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīne uddhaccakukkucce uddhaccassa arahattamaggena, kukkuccassa anāgāmimaggena āyatiṇ anuppādo hoti ti pajānāti.

131. Vicikicchāthānīyesu dhammesu ayoniso-manasikārena vicikicchāya uppādo hoti. Vicikicchāthānīyā dhammā nāma punappuna vicikicchāya kāraṇattā vicikicchā va. Tattha ayoniso manasikāraṇ bahulaṇ pavattayato vicikicchā uppajjati. Ten’ āha: “Atthi, bhikkhave, vicikicchāthānīyā dhammā. Tattha ayoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepullāyā” ti (S. v. 103). Kusalādidhammesu yoniso manasikārena pan’ assā pahānaṇ hoti. Ten’ āha: “Atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā, savajjānavajjā dhammā, sevitaḥḥāsevitabbā dhammā, hīnappañitā dhammā, kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yoniso

¹ The S. text : ayam anāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya vepullāya.

manasikārabahulikāro, ayam¹ āhāro anuppannāya vā vicikicchāya anuppādāya, uppannāya vā vicikicchāya pahānāyā” ti (S. v. 106).

132. Api ca cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṅvattanti: bahussutatā, paripucchakatā, Vinaye pakataññutā, adhimokkhabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathā ti. Bāhusaccena pi hi ekaṇ vā—pe—pañca vā nikāye pāli-vasena atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahiyati. Tiṇi Ratanāni ārabba paripucchābahulassāpi, Vinaye ciṇṇavasibhāvassāpi, Tīsu Ratanesu okappanīyasaddhāsaṅkhātā-adhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte Vakkalītherasadise kalyāṇamitte sevantassāpi vicikicchā pahiyati. Thānanisajjādisu Tiṇṇaṇ Ratanānaṇ guṇanissita-sappāyakathāya pi pahiyati. Tena vuttaṇ: Cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṅvattanti ti. Imehi pana chahi dhammehi pahānāya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatiṇ anuppādo hoti ti pajānāti.

133 (60²⁸) *Iti ajjhataṇ vā* ti evaṇ pañcanīvaraṇaparigaṇhanena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā pan’ ettha subhanimitta-asubhanimittādisu ayonisomanasikāra-yonisomanasikāravasena pañcasu nīvaraṇesu vuttā yeva nīharitabbā. Ito paraṇ vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha nīvaraṇapariggāhikā sati dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā nīvaraṇapariggāhakaṇ bhikkhuno niyyānamukhaṇ veditabbaṇ. Sesaṇ tādisam evā ti.

Nīvaraṇapabbaṇ niṭṭhitaṇ.

134. [60³⁷] Evaṇ pañcanīvaraṇavasena dhammānupassanaṇ vibhajitvā, idāni pañcakkhandhavasena vibhajituṇ, *puna ca paran* ti ādim āha. *Pañcas’ upādānakkhandhesū* ti, upādānassa khandhā upādānakkhandhā. Upādānassa paccaya-bhūtā dhammapuñjā dhammarāsaṇ ti attho. Ayam ettha

¹ *The S. text* : ayam anāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhīyyobhāvāya vepullāya.

saṅkhepo. Vitthārato pana khandhakathā Visuddhimagge¹ vuttā. *Iti rūpan* ti idaṇ rūpaṇ, ettakaṇ rūpaṇ, na ito paraṇ atthi ti sabhāvato rūpaṇ sañjānāti. Vedanādisu pi es' eva nayo. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthārena pana rūpādini Visuddhimagge¹ khandhakathāyam eva vuttāni. *Iti rūpassa samudayo* ti evaṇ avijjāsamudayādivasena pañcah' ākārehi rūpassa samudayo. *Iti rūpassa atthaṅgamo* ti evaṇ avijjānirodhādivasena pañcah' ākārehi rūpassa atthaṅgamo. Vedanādisu pi es' eva nayo. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthāro pana Visuddhimagge² udayabbayañānakathāyaṇ vutto.

135. [61⁸] *Iti ajjhataṇ vā* ti evaṇ pañcakkhandhapari-gaṇhanena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayaṇvayā pan' ettha avijjāsamudayā rūpasamudayo ti ādinaṇ pañcasu khandhesu vuttānaṇ paññāsāya lakkhaṇānaṇ vasena nīharitabbā. Ito paraṇ vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha khandhapariggāhikā sati dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā khandhapariggāhakaṇ bhikkhuno niyyānamukhaṇ veditabbaṇ. Sesaṇ tādisam evā ti.

Khandhapabbaṇ niṭṭhitaṇ.

136. [61¹¹] Evaṇ pañcakkhandhavasena dhammānupassa-naṇ vibhajitvā, idāni āyatanavasena vibhajituṇ, *puna ca paran* ti ādina āha. Tattha, *chasu ajjhittika-bāhiresu āyatanesū* ti cakkhuṇ, sotaṇ, ghānaṇ, jivhā, kāyo, mano ti imesu chasu ajjhattikesu; rūpaṇ, saddo, gandho, raso, phoṭṭhabbaṇ,³ dhammā ti imesu chasu bāhiresu. *Cakkhuñ ca pajānāti* ti cakkhuppasādaṇ yathāvasarasa-lakkhaṇavasena pajānāti. *Rūpe ca pajānāti* ti bahiddhā catusamuṭṭhāniyarūpe ca yāthāva-sarasa-lakkhaṇavasena pajānāti. *Yañ ca tadubhayaṇ paṭicca uppajjati saṇyojanan* ti yañ ca cakkhuñ c' eva rūpe cā ti ubhayaṇ paṭicca, kāmarāgasāṇyojanaṇ, paṭigha-māna-ditṭhi-vicikicchā-silabbataparāmāsa-bhavarāga-issā-macchariya-avijjāsaṇyojanan ti dasavidha-saṇyojanaṇ uppajjati, tañ ca yāthāva-sarasa-lakkhaṇavasena pajānāti.

¹ *Visu.* chapter xiv.

² *Visu.* chapter xx.

³ C 3 phoṭṭhabbo.

137. Kathan paṇ' etaṇ uppajjati ti? Cakkludvāre tāva apāthagataṇ iṭṭhārammaṇaṇ kāmassādavasena assādayato abhinandato¹ kāmārāgasaññojanaṇ uppajjati. Anīṭṭhārammane kujjhato paṭighasaññojanaṇ uppajjati. Thapetvā maṇ ko añño etaṇ ārammaṇaṇ vibhāvetuṇ samattho atthi ti maññato mānasaññojanaṇ uppajjati. Evaṇ² rūpārammaṇaṇ niccaṇ dhuvan ti gaṇhato diṭṭhisaññojanaṇ uppajjati. Evaṇ³ rūpārammaṇaṇ satto nu kho sattassa nu kho ti vicikicchato vicikicchasaññojanaṇ uppajjati. Sampattibhave vata no idaṇ sulabhaṇ jātan ti bhavaṇ patthentassa bhavarāgasaññojanaṇ uppajjati. Āyatim pi evarūpaṇ⁴ silabbataṇ samādiyitvā sakkā laddhun ti silabbataṇ samādiyantassa silabbata-parāmāsaññojanaṇ uppajjati. Aho vat' etaṇ rūpārammaṇaṇ añño na labheyyun ti usūyato issāsaññojanaṇ uppajjati. Attanā laddhaṇ rūpārammaṇaṇ aññassa maccharāyato macchariyaññojanaṇ uppajjati. Sabbeḥ' eva saha-jāta-aññānavasena avijjasaññojanaṇ uppajjati.

138. [61¹⁷] *Yathā ca anuppannassā* ti yena kāraṇena samudācāravasena anuppannassa tassa dasavidhassāpi saññojanassa uppādo hoti, tañ ca kāraṇaṇ pajānāti. *Yathā ca uppannassā* ti appahīnaṭṭhena pana samudācāravasena vā uppannassa tassa dasavidhassāpi saññojanassa yena kāraṇena pahānaṇ hoti, tañ ca kāraṇaṇ pajānāti. *Yathā ca pahānassā* ti tadaṅga-vikkhambhanappahānavasena pahīnassāpi tassa dasavidhassa saññojanassa yena kāraṇena āyatiṇ anuppādo hoti, tañ ca pajānāti.

139. Kena kāraṇena paṇ' assa āyatiṇ anuppādo hoti? Diṭṭhi-vicikicchā-silabbataparāmāsa-issā-macchariyabhedassa tāva pañcavidhassa saññojanassa sotāpattimaggena āyatiṇ anuppādo hoti. Kāmārāga-paṭighasaññojanadvayassa olārikassa sakadāgāmimaggena, anusahagatassa anāgāmimaggena; māna-bhavarāga-avijjā-saññojanattayassa arahattamaggena āyatiṇ anuppādo hoti. *Sotañ ca pajānāti sadde cā* ti ādisu pi es' eva nayo. Api c' ettha āyatanakathā

¹ C 2, C 4 abhinandayato.

² C 1, C 2, C 4 Etaṇ.

³ C 2, C 4 Etaṇ.

⁴ C 1, C 2, C 4 etaṇ rūpaṇ.

vitthārato Visuddhimagge¹ Āyatananiddese vuttanayen' eva veditabbā.

140. [61²⁸] *Iti ajjhataṇ vā* ti evaṇ ajjhattikāyatanapari-gaṇḥanena attano vā dhammesu, bāhirāyatanapari-gaṇḥanena parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudaya-vayā pan' ettha avijjāsamudayā cakkhusamudayo ti rūpāyatanānaṇ rūpak-khandhe, arūpāyatanesu manāyatanassa viññāpak-khandhe, dhammāyatanassa sesakkhandhesu vuttanayena nīharitabbā. Lokuttaradhammā na gahetabbā. Ito paraṇ vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha āyatanapariggāhikā sati dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā āyatanapariggāhakas-sa bhikkhuno niyyānamukhaṇ veditabbaṇ. Sesaṇ tādīsam evā ti.

Āyatanapabbaṇ niṭṭhitaṇ.

141. [61³²] *Evaṇ cha* ajjhattikabāhirāyatanavasena dham-mānupassanaṇ vibhajitvā, idāni bojjhaṅgavasena vibha-jituṇ, *puna ca paraṇ* ti ādim āha. Tattha *bojjhaṅgesū* ti bujjanakassa² sattassa aṅgesu. *Santaṇ* ti paṭilābhavasena saṇvijjamānaṇ. Satisambojjhaṅgan ti satisaṅkhātaṇ boj-jhaṅgaṇ. Ettha hi, sambujjhati ārad-dhaṇipassakato paṭ-ṭhāya yogāvacarō ti sambodhi. Yāya vā so sati-ādikāya sattadhammasāmaggiyā sambujjhati, kilesaniddāto utṭhā-ti, saccāni vā³ paṭivijjhati, sā dhammasāmaggi sambodhi. Tassa sambodhissa, tassā vā sambodhiyā aṅgan ti samboj-jhaṅgaṇ. Tena vuttaṇ: Satisaṅkhātaṇ bojjhaṅgan ti. Se-sabojjhaṅgesu pi iminā va nayaena vacanattho datṭhabbo.³

142. [61³⁷] *Asantaṇ* ti apaṭiladdhavasena⁴ avijjamānaṇ. *Yathā ca anuppannassā* ti ādisu pana, satisambojjhaṅgassa tāva, “Atthi, bhikkhave, satisambojjhaṅgaṭṭhāniyā dham-mā. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāva-nāya pāripūriyā saṇvattatī” ti (S. v. 65). Evaṇ uppādo

¹ *Visu.* chapter xv.

² C 3 bujjanakassattassa.

³ C 3 veditabbo.

⁴ C 3 appaṭilābhavasena.

hoti. Tattha sati yeva satisambojjhaṅgaṭṭhaniyā dhammā. Yoniso manasikāro vuttalakkhaṇo yeva. Taṇ tattha bahulaṇ pavattayato satisambojjhaṅgo uppajjati.

143. Api ca cattāro dhammā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṇvattanti: satisampajaññaṇ, muṭṭhassatipuggalaparivajjanatā, upaṭṭhitasatipuggalasevanatā, tadadhimuttatā ti. Abhikkantādisu hi sattasu ṭhānesu satisampajaññaena, bhattanikkhittakākasadisa-muṭṭhassatipuggalaparivajjanena, Tissadattatthera - Abhayattherasadisa - upaṭṭhitasatipuggalasevanena, ṭhānanisajjādisu satisamuṭṭhāpanatthaṇ ninna-poṇa-pabbhāracittatāya ca¹ satisambojjhaṅgo uppajjati. Evaṇ catuhi kāraṇehi uppannassa paṇ' assa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti ti pajānāti.

144. Dhammavicayasambojjhaṅgassa pana, "Atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā—pe—kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṇvattati" ti (S. v. 66) evaṇ uppādo hoti.

145. Api ca satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṇvattanti: paripucchakatā, vatthuvisadakiriya, indriyasamattapaṭipādanā, duppaññaṇapuggalaparivajjanā, paññavantapuggalasevanā, gaṇubhīraññaṇacariyapaccavekkhaṇā, tadadhimuttatā ti. Tattha paripucchakatā ti khandha-dhātū-āyatana-indriya-bala-bojjhaṅga-maggaṅga-jhānaṅga-samatha²-vipassanānaṇ atthasannissitaparipucchābahulatā.

146. Vatthuvisadakiriya³ ti ajjhattika-bāhirānaṇ vatthūnaṇ visadabhāvakaranaṇ. Yadā hi 'ssa kesa-nakha-lomaṇi atidighāni honti, sarīraṇ vā ussannadosaṇ c' eva sedamalamakkhitaṇ ca, tadā ajjhattikaṇ vatthuṇ avisadaṇ hoti aparisuddhaṇ. Yadā pana cīvaraṇ jīṇṇaṇ kiliṭṭhaṇ duggandhaṇ hoti, senāsanaṇ vā uklāpaṇ, tadā bāhiraṇ vatthu avisadaṇ hoti aparisuddhaṇ. Tasmā kesādicchedanena uddhavirecana-adhovirecanādihi sarīrasallahukabhā-

¹ C 1, C 2, C 4 omit ca.

² C 1, C 2, C 4 °samādhi-.

³ See Visu. i. 128-30.

vakaraṇena, ucchādana-nahāpanena ca ajjhattikaṃ¹ vatthu visadaṃ katabbaṃ. Sūcikkamma-dhovana-rajana-paribhaṇḍa-karaṇādīhi bāhiraṃ vatthu visadaṃ katabbaṃ. Etasmiṃ hi ajjhattikabāhire vatthumhi avisade, uppannesu citta-cetasikesu ñāṇam pi aparisuddhaṃ hoti, aparisuddhāni dipakapallaka-vaṭṭi-telāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Visade pana ajjhattika-bāhire vatthumhi, uppannesu cittacetasikesu ñāṇam pi visadaṃ hoti, parisuddhāni dipakapallaka-vaṭṭi-telāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Tena vuttaṃ: Vatthuvisadakiriya dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṇvattati ti.

147. Indriyasamattapaṭipādanā nāma saddhādīnaṃ indriyānaṃ samabhāvakaraṇaṃ. Sace hi 'ssa saddhindriyaṃ balavaṃ hoti, itarāni mandaṇi, tato viriyindriyaṃ paggaḥkiccaṃ, satindriyaṃ upatthānakiccaṃ, samādhindriyaṃ avikkhepakiccaṃ, paññindriyaṃ dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti. Tasmā taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā. yathā vā manasikaroto balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena hāpetabbaṃ. Vakkalittheravatt¹ c' ettha nidassanaṃ. Sace pana viriyindriyaṃ balavaṃ hoti, atha n' eva saddhindriyaṃ adhimokkha-kiccaṃ kātuṃ sakkoti, na itarāni itarā-kiccabhedāṃ. Tasmā taṃ passaddhādibhāvanāya hāpetabbaṃ. Tatrāpi Sonaṭtheravatt² dassetabbaṃ. Evaṃ sesesu pi ekassa balavabhāve sati itaresaṃ attano kiccesu asamat-thatā veditabbā.

148. Visesto pan' ettha saddhā-paññānaṃ, samādhi-viriyānaṃ ca samataṃ paṇṇanti. Balavasaddho hi manda-pañño muddhappasanno hoti, avatthusmiṃ pasīdati. Balavapañño mandasaddho kerāṭipakkhaṃ bhajati, bhesajjasamutthito viya rogo atekiccho hoti; cittuppādamatten' eva kusalaṃ hoti ti atidhāvitvā dānādīni akaronto niraye uppajjati. Ubhinnaṃ samatāya vatthusmiṃ yeva pasīdati. Balavasamādhin paṇḍaviriyaṃ, samādhissa kosajjapakkhattā kosajjaṃ abhibhavati. Balavaviriyaṃ mandasamādhin, viriyassa uddhaccapakkhattā, uddhaccaṃ abhibha-

¹ S. iii. 120.

² Vin. i. 182-3 and A. iii. 374-5; C 3 Sonaṭtherassa vatthuṃ.

vati. Samādhi pana viriyena saṇṇojito kosajje patitun na labhati. Viriyaṇ samādhinā saṇṇojitaṇ uddhacce patitun na labhati. Tasmā tadubhayaṇ samaṇ kātappaṇ. Ubha-yasamatāya hi appanā hoti. Api ca samādhikammikassa balavatī pi saddhā vaṭṭati. Evaṇ saddahanto okappento appanaṇ pāpunissati. Samādhipaṇṇāsu pana samādhikammikassa ekaggaṭā balavatī vaṭṭati. Evaṇ hi so appanaṇ pāpunāti. Vipassanākammikassa paṇṇā balavatī vaṭṭati. Evaṇ hi so lakkhanaṇaṇaṇ pāpunāti. Ubhinnaṇ pana samatāya pi appanā hoti yeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṇ uddhaccapakkhikānaṇ saddhā-viriya-paṇṇānaṇ vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā, loṇadhūpanaṇ viya sabbabyañjanesu, sabbakammika-amacco viya ca sabba-rājakicesu, sabbattha icchitabbā. Ten' āha:¹ “Sati ca pana sabbatthikā vuttā Bhagavatā. Kiṇ kāranaṇ? Cittaṇ hi satipaṭisaraṇaṇ. Ārakkhapaṇṇaṇ ca sati. Na vinā satiyā cittaṇa paggaḥa-niggaho hoti” ti ().

149. Duppaṇṇapuggalaparivajjanā nāma khandhādibhede anogāḥapaṇṇānaṇ dummedhapuggalānaṇ ārakā parivajjanaṇ. Paṇṇavantaṇapuggalasevanā nāma samapaṇṇāsalakkhaṇa-pariggāhikāya udayabbayaṇaṇaṇ samannāgataṇpuggala-sevanā. Gambhiraṇāṇacariyapaccavekkhaṇā nāma gambhiresu khandhādisu pavattāya gambhiraṇaṇaṇ pabhedapaccavekkhaṇā. Tadadhimuttatā nāma ṭhānaṇisajjādisu dhammavicayasambojjhaṇgasamuṭṭhāpanatthaṇ tanninna²-poṇa-pabbhāracittatā. Evaṇ uppannassa paṇ' assa arahattamaggena bhāvanāpāripurī hoti ti pajānāti ti.

150. Viriyasambojjhaṇgassa, “Atthi, bhikkhave, ārambhaḍhātu, nikkamaḍhātu, parakkamaḍhātu. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā viriyasambojjhaṇgassa uppādāya, uppannassa vā viriyasambojjhaṇgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripurīyā saṇvatati” ti (S. v. 66) evaṇ uppādo hoti.

151. Api ca ekādasa dhammā viriyasambojjhaṇgassa

¹ *Tīkā*: “Āha aṭṭhakathāyaṇ.”

² C 3 ninna°.

uppādāya saṇvattanti: apāyabhayaṇapaccavekkhanatā, āni-
saṇsadassāvitā, gamanavīthipaccavekkhanatā, piṇḍapātāpa-
cāyanatā, dāyajjamahattapaccavekkhanatā, Satthumahatta-
paccavekkhanatā, jātimahattapaccavekkhanatā, sabrahmacā-
rimahattapaccavekkhanatā, kusītapuggalaparivajjanatā, ārad-
dhaviriyapuggalasevanatā, tadadhimuttatā ti.

152. Tattha, nirayesu pañcavidhabandhana¹-kammakāra-
nāto² patthāya mahādukkhaṇ anubhavanakāle, tiracchā-
nayoniyaṇ jālakkipa-kuminādihi gahitakāle pi, pācanakaṇ-
ṭakādippahāratunnassa pana sakatavahanādikāle pi, Pettī-
visaye anekāni vassasahassāni ekaṇ Buddhantaram pi khup-
pipasāhi aturibhūtakāle pi, Kālakaṇṭhaka-asuresu satthihāt-
tha-asītihaṭṭhappamāṇena aṭṭhicammamatten' eva atta-
bhāvena' vātātapādi-dukkhānubhavanakāle pi na sakkā
viriyasambojjhaṇṇaṇ uppadetun, ayaṃ eva hi te kālō ti evaṇ
apāyabhayaṇ paccavekkhantassāpi viriyasambojjhaṇṇo up-
pajjati. Na sakkā kusītena nava lokuttaradhammā lad-
dhun, āradhaviyeyen' eva sakkā, ayaṃ ānisaṇso viriyassā
ti evaṇ ānisaṇsadassāvino pi uppajjati. Sabba-Buddha-
Pacceka-Buddha-mahāsāvakeh' eva te gatamaggo gantabbo,
so ca na sakkā kusītena gantun ti evaṇ gamanavīthiṇ pac-
cavekkhantassāpi uppajjati. Ye taṇ piṇḍapatādihi upatthā-
hanti, ime te manussā n' eva nātakā, na dāsakammakarā,
na pi taṇ nissāya jīviṣṣāmā ti te paṇītāni piṇḍapātādīni
denti. Atha kho attano kārāṇaṇ mahapphalataṇ paccāsiṇ-
samānā denti. Satthārā pi, ayaṇ ime paccaye paribhuñ-
jitvā kāyadaḍḍhibahulo sukhaṇ viharissatī ti na evaṇ sam-
passatā tuyhaṇ paccayā anuññātā. Atha kho, ayaṇ ime
paribhuñjamāno samāpadhammaṇ katvā vaṭṭadukkhato
muccissatī ti te paccayā anuññātā. So dāni tvaṇ kusīto
viharanto na taṇ piṇḍapātāṇ apacāyissasi. Āradhavi-
yass' eva piṇḍapātāpacāyanaṇ nāma hotī ti evaṇ piṇḍapā-
tāpacāyanaṇ paccavekkhantassāpi uppajjati.

¹ C 3 pañcavidhabandhana°. See M. iii. 182—"Tam enaṇ,
bhikkhave, nirayapālā pañcavidhabandhanaṇ nāma kārā-
ṇaṇ karonti."

² C 1, C 2, C 4 °karaṇato.

154. Thero cīvaraṇ paṇupitvā pattaṇ niharanto taṇ saddaṇ sutvā attānaṇ ovadi: Mahā-upāsikā kira kaṇḍiyeṇa pāriṇvāsikabhattaṇ bhuñji, divā pi kaṇapaṇṇambilaṇaḍaḍuḇ bhuñjisati. Tuyhaṇ attāya pana purāṇataṇḍulādini acikkhati. Taṇ nissāya kho pan' esā n' eva khettaṇ, na vatthuṇ, na bhattaṇ, na vatthaṇ paccāsīṇsati. Tisso² paṇa sampattiyo patthayaṇā deti. Tvaṇ etissā tā sampattiyo dātuṇ sakkhissasi, na sakkhissasī ti? Ayaṇ kho pana piṇḍapaṭo tayā sarāgena, sadosena, samohena na sakkā gaṇhituṇ ti pattaṇ thavikāya pakkhipitvā gaṇṭhikaṇ muṇcitvā nivattitvā Kassakaleṇaṇ eva gantvā pattaṇ heṭṭhāmaṇce, cīvaraṇ cīvaravaṇse ṭhapetvā, arahattaṇ apāpunitvā na nikkhamisāṇi ti viriyaṇ adhiṭṭhahitvā nisīdi. Dīgharaṭtaṇ appamatto hutvā nivutthabhikkhu vipassanaṇ vaḍḍhetvā purebhattaṇ eva arahattaṇ patvā, vikaṇaṇāṇaṇ iva padumaṇ, mahākhiṇāsavo sitaṇ karonto va nikkhami. Leṇadvāre rukkhamaḍi adhiṇatthā devatā.

Namo te, purisājañña, namo te purisuttama
yassa te āsavā khīṇā dakkhiṇeyyo 'si mārisā ti
udānaṃ udānetvā, bhante, piṇḍāya pavitṭhānaṃ tumhādi-
sānaṃ arahantānaṃ bhikkhaṃ datvā mahallakittiho dukkhā
muccissanti ti āha.

¹ C 3 ayya-Mittassa.

² *Tīkā*: “Manussasampatti, dibbasampatti, ante nibbāna-sampattī ti tisso sampattiyo.”

155. Thero uṭṭahitvā dvāraṇ vivaritvā kālaṇ olokeno pāto yevā ti ñatvā pattacivaraṇ ādāya gāmaṇ pāvīsi. Dārikā pi bhattaṇ sampādetvā, idāni me bhātā āgamissati, idāni me bhātā āgamissati ti dvāraṇ olokayamānā nisīdi. Sā there gharadvāraṇ sampatte pattaṇ gahetvā sapphāṇita-yojitassa khīrapiṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero. sukhaṇ hotū ti anumodanaṇ katvā pakkāmi. Sā pi taṇ olokayamānā aṭṭhāsi. Therassa hi tadā ativiya parisuddho chavivanno ahoṣi, vipprasannāni indriyāni, mukhaṇ bandhanā muttatalāpakkaṇ viya ativiya virocittha. Mahā-upāsikā araṇṇā āgantvā, kiṇ, amma, bhātiko te āgato ti pucchi. Sā sabbaṇ taṇ pavattiṇ ārocesi. Upāsikā, ajja me puttassa pabbajitakiccaṇ matthakaṇ pattaṇ ti ñatvā, abhiramati te, amma, bhātā Buddhasāsane, na ukkaṇṭhati ti āha.

156. Mahantaṇ kho pan' etaṇ Satthudāyajjaṇ yadidaṇ satta¹ ariyadhanāni nāma. Taṇ na sakkā kusītena gahetuṇ. Yathā hi vippeṭṭipannaṇ puttaṇ mātāpitāro, ayaṇ amhākaṇ aputto ti paribāhiraṇ karonti. So tesā accayena dāyajjaṇ na labhati. Evaṇ kusīto pi idaṇ ariyadhanadāyajjaṇ na labhati. Āraddhaviṛiyo va labhati ti dāyajjamahattaṇ paccavekkhato pi uppajjati. Mahā kho pana te Satthā. Satthuno hi te mātukucchismiṇ paṭisandhigāṇhanakāle pi, abhinikkhāmanakāle pi, abhisambodhiyam pi, dhammacakka-pavattana - yamaka-pāṭihāriya - devārohana - ayusaṅkhāra - vossajjanesu pi, parinibbānakāle pi dasasahassī lokadhātu kampittha. Yuttaṇ nu te evarupassa Satthu sāsane pabbajitvā kusītena bhavitun ti evaṇ Satthumahattaṇ paccavekkhato pi uppajjati. Jātiyā pi tvaṇ idāni na lāmakajātika. Asambhinnāya Mahā-Sammata-paveṇiyā āgate Okkākarājavāṇse jāto 'si, Suddhodanamāharājassa ca Mahā-Māyādeviyā ca nattā, Rāhulabhaddassa kaṇiṭṭho. Tayā nāma evarūpena Jinaputtaṇa hutvā na yuttaṇ kusītena viharitun ti evaṇ jātimahattaṇ paccavekkhato pi uppajjati. Sāriputta-Moggallānā c' eva asīti mahāsāvaka ca viṛiyen' eva lokuttaraṇ dhammaṇ paṭivijjhiṇsu. Tvaṇ etesaṇ

¹ "Saddhādhanāṇ sīladhanāṇ hiri - ottappiyaṇ dhanāṇ, sutadhaṇaṇ ca cāgo ca paṇṇā ve sattamaṇ dhanāṇ." A. iv. 5.

sabrahmacārīnaṃ maggaṃ paṭipajjasi, na paṭipajjasi ti evaṃ sabrahmacārimahattaṃ paccavekkhato pi uppajjati. Kucchiṃ pūretvā ṭhita-ajagarasadiṣe vissatṭhakāyikacetasikavi-riye kusītapuggale parivajjentassāpi, āraddhaviriye palitatte puggale sevantassāpi, ṭhānanisajjādisu viriyuppādanatthaṃ ninna-poṇa-pabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannas-
sa paṇ' assa arahattamaggena bhāvanūpāripūrī hotī ti pajānāti.

157. Pīṭisambojjhaṅgassa, “Atthi, bhikkhave, pīṭisamboj-
jhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Tattha yoniso manasikārabahulī-
kāro, ayam āhāro anuppannassa vā pīṭisambojjhaṅgassa
uppādāya, uppannassa vā pīṭisambojjhaṅgassa bhiyyobhā-
vāya vepullāya bhāvanāya pāripūrīyā saṃvattatī” ti (S. v. 66)
evaṃ uppādo hotī. Tattha pīṭi yeva pīṭisambojjhaṅgaṭṭhā-
nīyā dhammā nāma. Tassā uppādakamanasikāro yoniso
manasikāro nāma.

158. Api ca ekādasa dhammā pīṭisambojjhaṅgassa up-
pādāya saṃvattanti: Buddhānussati, Dhamma-Saṅgha-sīla-
cāga-devatānussati, upasamānussati, lūkhapuggalaparivajja-
natā, siniddhapuggalasevanatā, pasādanīyasuttantaṭṭhapaṭṭhā-
khanatā, tadadhimuttatā ti.

159. Buddhaguṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sa-
kalasarīraṃ pharamāno pīṭisambojjhaṅgo uppajjati. Dham-
ma-Saṅghaguṇe anussarantassāpi, dīgharattaṃ akhaṇḍaṃ
katvā rakkhitaṃ catupārisuddhisīlaṃ paccavekkhantassāpi,
gihino dasasīlaṃ pañcasīlaṃ paccavekkhantassāpi, dubbhik-
khabhayādisu paṇītabhojanaṃ sabrahmacārīnaṃ datvā evaṃ
nāma adamhā ti cāgaṃ paccavekkhantassāpi, gihino evarūpe
kāle sīlavantānaṃ dinnadānaṃ paccavekkhantassāpi, yehi
yehi guṇehi samannāgatā devattaṃ pattā, tathārūpānaṃ
guṇānaṃ attani atthitaṃ paccavekkhantassāpi, samāpattiyā¹
vikkhambhitakīleṣe² saṭṭhim pi sattatim pi vassāni na samu-
dācaranti ti paccavekkhantassāpi, cetiyadassana-bodhidass-
ana-theradassanesu asakkaccakīriyāya saṃsūcitalūkhabhāve

¹ *Ṭīkā*: “*Samāpattiyā—pe—samudācaranti* ti idaṃ ca
upasamānussatidassanaṃ.” *But see Visu. i. 293.*

² C 3 vikkhambhite kīleṣe.

163. Samādhisambojjhaṅgassa, “Atthi, bhikkhave, samathanimittaṃ abyaggaṇimittaṃ. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā samādhi-

¹ C 3 kammassakata°.

sambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṅvattati” ti (S. v. 66) evaṇ uppādo hoti. Tattha samatho vā samathanimittañ, avikkhepaṭṭhena ca abyaggaṇimittan ti.

164. Api ca ekādasa dhammā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya saṅvattanti: vatthuvisadakiriyatā, indriyasamattapaṭipādanatā, nimittakusalatā, samaye cittassa paggaṇhanatā, samaye cittassa niggaṇhanatā, samaye sampahaṇsanatā, samaye ajjhupekkhanatā, asaṁāhitapuggalaparivajjanatā, saṁāhitapuggalasevanatā, jhānavimokkhapaccavekkhanatā, tadadhimuttatā ti.

165. Tattha vatthuvisadakiriyatā ca indriyasamattapaṭipādanatā ca vuttanayen’ eva veditabbā. Nimittakusalatā nāma kaṣiṇanimitassa uggaṇhanakusalatā. Samaye cittassa paggaṇhanatā ti yasmiṇ samaye atisithilaviriyatādāhi linaṇ cittaṇ hoti, tasmiṇ samaye dhammavicaya-viriya-pītisambojjhaṅgasamuttāpanena tassa paggaṇhanaṇ. Samaye cittassa niggaṇhanatā ti yasmiṇ samaye accāradhviriyatādāhi uddhataṇ cittaṇ hoti, tasmiṇ samaye passaddhi-samādhī-upekhasambojjhaṅgasamuttāpanena tassa niggaṇhanaṇ. Samaye sampahaṇsanatā ti yasmiṇ samaye cittaṇ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamanena vā nirassādaṇ hoti, tasmiṇ samaye aṭṭhasaṇvegavattahupaccavekkhanena saṇvejeti. Aṭṭha saṇvegavattḥūni nāma jāti-jarā-vyādhi-maraṇāni cattāfi, apāyadukhaṇ pañcamaṇ, atite vaṭṭamūlakaṇ dukkhaṇ, anāgate vaṭṭamūlakaṇ dukkhaṇ, paccuppanne āhārapariyettḥimūlakaṇ dukkhan ti. Ratanattayagunānussaranena ca pasādaṇ janeti. Ayaṇ vuccati samaye sampahaṇsanatā ti. Samaye ajjhupekkhanatā nāma yasmiṇ samaye sammāpaṭipattiṇ āgamma alinaṇ anuddhataṇ anirassādaṇ ārammaṇe samappavattaṇ samathavīthipaṭipannaṇ cittaṇ hoti, tadā ’ssa paggaha-niggaha-sampahaṇsanesu na vyāpāraṇ āpajjati, sārathi viya samappavattesu assesu. Ayaṇ vuccati samaye ajjhupekkhanatā ti. Asaṁāhitapuggalaparivajjanatā nāma upacāraṇ vā appanaṇ vā appattānaṇ vikkhit-tacittānaṇ puggalānaṇ ārakā parivajjanaṇ. Saṁāhitapuggalasevanatā nāma upacārena vā appanāya vā saṁāhita-

cittānaṃ sevanā, bhajanā, payirupāsana. Tada¹himuttatā nāma tñānanisa²jñādisu samādhi-uppādanatthaṃ yeva ninna-
poṇa-pabbhāracittatā. Evaṃ hi paṭipajjato esa uppajjati.
Evaṃ uppannassa paṇ' assa arahattamaggena bhāvanā-
pāripūri hoti ti pajānāti.

166. Upekkhāsambojjhaṅgassa, “ Atthi, bhikkhave, upek-
khāsambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammā. Tattha yoniso mana-
sikārabahulikāro ayam āhāro anuppannassa vā upekkhā-
sambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā upekkhāsamboj-
jhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā
saṃvattati ” ti (S. v. 67) evaṃ uppādo hoti. Tattha upekkhā
va upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammā nāma.

167. Api ca pañca dhammā upekkhāsambojjhaṅgassa
uppādāya saṃvattanti: sattamajjhattatā, saṅkhāramajjhat-
tatā, sattasaṅkhāra³kelāyanapuggalaparivajjanatā, sattasaṅ-
khāramajjattapuggalasevanatā, tadadhimuttatā ti.

168. Tattha dvih' ākārehi sattamajjhattataṃ samuṭṭhā-
peti: Tvaṃ attano kamma⁴na āgantvā attano va kamma⁴na
gami⁵sasi, eso pi attano kamma⁴na āgantvā attano va
kamma⁴na gami⁵sati, tvaṃ kaṃ kelāyasi ti evaṃ kamma-
sakatāpaccavekkhaṇena ca; paramatthato satto yeva n' atthi,
so tvaṃ kaṃ kelāyasi ti evaṃ nissattapaccavekkhaṇena ca.
Dvih' ākārehi saṅkhāramajjhattataṃ samuṭṭhāpeti: Idaṃ
cīvaraṃ anupubbena vaṇṇavikāraṇ' c' eva jīṇabhāvaṇ' ca
upagantvā pādapuñchanacolakaṃ hutvā yaṭṭhikoti⁶yā chaḍ-
ḍaniyaṃ bhavi⁷sati, sace paṇ' assa sāmiko bhaveyya,
nāssa evaṃ vinassituṃ dadeyyā ti evaṃ assāmikabhāvapac-
cavekkhaṇena ca; anaddhaniyaṃ idaṃ tāvakālikan ti evaṃ
tāvakālikabhāvapaccavekkhaṇena ca. Yathā¹ cīvare, evaṃ
pattādisu pi yojanā kātābbā.

169. Sattasaṅkhāra³kelāyanapuggalaparivajjanatā ti ettha,
yo puggalo gihī vā attano puttadhītādike, pabbajito vā attano
antevāsika-samānupajjhāyakādike mamāyati, sahatthen' eva
nesaṃ kesacchedana-sūcikamma-cīvaradhovana-rajana-patta-
pacanādini karoti, muhuttam pi apassanto, asuko sāmaṇero
kuhiṃ, asuko daharo kuhin ti bhantamigo viya ito c' ito ca

¹ C 3 Yathā ca.

āloketi, aññena kesacchedanādīnaṃ atthāya, muhuttaṃ tāva asukaṃ pesethā ti yāciyamāno pi, amhe pi taṃ attano kammaṃ na kārema, tumhe taṃ gahe tvā kilamessathā ti na deti, ayaṃ sattakelāyano nāma. Yo pana cīvара-patta-thālaka-kattara-yatṭhi-ādīni mamāyati, aññassa hatthena parāmasitum pi na deti, tāvakālīkaṃ yācito, mayam pi imaṃ mamāyantā na paribhuñjāma, tumhākaṃ kiṃ dassāmā ti vadati, ayaṃ saṅkhāra-kelāyano nāma. Yo pana tesu dvīsu pi vatthusu majjhatto udāsīno, ayaṃ sattasaṅkhāramajjhatto nāma. Iti ayaṃ upekkhāsambojjhaṅgo evarūpa - sattasaṅkhāra-kelāyanapuggale ārakā parivajjentassāpi, sattasaṅkhāramajjhatappuggale sevantassāpi, tñānanisajjādisu taduppādanatthaṃ ninna-pona-pabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa paṇ' assa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti ti pajānāti.

170. [62¹⁴] *Iti ajjhataṃ vā* ti evaṃ attano vā satta-bojjhaṅge parigaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano kālena vā parassa bojjhaṅge parigaṇhitvā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudaya-vayā paṇ' ettha bojjhaṅgaṇaṃ nibbatti-nirodhavasena veditabbā. Ito paraṃ vuttanayam eva. Kevalaṃ hi idha bojjhaṅgapariggāhikā satī dukkha-saccaṃ ti yojanaṃ katvā bojjhaṅgapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesaṃ tādīsam evā ti. Bojjhaṅgapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

171. [62¹⁸] Evaṃ satta-bojjhaṅgavasena dhammānupāsanaṃ vibhajtvā, idāni catusaccavasena vibhajituṃ, *puna ca paraṃ* ti ādim āha. Tattha *idaṃ dukkhaṃ ti yathābhūtaṃ pajānāti* ti tñapetvā taṇhaṃ tebhūmake dhamme, idaṃ dukkhaṃ ti yathāsabhāvato pajānāti. Tass' eva kho pana dukkhassa janikaṃ samuṭṭhāpikaṃ purimataṇhaṃ, ayaṃ dukkhasamudayo ti, ubhinnaṃ appavattiṃ nibbānaṃ, ayaṃ dukkhanirodho ti, dukkha-parijānanaṃ samudaya-pajāhanaṃ nirodhasacchikaraṇaṃ ariyamaggaṃ, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ti yathāsabhāvato pajānāti ti attho. Avasesā ariyasaccakathā Visuddhimagge¹ vitthāritā yeva.

172. [62²⁴] *Iti ajjhataṃ vā* ti evaṃ attano vā cattāri sac-

¹ *Visu.* chapter xvi, pp. 494-516.

cāni parigaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano, kālena vā parassa cattāri saccāni parigaṇhitvā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā pan' ettha catunnaṇ saccānaṇ yathāsabhāvato uppatti-nivattivasena¹ veditabbā. Ito paraṇ vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha catusaccaparig-gāhikā sati dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā saccaparig-gāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṇ veditabbaṇ. Sesāṇ tādīsam evā ti.

Catusaccapabbaṇ niṭṭhitaṇ.

173. Ettāvata anāpānaṇ, catu-iriyāpathaṇ, catusampajaññaṇ, dvattiṇṣākāraṇ, catudhātuvavatthānaṇ, nava sīvathikā, vedanānupassanā, cittānupassanā, nīvaraṇapariggaho, khandhapariggaho, āyatanapariggaho, bojjhaṅgapariggaho, saccapariggaho ti ekavisati kammaṭṭhānāni vuttāni,² yesu anāpānaṇ dvattiṇṣākāraṇ, nava sīvathikā ti ekādasappaṇākammaṭṭhānāni honti. Dīghabhāṇaka-Mahā-Sīvatthero pana, nava sīvathikā ādinavānupassanāvasena vuttā ti āha. Tasmā tassa matena dve yeva appanākammaṭṭhānāni, sesāni upacārakammaṭṭhānāni.

174. Kiṇ pan' etesu sabbesu abhiniveso jāyati, na jāyati ti? No³ na jāyati. Iriyāpathasampajañña-nīvaraṇabojjhaṅgesu hi abhiniveso na jāyati, sesesu jāyati ti. Mahā-Sīvatthero pan' āha: Etesu pi abhiniveso jāyati. Ayaṇ hi, atthi nu kho me cattāro iriyāpathā, udāhu n' atthi, atthi nu kho me catusampajaññaṇ, udāhu n' atthi, atthi nu kho me pañcanīvaraṇā, udāhu n' atthi, atthi nu kho me sat-tabojjhaṅgā, udāhu n' atthi ti evaṇ parigaṇhati. Tasmā sabbattha abhiniveso jāyati ti.

175. [62³⁴] *Yo hi koci, bhikkhave* ti yo koci bhikkhu vā bhikkhunī vā upāsako vā upāsikā vā. *Evaṇ bhāveyyā* ti ādito paṭṭhāya vuttena bhāvanānukkamena bhāveyya. *Pāṭikaṅkhan* ti paṭikaṅkhitabbaṇ. *Avassaṇbhāvī* ti attho. *Aññā* ti arahattaṇ. *Sati vā upādisese* ti upādānasese vā

¹ C 1, C 2, C 4 uppatti-nippattivasena.

² C 3 vuttāni yeva. Tesu.

³ C 1, C 2, C 4 omīti No na jāyati.

sati, apafikkhiṇe. *Anāgāmīti* ti anāgāmibhāvo. Evaṇ sattannaṇ vassānaṇ vasena sāsanaṇṇa niyyānikabhāvaṇ dassetvā, puna tato pi appatare kāle dassento, *tiṭṭhatu, bhikkhave* ti ādim āha. Sabbam pi c' etaṇ majjhimass' eva neyyapuggalassa vasena vuttaṇ. Tikkhapaññaṇ pana sandhāya, "Pāto anusitṭho sāyaṇ kiñci visesaṇ adhigamisati, sāyaṇ anusitṭho pato visesaṇ adhigamissatī" ti () vuttaṇ.

176. [63¹⁵] Iti Bhagavā evaṇ niyyānikaṇ, bhikkhave, mama sāsanaṇ ti dassetvā ekavīsatiyā ṭhānesu arahattanikūṭṭhena desitaṇ desanaṇ niyyātentō, *ekāyano ayaṇ, bhikkhave, maggo—pe—iti* yaṇ *taṇ vuttaṇ, idam etaṇ paṭicca vuttan* ti āha. Sesaṇ vuttānattham evā ti.

Satipatṭhānasuttavaṇṇanaṇ nīttitā.

Nīttitō ca Mūlapariyāyavaggo nāma paṭhamo vaggo.

BURMESE READINGS

[Since going to the press we have received the printed Burmese edition of the Papañcasūdanī, published by the P. G. Mundine Piṭaka Press, Rangoon (Burmese Year 1280), A.D. 1918 or 1919. Still later, by the generous gift of H.R.H. the Prince of Chandaburi, we received the Siamese edition of Buddhaghosa's Commentaries on the Four Nikāyas, issued by His Holiness the late Supreme Patriarch of Siam, Prince Vajirañāna (Buddhist Era 2463), A.D. 1920. While reading the proof, we consulted this edition of the Papañcasūdanī, and it was most useful. But we regret that, owing to its late arrival, it could not be collated with the text. Accordingly the readings below are from the Burmese edition only.]

Sutta 1.

- § 1²⁰ Mahāvihāre nivāsīnaṇ.
§ 2⁹ omits pana; ¹¹ tevīsapada°; ¹³ tividho anusandhi.
§ 5¹² byā; ¹³ māṇavaka.
§ 6¹⁸ sotukāmatāṇ.
§ 9¹⁵ kattuniddeso.
§ 11² manasikaroto hi; ⁸ Avikkhepena pana; ⁹ sappurisūpanissayañ ca.
§ 13¹¹ mahato hitassa; ¹³ sotabbo ti.
§ 14⁹ purimavacanaṇ; ¹⁷ uppādeti ti.
§ 15² paricchinnakālaniddeso; ¹⁷ -Muṇḍikaputto; ²⁶ rattidiva (so always).
§ 16⁶ asukadivasabhāge.
§ 18³ omits bhikkhave; ¹⁵ omits pi.
§ 19² taṇ for ekaṇ; ³ attho ti.
§ 21⁷ sādeti for sāreti; ⁸ desako.
§ 22² maṅgaladivaso; ³ omits pi.
§ 23³ -gamana-nisinnasayana; ⁶ So hi Bhagavā ekaṇ; ⁷ aparipatantam.

- § 24² Sunḍarasirikattā (*so always*); ¹¹ -vihaṅgamābhīrutehi mandamāluta°.
- § 25¹⁰ vanappatijetṭhakarukkho; ¹⁴ rājā ca iti pi.
- § 26⁵ Na nu hi.
- § 27⁶ -nidassanaṇ; ⁹ °muttitaṇ; ¹⁰ nirūpalepanaṇ; ¹⁹ °parinipphādaṇ; ²³ ettha yojanā veditabbā.
- § 28¹¹ sambodhesī ti.
- § 29⁹ attano abhimukhe karoti.
- § 30⁶ omits te.
- § 31⁹ omits bhikkhū.
- § 33³ -racanavilāsasobhita-ratanasopānaṇ; ⁴ -muttātalasadiṣa-; vālikācunṇa-; ⁶ suvijambhita°; ¹⁰ sammisita-; ¹³ -jutivisadavijjotita-; ¹⁶ -desakavattupari°.
- § 34³⁷ Sūciloma- Kharaloma°; pan' etāni.
- § 35¹² Te Bhagavati.
- § 36⁵ omits aniccā.
- § 37¹⁰ "Jātidhammā jarādhammā atho maraṇadhammino" ti.
- § 38⁸ sabbesaṇ dhammānaṇ.
- § 39¹⁵ desessāmi, and omits ti.
- § 40¹⁷ omits attho; ¹⁸ omits dhammaṇ.
- § 43² Satthuvacanaṇ sampañcchiṇsu.
- § 45³ āyatanaśacca-paccayākāra-; ⁹ puthūnaṇ, kilesādīnaṇ; ¹⁷ gadhitā (*so always*); ²³ jānehī ti.
- § 46¹ dvīhi pi.
- § 48⁶ siṅgāla for sigāla (*so always*).
- § 49² vuḍḍhapabbajito; ⁶ vattapaṭipattiṇ.
- § 52⁸ pidhiyyare.
- § 53³ anattassa for aṅgassa.
- § 54¹² yasmā cāgaṭṭhena.
- § 55¹³ esese.
- § 56⁵ āvikātuṇ; ²⁴ apariññāmūlikā-.
- § 57¹ pathavī for pāthavī (*so always*); ² -janitaṇ; ¹⁴ pathavī ti nāmaṇ; ¹⁸ evaṇ for etaṇ.
- § 59⁷ veluriyo; lohitaṅgo.
- § 61⁹ omits vā; ¹³ vā ti. Evaṇ; ¹⁸ taṇ pathavīkaṣiṇaṇ, and omits ti.
- § 62⁷ samanupassati. Tassa evaṇ hoti: ayaṇ kho; ¹¹ tado-kāsa° for tass' okāsa°.

- § 63^s tato aññaṇ.
- § 64¹ kevalaṇ hi; ⁵ sabbāya pi.
- § 65^s omits me; ⁷ -sampanno, ayaṇ sā; ¹³ Yo ca. *
- § 67^s omits pana; ¹⁶ So ca.
- § 68^s jiriyati.
- § 69¹ imassa vārassāpi; ¹⁰ pakkhivātā; ¹² evā ti.
- § 70¹¹ rūpasmiṇ vā; ¹³ añño attā ti; ¹⁶ maññaṇā veditabbā;
¹⁷ ayam pi atthaviseso.
- § 71¹⁰ omits catusu.
- § 72¹ mañña yojetabbā; ¹¹ bhūtesu ca.
- § 73² sukhupattin; ¹⁰ aññataro' smī ti vā.
- § 74¹³ veditabbā ti.
- § 75^s jotanti cā ti; ¹⁰ omits te; Māraṇ saparisaṇ;
- § 76^s vasati, and omits ti; ¹¹ Yojanānayo.
- § 77^s upalabbhanti ti.
- § 80² ābhā chijjitvā patanti.
- § 81³ -kañcanaṇḍi viya sassirikā ti.
- § 83² abhibhavi, and omits ti; ¹⁸ vuttanayam eva.
- § 84^s viññānaṭṭhitisattavāsavasena; ¹² tabbhūmikā; ¹³ ta-
trūpapannā yeva; ¹⁵ catūsu pi.
- § 85² sabbaṇ maññaṇā^o; ¹⁴ rūpasampadaṇ vā pana;
¹⁷ omits aham; ²⁰ attānaṇ attaniyan ti.
- § 87^s eva labhati.
- § 88^s Tesā ayaṇ vacanattho; ⁸ omits khandhehi.
- § 89⁴ Mayā ete; ¹⁴ tabbatthukaṇ ca.
- § 90³ omits ādim; ¹² omits idaṇ nibbānaṇ ayaṇ attā.
- § 91¹ Tatra pi hi.
- § 92¹ anusaṅgīti; ⁵ gaṇhaṇ gaṇhāti maññaṇā; ⁹ guthādī
viya; ¹⁰ attā attaniyo me ti; ¹¹ viya bondhissa;
¹⁶ Sa so sakkāyamalino; ¹⁷ haññati bālhaso;
¹⁸ bhaddan te; ²⁰ sabhāvo so tassa; ²² catuvīsati-
sabbā.
- § 93⁶ Tena ca for So ca.
- § 94⁷ sikkhati sikkhati ti; ¹⁶ sekho ti. Imasmiṇ.
- § 95³ yvāyaṇ carati; ¹¹ pajappitāni; ²⁰ aparipatantaṇ.
- § 96⁴ etaṇ pathavibhāgaṇ; ⁶ maññī ti vuttaṇ hoti; ¹³ itarā
pana tanubhāvaṇ.
- § 97¹ tassa sekhasa.
- § 99⁵ jātijarāmarañikā.

- § 24² Sundarasirikattā (*so always*); ¹¹ -vihaṅgamābhirutehi mandamāluta°.
- § 25¹⁰ vanappatijetṭhakarukkho; ¹⁴ rājā ca iti pi.
- § 26⁵ Na nu hi.
- § 27⁶ -nidassanaṇ; ⁹ °muttitaṇ; ¹⁰ nirūpalepanaṇ; ¹⁹ °parinipphādanaṇ; ²³ ettha yojanā veditabbā.
- § 28¹¹ sambodhesi ti.
- § 29⁹ attano abhimukhe karoti.
- § 30⁶ omits te.
- § 31⁹ omits bhikkhū.
- § 33³ -racanavilāsasobhita-ratanasopānaṇ; ⁴ -muttātālasa-disa; vālikācunṇa-; ⁶ suvijambhita°; ¹⁰ sammisita-; ¹³ -jutivisaḍavijjotita-; ¹⁶ -desakavattthupari°.
- § 34³⁷ Sūciloma- Kharaloma°; pan' etāni.
- § 35¹² Te Bhagavati.
- § 36⁵ omits aniccā.
- § 37¹⁰ " Jātidhammā jarādhammā atho maraṇadhammino " ti.
- § 38⁸ sabbesaṇ dhammānaṇ.
- § 39¹⁵ desessāmi, *and omits* ti.
- § 40¹⁷ omits attho; ¹⁸ omits dhammaṇ.
- § 43² Satthuvacanaṇ sampatṭicchisū.
- § 45³ āyatanasacca-paccayākāra-; ⁹ puthūnaṇ, kilesādinaṇ; ¹⁷ gadhitā (*so always*); ²³ janehi ti.
- § 46¹ dvīhi pi.
- § 48⁶ siṅgāla for sigāla (*so always*).
- § 49² vuḍḍhapabbajito; ⁶ vattapaṭipattiṇ.
- § 52⁸ pidhiyyare.
- § 53³ anattassa for aṅgassa.
- § 54¹² yasmā cāgaṭṭhena.
- § 55¹³ esese.
- § 56⁵ āvikātuṇ; ²⁴ aparīññāmūlikā.
- § 57¹ pathavi for paṭhavi (*so always*); ² -janitaṇ; ¹⁴ pathavi ti nāmaṇ; ¹⁸ evaṇ for etaṇ.
- § 59⁷ veluriyo; lohitaṅgo.
- § 61⁹ omits vā; ¹³ vā ti. Evaṇ; ¹⁸ taṇ pathavikasinaṇ, *and omits* ti.
- § 62⁷ samanupassati. Tassa evaṇ hoti: ayaṇ kho; ¹¹ tado-kāsa° for tass' okāsa°.

- § 63^s tato aññaṇ.
- § 64¹ kevalaṇ hi; ⁵ sabbāya pi.
- § 65⁵ omits me; ⁷ -sampanno, ayaṇ sā; ¹³ Yo ca. *
- § 67^s omits pana; ¹⁶ So ca.
- § 68^s jiriyati.
- § 69¹ imassa vārassāpi; ¹⁰ pakkhivātā; ¹² evā ti.
- § 70¹¹ rūpasmiṇ vā; ¹³ añño attā ti; ¹⁶ maññanā veditabbā;
¹⁷ ayam pi atthaviseso.
- § 71¹⁰ omits catusu.
- § 72¹ mañña yojetabbā; ¹¹ bhūtesu ca.
- § 73² sukhupattiṇ; ¹⁰ aññataro' smī ti vā.
- § 74¹³ veditabbā ti.
- § 75⁵ jotanti cā ti; ¹⁰ omits te; Māraṇ saparisaṇ;
- § 76⁶ vasati, and omits ti; ¹¹ Yojanānayo.
- § 77⁵ upalabbhanti ti.
- § 80² ābhā chijjitvā patanti.
- § 81³ -kañcanaṇḍi viya sassirikā ti.
- § 83² abhibhavi, and omits ti; ¹⁸ vuttanayam eva.
- § 84^s viññānaṭṭhitisattavāsavasena; ¹² tabbhūmikā; ¹³ ta-
trūpappannā yeva; ¹⁵ catūsu pi.
- § 85² sabbaṇ maññanā^o; ¹⁴ rūpasampadaṇ vā pana;
¹⁷ omits aham; ²⁰ attānaṇ attaniyan ti.
- § 87^s eva labhati.
- § 88⁵ Tesāṇ ayaṇ vacanattho; ⁸ omits khandhehi.
- § 89⁴ Mayā etc; ¹⁴ tabbatthukaṇ ca.
- § 90³ omits ādim; ¹² omits idaṇ nibbānaṇ ayaṇ attā.
- § 91¹ Tatra pi hi.
- § 92¹ anusaṅgīti; ⁵ gaṇhaṇ gaṇhāti maññanā; ⁹ guthādī
viya; ¹⁰ attā attaniyo me ti; ¹¹ viya bondhissa;
¹⁶ Sa so sakkāyamalino; ¹⁷ haññati bālhaso;
¹⁸ bhaddan te; ²⁰ sabhāvo so tassa; ²² catuvīsati-
sabbā.
- § 93⁶ Tena ca for So ca.
- § 94⁷ sikkhati sikkhati ti; ¹⁶ sekho ti. Imasmiṇ.
- § 95³ yvāyaṇ carati; ¹¹ pajappitāni; ²⁰ aparipatantaṇ.
- § 96⁴ etaṇ pathavībhāgaṇ; ⁶ maññī ti vuttaṇ hoti; ¹³ itarā
pana tanubhāvaṇ.
- § 97¹ tassa sekhasa.
- § 99⁵ jātijarāmaranikā.

- § 102⁷ attāno atttho sakattho ti.
 § 104³ dhātuṭṭhaṇ; ⁷ katvā ti.
 § 105³ Taṇ vā maññanaṇ.
 § 106² vārā vuttā. Te pathavīvārādisu pi vitthāretabbā.
 Ayañ ca; ¹⁷ vatthuno pariññātataṇ.
 § 107² Tīsu hi vāresu rāge; ³ appaṇḍitavimokkhena;
⁹ Taṇ na. Kasmā; ¹³ arahā samāne pi.
 § 108⁴ Bhagavā Tathāgato ti vuccati.
 § 109²⁰ Bhagavā pi āgato ti Tathāgato.
 § 110⁷ chatte anudhāriyamāne.
 § 111²⁰ animittānupassanāya nimittaṇ; ²⁶ omits bhañjitvā;
²⁷ anusahagata; ²⁸ samugghāṭetvā.
 § 113⁸ Abhisambuddhattho hi.
 § 114⁴ nāma n'atthi; ¹⁶ omits na; ¹⁸ Tattha for
 Ettha.
 § 115¹¹ pakkhalitaṇ, sabbaṇ; ¹² ekanāliyā mitaṇ; ²¹ omits
 vuccati.
 § 117⁵ rājarājo; ¹⁴ puññussayo ca.
 § 118¹ omits patto; ¹⁸ Tathāgatabhāvadīpane mukhamatta-
 kam eva.
 § 120² maññanāvatttho pariññātaṇ.
 § 121¹ ādisu ca; ² Mūlan ti ādi. Iti viditvā ti; ⁹ Idaṇ
 vuttaṇ; upapattibhavana; ¹⁰ omits ca; ¹² -pallaṇke
 nisīno; ¹³ paṭivedhaṇ maññanānaṇ abhāvaka-
 raṇaṇ.
 § 123⁶ tajjātijarā^o; ⁸ Evam ete; ¹⁸ āyatiṇ paṭisandhi;
²² ākāra idha veditabbā.
 § 124⁸ tā virattā khēpitā bhavanti; ¹¹ yojetabbā.
 § 125⁶ āgataṭṭhāne hi.
 § 127⁷ Tattha iti viditvā ti itikāro; ¹¹ sabbappakārā sā
 pahīnā; ¹⁴ omits paṭhaviṇ.
 § 128² taṇhā khayāṇ gatā.
 § 129³ Bhagavā padesapaññāya; ⁴ sabbaññūtaññāṇaṇ das-
 sento; ⁷ omits ca.
 § 130¹ omits ca; ⁴ te bhikkhū Bhagavato bhāsitaṇ nābhīnandun
 ti; ⁷ na jāniṇsu; ⁹ mukhe bandhaṇ katvā.
 § 131¹ pare ñāpetuṇ.
 § 132¹ tañ ca pan'etaṇ; ² diṭṭhigatiko pi; ³ Tathāgato pi
 sañjānāti.
 § 133⁸ omits etarahi.

- § 134⁹ *omits* amhākaṇ.
 § 135⁸ āgantvā ācariyassa; ¹⁵ lomasāni. Sabbāni ca mahan-
 tāni.
 § 136⁴ kālo hi; ⁹ purebhattakālo hi; ¹⁴ nāṇagginā paci,
 dayhi.
 § 137³ garuvāsaṇ; ⁶ vattapaṭipattiṇ.
 § 138¹ Ahaṇ kho; ³ Imañ ca jātaṇ.
 § 139¹¹ *omits* vata so; ¹³ dasasahassī.

Sutta 2.

- § 1³ rājatthāni nagarī; Mākandī Kosambī ti; ¹⁰ dassa-
 neyyaṇ; ¹³ Ālakamandā va.
 § 3⁷ -senāsaṇaṅgasampattiya; ¹² aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi
 koṭīsantharena.
 § 4⁹ diṭṭhānugati-āpajjane.
 § 6² sandanti *for* savanti; ⁷ Yadi ca.
 § 7⁸ °gāminiyā (*so always*).
 § 8¹ saṇvāriyatī ti; ²⁴ Pariyāyanti etena.
 § 9³ eva nāṇaṇ.
 § 11² tassa n' eva; apassato pi; ⁵ *omits* ti.
 § 15¹² yuttabalibaddho; ²⁹ vijjuppādā avijjānirodho. Avij-
 jānirodhā; ²² °mūlakaṇ ca.
 § 16⁹ *omits* vā; ¹² yathā vā tathā vā.
 § 17⁴ so ca pajānāti; ⁵ paṭipajjāmī ti.
 § 18¹ Tissaḥhūtattatherassa; ⁴ āgamāsi; ¹⁰ pañcakāmaguṇi-
 karāṇaṇ.
 § 20⁷ sesapadesu pi.
 § 23³ -suññatavimokkhaṭṭhapaṭipakkhā.
 § 25¹⁴ ayaṇ *for* ahaṇ; ¹⁵ soḷasavidhā.
 § 26³ vijjamānataṇ avijjamānataṇ ca; ⁴ viya hi; ⁸ manasi-
 karotī ti; ¹¹ attano attano.
 § 27⁵ kaṇhappamāṇikādīnaṇ.
 § 28⁴ khandhesu vicikicchho hoti; ⁵ Yuttaṇ pan' etaṇ anyut-
 tan ti.
 § 30² *omits* pi; ⁴ *omits* arūpī nu kho.
 § 31³ chaṭṭhaṇsa-
 § 32⁴ Tattha *for* Tassa.
 § 33¹ Evaṇ vā evaṇ vā; ¹¹ adhiccasamuppattikasēva.
 § 35³ Vedayatī ti.

- § 36¹¹ vilomanatthēna.
 § 37¹ Idāni 'ssa; ⁴ parimuccatī ti.
 § 38¹² vuttapaccanīkato ca veditabbo. Paccanīkato ca.
 § 39¹⁰ manasikārasīsena ca; ¹¹ sambhāvikā taṇhā.
 § 40⁴ Patiggahitvā ayaṇ; ¹⁰ -sappaccayaṇ.
 § 41⁷ omits ca.
 § 42⁷ taṇsahajāto va; ¹⁴ evam ettha.
 § 45⁸ bujjhissanti tayo maggā.
 § 47⁸ vanamahinso.
 § 48⁹ voṭṭhabbanakiccaṇ; ¹⁵ omits Yasmā; ¹⁸ gharakoṭṭhaka-
 ṭhaka.
 § 49⁸ nagaradvāresu hi; ⁸ chakkhundriye saṇvaro ti.
 § 50⁸ Thakkesi; ¹⁴ dissati, and omits ti.
 § 51⁶ vipākaparilāhā ca.
 § 53⁸ Kevalaṇ pan' idha; ⁹ attasaññaṇ adhiṭṭhahato; ¹² pi
 veditabbā.
 § 54² khamo for khantā; ¹⁹ vatthu vuttaṇ.
 § 55² pittivisaṇyūpapattiṇ; ⁵ tiracchānūpapattiṇ; ⁶ sarīsapa-
 samphassena phuttho cāpi; ¹¹ Khandacetiyaṇ vihāre
 Kaṇikāra-padhāniyaghare.
 § 56² antimavatthusaññite; ⁷ uppajjati; ¹¹ ekapathena aga-
 maṇsu.
 § 57¹ dukkhāpanatthēna; ³ assādavirahato; ⁶ adhiṇvāsana-
 jātiko; ⁸ urassuvāto; ¹⁰ piṇḍapātiyaṭṭhero.
 § 58¹³ hutvā nidassatī.
 § 59⁴ pathena paccayena paccavekkhitvā; ⁷ Kantakat-
 ṭhānaṇ ti kaṇṭakānaṇ ṭhānaṇ; ⁹ sabbato paricchin-
 nataṭaṇ.
 § 60⁶ buddhisampannā sabrahmacāriyo.
 § 61⁶ maṇ asso ti.
 § 63⁸ karotī ti; ¹¹ kho naṇ; ¹¹ yathā 'yaṇ anto.
 § 67²⁰ omits vuttaṇ hoti; ³² 'nayaṇāpi attho veditabbo;
³³ sundaro ca bojjhaṇgo ti.
 § 68⁹ apariphandanabhūta-; ¹³ ūnādhikatāni°.
 § 69⁴ So tathā sato; ⁶ pubbāpariyavacane.
 § 70⁸ uddhaccassa paṭipakkhā; ¹⁴ Sabbatthakan ti;
¹⁴ icchitabban ti.
 § 71⁵ Vivekanissitan ti viveke nissitaṇ.
 § 75⁵ omits ca; ⁶ ariyamaggakkhaṇupattiyā.

§ 79³ chindi, sañchindi, samucchindi. Vivattāyi; ⁴ dasa-
vidham pi; nimmalam; ¹¹ sammā mānassa;
¹⁷ koṭanto cā ti; ¹⁸ antaṇ for aduṇ; ¹⁸ catuttha-
koṭisañkhātaṇ, antimakoṭisañkhātaṇ antam;
¹⁹ antimasamussayamattāvasesaṇ.

Sutta 3.

§ 1³ karissāmi; ²⁶ Bhagavato ca.

§ 2¹ omits paccayagiddhā; ³ gaṇḍiṇ yeva; ⁷ paccayūpani-
baddhā hi; ⁹ sā for yā; ¹² cattāro vaṇṇā; ¹⁴ kula-
puttā payogamaṇḍana.

§ 3³ mā āmisadāyādā; ⁹ na yena kenaci; ¹⁸ pariyāyena,
kāraṇena vā, lesena vā.

§ 4³ Vuttam pi c' etaṇ.

§ 5⁷ omits hi; ¹⁰ nimantanāṇ, salākabhattaṇ; ¹² laddhuṇ
for laddhaṇ; ¹⁷ Pubbe ca muttahaṇṭaken' eva.

§ 6¹² omits eva.

§ 7¹¹ bhikkhūbhikkhuniṇaṇ; ¹² apāyaparipūraṇattaṇ; ¹⁸ pac-
cayagaruko ca.

§ 8⁶ ādiyā for ādissā (so always).

§ 10⁷ ovādituṇ; ¹⁴ abbhāmuttacandasamā.

§ 13⁹ hatthapāse.

§ 14⁴ dhāto for pūrito; ⁶ sabbo patto ti.

§ 15⁴ Atireko ca.

§ 18¹¹ °paripācana-asanta°; ¹⁴ antevāsikā aññe vā; ¹⁸ pari-
suddhuppattipīṇḍapāto; ¹⁹ pi añño; ¹⁹ Ye loke.

§ 19³ omits samanadhammaṇ karoti; ¹¹ bhikkhū ti yo
purimo bhikkhu taṇ; ¹² karoti, so yeva mama.

§ 20⁹ omits idāni.

§ 21¹ ayaṇ vaṇṇanā; ⁸ anattamanabhāvam eva.

§ 25¹ asekkhadhamma°; ² asekkho.

§ 26³ meghe abhivuttho pabbatakandara-sara-sākhā; ⁴ ku-
sumbhe (so always); ¹⁰ labhatī ti etam.

§ 29⁸ saṇsandetvā kathessanti; ²⁹ majjhanhikasuriyo.

§ 31¹⁰ ālapite.

§ 32⁶ Āyasmā va naṇ Sāriputto.

§ 34¹⁰ accantapavivittassa.

§ 36³ pana bheriyā; ¹⁶ p' etaṇ.

§ 37⁵ na paripūrenti; ⁷ nāma āvuso therā; ⁹ ekamantaṇ;
¹⁰ cittekaggaṇ.

- § 39³ araññāvanappatthāni; ¹⁰ °parivārito hutvā; ¹⁶ pa-
tunnadukūla°; ¹⁷ lahucīvarādini.
- § 41⁸ Lobho ca.
- § 42¹ nesaṇ.
- § 43⁴ viditakaraṇatṭhenā ti; ⁶ saṇvattati nāma; ⁹ Nibbā-
naṇ nāma appaccayaṇ. Tassa pana.
- § 44⁶ Es' eva.
- § 45⁹ Sammāsamuṭṭhānalakkhaṇo; ¹³ Nibbacanaṇ pana:
- § 46² tappaccaniya°; ¹⁷ tappaccaniyakilese ca.
- § 48¹ pahātabbadhammesu lobhadose; ¹¹ samītakaraṇa-
raso; ²⁷ madaggahaṇaraso.
- § 49⁴ upanayhanto ca; ⁶ omits So.
- § 50¹ omits pana; ⁶ aṭṭhaṅgiko maggo hoti.
- § 51¹⁵ vossaggārammaṇato uppajjati; ²⁰ Evam pi.

Sutta 4.

- § 2⁹ omits appābādhaṇ; ¹³ sāraṇiyaṇ; ¹⁷ omits ti.
- § 6⁵ n' atth' etassa; ⁷ omits ca.
- § 8⁴ madhurarasaṇ.
- § 10⁹ anūpacaraṇatṭhānaṇ; ¹³ bhīsanakānam.
- § 12⁶ saddhāpabbajitānaṇ; araññāvāse.
- § 13² taṇ taṇ vacanaṇ; ⁹ ariyamaggappattito; ¹² arahasat-
tass' eva sato.
- § 16⁶ Tesam ahaṇ aññataro ti.
- § 17⁶ omits bhinditvā.
- § 19⁴ Te evaṇ jivitaṇ; ⁸ hontī ti.
- § 20² manokammantena saṅgahitā.
- § 21⁷ Bhayaḍḍheravāhvāyanaṇ; ¹⁰ honti, and omits ti.
- § 25⁶ anubandhā.
- § 26¹ -lomahaṇsanakarena.
- § 27² sundarakāro; ³ sundarasundarā ca.
- § 29² virahiṭṭā, viyuttā.
- § 30⁵ paññāvippayuttā ca; ⁷ asampajanantā.
- § 31² Samādhivirahena; ³ samādhivirahānaṇ cittaṇ;
⁵ omits pi.
- § 32² as C3.
- § 33⁵ tasanti, vittasanti.
- § 34³ na ca maggapaññāya.
- § 35² parigaṇhanto ca; ⁴ gavesissāmī ti.

- § 37⁹ cittiṇ karonti.
 § 38² cintitakālato paṭṭhāya aññena; ⁶ as C2.
 § 39⁴ °siṅgālo (*so always*).
 § 42⁴ upalabbhanti. *Rattiṇ yeva samānan* ti rattiṇ yeva
 santaṇ. *Divā*.
 § 43⁵ as C3.
 § 44⁸ majjhanhikasamaye; ¹¹ as C3.
 § 45³ antogataṇ.
 § 46³ candimasuriyesu; ⁴ as C3.
 § 47¹ Anacchariyaṇ c' etaṇ; ³ Gottatthero; ⁸ nikkhamati.
 § 48¹ Ajaravivāre; ⁷ as C3.
 § 49¹⁷ nibbānāyā ti.
 § 51¹⁰ as C3; ¹² ahoṣi ti.
 § 53⁴ Te hi jhānaṇ samāpajjitvā; ⁵ icc' eva.
 § 54⁸ Abhininnāmesin ti ca.
 § 57¹ yasmā pana idha; ⁵ as C3.
 § 58⁵ omits taṭṭha; ⁹ nibbattaṇ.
 § 60⁷ °khandhabhedā jāti.
 § 61¹⁴ itthabbhāvato.
 § 62¹ omits taṇ; ⁷ sakalalokiyalokuttaragaṇaṇ ti.
 § 64⁶ nāma ayaṇ paccakkho; ⁷ catunnam pi; ⁸ sabbe va;
 ¹⁶ vasitabbam etaṇ.
 § 65⁵ Evañ ca pana; ⁹ omits Tathā hi; ¹¹ ādisu hi;
 ¹⁹ tasmā sādhu bho; ²² āmeditaṇ.
 § 66⁶ Gotamaṣsa dhammadesanaṇ.
 § 67¹⁵ saggamokkhamaggaṇ ācikkhantena; ²⁰ pakāsito ti.
 § 68¹¹ paṭipajjamāne ca apāyesu; ¹³ as C3; ²⁵ saha vibhattā.
 § 69² as C3; ⁶ hanati, vināseti ti.
 § 70⁹ diṭṭhiyukammaṇ ti; ¹¹ pāṇipātenā ti; ¹⁴ yeva attā-
 pariccajanaṇ; ¹⁹ Pāṇipāto (*so always*); ¹⁹ katvā
 ayaṇ; ²¹ karoti, iti.
 § 72¹⁵ hoti saraṇaṇ.
 § 73⁶ omits pi; ⁷ as C3.
 § 75¹⁵ adhipateyyena.
 § 76⁸ aññaṇ satthāraṇ na uddisati ti.
 § 78² as C1; ⁵ Ratanattayassa upāsanaṇ; ¹² °vāṇijjā (*so
 always*); ¹² jīvitakappaṇaṇ; ¹⁹ patikuṭṭho ca. Sāsasa;
 ²¹ omits upāsako; ²⁷ ājīvasampadā ca sā sampatti.
 § 79⁴ ādisu hi; ¹¹ katvā. Evam ettha; ¹⁷ chindeyya.

Sutta 5.

- § 3⁷ kathetabbabhāvena; ⁹ sammutiparamatthade anā-
paṭivijjhanasamatthā.
- § 5⁸ Tasmā Bhagavā; ²² omits ca; ²⁴ as C1; ²⁹ lokanirut-
tiyaṇ.
- § 7¹ Saṅgaṇo (*so always*); ⁷ ādīnaṇ vasena; ¹³ atthi ti pi
na; ¹³ jahitabbā; ¹⁵ visaduṭṭhasalla^o; ¹⁷ omits na
ca; ²¹ omits ca; ²² mahā-anatthaṇ.
- § 9⁷ avassaṇbhāvī ti; ¹¹ omits pi; ¹⁵ vibādhitacitto, upa-
tāpitacitto ca hutvā.
- § 10⁶ *pariyodapeyyuṇ*; ¹² omits malaggahitā.
- § 11⁴ Saṅkiliṭṭhakaṇṣapātiyā; ⁴ rajāpathe.
- § 13⁸ c' ettha; ⁷ saṅgaṇabhabbapuggalo; ¹⁰ as C3.
- § 14² vipannassati; ⁸ as C3.
- § 16³ as C3; ¹² sakkato garukato; ¹³ āpattiṇ āpannaṇ.
- § 17³ no n' atthi; ⁶ ummārasatesu ṭhānesu uñchitvā tato
dhotena; ⁹ omits c' eva.
- § 18³ thakketvā; ³ omits pi; ⁵ asukamhi.
- § 19³ as C3.
- § 20⁵ omits pi; ¹⁶ ṭhapitatthambho viya; *omits Iti*; ²⁰ bahi
nikkhamanaṇ; ²³ diṭṭhamattakam eva therāṇ.
- § 21¹ *Purakkhītvā purakkhītvā*; ¹¹ Eko for Eso; ¹² kadāssu.
- § 22⁵ icchā nātisāvajjā; ¹⁰ omits pottesu; ¹² omits n' eva
vā labhati; ¹⁵ ete bhante; ¹⁷ gahetvā gatā;
¹⁷ idāni nesaṇ.
- § 23⁴ thālakabhikkhaṇ; ⁶ ayam pi; ¹⁰ nāvocun ti evaṇ;
¹⁶ as C2.
- § 24⁴ sabbarattikāni dhammasavanāni; ⁸ dhammaṇ kathe-
sun ti; ¹² as C3; ¹⁴ ayaṇ hi mando.
- § 25⁴ Tāsu; ⁵ nisinnāsu; ⁵ Kassa santike ovādaṇ.
- § 26³ kammaṇ niyyādetvā.
- § 28³ as C3.
- § 29² -sukhasamphassānaṇ cīvarānaṇ; ⁵ maṇsa for madhu;
⁹ omits ca; ¹⁷ kudāssu.
- § 30² vuttānaṇ icchāvacarānaṇ; ¹² āraṇṇiko; ¹⁵ sāpadāna-
cārī.
- § 31² *°kalevaraṇ (so always)*; ⁸ pūtibhūtena; ⁸ Paripuretvā
ti attho; ¹³ as C3; ¹⁶ Ubhayatrā pi ādaravasena
vā; ¹⁷ byā ti pi; ²⁴ acchātānaṇ pana.

- § 32⁵ janassa amanāpatā viya; ⁷ °cārīnaṇ asakkāra°.
 § 33⁴ Vicinitakālakan ti.
 § 34⁵ as C3; ⁹ nissāya ahaṇ viharāmī ti; ¹⁹ pattaṇ hatthena.
 § 35¹¹ omits vā.
 § 36⁴ Ketābhino; ¹¹ niratthakavacanappalāpino; ¹⁵ jāgare ananuyuttā; ¹⁸ as C2.
 § 37¹ pabbajitā pi.
 § 38¹⁶ omits thero.

Sutta 6.

- § 1¹¹ khuddamadhuṇ; ¹⁶ veditabbo for daṭṭhabbo.
 § 2² as C3; ⁶ as C3; ¹¹ as C3; ¹⁶ Tatrāpi hi; ¹⁷ appaṇ labhati; ²³ vigamā silakhettaṇ.
 § 3⁴ Sumatthero; ⁵ as C3; ⁶ vutto ti; ⁶ yeva sīlaṇ; ¹⁸ as C1.
 § 4⁹ vācasikaṇ ca taṇ sabbaṇ samādāya.
 § 5³ Bhagavā sīlaṇ pūrethā ti vadati; ⁶ nāma etaṇ.
 § 6¹² haṭṭhatuttā āgantvā bahum pi; ¹⁸ kakkhalaṇ pharusāṇ khiḍḍāḍipaccanikaṇ.
 § 7⁹ paripūritākārena; ¹² ekaṇ for etaṇ.
 § 8⁷ Tattha hi.
 § 9⁶ dūrāpakataṇ hoti.
 § 10⁵ as C3; ¹² °lābhādiṇ; ²¹ sīlādiṇ pūretuṇ; ²⁴ omits pi.
 § 11⁷ lokuttarasukhassa ca; ¹¹ amatāya parinibbānadhātuyā paccayo hoti.
 § 12² ekalohitasambaddhā; ³ Kālaṇkatā (so always); ⁴ mayi pasannacittaṇ, taṇ vā; omits the last vā; ¹⁰ Ye te, bhikkhave.
 § 13² as C3.
 § 14⁴ Paṭiyakoṭiyavāsī Mahā-Dattatthero; ⁵ maggaṇ paṭipanno; ⁹ sakabhāvena saṇḍhāretuṇ; ¹⁰ Devatā pi rukkhaṇ; ¹¹ Sā devatā dhūpāyi; ¹⁶ sandhāretuṇ asakhontā; ¹⁹ paṭikacc'eva nāvacaṣi.
 § 15³ jātā ābhicetasikā; ¹⁵ as C3; ¹⁷ pāribandhike.
 § 16⁸ omits santā; ⁸ and ⁹ as C1; ¹³ as C1; ¹⁷ omits assā.
 § 17³ as C3; ⁴ kammaphalena saṇyojanti yasmā, tasmā; ¹⁸ attānaṇ apāye; ¹⁹ as C3; ²⁰ omits parā.
 § 18⁷ kadāci karahaci uppajjanti viralākārā hutvā; ¹¹ omits uppajjanti.

- § 19³ Kāmrāvacaraloke; ⁸ °macchūpamo svāyaṇ puggalo.
 § 20³ na kevalā; ⁴ api ca kho; ⁷ tasmā ca; ⁷ dassetum
 pi; ⁸ iddhivikuppanā; ⁹ samādhiparibandhānaṇ;
¹⁴ lokikābhiññānaṇ.
 § 21⁴ °sampayutto va; ⁵ paññā va vuttā; ¹⁴ attano yeva;
¹⁷ sabbāsava niraṇ katvā; ¹⁸ as C3.
 § 22³ dassento nigamanaṇ; ⁷ and ¹⁰ as C3; ¹³ sacchikato
 hoti, etaṇ paṭicca.

Sutta 7.

- § 1¹⁵ ādinā ca.
 § 2⁷ So yathā yathā icchati, tathā tathā.
 § 3¹⁰ mañjaṭṭhakatthāya.
 § 4¹ duṭṭhuraṇṇatavaṇṇam eva; ⁵ pītakādivaṇṇaṇ; ⁸ omits
 taṇ; ⁹ omits kiṇ kārāṇā; ¹⁰ Yasmā pan' assa.
 § 5³ Vāyāmahapphaladassanattaṇ. Yathā hi; ⁸ as C3.
 § 6³ avassambhāvī ti; ¹³ jīvitaṇ.
 § 7¹ sukkapakkhaṇ; ⁸ manussamahantataṇ; ¹⁰ Anagā-
 riyo pi imasmiṇ; ¹³ pantasenāsane.
 § 8¹¹ omits esa.
 § 9¹³ atha pan' idāni; ¹⁵ Tassa so.
 § 10³ yugaggāhaggāhī palāso; ⁴ khiyyanā issā; ⁵ as C3;
⁷ āyatanamaccho viya; ⁸ nāma kira; ¹⁰ yaṇ yaṇ;
¹¹ taṇ taṇ; ¹¹ bandhacāro.
 § 11² °vuttikārakaraṇo; ⁶ anagāriyassa ca.
 § 13³ upapannānaṇ.
 § 15⁵ °maggāgato sambhavo; ¹² as C1.
 § 16⁵ Imassa hi.
 § 17⁴ yatodhi; ¹² as C1; ²¹ ca for va; ²³ Assa bhikkhuṇo.
 § 18³ katvā upari maggena; ⁷ cattaṇ, tena vuttaṇ; hoti ti;
⁹ paccavekkhitvā ca; ¹³ pana for puna; ¹⁶ paṭinis-
 sagga.
 § 19⁷ abhijaññā; ¹⁶ as C3; ²¹ omits tañ ca.
 § 21⁴ pavattākaraṇ pakāsetvā; ⁵ °maggānubhāvasūcakaṇ
 balaṇ.
 § 22²² -paññāsaṅghitaṇ.
 § 23² as C1; ⁵ bahiddhā sati aparitassanā ti; ¹⁸ Cūla-Vedal-
 lassapure; ²¹ heṭṭhā kilesaparidipānena utṭhitā;
²³ desanā gatā ti.
 § 24³ vihatapaccatthikattā.

- § 25² nhāna for nahāna (*so always*); ⁵ tassa codamatthāya;
⁶ pātekkajā; ¹⁰ pāpappahānaṇ; ¹¹ omits taṇ;
¹² omits pi and reads Samāno pi; ¹³ tath' eva;
¹⁴ gantvā taṇ tattha; ²⁰ omits nadiyā; ²¹ atthāya.
 § 26¹ lokkhasammata; ⁷ Gathā ca vuccamānā; ¹⁴ Ye dūrā;
¹⁸ Sabbaṇ c' etaṇ.
 § 27³ as C3; ⁷ Pakkhandō.
 § 28³ kataluddhakammaṇ; ⁸ Payāgā vā.
 § 29⁷ cātuddasa-
 § 30⁶ Tattha khematan ti; ⁸ eten' assa.
 § 31⁹ agārassa hitaṇ; ¹⁷ attano yeva; ¹⁹ viḥāsī ti.
 § 33¹² arahataṇ abbhantaro.

Sutta 8.

- § 1¹¹ bhavatu Cundā ti; ¹¹ kārāpetvā; ¹¹ Bhagavā pana
 kira; ¹² suvaṇṇaduddubhi°; ¹⁴ sukhī hotū ti;
¹⁵ Etaṇ ācinnāṇ.
 § 2⁹ as C2.
 § 3¹ diṭṭhinaṇ pahānūpāyaṇ.
 § 4⁹ dvāsaṭṭhi diṭṭhippapañcaṇ gaṇhāti; ¹² omits paṭikkhi-
 pati; ¹³ yeva c' ettha.
 § 5⁴ gayhamānam pi.
 § 6⁷ n' eva lokavaṭṭānusārīnaṇ.
 § 7¹ Vāṅgaratissa°; ¹ ovaditatttherānaṇ; ¹³ So gantvā
 vā; • ¹⁷ pattacīvaraṇ gāhāpetvā; ¹⁸ Taṅkhaṇaka-
 viḥāraṇ; ³⁰ Tadā ca.
 § 8⁵ omits ca.
 § 9⁵ āpucchanto pi nāhosi; ⁷ tiṇhena; ¹² sacetanā' tha
 kho; ¹³ Vāṅgara°.
 § 10⁶ Yaṇ pana tassa; ⁸ ten 'ahaṇ viharāmī ti; ²⁰ as C3;
²³ c' etesaṇ.
 § 11⁴ cittekaggaṇ karoti, diṭṭhadhamma°; ¹⁵ as C1.
 § 13¹⁰ Pisunā vāca and pisunavācā; ¹¹ pharusavācā;
¹³ parabhaṇḍalubbhanasīlā ti; ²⁸ puttalābhaṇ;
²⁹ dhanalābhaṇ; yasalābhaṇ; ³⁰ omits tam pi.
 § 14¹ omits ca.
 § 15⁴ abhibhūtā ti; ⁶ vecikicchā.
 § 16³ Kerāṭikayuttānaṇ.
 § 17⁶ omits satta.

- § 20² baññupakārataṇ dassetuṇ; ⁵ kāyena ca vācāya ca;
⁷ kāyena vā; ¹¹ dassāmi ti hi; ¹⁶ sañghassa cīva-
 raṇ senāsanaṇ.
 § 21² uppādetvā va; ⁴ and ⁶ uppādetvā kāyena; ⁸ ca
 ekaṇ; ¹⁵ as C3.
 § 22⁹ viya ca; ¹⁰ Yathā ca.
 § 23⁴ paṭisandhiyā janakā vā; ¹² uparibhāgāya (so always);
¹⁶ omits ca.
 § 24⁴ Tassa yo ti; ¹² as C3; ¹⁴ omits yena.
 § 25¹⁶ veditabbā.
 § 26³ attho for veditabbo.
 § 27² Yathā hi sikkhā attanā apalipapalipanno; ¹⁰ Attanā
 hi.
 § 29¹⁸ mañkulabhattaṇ.

Sutta 9.

- § 1⁷ bahūnaṇ.
 § 2⁷ sāsāniko ca.
 § 3⁶ ca for vā.
 § 4⁴ paṭivijjhanto akusalaṇ pajānāti.
 § 5¹⁰ karissāmi.
 § 6⁴ as the Tīkā.
 § 7¹⁰ as C3.
 § 9¹⁰ bhariyā ca; ¹¹ dhajāhatā; ¹³ as C3.
 § 10² atthabhañjako; ¹³ pūraṇakathā^o; ¹⁹ vā viṣaṇvā-
 daka^o; ²¹ kammunā.
 § 11⁴ sāvācā; ⁵ as C3; ⁹ attano piyakamyatāya; ¹³ omits iti.
 § 12³ kira dārako; ⁵ mahiṇsī (so always); ¹⁰ evam pi
 vadanti: Corā te; ¹³ anottappino caranti.
 § 13¹ Anattaviññāpaka-
 § 14² as C2; ⁶ vatthuke hi lobhe.
 § 17¹ pana dasannaṇ.
 § 18¹⁰ sañkhārārammaṇo va; ²¹ na hoti; ²³ dukkhavedanā va.
 § 19⁴ sampayuttasabhāvakatṭhena.
 § 20⁴ omits veramhā puggalo ti.
 § 21¹⁵ Bhātā ca . . . pucchi. So taṇ.
 § 22¹ sikkhāpadasamādāne ca; ⁶ khettaṇ kassati; ⁷ Utta-
 ravattamānapabbataṇ; ¹⁰ yāhaṇ Buddharakkhitat-
 therassa santike.

§ 23³ *and* ⁵ *as* C1.

§ 26¹³ Dukkhaṇ pariṇānanto, samudayaṇ pajahamāno;
¹⁴ nirodhaṇ pajānanto.

§ 27¹² oleketabban ti; ¹⁴ samugghāṭakaṇ.

§ 28⁴ anāgāmimagga.

§ 30⁴ bhūtā ti sañjātā; ¹¹ Yena yena vā; ¹⁴ *as* C2; ²⁶ *omits* vā.

§ 31¹ Kabalikāro (*so always*); ⁹ kucchipattā va; ²⁶ *omits* pana.

§ 32⁵ *as* C3.

§ 35⁵ thapitamatte yeva; ⁸ *as* C3; ⁹ tathā dukkhaveda-
niyo; ¹¹ *as* C1; ¹⁴ ye ca.

§ 36⁶ upatthambhito dasa pi; ¹⁵ sādiento pi ca; ¹⁸ janako
hutvā paccayo hoti.

§ 37⁶ purekkhatā; ¹⁴ rakkhitaḡopitesu dārādisu; ¹⁶ saṅkā-
rakūtesu; ¹⁷ *omits* Tato ne; ²⁸ tammūlakattā ti;
²⁹ veditabbo ti.

§ 39¹¹ *as* C3.

§ 39² jāyapatikā; ³ paññāsaṇ; ¹⁴ Puna *so for* Tato *so*;
²⁹ pubbe *for* sutte.

§ 42³ tattha upakaddhantā.

§ 43¹ Sattisatāhatūpamāyaṇ; ² assa sarīre; ⁸ viya paṭi-
sandhivinnāṇanibbattakālo; ¹¹ dukkhuppādo ti.

§ 44² Yesu *for* Tesu.

§ 45⁷ tanhāpaccayā nibbattā; ⁹ paṭisandhikāṇaṇ āhārāṇaṇ.

§ 46¹¹ sabbatthāpi *and omits* ti.

§ 47² uttarim pi.

§ 48⁴ Somadattassa jarā ti.

§ 50¹⁰ paripāko ti pi.

§ 51³ *omits* nāma; ⁴ *omits* jarā; ⁵ paṭicchannajarā nāma.
Tattha yvāyaṇ khaṇḍādibhāvo dissati, so tādīsāṇaṇ
dantādināṇ suviññeyyattā vaṇṇo yeva. Taṇ cak-
khunā disvā manodvārena cīntetvā, ime dantā
jarāya pahatā ti jaraṇ jānāti, udakattāhāne ban-
dhāni gosīsādīni oloketvā heṭṭhā udakassa atthi-
bhāvajānaṇaṇ viya. Puna avīci; ⁶ *omits* canda;
⁷ *omits* ca.

§ 52¹¹ paramatthena dīpetuṇ; ¹⁹ yasmā ca; ²⁰ na kiñci
nikkhamati, tasmā.

§ 53⁵ okkantā pavisantā; ¹⁷ karotī ti.

§ 55⁵ *as* C1; ²⁴ *as* C1.

- § 56¹ evañ for etaṇ; ² javanavīthiyaṇ; ⁴ rūpārammaṇā
kāmatanḥā; ⁹ as C3; ²⁴ vitthārassa ca.
- § 57⁴ assādanena sattā; ⁸ itṭhe ca; ¹⁰ °sippasandassana-
kāradānaṇ; ¹² °khīrādini yeva.
- § 58¹⁰ Vipākasena pana.
- § 59⁴ dasa samphassā; ⁵ lokiyavipākamanasampayuttā
phassā.
- § 61⁹ -vāyānaṇ etaṇ adhivacanaṇ; ¹⁰ so sabbo; ¹⁷ ayam
pan' attho veditabbo.
- § 63⁵ Vacīsañkhāro ti vacīto pavattasañkhāro. Vacīdvāre;
⁸ kāyavacīdvāre copanaṇ.
- § 64⁸ etaṇ paṭicchādeti; ¹⁷ Na c' ettha andhabhūtaṇ;
¹⁸ pana vañcaniyaṭṭhena.
- § 65⁴ Paccuppannā avijjā yev' assa aparāparuppannassa.
- § 67⁴ -āsavavārā ti; ⁵ dvidhā vibhattā.

Sutta 10.

- § 1³ Kurūsū ti vuccati; ⁸ purakkhitvā; ⁹ āgamaṇsu;
¹² Nūna etesaṇ; ¹³ ramaṇiyataraṇ ti; ¹⁵ omīts
mahānubhāvo.
- § 2¹⁶ ākāse.
- § 3⁸ phusitagatto.
- § 4¹¹ labhī ti; ¹² Bahuke.
- § 5⁹ Mahā-Sutasoma°; ¹⁴ datvāna pāṇaṇ.
- § 6² Kururaṭṭhavāsīnaṇ; ⁹ sampassamāno.
- § 7¹ omīts pi; ⁸ mā dāni evarūpani akāsi ti; ¹⁰ omīts
nāma; ¹² datvā sātthakaṇ tava jivitaṇ, tvaṇ;
¹⁴ manussajātiyā.
- § 8¹ kira nātaḥ; ⁷ Atthi koci tava manasikāro ti; ²² anā-
gate bhavakkhayassa te.
- § 9⁸ pahāya vūpakatṭhena pavivittacittena; ¹¹ Sabbasat-
tānaṇ seṭṭho ca; ²⁰ eko va; ²⁶ as the Tīkā; ²⁶ ye va.
- § 11⁴ Sumatthero; ⁹ ādāya voharati; ¹⁶ sañghuṭṭhe.
- § 12⁵ ṭhitassa etad ahoṣi; ⁶ na vakkhāmi ti; ⁷ viya evaṇ;
²² etaṇ hi tumhe; ²² Mārasenappamaddanaṇ;
²³ etaṇ hi tumhe.
- § 13⁹ Paccekabuddhā; ¹⁰ ariyasāvaka cā ti.
- § 14¹ Sokapariḍevūnaṇ.
- § 16⁷ Pātibhogāṇ (so always); ¹⁰ saññūpessāmi vo; ¹⁸ vipas-
sisaṇ.

- § 17⁹ ca idāni ca āvuso; ¹² ukkāyo ca; ¹³ as Cl; ²⁶ kāyo amittānaṇ; ²⁷ kammaṭṭhāne.
- § 18³ Kilañjakāpanasāladvārena; ¹⁰ Balavāliya-aṅgaṇaṇ; ²⁴ te muddhamatthakena.
- § 20¹ accharāsahassaparivāro; ³ ca for va; ⁶ āyuparik-khaṇaṇ, cavitvā ca tatth' eva; ⁸ Satthā vinodes-sati.
- § 23¹⁴ omits kira.
- § 24¹³ hanati for harati; ¹⁷ jambonada for jambūnada; ¹⁸ muttāratana; ¹⁹ dhota for Romaka.
- § 25¹ omits ayam assa; ¹⁷ ettha pi; ¹⁸ vutto.
- § 26² bahukā etā; ⁹ maggiyanti and omits ti; ¹⁴ ādisu viya hi yathā.
- § 29¹ atha kho caturrogha°; ³ pi for ca; ³ omits last ti.
- § 30⁸ hi nibbānamahānagaraṇ. Dvāraṇ viya; ²⁹ osaranti and omits ti.
- § 31⁴ ca for vā; ⁷ sampāṭicchantesu; ⁹ rājagamanādisu; ¹² Paṭipannako hi.
- § 33⁵ omits na.
- § 34¹ vuttaṇ. Ādisaddena; ⁸ omits vuttaṇ hoti; ¹⁹ yassa kassaci.
- § 35² ādinā nayena; ⁴ omits the last pi.
- § 36² ātāpeti ti; ¹⁰ paṭiggāhitvā; ¹² sammuyhati.
- § 37² omits assa; ¹⁰ taṇ for etaṇ; ¹¹ ayam ev' ettha.
- § 38² domanassavinayena pana; ³ ca kāye.
- § 39⁴ sabbatṭhika°; ¹³ harati for carati; ¹⁴ katamaṇ ātāpaṇ.
- § 40¹ omits Idāni.
- § 41⁹ omits taṇ; ¹⁸ aniccādisattānupassanānaṇ.
- § 43² °cañkoṭaka°.
- § 45² omits °pariggaha°; ⁴ anupavisantaṇ cittaṇ; ⁷ ekaṇ mahantaṇ; ²³ taṇ for etaṇ.
- § 46² Paccekabuddha-Buddhasāvakaṇaṇ; ¹³ ca for va.
- § 47³ vanamahiṇsa; ⁶ cattāri ariyaphalāni; ⁷ gaṇhate.
- § 49¹ ime assāsapassāsā.
- § 50⁵ °kammaṭṭhānaṇ paṭṭhapetvā; ¹¹ dhammā samudaya-dhammā; ¹⁵ citte ca; ¹⁷ assāsapassāsānirodho ti evaṇ.
- § 51¹ as C3; ⁶ omits the first sā; ¹⁰ omits ca.
- § 53¹⁰ kiṇ kāraṇā gacchatī ti.

- § 55² Attakato pana koci; ² ðhito vā n' atthi; ⁶ vohāramat-
tam eva hoti.
- § 57¹⁰ Idha pana.
- § 58⁹ Nisajjāya pi; ¹³ sampajaññam eva; ¹⁴ abhikkantā-
disu.
- § 59⁶ Cetiyaṇ vā bodhiṇ vā disvā; ⁸ eva khayavayato
¹¹ dassanaṇ sātthakaṇ (*so always*).
- § 60⁷ as C3; ¹⁰ sappāyaṇ. Bodhidassane pi es' eva nayo.
- § 62⁹ pi for hi; ¹¹ ca vutte; ¹⁵ atthāya jāyati.
- § 63² cittarucitakammaṭṭhāna°; ⁴ omits va; ⁷ omits pana.
- § 64⁷ Khaṇḍaka for Khandhaka; ⁹ ussumaṇ; ¹² manasika-
ronto va; ¹⁶ cetiyañ ce.
- 65³ dhovitvā telena makkhetvā; ¹⁰ katvā for vatvā;
¹¹ thatth' eva, and omits te.
- § 66³ Porāṇā bhikkhū kira na ; ⁶ manussā kiṇ vo honti.
- § 68² pañcavidha-ceto-khilavinibandhacitto.
- § 69³ as C3; ⁵ na iṇaṭṭā, na bayattā nājivapakatā; ⁶ pan'
ettha.
- § 70¹ and ³ as C3; ⁶ pamuṭṭho ti sallapanti; ¹³ as C3;
¹⁵ omits ādim; ¹⁶ nibbandho āmā ti.
- § 71⁶ vippayuttena uddhate; ⁷ omits kho; ⁸ as C3;
¹² bhikkhuganaṇ vā; ¹⁴ divasāḍipucchanakā.
- § 72¹ Kalambatitthavihāre; ⁶ niṭṭhubhitaṇ disvā; ⁸ pi and
omits ti.
- § 73² Kalamba°; ¹⁰ ca taṇ dātukāmaṇ vā adātukāmaṇ vā;
¹⁹ yathā purimayāmaṇ evaṇ.
- § 74⁵ pāpuṇāti, atha pacchimavaye. No ce pacchimavaye
pāpuṇāti, atha maraṇasamaye; ⁷ omits nibbatto;
¹⁰ omits hoti; ¹² Dhutaṅgadhara for Dhutavādo.
- § 75³ °puthujjanā; ⁶ sammuyhanti; ¹⁵ -sannirujjhanesu;
¹⁹ sannirujjanaṇ na.
- § 76⁶ Tattha for Ettha; ¹⁰ as C1; ¹³ Iti so tattha.
- § 77³ omits one attano; ⁵ āloketā viloketā nāma; ⁸ as C3.
- § 78³ voṭṭhabbanāṇ (*so always*); ¹⁵ heṭṭhupariyavasena.
- § 79² sakakiccaṇ nipphādanavasena; ⁶ omits pi.
- § 80⁶ abhirati nāma.
- § 81² as C3.
- § 82⁴ pariggahetvā for parigaṇetvā; ⁷ as C1; ⁷ paripatati.
- § 83⁹ ḍaṇsi for ḍasi.
- § 84⁴ saṇikaṇ samañchesi.

- § 85³ hatthapādalalanāṇ.
- § 86⁸ °pakatikassa; ⁹ *and* ¹⁰ *as* C3; ¹¹ paṭunnadukūlādi°;
¹³ *vā* pi hoti; ¹⁸ °vasen' eva ca.
- § 88¹⁹ aggivaṇṇaggahāṇe.
- § 89⁴ vanapaṭṭacolaṇāṇi.
- § 91¹² °vipphāravasen' eva; ⁴ *as* C3; ⁶ kuñcīkāya, yanta-
kena ca; ¹⁵ palālasantharaṇ; ¹⁹ *as* C1; ²³ viso-
dheti *for* visoseti; ²⁶ ābhujatī ti.
- § 92² phalato, nissandato; ³ °paṭikūla°.
- § 95⁹ khuddakacunṇika-iriyāpathā.
- § 96⁴ gate *for* gamane; ¹¹ nipannako *va*; ¹⁴ *omits* ca;
¹⁸ cīttassa ca.
- § 97⁹ evaṇ tāni.
- § 98³ Idha *and omits* pi.
- § 99⁸ *as the* Tikā; ¹⁰ *omits* hi; ¹³ *as* C1.
- § 100⁷ koṭṭhāsaṇ koṭṭhāsaṇ.
- § 101⁶ gāvi ti saññā.
- § 102⁷ *omits* Catu°.
- § 105² *omits* hi; ⁴ *nhāru*°; ⁷ saṅkhavaṇṇapaṭibhāgānī ti.
- § 106¹ nava sīvathikā; ⁶ catusaccavasen' eva.
- § 107³ nava sīvathikāpabbānī ti; ⁷ evā ti. Kāyānupasa-
sanā.
- § 108²¹ evaṇ vedanāvatthū; ²² vedanā *va*.
- § 109² *as the* Tikā; ⁹ antāni rāsibhūtāni; ¹¹ *as* C3.
- § 110⁶ rūpakammaṭṭhānaṇ ca arūpakammaṭṭhānaṇ ca, *and*
omits ti; ¹⁶ paṭhamābhiniṇipāto.
- § 111¹ *and* ⁶ *omits* pi; ⁷ saddhiṇ tad evārammaṇaṇ phusa-
māno.
- § 112⁹ *omits* vā.
- § 113³ *omits* vā.
- § 114² vā hi; ⁷ satadhotāṇ sappiṇ; ¹² tattakapālaṇ; ¹⁴ °ka-
lāpaṇ.
- § 115⁵ ārohitvā; ⁵ anupathaṇ; ¹² sātāsātappaṭikkhepava-
sena; ¹⁶ nibbattetvā dassesi.
- § 116³ Āneñjasappāye; ⁵ Saṇyuttamhi; ⁵ Rukkhopame.
- § 117³ sukhāvedanākkhāṇe; ⁵ pubbe anubhūtapubbā;
⁸ *as* C3; ¹⁴ *omits* ca tasmiṇ samaye.
- § 118⁸ Uparipannāse.
- § 120¹⁶ saṅkuṭṭacittāṇ; ²⁰ Anuttaraṇ ti kāmāvacaraṇ ca arū-
pāvacaraṇ ca.

- § 123¹² mānasikāren' assa.
 § 124⁵ paliyyati; ⁸ as C3.
 § 125⁵ āha Bhagavā.
 § 126⁶ odhisa-anodhisa-disā°; ¹⁰ vitaccitaṅgāra-; ¹⁴ Apatīc-chitapohonakaṇ; ¹⁸ Assaguttattherasadise.
 § 127² ukkaṇṭhitā; ³ kāyūlasitā; ⁷ vijambhitā; ¹¹ and ¹² Arabbhadhātu.
 § 128³ °sampparivattanatā.
 § 130⁷ Vinayapaṇṇattiyaṇ.
 § 134³ Tattha pañcasu; ⁸ rūpaṇ pajānāti; ¹⁵ omits pana.
 § 136⁵ as C3; ⁸ catusamutṭhānikarūpaṇ ca.
 § 137⁵ maṇ na koci añño; ⁶ as C1.
 § 138² anuppannassa vā; ⁷ omits °pahāna°.
 § 139¹ hoti ti.
 § 141⁴ as C3; ¹¹ sambojjaṅgan ti; ¹² Sesasambojjhaṅgesu;
¹² as C3.
 § 142¹ as C3.
 § 143⁵ °kākasadise mutṭhassatipuggale; ⁶ °sadise; ⁷ °puggale; ⁹ kāraṇehi uppajjamānassa, and omits paṇ' assa.
 § 146⁷ kesādicchedāpanena.
 § 147¹² Soṇattherassa vatthu.
 § 148⁹ adhibhavati (so always); ¹¹ samaṇ yojito; ¹² samaṇ yojitaṇ; ²⁰ sabbattha icchitabbā, tena balavati;
²³ kosajjapakkhikena ca.
 § 149⁸ as C3.
 § 152³ pājanakantakādi°; ⁶ Kālakiñcika-; ⁸ vātātapaḍisū;
⁹ te bhikkhu kālo viriyakaraṇāyā ti; ¹⁴ omits eva;
²¹ kāyadallibahulo; ²⁶ eva hi.
 § 153² omits ca; ⁶ as C3.
 § 154¹⁵ vikasitaṇ viya; ²⁰ evaṇ udānaṇ.
 § 155⁴ omits me bhātā; ⁷ pakkami; ⁸ olokayamānā va.
 § 156¹⁰ dhammacakkapavattane pi yamakaṇṭhāhāriye pi;
¹⁵ āgato; ¹⁶ omits ca; ²² patipajjissasi na patipajjissasi ti.
 § 159⁷ gihino pi.
 § 168¹³ as C3.
 § 169¹² mayam pi idaṇ dhanāyanta; ¹⁶ evarūpaṇ; ¹⁶ °puggalaṇ;
¹⁷ °puggalaṇ.
 § 170⁷ evaṇ yojanaṇ.

§ 171⁴ tebhūmike.

§ 172⁵ saccānaṃ yathāsambhavato.

§ 173⁵ Tesu *for* yesu; ⁶ dvattiṃsākāro.

§ 174¹ jāyati ti ? Na jāyati; ² *as* Cl.

§ 175¹¹ *omits* kiñci.

§ 176² ekavīsatiyā pi.